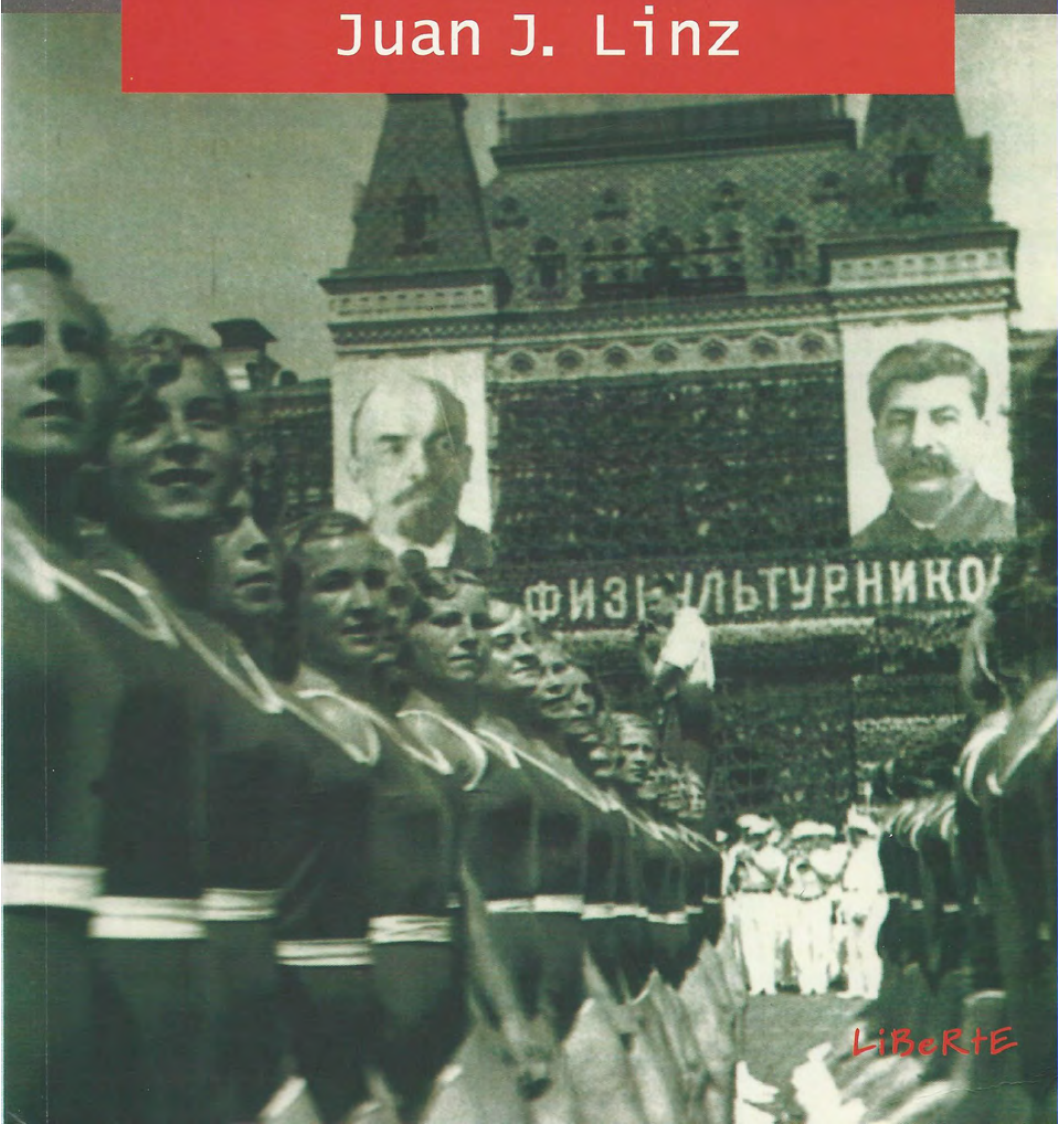
Totaliter ve Otoriter Rejimler

Juan J. Linz

LiBeRtE

Juan J. Linz

Totaliter ve Otoriter Rejimler

LiBeRtE

Totaliter ve Otoriter Rejimler

Juan J. Linz

Çeviren
Ergun Özbudun

Juan J. Linz
Totaliter ve Otoriter Rejimler
Totalitarian and Authoritarian Regimes

Liberte Yayınları: 143
İlk Baskı: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları (1982)
Liberte Yayınları, Nisan 2008
Tüm hakları saklıdır.
ISBN: 978-975-6201-31-2
© Liberte Yayınları

Sayfa Düzeni: Harun Kaban
Düzelti: Selçuk Durgut
Kapak: Nilüfer Korkmaz
Baskı: Cantekin Matbaası

Liberte Yayınları
GMK Bulvarı No: 108/16
06570 Maltepe - Ankara
Tel: (312) 230 87 03
Faks: (312) 230 80 03
web: www.liberte.com.tr
e-mail: liberte@liberte.com.tr

Juan José Linz (1926-)

Juan José Linz, Yale Üniversitesi'nde emekli profesör olup Yale Üniversitesi tarafından alanında en iyi uzmanlara verilen *Sterling Professor* unvanını haizdir. Linz aynı zamanda Juan Marc Enstitüsü'nde Bilim Konseyi üyesidir. Devlet/hükümet yapılarındaki totaliter ve otoriter sistemler üzerine teorileriyle tanınan Linz ayrıca demokratik sistemlerin çöküşü ve demokratik rejime geri dönüşler konusunda da geniş araştırmalarda bulunmuş bir isimdir.

İçindekiler

Bölüm 1: Giriş

Demokratik Olmayan Rejimlerin Çeşitliliği ve Yaygınlığı....13

Demokratik Hükümetler ve Demokratik Olmayan Devletler....23

Diktatörlük Üzerine Bir Not 27

Bölüm 2: Totaliter Sistemler

Totalitarizmin Bir Tanımına Doğru....33

İdeoloji ve Totalitarizm....45

Totaliter Parti....48

Parti Liderliği....58

Partinin Fonksiyonları....61

Devlet ve Parti 66

Teoride ve Gerçeklikte Parti....68

Komünist ve Faşist Partiler....70

Terör Üzerine Bir Ekleme....72

Totaliter Sistemin İç Dinamizmi....86

"Sol"un ve "Sağ"ın Totalitarizmi....88

Totalitarizm Kavramının Bazı Eleştirileri ve Önerilen Bazı Alternatifler....100

Modern veya Modernleşen Toplumlarda Demokratik Olmayan (Özellikle Totaliter) Sistemin Şartları....109

İki Tarihsel - Sosyolojik Analiz: Wittfogel ve Barrington Moore....113

Bölüm 3: Geleneksel Otorite ve Kişisel Yönetim

Giriş....119

Geleneksel ve Yarı-Geleneksel Meşru Otorite....120

Sultancı Rejimler....128

Caudillisme ve Caciquismo....132

Bölüm 4: Otoriter Rejimler

Otoriter Rejimlerim Bir Tanımına Doğru....137

Otoriter Rejimlerin Bir Tipolojisi Problemi....149

Otoriter Rejimlerin Tipolojisine Doğru....153

1. Bürokratik - Askerî Otoriter Rejimler....162

Ordunun Siyasete Müdahalesi Hakkında Bir Not....180

2. Organik Devletçilik....187

3. Demokrasi Sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler....195

4. Bağımsızlık Sonrası Mobilize Edici Otoriter Rejimler: Teori ve Gerçeklik....206

5. Irksal ve Etnik "Demokrasiler"....212

Oydaşmaya Dayanmayan Çok - Etnik - Gruplu Demokrasiler....218

6. "Eksik" ve "Totalitarizm - Öncesi" Siyasal Durumlar ve Rejimler....220

7. Totalitarizm Sonrası Otoriter Rejimler....225

Bölüm 5: Dünya Devletlerinin Tipolojideki Yeri: Bir Gelişim ve Güçlükleri

Dünya Devletlerinin Tipolojideki Yeri: Bir Gelişim ve Güçlükleri....253

Bölüm 6: Son Gözlemler

Son Gözlemler....251

Bibliyografya....257

Bu kitap, Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby'nin derledikleri *Handbook of Political Science*'ın seçilmiş bölümlerinin Türkçe çevirisidir. Çeviri, *Handbook*'un "Macropolitica Theory" başlığını taşıyan üçüncü cildinden (s. 175–411) yapılmıştır.

1982 yılında, Ergun Özbudun'un çevirisiyle, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları tarafından ilk baskısı yapılan kitap, Liberte Yayınları tarafından yeniden yayına hazırlanmıştır.

Bölüm 1

Giriş

Demokratik Olmayan Rejimlerin Çeşitliliği ve Yaygınlığı

Hükümet sistemlerinin birbirlerinden farklı olduğunu, şu veya bu ülkenin vatandaşı veya uyruğu olmanın günlük hayat sorunları açısından bile aynı şeyi ifade etmediğini hepimiz biliriz. Ayrıca şunu da biliriz ki, hemen hemen bütün hükümetlerin yaptığı bir kısım işler aynıdır; dolayısıyla bazen bütün devletlerin devlet olma nedeniyle özde aynı olduklarına inanan saf anarşistler gibi düşünürüz. Bu çift bilinç, aynı zamanda, sosyal bilimciler olarak zihinsel çabalarımızın başlangıç noktasını meydana getirir.

Stalin veya Hitler yönetimleri sırasında hayatın, ortalama vatandaş ve özellikle toplumda önemli mevkilerde bulunanlar yönünden, Birleşik Krallık veya İsveç vatandaşlarının hayatlarından farklı olduğunu elbette biliyoruz.[1] Bu kadar aşırı uçlara gitmeksizin de, hayatın belki daha

[1] Farklı siyasal sistemler altında yaşayan iki toplumun ve SSCB'de veya ABD'de yaşa-

az sayıda fakat gene de birçok insan yönünden, Franco İspanyası'nda İtalya'dakinden farklı olduğunu da söyleyebiliriz. Şüphesiz, bu iki ülkedeki bir Komünist parti lideri bakımından böyle bir fark vardır. Sosyal bilimciler olarak, halklarla hükümetleri arasındaki ilişkiyi bütün karmaşıklığıyla açıklamak ve bu ilişkinin niçin farklı ülkelerde bu kadar değişik olduğunu anlamak isteriz. Kişisel belgeleri (politikacıların, generallerin, aydınların, komplocuların, toplama kampı sakinlerinin anıları) ve iktidar olayıyla (çoğu zaman zorba ve keyfî bir iktidarla) karşılaşan insanoğlunun beşerî deneyiminden esinlenen edebî eserleri bir yana bırakarak, sosyal bilimcilerin eserleri üzerinde duracağız. Bu sosyal bilimciler, kendi gözlemlerinden; devlet kanunlarının, yargısal ve idarî kararlarının, bürokratik faaliyet kayıtlarının tahlilinden; liderlerle yapılan mülâkatlar ve nüfus örnekleri üzerindeki anketlerden yararlanmak suretiyle, birçok toplumun siyasal sistemleri üzerinde mükemmel monografiler yazmışlar, değişik siyasal sistemlerin nasıl işlediğini tasvir etmeye ve açıklamaya çalışmışlardır.

Siyasal kuramcılar, bize yerinde sorular sorabilmemiz için gerekli olan çerçeveyi vermişlerdir. Gene de, belli bir anda belli bir toplumdaki siyasal hayata ilişkin tasvir edici çalışmaların en iyileriyle bile tatmin olamıyoruz. Tıpkı kendi çağında Yunan şehirlerinin anayasalarındaki çeşitlilik sorunlarıyla karşılaşan Aristo gibi, biz de, gerçek hayattaki karmaşıklığı az sayıda tipe indirgeme ihtiyacını duyuyoruz; bu tiplerin, gerçek hayattaki çeşitliliği göz önünde bulunduracak derecede birbirlerinden farklı olmaları, fakat aynı zamanda belli sayıda siyasal sistemce paylaşılan unsurları da tasvir edebilmeleri gerekir. Böyle bir kavramlaştırma çabası, bu sistemlerin niçin birtakım nitelikleri paylaştıklarını ve sonuçta bunun ne gibi bir önemi olduğunu sormak zorundadır. Tıpkı gerçeğin diğer yönleri (sosyal yapılar, ekonomik sistemler, dinler, hısımlık yapıları) gibi, siyasal sistemlerin tasnifi de, daha başlangıçtan beri sosyal bilimin merkezinde yer almıştır. Yeni siyasal örgütlenme şekilleri, iktidar ve otoriteyi yaratma ve kullanma biçimleri ve farklı değerlerden kaynaklanan yeni perspektifler, zorunlu olarak, yeni tasniflere yol açmıştır. Değişen bir siyasal gerçeklikle karşı karşıya bulunduğumuz için, bu zihinsel görev hiç de kolay sayılmaz. Eski terimler yetersiz hâle gelmektedir. Tocqueville, "demokratik milletleri tehdit eden ve dünyada daha önce görülmüş hiçbir şekle benzemeyen bir zulüm çeşidi"nden söz ederken şöyle diyordu: "Bu, yeni, bir şeydir; dolayısıyla, onun adını koyamıyorum ve tanımla-

---

manın birey bakımından ifade ettiği sonuçların mükemmel bir karşılaştırmalı incelemesi, Haollander'in (1973) eseridir. Ne var ki, 1970'lerdeki kuşaksal ve liberal-radikal-entelektüel protesto hareketi, ABD ile ilgili bazı bölümleri çok fazla etkilemiştir.

maya çalışmak zorunda kalıyorum." Ne yazık ki, şimdi tanımlamaya çalıştığımız gerçekler için isimler kullanmak zorundayız. Daha kötüsü, bu işte tek başımıza da değiliz; Yirminci Yüzyıl devletlerinde siyasal hayata egemen olanlar da, kendi siyasal sistemlerini tanımlamak, tasvir etmek ve adlandırmak (hiç değilse, olmasını istediklerine göre veya başkalarının inanmasını istediklerine göre tanımlamak) istiyorlar. Şüphesiz, bilim adamlarıyla siyasal aktörün perspektifleri her zaman aynı olmaz ve aynı kelimeler farklı anlamlarda kullanılabilir. Bu da, kavramsal açıklık ihtiyacını bir kat daha zorunlu kılar. Üstelik toplumlar arasında, sadece siyasal hayatı örgütlendiriş biçimleri bakımından değil, siyaset dışı alanlardaki otorite ilişkileri bakımından da farklar vardır. Şüphesiz, toplumun hükümet dışı boyutlarını insanların hayatı açısından daha önemli sayanlar, toplum çeşitleri hakkında daha değişik bir kavramlaştırmayı tercih edebilirler; böyle bir kavramlaştırmada siyaset, bu boyutlardan ancak bir tanesi ve belki de pek fazla önem taşımayan bir tanesi olabilir. Ancak bizi burada ilgilendiren başlı başına, siyasal sistemlerin çeşitli sorunudur.

Bir kavramı tanımlamanın en kolay yollarından biri, onun ne olmadığını söylemektir. Elbette bu, başka bir şeyin ne olduğunu bilmediğimiz ve böylece bizim kavramımızın onunla aynı şey olmadığını söyleyebileceğimiz varsayımına dayanır. Burada, demokrasinin ne olduğunu bildiğimiz varsayımından hareket edeceğiz ve dikkatimizi, bu demokrasi tanımımıza uymayan bütün siyasal sistemler üzerinde toplayacağız. Giovanni Sartori'nin (1962a, s. 135–57) totalitarizm, otoritarizm, diktatörlük, despotluk ve mutlakiyet gibi zaman süreci içinde demokrasinin karşıtı olmuş terimleri gözden geçirirken belirttiği gibi, modern çağda demokrasinin ne olmadığını bilmek gitgide güçleşmektedir. Bununla birlikte öyle sanıyoruz ki, bize hiç değilse çok sayıda siyasal sisteme uygun düşen bir demokrasi tanımı sağlamıştır. Bu sistemler, siyasal hayatın örgütlendiriliş biçimi ve vatandaşla devlet arasındaki ilişki açısından, tek bir tanımla ifade edilebilecek derecede birbirine benzemektedir. Dolayısıyla burada, en azından tek bir niteliği, yani demokrasi tanımımızla anlattıklarıma benzememe niteliğini paylaşan siyasal sistemler üzerinde duracağız. Kısacası burada, demokratik olmayan siyasal sistemleri ele alacağız.

Bu temel düalizm, geleneksel olarak, polikrasi ve monokrasi, demokrasi ve otokrasi gibi deyimlerle ifade edilmiştir. On Sekizinci Yüzyıl'da mutlakiyet *(absolutism)* ve despotluk, sınırlamaya tâbi olmayan *(legibus solutus)* hükümet sistemlerini anlatan, tasvir edici ve ideolojik deyimler hâlinde gelmiştir; ancak bu dönemde bile, meselâ aydın despotluk deyiminin yansıttığı bir anlam çelişkisi mevcuttur. On Dokuzuncu Yüzyıl sonlarında ve Yirminci Yüzyıl başlarında Batı ülkelerinin çoğunda anayasal

hükümetler hiç değilse kâğıt üzerinde kurulduktan, liberalizm ve *Rechtstaat* (hukuk devleti) siyasal ilerlemenin sembolü hâline geldikten sonra, yeni otokratik yönetim biçimleri genellikle diktatörlük olarak adlandırıldı. 1920'lerde Mussolini, devleti "etik" ve "totaliter" olarak gören Giovanni Gentile'nin neo-idealist devlet anlayışını benimseyerek, bunu şöyle ifade etti: silahlanmış parti, totaliter rejimi yaratır... Bir milleti totaliter biçimde yöneten bir parti, tarihte yeni bir olgudur." [2] Az zaman sonra bu deneyim, Almanya'da da yankı buldu; ancak Nazi liderliğinden çok, meselâ daha 1931 yılında Carl Schmitt (1940) gibi siyasal bilimciler tarafından kullanıldı. Deyimin tutulmasıyla, General Ludendorff'un (1935) ünlü eseri, *Der Totale Krieg*,[3] arasında kolayca bağlantı kurulabilir; bu eserde General Ludendorff, Clausewitz'in eski savaş anlayışını ("Siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi") tersine çevirerek, barışı bir savaş için hazırlama dönemi, siyaseti de savaşın başka araçlarla sürdürülmesi biçimde yorumlanmıştır. Aynı yıllarda, etkili bir yazar olan Ernst Jünger (1930) *"Totale Mobilmachung"* (toptan seferberlik) deyimini icat etti. Kısa zamanda bu toptan mobilizasyon fikri, siyasal metinlerde de olumlu anlamda yer almaya başladı. 1930'larda Sabine (1934) gibi siyasal bilimciler, mobilize edici *(mobilizational)* yeni tek-parti rejimleri, yani faşist ve komünist rejimler için bu deyimi kullanmaya başladılar. Robert Michels (1928, s. 770–72) daha 1928 yılında, Bolşevik ve faşist partiler arasındaki benzerliğe işaret etmişti. 1936'da da Troçki (1937, s. 278) şöyle diyordu: "Stalinizm ve faşizm, sosyal temellerindeki derin farka rağmen, simetrik olgulardır. Birçok nitelikleri bakımından mutlak bir benzerlik gösterirler."

Öte yandan birçok faşistler, özellikle solcu faşistler kendi düşünceleri ile Stalin'in liderliğindeki bir Rus millî komünizmi arasında yakın bir benzerlik görüyorlardı.[4] Dolayısıyla, bu benzerlikleri ortaya çıkarmak ve bu iki yeni siyasal olgu içinde alacak bir kavramın yararını ortaya koyma

---

2 Totaliter deyiminin Mussolini ve İtalyanlar tarafından kullanılışı için, bk. Janicke (1971, s. 20-36). Bu eser, aynı zamanda, terimin kullanılış tarzlarının, değişik şekillerinin ve bunu çevreleyen polemiklerin tarihçesi hakkında en iyi tahlildir ve geniş bir bibliyografyayı da ihtiva etmektedir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, terimin hem faşist hem komünist rejimler için kullananlar, sadece liberaller, katolikler veya muhafazakârlar değildir; Hilferding gibi sosyalistler de, daha 1939'da bunu yapmışlardır. Gene Hilferding, 1936'da totaliter devletin Marksist analizini terk etmiştir. (bk. Janicke, 1971, s. 74-75 ve Hilferding, 1974b, s. 266).

3 Topyekûn savaş kavramı hakkında, bk. Speier (1944)

4 Sovyet ve faşist rejimleri arasındaki benzerliklerin Troçki ve İtalyan faşistlerince nasıl algılandığına ilişkin bir tartışma için, bk. Gregor (1974, s. 183-88). Başka bir örnek için , bir İspanyol sol faşisti olan Ledesma Ramos'un (1935, s. 288-91 *passim*) analizine bakınız. Keza bk. dipnot 55.

işi, faşist devletlerin ve Sovyetler Birliği'nin liberal eleştiricilerine düşmedi. Aşağıda göreceğimiz gibi, ancak son zamanlarda, kavramın fazla genişletilmesine ve kötü kullanılmasına karşı bir tepki ve bunu zihinsel yararı hakkında şüpheler belirdi. Oysa daha 1930'larda, otoriter antidemokratik siyasal çözümlerden yana olan, fakat totaliter devletin aktivist mobilizasyon anlayışından da hoşlanmayarak devletin toplum karşısındaki özerkliğini (hatta bu toplum, bir tek-parti tarafından mobilize edilmiş olsa bile) savunan bazı kuramcılar, otoriter devlet, totaliter devlet ve tarafsız liberal demokratik devlet diye adlandırdıkları devlet tipleri arasında ayrım yapmışlardı (Ziegler, 1932; Voegelin, 1936). Bu formüller, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal bilimlerde yankı bulmadı. Soğuk savaş döneminde Türkiye ve Brezilya gibi bazı otoriter rejimlerin demokrasiye dönüşmesi ve yeni bağımsızlık kazanan milletlerin başlangıçta demokratik biçimleri kabul etmeleri şu izlenimi uyandırdı ki; demokrasi-totalitarizm ikiliği, siyasal sistemler evrenini tasvire yeterlidir; hiç değilse, diğer sistemlerin, ya birine ya da ötekine yaklaşacağı iki kutbu tasvir edebilir. Bu aşamada, siyasal demokrasiler veya totaliter sistemler olarak sınıflandırılamayacak rejimleri, ya verasetçi demokrasiler (yani demokratik devletin biçimsel normlarının benimsendiği; elitlerin devletlerini demokratlaştırma amacını güttükleri, ancak belki bunun gerekleri konusunda pek açık olmadıkları rejimler) veya geçmişten artakalan geleneksel oligarşiler olarak görme eğilimi vardı (Shils, 1960). Böylece ya demokratik bir geleceğe ya da geleneksel bir geçmişe yönelmiş bu iki tipin arasında yer alan rejimler ise, modernleştirici oligarşiler gibi bir başka formülü gerektiriyordu. İlginçtir ki, burada tanımın odak noktasını, yaratılacak veya sürdürülecek siyasal kurumların niteliğinden çok, ekonomik gelişme hedefi teşkil ediyordu.

Ne var ki, Latin Amerika'da, özellikle Güney Amerika'nın gelişmiş cumhuriyetlerinde demokrasi için beslenen büyük ümitler, tıpkı İngiliz ve Fransız anayasalarının bağımsızlaşan eski sömürgelere başarılı gibi görünen aktarılmasının yarattığı ümitler gibi, birkaç yıl içinde kırıldı. Öte yandan, İspanya ve Portekiz gibi otoriter rejimler, beklenenin tersine, Mihver Devletleri'nin yenilgisinden sonra da ayakta kalabildiler. Siyasal bilimciler, bu rejimlerin, başarısız kalmış totaliter rejimler olarak tasavvur edilemeyeceklerini gördüler; çünkü bu rejimlerinin kurucularının hepsi olmasa bile çoğu, totaliter bir toplum anlayışını paylaşmıyordu; bu rejimler, Nazi veya Stalin rejimlerinden çok farklı şekilde işliyordu; nihayet bunların yöneticileri, özellikle Üçüncü Dünya'dakiler, geçici bir otoriter yönetimle milleti demokrasiye hazırlama gibi iddialara da artık başvurmuyorlardı. Bu liderler, liberal demokratik modeli gitgide daha

açık biçimde reddediyor ve yeni devletleri veya milletleri yaratabilmek için Leninist öncü parti modelini taklit ettiklerini sık sık öne sürüyorlardı. Kısa zamanda sosyal bilimciler, bu sistemlerin hemen hepsinde, ideolojik demeçlerin, parti ve kitle örgütlerinin örgüt şemalarının gerçeği yansıtmadığının farkına vardılar; tıpkı geçmişte Balkan, Doğu Avrupa ve Baltık devletlerindeki sözde-faşist rejimlerin, Alman hatta İtalyan modellerine[5] benzemeyişi gibi. Bu gelişmeler, zorunlu olarak, bazen şu bazen bu noktayı vurgulamakla birlikte, üçüncü bir rejim tipi düşüncesinin, demokrasi ile totalitarizm arasındaki sürekli çizgi *(continuum)* üzerinde yer almayan *sui generis* bir tip fikrinin ortaya atılmasına yol açtı. Biz de (Linz; 1964), Franco rejiminin özellikle 1945'ten sonraki durumunun tahliline dayanarak, gerek demokratik devletlerden gerek totaliter sistemlerden farklı bir otoriter rejim kavramını geliştirdik.

---

5 Siyasal sistemlerin hâlen kullanılan tipolojilerinin bir analizi için, bk. Wiseman (1966. s. 47-96). Pye, Weiner, Coleman, Rustow ve Blanksten'in Asya, Afrika ve Latin Amerika siyasal süreçlerini inceledikleri, Almond ve Coleman'ın (1960) derlemeleri, öncü bir eserdi. Shils'in tipolojisi, Almond tarafından fonksiyonel analizle ilişkili olarak kullanılmaktadır. Almond ve Powell (1966. bölüm 9-11) yapısal farklılaşma ve laikleşmeye göre, ilkel siyasal sistemlerden, modern demokratik, otoriter ve totaliter sistemlere kadar uzanan bir tipoloji sunmaktadırlar. Başka bir ilginç katkı Finer'inkidir. (1971, s. 44-51 *passim*) Blondel (1972), siyasal sistemler hakkındaki karşılaştırmalı analizinde, geleneksel muhafazakâr, liberal demokratik, komünist, halkçı ve otoriter muhafazakâr sistemleri ayırdetmektedir. Rustow (1967), (1) geleneksel, (2) modernleştirici-kişisel karizmatik, askerî, tek-partili otoriter, (3) modern demokratik ve totaliter, ve (4) hiçbir hükümet sisteminin mevcut olmayışı durumları arasında ayrım yapmaktadır.

Organski (1965), rejimlerin, ekonomik gelişmenin safhalarıyla olan ilişkilerine, bu süreç içinde siyasetin rolüne ve elit ittifaklarıyla sınıf çatışmalarının türüne dayanan, başka bir rejimler tipolojisi meydana getirmiştir. Bunlar arasında, kendisinin *"syncratic"* (Yunanca'da 'syn' birlikte demek; yani birlikte yönetim) olarak adlandırdığı ve aşağıdan gelen bir tehdide tepki olarak, endüstriyel ve tarımsal elitler arasındaki bir uzlaşmaya dayanan, yarı gelişmiş ülkelerdeki rejim tipine değinebiliriz.

Apter (1965), Afrika üzerindeki geniş araştırma tecrübesine dayanarak, iki temel boyuta istinat eden çok ilginç ve etkili bir siyasal sistemler tipolojisi geliştirmiştir. Bu boyutlar, otoritenin türü ve arkasından koşulan değerlerdir. Birinci boyut, hiyerarşik otorite sistemleriyle (merkezden kontrol edilen sistemler) piramitsel otorite sistemlerini (anayasal temsile dayanan sistemler) ayırdetmektedir; ikinci boyut, yetkinleştirici (kutsal) ve araçsal (laik) değerleri ayırmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tipler, hiyerarşik otorite sistemleri olarak, (1) mobilize edici sistemler (meselâ Çin) ve (2) modernleştirici otokrasiler veya neo-merkantilist toplumlar (Fas ve Kemalist Türkiye bunun örnekleridir); piramitsel otorite sistemleri olarak da (3) teokratik veya feodal sistemler ve (4) uzlaştırıcı sistemlerdir. Mobilize edici ve uzlaştırıcı sistemler, birbiriyle ters orantılı olan zor kullanımı ve bilgi boyutları açısından karşılaştırılmaktadır. Ne yazık ki Apter'in teorik olarak geliştirdiği bu tiplerle, somut siyasal sistemlerin analizi ve modernleşme sorunları arasında nasıl ilişki kurduğu, burada anlatılamayacak kadar karmaşıktır.

Buradaki tahlilimiz, hiç değilse bir niteliği, demokratik olmama niteliğini paylaşan totaliter ve otoriter rejimleri konu alacaktır. Öyleyse, araştırmamızın konusunu sınırlandırabilmek için, demokrasinin ampirik tanımı üzerinde kısa bir açıklama ile işe başlayacağız. Sonra, son on yılda totaliter siyasal sistemler üzerinde yapılmış zengin teorik ve ampirik araştırmalara ve son zamanlarda bu kavrama yöneltilen eleştirilere döneceğiz; böylece, otoriter dediğimiz rejim tiplerinin alanını, bunların ne olmadıklarını göstermek suretiyle sınırlandıracağız. Ancak Yirminci Yüzyıl'da mevcut siyasal sistem tiplerinin hepsini bu üç tip içine sokmak mümkün değildir. Hâlâ geleneksel meşruluğa dayanan bazı rejimler vardır ki, bunları, geleneksel meşruluğun çöküşünden veya demokratik bir dönemden sonra kurulmuş modern otoriter rejimlerle aynı sınıfa sokarsak, mahiyetleri hakkında yanılmış oluruz. Gene bize öyle geliyor ki, kurumsal yapıların, iktidara herhangi örgütlü bir biçimde katılmadığı, şu veya bu tür meşrulaştırma çabasının görülmediği, kolektif hedeflerden çok özel hedeflerin peşinden koşulduğu, bir pretör ordusunun yardımıyla bir kişiyle onun yanaşmalarının kurduğu bazı despotik ve keyfî yönetim tiplerini, yöneticilerin toplum adına hareket ettiklerine inandıkları daha kurumlaşmış otoriter rejimlerle aynı kategoriye sokmak da pek verimli olmaz. Dolayısıyla, bu rejim tipini, otoriter olarak adlandırdığımız rejimlerle bazı ortak nitelikleri olsa bile, ayrıca ele almak ve "sultancı" *(sultanistic)* rejimler diye adlandırmak niyetindeyiz. Düalist toplumların durumu da, ortaya özel bir sorun çıkarır; bu toplumlarda toplumun bir kesimi, gereğinde zor yoluyla başka bir kesim üzerinde yönetimini empoze eder; egemenlik altına sokulan grupla olan ilişkiler sorunu, bu sorun üzerindeki yaygın bir oydaşmadan yararlanılmak suretiyle tartışma dışı bırakılır; bu şartla rejim, kendi üyelerine, siyasal demokrasi kurallarına göre siyasal hayata katılma imkânı verir. Bu tip rejimlere "ırksal demokrasi" adını veriyoruz; bu devim, demokrasiyle ırk egemenliğinin bir araya gelişindeki paradoksu yansıtmaktadır. Stalinizmin tasfiyesinden sonra Doğu Avrupa'daki yeni gelişmeler, hatta Sovyetler Birliği'ndeki bazı eğilimler, Stalin'den sonraki komünist rejimlerin mahiyeti sorununu ortaya çıkarmıştır. Bizce, Doğu Avrupa'da beliren rejimler, otoriter diye nitelendirdiklerimizle birçok ortak özellikler taşımaktadır; ancak bunların az çok yakın totaliter geçmişleri ve totaliter ütopyanın bazı unsurlarına karşı elitlerce duyulan bağlılık, söz konusu rejimlere oldukça farklı bir karakter vermektedir. Bunları otoriter rejimlerin özel bir türü olarak tartışacağız: Totalitarizm-sonrası rejimler.

Otoriter rejim tanımımızda kullanacağımız iki ana boyut (bu rejimlerdeki sınırlı plüralizmin derecesi ve tipi ve bu rejimlerin ne ölçüde hal-

kın siyasal ilgisizlik ve demobilizasyonuna, ne ölçüde sınırlı ve kontrollü bir mobilizasyona dayandıkları) birkaç alt-tip ayırdetmemize imkân vermektedir. Temelde bu alt-tipler, sınırlı plüralizm çerçevesinde siyasete katılanların türüne, bunların örgütleniş biçimine, katılmanın tipine ve düzeyine dayanmaktadır. Böylece, şu tipleri ayırdedebiliyoruz: Bürokratik-askerî otoriter rejimler; "organik devletçilik" adını vereceğimiz kurumlaşmış otoriter rejimler; demokrasi-sonrası toplumlardaki mobilize edici otoriter rejimler (İtalyan faşizmi birçok bakımlardan bunun örneğidir); bağımsızlık-sonrası mobilize edici otoriter rejimler ve nihayet totalitarizm-sonrası otoriter rejimler. Şüphesiz, Weberci anlamdaki bu ideal tipler, belli bir rejime tam uygun düşmeyebilir, çünkü gerçekte siyasal sistemler, devlet hakkındaki çelişik anlayışlara sahip olan, üstelik bu anlayışlarının yönü ve vurgusu sürekli değişen liderler ve sosyal güçler tarafından kurulurlar. Rejimler, değişik yönlerden gelen birbiriyle çelişik, açık veya gizli eğilimlerin ürünü olduklarından, daima karma biçimlere bürünürler. Ne var ki, bazı rejimler, tiplerden birine ya da ötekine daha çok yaklaşabilir. Bu anlamda, her ülkeyi belli bir an için bile, tipolojimizdeki kutuların içine kesinlikle yerleştirmek güçtür. Dolayısıyla, bu kitabımızdaki tablo ve rakamları, rejimlerin içine yerleştirebilecekleri siyasal nitelikler alanı hakkındaki sadece fikir verici mahiyette kabul etmek gerekir.

Sosyal bilimciler, uygulamaya dönük bazı kriterler kullanmak suretiyle, dünyadaki bağımsız devletleri tasnife çalışmışlardır. (Shils, 1960; Almond ve Coleman 1960; Almond ve Powell, 1966; Huntington, 1970; Huntington ve Moore; 1970; Moore, 1970; Lanning, 1974). Şüphesiz siyasal değişi, m, özellikle Üçüncü Dünya'nın istikrarsız devletleri bakımından; bu tasniflerin çoğunu çabucak eskitmiştir. Üstelik siyasal sistemlerin tasnifine ilişkin az sayıdaki teorik çabalar üzerinde de pek görüş birliği yoktur; başlıca şundan dolayı ki, tipolojilerde kullanılan boyutlara ilişkin sistematik veri derlemeleri az olduğu gibi, birçok ülkenin siyasal sistemi bilimsel araştırmalara konu olmamıştır. Bununla birlikte, Rustow'un demokratik sistemler, Dahl'ın poliarşiler olarak kabul ettiği, 1960'ta yayınlanan *Politics of the Developing Areas (Gelişmekte Olan Bölgelerin Siyasal Süreçleri)* adlî eserin yazarlarının da yarışmacı diye nitelendirdikleri ülkeler üzerinde hayli yaygın bir görüş birliği vardır. Bu araştırmaların çoğu, siyasal demokrasilerin, dünyadaki siyasal sistemlerin üçte biri ile dörtte biri arasındaki bir oranı hiçbir zaman aşmadığı göstermiştir. Robert Dahl, Richard Norling ve Mary Frase Williams (Dahl, 1971, Appendix A, s. 231–49), *Cross Polity Survey*'de ve diğer kaynaklarda sunulan verilerden yararlanarak, 114 ülkeyi 31 tip hâlinde sıralamışlardır, bu veriler seçim-

lere katılma hakkına ve açık muhalefet imkânlarının derecesine (bunlar için gerekli şartları ölçmek için de yedi gösterge kullanılmıştır) ilişkindir. Adı geçen yazarlar, 1969 dolaylarında toplanmış olan bu verilere dayanarak, 29 ülkeyi poliarşi, 6 ülkeyi de poliarşilere yakın olarak sınıflandırmışlardır. Dankwart Rustow'un (1967) listesi ise, 31 ülkeyi içine almakta ve Meksika, Sri Lanka (Seylan), Yunanistan ve Kolombiya hariç, Dahl'ın listesiyle çakışmaktadır. Poliarşi olarak nitelendirilebilecek çok küçük birkaç devlet, her iki listenin de dışında bırakılmıştır.

1965'te nüfusu 20 milyonun üzerinde olan 25 ülkeden ancak sekizi, Dahl'a göre poliarşi, biri de (Türkiye) poliarşiye yakın sayılmaktaydı; Rustow'un listesi, bunlara Meksika'yı da eklemektedir.[6] Bu 25 ülkeden Japonya, Almanya ve İtalya'nın, yüzyılımızın ilk yarısının önemli bir bölümünde demokratik olmayan hükümetlerce yönetildiğini, dünyanın en büyük beş devletinden sadece Amerika Birleşik Devletleri ile Hindistan'ın, bağımsızlıklarından beri sürekli olarak demokratik yönetim altında yaşadıklarını düşünürsek, demokratik olmayan siyasal sistemlerin incelenmesinin taşıdığı önem açıkça ortaya çıkar. Gerçekten dünyanın bazı bölgelerinde demokrasilerin sayısı daha azdır. 1950'den bu yana bağımsızlıklarını kazanmış olan 38 Afrika milleti arasında (çoğunlukla küçük ülkelerden oluşan) ancak 7 tanesi, seçimlerin yapıldığı ve partilerin kampanya yürütebildikleri çok-partili devletler olarak kalabilmiştir. Bu 38 milletten 17'sinin başında, 1973 yılında askerî bir devlet başkanı vardı ve bunların 266 milyon nüfusunun yüzde 64'ü askerî yönetim altında yaşıyordu. (Young, basılmakta). Avrupa'da bile, SSCB ile Türkiye'yi hariç bırakırsak, 28 devletten sadece 16'sı istikrarlı demokrasilerdir; üçünün geleceği de hâlen belirsizdir. (Portekiz, Yunanistan ve Kıbrıs). Sovyetler Birliği'nin batısında kalan Avrupa nüfusunun yüzde 61,5'i demokrasilerde, yüzde 4,1'i istikrarsız rejimlerde, yüzde 34,4'ü ise demokratik olmayan sistemlerde yaşamaktadır.

Şüphesiz, demokrasiler arasında büyük farklar vardır: Meselâ ABD gibi 1788'den bu yana sürekli olarak serbest seçimlerin yapıldığı demokrasilerle, Federal Almanya Cumhuriyeti gibi on iki yıllık Nazi totalitarizminden ve yabancı işgalden sonra kurulmuş olanlar arasında; Birleşik Krallık gibi çoğunluğun yönetimi ilkesine dayanan devletlerle, Lübnan gibi etnik ve dinsel azınlıklar arasındaki karmaşık düzenlemelere dayanarak devletin birliği ile siyasal yarışmayı bağdaştırmaya çalışan devletler arasında; İskandinavya'dakiler gibi ileri derecede eşitlikçi toplumlarla,

6 Ülkelerin, nüfusa, gayrisâfî millî hâsılaya, GNP büyüme oranlarına göre sıralanışlarına ve Avrupa'da farklı rejim tipleri altında yaşayan nüfusa ilişkin, bu bölümde kullandığımız hesaplamalar, Taylor ve Hudson'un (1972) 5.1, 5.4 ve 5.5 numaralı tablolarına dayanmaktadır.

Hindistan gibi bir eşitsizlikler ülkesi arasında. Bütün bu farklara rağmen, bu ülkelerin siyasal kurumları, kendilerini demokratik saymamıza imkân verecek birçok benzerlikler göstermektedir. Demokratik olmayan en büyük 20 ülkeden oluşan listenin, türdeşlikten ne kadar yoksun olduğunu düşünürsek bu temel benzerlik daha da açıkça ortaya çıkar. Uç örnekleri alacak olursak, Sovyetler Birliği, İspanya, Etiyopya ve Güney Afrika (eğer Avrupa içinde kalacak olursak, İspanya ile Doğu Almanya) arasındaki siyasal farkların, ABD ile Hindistan arasındakilerden daha büyük olduğundan kimse şüphe edemez. Bu kitaptaki görevimiz, kavramı ne kadar çekiştirirsek çekiştirelim hiçbir şekilde yarışmacı demokrasi sayamayacağımız ve insanlığın en az yarısını yöneten çok çeşitli siyasal sistemler arasında bazı anlamlı ayırımlar yapmamıza imkân verecek bir kavramlaştırma girişimlerinde bulunmaktır.

1965 yılı dolaylarında kişi başına düşen gayrisâfî millî hâsılası 1.000 ABD dolarının üstünde olan 24 en zengin ülkenin -Çekoslovakya, Sovyetler Birliği, Doğu Almanya, Macaristan ve özel bir durum gösteren Kuveyt dışında-demokratik ülkeler olduğundan kuşku yoktur; ancak bunların hemen ardından gelen ve kişi başına hâsılası 500 doların üstünde olan 16 ülkeden ancak yedisi istikrarlı demokrasiler sayılabilir. Dolayısıyla, burada karşılaştığımız ülkeler, sadece fakir, azgelişmiş veya ekonomik gelişmesi duraklamış ülkeler değildir; çünkü 1960–65 döneminde büyüme hızları, ortalama büyüme hızı olan yüzde 5,1'in üzerinde olan 36 ülkeden ancak12'si, Dahl'ın 35 ülkelik poliarşiler ve poliarşi yakını ülkeler listesinde bulunmaktadır. Aynı dönemde, sadece kişi başına büyüme hızları yüksek, yani yüzde 5'in üzerinde olan ülkeleri alacak olursak, 12 ülkeden yalnız ikisi Dahl'ın listesinde yer almaktadır.

Görülüyor ki, ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde demokrasinin istikrarı konusunda anlamlı ilişkiye ve belli bir ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine erişmiş ülkelerde demokrasinin varlığının daha olası olmasına rağmen; siyasal sistem, sosyal sistem ve ekonomik sistem tiplerinin ayrı ayrı çözümlenmesini gerektirecek sayıda, kuraldan sapan örnekler (*deviant cases*) de vardır. Şüphesiz, belli siyasal örgütlenme ve iktidarın meşrulaştırılış biçimleri, belli toplum tiplerinde ve belli ekonomik şartlarda daha olasıdır; buna karşılık bazı kombinezonların olasılık derecesi hayli düşüktür. Buna rağmen biz, bu alanları kavramsal bakımdan birbirinden ayrı tutmanın ve sosyal, ekonomik ve siyasî sistemler hakkında ayrı tipolojiler meydana getirmenin gerekliliğine inanıyoruz. Aksi hâlde, önemli birtakım zihinsel sorunlar kaybolup gidebilir. Meselâ "ne tür sosyal ekonomik yapıların, belli rejim tiplerinin kurulmasına ve istikrarına yol açma olasılığı daha fazladır?" sorusunu sormamız mümkün olmaz. Aynı şekilde, "şu ya da bu rejime sahip

olmak, sosyal ve ekonomik yapı ve bunun gelişimi açısından ne gibi bir fark yaratır?" yahut "toplumun ve belki de ekonominin şu ya da bu siyasal sistem tipi altında gelişme olasılığı daha mı fazladır?" gibi soruları da soramayız.

Şüphesiz, sosyal gerçekliğin bu farklı yönleri arasında bire-bir bir ilişki yoktur. Demokratik hükümetlerin, çeşitli sosyal ve ekonomik sistemlerle bağdaşabileceğinden kuşku duyulmayacağı gibi, aynı şey otoriter rejim çeşitleri bakımından da doğrudur. Gerçekten, yakın geçmişte Alman toplumu, istikrarsız Weimar demokrasisi, Nazi totaliter rejimi ve istikrarlı Bonn Cumhuriyeti tarafından yönetilmiştir. Bu farklı rejimlerin, diğer faktörlere ek olarak, sosyal ve ekonomik yapıları önemli ölçüde etkilemiş olduğundan şüphe edilemez; ancak siyasal farkların, ekonomik yapıdaki, hatta sosyal yapıdaki farklardan daha büyük olduğu da muhakkaktır. Bu nedenle biz de, toplum veya ekonomik sistemler tipolojisini daha yakından ilgilendiren boyutları kavramlaştırma çabamızın dışında bırakarak, dikkatimizi siyasal sistemlerin çeşitleri üzerinde toplayacağız.

Böyle bir analitik ayrımın, devlet, toplum ve ekonomi ilişkileri hakkında anlamlı sorular sorabilmek açısından taşıdığı önemi ne kadar vurgulasak azdır; hatta bunlara dördüncü bir yönü, kültür ve din alanını da eklememiz gerekir.

Demokratik Hükümetler ve Demokratik Olmayan Devletler

Demokratiklik bir devletteki sosyal yapıyı ve sosyal ilişkileri tanıma sokmadığımız taktirde, demokratik hükümet sistemini tanımlamak nispeten kolaydır.[7] Liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerinde dayanarak, siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkân veren sistemlere demokratik sistemler adını veriyoruz; bu yarışma liderlerin ülkeyi yönetme iddialarının, düzenli aralıklarla ve zora dayanmayan yollarla geçerli kılınmasını içermektedir; demokratik bir sistem, hiçbir etkin siyasal makamı yarışma dışında bırakmaksızın ve siyasal toplumun herhangi bir üyesini, uygulanması kuvvet kullanımına bağlı normlar yoluyla, tercihini açıklamak-

7 Demokrasi hakkındaki tanımımız ve onun anlamını sınırlandırışımız, başlıca şu eserlerden kaynaklanmıştır: Sartori (1962a), Kelsen (1929), Schumpeter (1950) ve Dahl (1971). Dahl'ın demokrasi veya (şimdi isim olarak tercih ettiği) poliarşi teorisine katkısı hakkında Ware'in (1974) eleştiri denemesine bakınız. Bunda, "elitçi demokrasi teorisi" adı verilen teorinin eleştirilerine değinilmektedir. Meselâ bk. Bachrach (1967). Bu eleştiriler, poliarşilerin poliarşi olmayan rejimlerden ayırdedilmesinden çok, poliarşilerin "demokratlaşması" üzerinde odaklaştıklarından, bu önemli tartışmaya daha fazla girmeyeceğiz. R. Michels'in kötümser ve sonuç olarak yanıltıcı analizi hakkındaki bir tartışma çerçevesinde, demokrasiye ilişkin görüşlerimizi daha da geliştirdik. Bk. Linz (1966).

tan yasaklamaksızın, bunu gerçekleştirir. Hürriyetçi siyasal haklar, hem bu açık iktidar mücadelesinin ve yarışmasının, hem de seçimlere katılma hakkının kaçınılmaz biçimde gitgide artan sayıda vatandaşı kapsayarak genişletilmesinin bir şartıdır. Düzenli aralıklar şartı, yöneticilerin belli bir an için, meşruluklarını serbest bir yarışmada sağladıkları destekten almış olabilecekleri, fakat daha sonra hesap vermeye yanaşmadıkları sistemleri tanımın dışında bırakmaktadır. Kuşkusuz aynı şart, ilk plebisitin dürüst olduğunu ve tercih hürriyeti verdiğini kabul etsek bile, birtakım plebisitçi otoriter rejimleri hariç tutmaktadır. Bütün etkin siyasal makamların, doğrudan doğruya veya dolaylı biçimde vatandaşın seçimine dayanması şart, geleneksel bir yöneticinin veraset yoluyla elinde bulundurduğu yetkilerin, halkça seçilmiş bir meclis tarafından denetlenmediği veya paylaşılmadığı sistemleri; ya da Franco'nun devlet başkanlığı veya Tito'nun cumhurbaşkanlığı gibi sembolik olmayan makamların ömür boyu sürdürdüğü sistemleri tanım dışında bırakmaktadır. Azınlıkların, halkın desteğini kazanabilmek için örgütlenme ve barışçı yollardan yarışma hürriyetlerini garanti eden çok çeşitli siyasal hürriyetler de, vazgeçilmez bir şarttır; ancak bu hürriyetler üzerinde bazı hukukî, hatta fiilî sınırlamalar bulunabilir; dolayısıyla, belli sistemlerin daha demokratik veya daha az demokratik olduklarını söyleyebiliriz (Dahl, 1971). Demokratik olmayan rejimler ise, azınlıkların hürriyetlerini sadece fiilî yoldan sınırlandırmakla kalmaz, çoğu zaman bunlara kesin hukukî sınırlamalar da koyar ve bu kuralların yorumunu bağımsız objektif kurallardan çok, yöneticilerin kendilerine bırakarak, onları geniş bir takdir yetkisi içinde uygularlar.

Hiçbir vatandaşın seçimlere katılmaktan zorla alıkonulmaması şartından söz ederken, vatandaşlık hakkının genişlemesinin, uzun ve çatışma dolu bir süreç olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir; bu süreç, mülkiyete bağlı oy hakkından başlayıp erkek nüfus için genel oy hakkına, en sonunda da bu sektörlerden oy hakkının genişletilmesi için baskılar geldikçe kadınların ve gençlerin seçmenlik haklarına ulaşmıştır. Bir zamanlar az çok kısıtlı bir katılmaya izin veren fakat bunun diğer gruplara yaygınlaştırılmasını kuvvet yoluyla önleyen sistemler, bu nedenle tanımın dışında kalmaktadır. Güney Afrika, on yıllar önce demokrasi olarak nitelendirilebilecek olan, fakat siyahları ilke olarak ve sürekli şekilde seçmen kitlesinin dışında tutması, hatta Cape Town'daki "renkliler"i oy hakkından yoksun kılması nedeniyle, bu niteliğini yitirmiş bulunan bir sistemin en güzel örneğidir. Bir tek-parti rejiminde parti-içi demokrasinin gelişmesi ne dereceye kadar bir demokratlaşma unsuru teşkil ederse etsin, "vatandaşlık" hakkının tek-parti üyeleriyle, yani belli temel siyasal tercihleri paylaşan, parti disiplinine ve çıkarma müeyyidesine tâbi olan

kişilerle sınırlı oluşu, bu rejimi demokratik olarak nitelendirmemize imkân vermez. Elbette, parti-içi demokrasinin mevcut olduğu bir sistem, bunun mevcut olmadığı, partinin *Führerprinzip*'e veya "demokratik merkeziyetçilik" ilkesine göre yönetildiği bir sistemden daha demokratiktir; ancak, partiye girmek istemeyen vatandaşların katılmanın dışında bırakılmaları, siyasal sistemi demokratik olarak nitelendirmemize izin vermez.

Tanımımızda siyasal partilerden söz etmedik; çünkü teorik olarak, iktidar yarışmasının partiler olmaksızın da örgütlendirilebileceği düşünülebilir; ancak uygulamada, siyasal partilere sahip olmadığı hâlde şartlarımızı gerçekleştirebilen hiçbir sistem bilmiyoruz. Teorik olarak liderlik yarışması; parti adı verdiğimiz, belli ilkelere bağlı, çok sayıda seçim çevresinde çok çeşitli sorunların bir sentezini meydana getiren ve az çok sürekli bir nitelik taşıyan örgütler olmaksızın da, dar seçim çevrelerindeki bireyler arasında gerçekleştirilebilir. Bu, *organik veya korporatif demokrasi teorisi*dir; bu teori, temsilcilerin, halkın birbirini tanıdığı ve ortak menfaatleri paylaştığı birincil sosyal gruplar içerisinde seçilmelerini savunmaktadır; anlaşılan, böylece siyasal partiler ihtiyacı ortadan kalkacaktır. Aşağıda, organik devletçiliği incelediğimiz bölümde, bu sözüm ona organik demokrasilerde serbest bir iktidar yarışması yaratmanın güçlüklerini ve bu rejimlerin otoriter karakter-ini ayrıntılı olarak tartışacağız.

Şu hâlde, siyasal partiler kurma hürriyeti ile partilerin iktidarda bir pay sahibi olmak için değil, iktidarın kendisi için yarışabilme hürriyetleri, hükümetin demokratik nitelikte olup olmadığını ilk bakışta gösterecek bir testtir. Bir partinin hukuken özel bir anayasal veya yasal statüye sahip kılındığı, parti organlarının özel parti mahkemelerine tâbi olduğu ve hukukça özel olarak korunduğu, diğer partilerin ise, onun liderliğini kabullenmek zorunda oldukları, ancak bu üstün durumu eleştirmedikleri ölçüde siyasal hayata katılabildiler veya (sadece, iktidar yarışmasının belli aralıklarla ve barışçı araçlarla gerçekleşeceği bir anayasal çerçeveye değil) belli bir sosyal-siyasal düzenin sürdürülmesine angaje olmak mecburiyetinde bulundukları bir sistem, demokratik sayılmaz. Burada, diğer partilerle yarışarak seçimlerde üst üste ezici destek sağlayan *de facto* hâkim partilerle, sahte çok partili sistemlerin hegemonyacı partilerini birbirinden kesinlikle ayırdetmek, büyük önem taşır. Bu nedenledir ki, demokratik ve demokratik olmayan rejimler arasındaki ayrımın, tek-parti ve çok-parti sistemleri arasındaki ayrımla aynı şey olduğu söylenemez. Demokratik ve demokratik olmayan rejimleri ayırdetmekte sık sık başvurulan başka bir kriter de, iktidarın el değiştirmesinin, demokrasinin bir varsayımı olduğu, fakat onun zorunlu şartı olmadığıdır (Sartori, 1974, s. 199–201).

Değinilen bu kriterler, demokratik unsurların diğer devletlerde de mevcut olabileceğini yahut demokratik alarak sınıflandırılan devletlerde de demokratik-olmayan veya anti-demokratik *de facto* eğilimlerin bulunabileceğini inkâr etmemekle birlikte, bir kısım devletlerin hemen hemen kesin biçimde demokrasi olarak sınıflandırılmasına imkân vermektedir. Sadece birkaç örnekte, siyasal grupların hürriyetlerine ve bunlar arasındaki yarışmaya ilişkin olgular üzerinde bilim adamlarının görüş birliğinde olmamaları, tereddütlere yol açmıştır.[8] Ayrımın geçerliliğinin başka bir kanıtı da, demokrasi oldukları iddiasındaki demokratik olmayan rejimlerin, burada sıralanan unsurları benimseme konusundaki dirençleri ve bu isteksizlikleri meşru gösterebilmek için giriştikleri ideolojik cambazlıklardır. Diğer bir kanıtı da, hiçbir demokrasinin, sayılan niteliklerden birini veya daha çoğunu değiştirmeksizin, demokratik olmayan bir rejime dönüşmemiş olmasıdır. Geleneksel olmayan bir rejimin, bir anayasal kesinti geçirmek-sizin ve başındaki yöneticileri uzaklaştırmak için zora başvurmaksızın demokrasiye dönüştüğü durumlarda çok nadirdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye (Karpat, 1959; Weiker, 1963 ve 1973), Meksika (eğer onu demokrasi saymak isteyenlerin iddiasını kabul edecek olursak) ve belki de 1973 seçimlerinden sonra Arjantin, bunun örneklerindendir. Dolayısıyla, demokratik ve demokratik olmayan rejimler arasındaki sınır, yavaş ve fark edilmez bir evrimde aşılamayacak, hayli katı bir sınırdır; böyle bir geçiş, hemen daima, zorla gerçekleştirilen bir kesintiyi, anayasaya aykırı eylemleri, bir askerî hükümet darbesini, bir ihtilâli veya dış müdahaleyi gerektirir. Buna oranla, totaliter sistemleri,

---

8 En tartışmalı örnek, bir başkan adayının yalnız 1952'de oyların yüzde 75'inden azını aldığı, genellikle ise yüzde 90'a yakınını veya daha çoğunu elde ettiği Meksika'dır. Muhalefet liderleri, 200 valilik ve 282 senatörlük için yapılacak her seçimde yenilgiye mahkûm olduklarını gayet iyi bilirler. Muhalefet partisinin tek ümidi (bu da, yakın zamanlardaki bir gelişmedir), birkaç temsilcilik veya belediye başkanlığı makamı karşılığında, hükümetin, idarî sözleşmelerde, kredilerde veya hizmetlerde, kendi liderlerini nazara almasıdır. Partiler çoğu zaman hükümetçe finanse edilir: bunlar, taraftarlarına verilen ödün karşılığında ya hükümetin adayını destekler veya onlarla bir süre için mücadele ederler. Bir Meksikalı sosyal bilimcinin dediği gibi, "böylece siyaset oyununa ve seçim törenine katılmış olurlar." Bk. Gonzalez Casanova (1970). Başka bir eleştirici analiz, Cosio Villegas'ınkidir (1972). Oligarşik nitelikleri vurgulayan daha eski bir analiz, Brandenburg'un (1964) analizidir. Bir otoriter rejim olarak Meksika'da politika yapımına ilişkin en iyi monografik çalışma, Kaufman'a aittir (1970). Seçimlerin bir analizi için, bk. Taylor (1960). Öte yandan, gerek parti içinde gerek uzun vadeli bir gelişme olarak, demokratik potansiyeli vurgulayan başka yorumlar da vardır; bk. Scott (1964, 1965), Needler (1971), Padgett (1966) ve Ross (1966). Seçimlerin iktidara giden bir yol görevi görmemesi ve Partido Revolucionario Institucional'in (PRI) ayrıcalıklı bir parti oluşu, önemli ölçüde fikir ve örgütlenme hürriyetinin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Önde gelen muhalefet partisine, onun seçimsel desteğine ve karşılaştığı güçlüklere ilişkin bir inceleme için, bk. Mabry (1973), s. 170-82. Siyasal sistemin mahiyeti hakkında bilim adamları arasında süregelen görüş ayrılığı için, bk. Needleman ve Needleman (1969).

diğer demokratik olmayan sistemlerden ayıran sınır, çok daha belirsizdir; bir sitemin, demokrasiye dönüşmeksizin, onu gerçek anlamda totaliter olarak tanımlamamıza imkân veren niteliklerini yitirdiği açık durumlar vardır; bu da, o şekilde gerçekleşebilir ki, gözlemci, değişimin ne zaman ve nasıl olduğunu kesinlikle söyleyemez. Gerçi biz, totaliter devletle, demokratik olmayan diğer devlet tipleri arasındaki ayrımı korumakta ısrarlıyız, ama bu ikisinin ortak yanları, demokratik hükümetlerle olan ortak yanlarından daha çoktur; böylece, demokratik olmayan rejimler kategorisi, daha genel ve kapsayıcı bir kategori olmaktadır ki, bizim konumuzu da bu rejimler teşkil etmektedir.

Diktatörlük Üzerine Bir Not

Gerek literatürde (Sartori, 1926b) gerek günlük kullanımda, demokratik olmayan ve geleneksel temele de dayanmayan meşru hükümetleri adlandırmakta çoğu zaman kullanılan bir deyim, diktatörlüktür. Roma'daki tarihsel kökeni *(dictator rei gerundae causa)* itibarıyla, anayasada olağanüstü hâller için öngörülmüş ve bununla sınırlı olağanüstü bir makamı ifade eden bu deyimin (diktatörlük, ya altı aylık ve uzatılamayan bir süreyle ya da belli bir görevin yerine getirilmesiyle sınırlıydı) sonraları aşağılayıcı bir deyim olarak ve gevşek anlamda kullanılmaya başladı. Carl Schmitt (1928) ve Sartori'nin (1962b, s. 416–19) belirttikleri gibi, Garibaldi ve Marx'ın bile diktatörlüğü hâlâ bu negatif anlam dışında kullanmış olmaları rastlantı değildir.

Bugün deyimi bilimsel kullanım için muhafaza etmekte yarar varsa, onu otoritenin kullanılmasına ilişkin anayasal normlar geçici olarak ihlal eden veya askıya alan bir olağanüstü yönetim şekli tanımıyla sınırlı tutmak gerekir. Anayasal diktatörlük, olağanüstü hâllerle ilgili anayasa hükümlerine dayanılarak, özellikle yaygın karışıklık veya savaş durumlarında, meşru anayasal otoritenin kararıyla tesis edilen ve bazı devlet makamlarının yetkilerini genişleten veya bu makamların görev sürelerini, seçmen karşısına çıkmaları gereken tarihin ötesine uzatan bir yönetim şeklidir. Böylece bir anayasa-dışı otoritenin, mutlaka anayasaya aykırı olması, yani siyasal kurumlarda kalıcı bir değişiklik yaratması gerekmez; aksine onları, bir kriz durumunda savunma görevini yerine getirebilir. "Anayasal diktatörlük" deyiminin bu çelişik anlamlı niteliği nedeniyle Sartori ve başkaları, "kriz hükümeti" deyimini tercih etmektedirler (Rossiter, 1948). Gerçekten, geleneksel yönetimlerin veya otoriter rejimlerin çöküşünden sonra, demokratik rejimler kurma amacıyla genel seçimlere gitmek üzere iktidarı ele geçiren ihtilâl komiteleri, seçmen kitlesince onaylanmayıp geçici hükümetler olarak kaldıkları sürece, kelimenin bu

dar anlamında diktatörlük sayılabilirler.

Geleneksel yöneticilere, otokratik hükümetlere, seçimleri geciktirmek veya sonuçlarını saptırmak gibi hileli bir yoldan iktidarda kalmaya çalışıp bunun sonucunda çöküş sürecine giren demokrasilere kaşı yapılan birçok askerî darbeleri başta liderlerinden bazılarının da içtenlikle inandığı, hür yarışmacı demokrasiyi yeniden kurma vaadi dolayısıyla, geniş bir destek sağlarlar. Samuel Finer (1962) ve Huntington'un (1968, s. 231–37) gayet iyi çözümlemiş olduğu gibi, askerî rejimi sona erdirmenin güçlüğü, bu tür askerî yönetimlerin çoğu zaman demokrasiye dönüşü sağlayacak yerde, otoriter rejimler kurmalarını izah eder. Demokratik olmayan yöneticileri iktidardan uzaklaştırarak demokrasinin şartlarını yaratmayı amaçlayan açık yabancı *egemenlik*, diğer birçok özel durumdur. Bunun örnekleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Japonya, Avusturya ve Batı Almanya'dan ibarettir; gerçekten, Müttefik Yüksek Komutanları ve Komiserleri, elbette bu toplumları demokratik yöneticileri değillerdi (Gimbel, 1968; Hirschman ve Montgomery, 1968). Ancak, sözü geçen örneklerin başarısı, bu toplumların başka yerlerde rastlanması beklenmeyecek tamamen kendilerine özgü şartların sonucu da olabilir. Bu sınırlı anlamda, sadece, Carl Schmitt'in (1928), "*Kommissariche Diktatur*" adını verdiği diktatörlüklerden söz ediyoruz; yoksa onun "egemen diktatörlükler" olarak adlandırdıklarından değil.

Ne var ki, siyasal gerçeklik dünyasında, demokratik meşruluk kesintiye uğradıktan sonra, hatta bu kesinti bir sözde anayasal diktatörlük eliyle veya olağanüstü durumlarda yatıştırıcı bir güç olarak müdahale eden hükümdarlar veya ordular tarafından gerçekleştirilmiş olsa bile, anayasal demokrasiye dönüleceği kesin değildir. Belki bunun bir istisnası, savaş hâlinde yekvücut bir savaş çabası gösterebilmesi için hükümete toplumun hemen tümünün desteğini sağlamak amacıyla, bütün büyük partilerin, seçimleri erteleme veya gerçek bir seçim yarışmasından kaçınma hususunda anlaştıkları millî birlik hükümetleridir. Kamu hürriyetlerini geçici olarak sınırlayan ve/veya belli makamların yetkilerini genişleten olağanüstü ivedilik hâli yetkileri anlamındaki diktatörlük, eğer açık seçik tanımlanmış bir durumun ötesinde de devam ederse, bunu diğer otoriter rejim tiplerinden ayırmak güçleşir. Siyasal bilimciler, bu tür yetkiler üstlenmiş olanların beyanlarını, bunların samimiyetinden veya iktidarı halka geri verme beklentilerinin gerçekçiliğinden şüphe etseler bile, göz ardı edemezler; çünkü söz konusu beyanların, bu şekilde kurulmuş demokratik-olmayan rejimin meşruluğu üzerinde kalıcı etkiler yapması olasılığı büyüktür.

Siyasal bilimci, bir kişi veya grubun yönetiminin, gerçekten Roma'daki tarihsel anlamından gelen bu dar anlamda bir diktatörlük olup olmadığına, *a priori* değil, ancak *ex post facto* karar verebilir. Bu tür diktatörlükler, çoğu zaman, diğer otoriter yönetim tiplerine giden köprülerdir; anayasal yönetimi kaldıran Balkan devletleri krallarına, mutlak monarşiye dönüşten çok, kral diktatörlükleri gözüyle bakılmış olması rastlantı değildir. Bir kez geleneksel meşruluğun sürekliliği yerini demokratik biçimlere bıraktıktan sonra, buna geri dönmek imkânsız gibi görünmektedir. Olağanüstü bir ara dönem iktidarı anlamındaki diktatörlük, çoğu zaman, az çok kurumlaşmış otoriteler yönetim biçimlerinde sürdürülür. Unutmayalım ki, MÖ 82'de Silla'nın *dictator reipublicae constituendae* oluşu, Sezar'ın da MÖ 48'de sınırlı bir süre ve MÖ 46'da on yıl için diktatör ilan edilmesiyle, Roma'nın anayasal kurumları zaten yıkılmış ve daha sürekli bir otoriter yönetime dönüşmüştü. O günden bu yana Sezarizm deyimi, anayasal hükümetin, ileri gelen bir lider tarafından yıkılmasını anlatan bir deyim olarak kullanılmaktadır.

Diktatörlük deyimini, ister demokratik, ister geleneksel, ister otoriter olsun, önceki rejimin iktidara geliş ve iktidarı kullanışıyla ilgili kurumlaşmış kurallarından bir kopmayı ifade eden ve kendisi henüz kurumlaşmamış olan ana dönem kriz hükümetleri için saklı tutacağız. Bu kuralların, bir rejimin anayasasında öngörülmüş kurallara göre geçici olarak askıya alınması durumuna ise, kriz hükümeti veya anayasal diktatörlük adının vereceğiz.

Bölüm 2

Totaliter Sistemler

Totalitarizmin Bir Tanımına Doğru

Yarışmacı olmayan modern rejimlerin incelenmesinde, totalitarizmin işgal ettiği önemli yer göz önünde bulundurulursa, totaliter sistemlerin hâlen klasikleşmiş bazı tanımlarıyla işe başlamak ve bunları sunduktan sonra, onlara yöneltilen eleştirileri izleyerek bilgimizi biraz daha ileri götürmek, yararlı olacak gibi görünüyor (Janicke, 1971; Friedrich, 1954; Friedrich ve Brzezinski, 1965; S. Neumann, 1942; Aron, 1968; Buchheim, 1968a; Schapiro, 1972a, 1972b; Seidel ve Jenkner, 1968). Son zamanlarda Carl Friedrich, daha önce kendisinin ve Z. K. Brzezinski'nin (1965) vermiş oldukları orijinal tasvir edici tanımı, şu şekilde yeniden formülleştirmiştir:

> "Bu rejimi, gerek başka çeşit ve daha eski otokrasilerden, gerek heterokrasilerden ayıran özellikler altı tanedir. Hatırlatmak gerekirse bunlar, günümüzde hayli genel bir kabul gören şu olgular dizisidir: (1) toptancı (*totalist*) bir ideoloji; (2) bu ideolojiye bağlı ve genellikle tek bir kişinin, yani dikta-

> törün liderliğindeki bir tek-parti; (3) çok gelişmiş bir gizli polis ve üç çeşit tekel; daha doğrusu, şunların tekelci kontrolü: (a) kitle haberleşmelerinin, (b) kullanmaya elverişli silahların, (c) ekonomik örgütler de dâhil olmak üzere bütün örgütlerin. Böylece, merkezden planlanan bir ekonomide işin içine girmektedir... Şunu ekleyebiliriz ki, eğer daha fazla basitlik isteniyorsa, bu altı özelliği üç tanede gruplandırmak mümkündür; Toptancı bir ideoloji, gizli polisten güç alan bir parti ve endüstriyel kitle toplumunda kişiler arası ilişkilerin üç belli başlı şekli üzerinde bir tekel. Bu tekelin mutlaka parti tarafından yürütülmesi şart değildir. Daha önceki eserimin bazı eleştirilerinde görülen bir yanlış anlamayı önlemek için, bu noktayı baştan belirtmek gerekir. Önemli nokta şudur ki, bu tekelci kontrol, belli bir toplumu yönetmekte olan ve böylece onun rejimini meydana getiren elitin elindedir" (Friedrich, 1969, s. 126).

Brzezinski, bu sistemlerin nihaî amacını vurgulayan daha özlü şöyle bir tanım önermiştir:

> "Totalitarizm, diktatörlük genel kategorisine giren yeni bir hükümet şeklidir; bu sistemde siyasal iktidarın teknolojik yönden ileri araçları, topyekûn bir sosyal devrimi gerçekleştirmek amacıyla, bir elit hareketinin merkezî liderliği tarafından, bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanılır; tüm halkın zorla sağlanan oybirliği atmosferi içinde liderlikçe ilan edilen bu devrim, insanın birtakım keyfî ideolojik varsayımlara göre şartlandırılmasını da kapsar" (Brzezinski, 1962).

Franz Neumann da (1957, s. 233–56) benzer mahiyette bir dizi tanımlayıcı nitelikten söz etmiştir.

Şunu belirtelim ki, bu tanımlarda terör unsuru (polisin ve zor kullanımının rolü), meselâ Hannah Arendt'in (1966) eserinde olduğu kadar temel önem taşımamaktadır. Gerçekten, yöneticiler eğer silahlı kuvvetlerin sadakatine güvenebiliyorlarsa, totaliter bir sistem, halkın pek büyük bir kesiminin yöneticilerle özdeşmesine, onların denetimindeki siyasal örgütlere onların amaçlarına hizmet edecek şekilde aktif olarak katılmalarına, ve nispeten kapalı bir toplumda gönüllü ve kontrollü katılmaya ve bir ödül-korku karışımına dayanan yaygın sosyal kontrol yöntemlerinin uygulanmasına dayanabilir. Komünist Çin, bazı bakımlardan bu totalitarizm tipine yaklaşmıştır; Paul Cocks'un tasvir ettiği gibi, Kruşçev deneyi sırasında parti denetiminin halkçı yönde rasyonelleştirilmesi de, böyle bir modele uygun düşmektedir.

Bu tanımlar, açık veya zımnî olarak, şöyle bir eğilimi ifade etmektedir: Devletle toplum arasındaki sınırın yıkılması ve toplumun siyasal örgütler, genellikle parti ve onun yan kuruluşları tarafından "topyekûn"

siyasallaştırılması. Oysa, totaliter sistemleri otoriter rejimlerin çeşitli tiplerinden ve özellikle demokratik hükümetlerden ayıran bu boyutun tam olarak gerçekleşmesi, olası değildir; dolayısıyla, toplumla siyasal sistem arasındaki gerginlik sorunu, bu sistemlerde hafifletilmiş olmakla birlikte, büsbütün ortadan kalkmamıştır. Gerçi dinler dışında pek az sosyal sistem, bu yönde totaliter sistemler kadar ileri gitmiştir, ama bireye biçim verilmesi, ideolojinin vatandaş kitlesinde içselleştirilmesi, ideologların sözünü ettiği "yeni insan"ın yaratılması, şüphesiz, büsbütün uzak olasılıklardır.

Bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmemiz için zorunlu boyutlar şunlardır: Bir ideoloji; kitlesel bir tek-parti ile diğer mobilize edici örgütler; iktidarın, geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılamayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması. Bu unsurlardan herbiri, demokratik olmayan sistemlerin diğer tiplerinde de ayrı ayrı bulunabilir; bir sistemi totaliter kılan, ancak bunların hepsinin bir arada var oluşudur. Demek oluyor ki, bütün tek-parti sistemleri totaliter olmadığı gibi, serbestçe kurulmuş partiler arasında dürüst bir iktidar yarışmasının mevcut olduğu hiçbir sistem totaliter olamaz; bir tek-partiye, daha doğrusu aktif bir tek-partiye sahip olmayan demokrasi-dışı hiçbir sistem de totaliter sayılamaz. Friedrich'in eserinin gözden geçirilmiş basısında kabul ettiği gibi, nihaî iktidarın veya iktidarın en büyük payının parti örgütünde olması da şart değildir. Ne var ki, böyle bir kitlesel tek-parti ile ona hâkim olan bürokrasinin, hiç değilse kendi üyeleriyle ve sade vatandaşlarla olan ilişkiler bakımından, toplumun en güçlü kurumları arasında yer almaması, pek uzak bir olasılık gibi görünmektedir.

Kuşkusuz, iktidarlarını totaliter olarak nitelendiremeyeceğimiz diktatörler vardır: Sezarist liderler, askerî cuntalar gibi küçük oligarşiler, kendi örgütlerinin ve kurumlarının mensuplarına hesap verme zorunda olmayan, çeşitli kurumsal alanlardaki elitlerin koalisyonları gibi. Bunlar, iktidarlarını, bazı temel fikirlerden veya *Weltanschauung*'dan belli ölçüde esinlenen bir ideoloji adına kullanmadıkları ve yönetimlerini empoze edebilmek için bir çeşit kitle örgütüne ve silahlı kuvvetlere polis dışındaki toplum mensuplarının katılmasına dayanmadıkları sürece, totaliter bir sistemden değil, ancak aşağıda göreceğimiz gibi otoriter rejimlerden söz edebiliriz. Bu tür sistemlerde ne derece birlik olursa olsun, zirvedeki liderin çevresindeki ve altındaki üst liderlik kadrosu içinde ve üst liderliğin yarattığı örgütler arasında iç çekişmeler bulunabilir. Böyle bir grup politikası, ne toplumdan doğar, ne de iktidarın ele geçirilmesinden önce var olan kurumlar ve örgütler arasında gerçekleşir. Çatışan kişilerin, hi-

ziplerin veya örgütlerin iktidarı, toplumun gerçek anlamda siyasal nitelik taşımayan yapılarından gelmez; olsa olsa, bu iktidar çatışmalarına katılanlar, toplumun bazı kesimleriyle, diğer kesimlerinden daha yakın ilişkiler kurabilirler. Bu anlamda, totaliter sistemlerde Marksist anlamda bir sınıf çatışmasından söz etmek imkânsız görünmektedir. Rakipler, toplumdaki çeşitli menfaatlerle ilişki kurarak tabanlarını genişletmeye çalışırlarken, hep siyasal sistemin birer parçası olan iktidar mevzilerinden hareket ederler: Meselâ parti, partiye bağlı kitle örgütleri, partinin bölgesel örgütleri, parti milisi gibi siyasal örgütler veya hükümet ve polis bürokrasileri. İstikrarlı totaliter sistemlerde, rejimin kuruluşundan önce var olan kurumlar, meselâ özel teşebbüsler, Kilise, hatta ordu, iktidar mücadelesinde ancak talî bir rol oynayabilir; bunlar ancak, siyasal elit içindeki şu veya bu lider veya grubu desteklemek suretiyle siyasete katılırlar. Bu tür kurumların başındakiler, siyasal iktidarın meşru adayları değillerdir; sadece belli kararları etkileyebilir ve nadiren bunları veto edebilirler.

Nitekim askerî otoritenin bağımlılığı, totaliter sistemleri, demokratik olmayan diğer sistemlerden ayıran özelliklerden biridir. Bugüne kadar hiçbir totaliter sistem, silahlı kuvvetlerin müdahalesiyle devrilmiş veya köklü bir değişime uğramış değildir; olsa olsa, kriz anlarında şu veya bu hizip, ordunun desteğiyle kendi iktidarını güçlendirebilmiştir.

Böyle bir rolü, ancak Çin'deki Halk Kurtuluş Ordusu (*People's Liberation Army*-PLA) (Joffe, 1965, 1971; Pollack, 1974; Schurmann, 1968, s. 12–12; Gittings, 1967) ve Küba ordusu gibi (Dominguez, 1974; Dumont, 1970) siyasal nitelikleri belirgin ordular oynayabilir. İşte ancak bu çok nispî anlamda, iktidar yapısı içindeki belli liderlerin, hiziplerin veya bürokrasilerin, iş adamlarını, çiftçileri, dil ve kültür gruplarını, aydınları, vd. temsil ettiklerinden söz edebiliriz. Liderler veya gruplar toplumun bu gibi sektörlerinin menfaatlerini bir dereceye kadar temsil etseler bile, belli bir seçici gruba karşı hesap verme durumunda değillerdir; iktidarlarının temeli bu gruplardan kaynaklanmaz; genellikle kendileri bu sosyal gruplardan devşirilmezler; hatta çoğu zaman bu sosyal grupların içinden çıkan liderler olmaları nedeniyle göreve getirilmezler. Totaliter sistemleri, demokratik olmayan diğer sistemlerden ayıran özelliklerden biri de, yeni elitin iktidarı ele geçirmesinden ve kendi siyasal yapılarını kurmasından önce var olan bütün kurumların, örgütlerin ve menfaat gruplarının tahrip edilmesi veya hiç değilse iyice zayıflatılmasıdır. Bu anlamda bir iktidar tekelinden yahut monizmden söz edebiliriz; fakat siyasal alanda ve siyasal liderliğin yarattığı kişi ve örgütler elinde gerçekleşen bu iktidar toplanmasını monolitik (yekpare) olarak kabul etmek çok yanlış olur. Totaliter sistemlerin plüralizmi, sosyal plüralizm değil, yönetici siyasal elitin kendi

içinde var olan siyasal plüralizmdir. Tek bir örnek verecek olursak, SA ile SS, DAF (İşçi Cephesi) ile parti, Goehring'in dört yıllık planlama örgütü ile Speer'in Todt Örgütü arasındaki çatışmalar, Nazi elitinin kendi içindeki ve onun örgütleri arasındaki çatışmalardı. Bunlar, elbette ordu, bürokrasi ve iş âleminin bazı sektörleri içinde kendilerine müttefikler aramış ve bulmuşlardır; ancak bu liderlerden veya örgütlerden herhangi birini, Alman toplumunun Nazizmden önceki yapılarının temsilcileri saymak çok yanlış olur. Muhtemelen aynı şey, Stalin'in ölümünden sonra Politbüro ve Merkez Komitesi içindeki hizipler arasında geçen mücadeleler bakımından da doğrudur.

Bununla birlikte, şu da ileri sürülebilir ki, iyice yerleşmiş, uzun süredir iktidarda bulunun bir totaliter sistemde, siyasal örgüt, özellikle parti üyeleri, bir farklılaşma ve iş bölümü süreci sonunda, belli politika alanlarıyla özdeşirler; özellikle, tek bir hedefin bütün ötekileri gölgede bırakmadığı barış zamanları ile halefiyet veya liderlik krizi sıralarında, belli ekonomik veya bölgesel menfaatlerle kendilerini giderek özdeştirme ve belli politikaların yapımında onların özlem ve görüşlerini temsil etme eğilimi gösterirler. Bir kez, siyasal sistemin mahiyetine ilişkin temel kararlar alındıktan, eski sosyal yapılar yıkıldıktan veya çok zayıflatıldıktan ve ileri gelen liderler tasfiye edildikten sonra, sistemin, alan ve özerklik derecesi yönünden sınırlı nitelikte bir plüralizme izin verecek bir dönüşüm geçirmesi, ihtimâl dışı değildir. Bu aşamada, sistemin, totalitarizmin bir çeşidi olarak mı nitelendirilmesi gerektiğini, yoksa farklı bir şeye mi dönüşmekte olduğunu belirleyecek faktör, ideolojinin ve kendilerini onun egemenliğine adamış olan parti ve diğer örgütlerin canlılık derecesi ile tepedeki liderlerin gücüdür. Kuşkusuz, totaliter sistemlerdeki bu gibi dönüşümlerde gerilim ve gerginlikler eksik olmaz; dolayısıyla bunlar, düzenli ve sürekli bir evrimden çok, dönemsel *(cyclical)* değişimler niteliğindedir.

Totaliter sistemlere ilişkin bütün tipolojiler, ideolojinin, parti ve kitle örgütlerinin ve iktidarı ele geçirmiş olan siyasal lider veya liderlik gruplarının (ve liderlikteki tutarlık ya da hizipleşmenin) nispî önemlerini göz önünde bulundurmak zorundadır. Ayrıca, bu üç ana boyutun, toplumla ve toplumun yapısıyla, tarihiyle, kültürel gelenekleriyle nasıl ilişkiler içinde olduğunu da çözümlemesi gerekir. Farklı totaliter sistemler veya aynı sistemin farklı safhaları, tek-partinin niteliğine göre daha ideolojik, halkçı veya bürokratik olarak; hâkim iktidar merkezinin yapısına göre de daha karizmatik, oligarşik, hatta feodal olarak nitelendirilebilir. Bu üç unsurdan herhangi birinin yokluğu veya bunların güçlerinin belli bir noktanın altına düşmesi, sistemin mahiyetini temelden değiştirir. Ancak, bu üç boyutun çeşitliliği şüphesiz, totaliter sistemlerin çok değişik tiplerini mümkün kılmaktadır.

Bu üç boyutun bir arada bulunuşu, totaliter sistemlerde rastlanması diğer demokratik olmayan sistemlere oranla daha büyük olasılık gösteren birçok başka nitelikleri de izah etmektedir. Ancak bu niteliklerden bazıları, bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmek için ne zorunlu ne de yeterli olduğu gibi, bunları başka tipte siyasal sistemlerde de görmek mümkündür.

Özetleyecek olursak, eğer aşağıdaki nitelikler mevcutsa, bir sitemi totaliter sayıyoruz.

1. Monist, fakat monolitik olmayan bir iktidar merkezi mevcuttur; eğer kurumlar veya gruplar arasında bir plüralizm varsa, bu meşruluğunu o merkezden alır ve büyük ölçüde onun hakemliği altında işler; bu plüralizm, eski toplumun dinamiklerinin bir ürünü değil, temelde siyasal yoldan yaratılmış bir şeydir.

2. Tekelci, özerk ve fikren az çok geliştirilmiş bir ideoloji mevcuttur. Yönetici grup veya liderle, onların emri altındaki parti, kendilerini bu ideoloji ile özdeşleştirirler, onu politikalarına temel yaparlar veya bu politikaları meşrulaştırmakta kullanırlar. İdeolojinin belli sınırlarının dışına çıkmak, müeyyidesiz kalmayacak bir heterodoksluktur. İdeoloji, belli bir programdan veya meşru siyasal eylem sınırlarının tanımından ibaret olmayıp, sözüm ona bir nihaî anlam, bir tarihsel amaç duygusu ve bir sosyal gerçeklik yorumunu getirmektedir.

3. Vatandaşların, siyasal görevlere ve kolektif sosyal görevlere katılmaları ve bu amaçla aktif bir mobilizasyon içinde olmaları, özendirilir, talep edilir ve ödüllendirilir; tek-parti ve çok sayıdaki tekelci ikincil grup, bu katılmanın kanallarını oluşturur. Birçok otoriter rejimin ayırıcı özelliği olan pasif itaat ve ilgisizlik, "yöresellik" ve "uyrukluk" rollerine sığınmak, yöneticilerin arzu edilmez gördükleri şeylerdir.

Bu üçüncü özellik, totaliter bir toplumu, demokrasilerin çoğunun idealine hatta gerçekliğine yaklaştırır; onu, "totaliter olmayan demokrasi-dışı sistemler"in çoğundan ayıran başlıca özellik budur. Totaliter sistemlerin demokratik gözlemcilerini çoğu zaman bu kadar takdire sevk eden şey, işte bu katılma ve katılma duygusudur; bu gözlemciler, bir demokrasiyle karşı karşıya olduklarını, hatta bunun, vatandaşların kamu sorunlarıyla ancak veya daha çok seçim zamanında ilgilendikleri bir demokrasiden daha da mükemmel olduğunu düşünürler. Oysa, mobilizasyona dayanan bir rejimdeki katılma ile bir demokrasideki katılma arasında şu temel fark vardır: Bunlardan ilkinde, her hayat alanı ve her amaç için, sadece bir tek kanaldan katılma mümkündür; katılmanın nihaî amacı ve yönü tek bir merkez tarafından belirlenir; bu merkez, söz konusu örgütlerin meşru

amaçlarını belirler ve onların nihaî denetimini kendi elinde tutar.

Bir totaliter sistemin ayırıcı özelliği, az çok monist nitelikteki karar merkeziyle, onun denetlediği örgütlerdeki bu ideolojik amaçlı katılma süreçleri arasındaki sürekli etki-tepki ilişkisidir; bu merkezin kendisi de, söz konusu ideolojik bağlılıklardan yön alır, ya da onları kullanılır veya amaçlarına alet ederler.

Totaliter sistemlerin tasvirinde sık sık vurgulanan diğer nitelikler, şimdi kısaca özetlediğimiz bu üç nitelikten çıkarılabilir; zaten belli totaliter sistemlere ilişkin başlıca bilimsel katkılardan bazılarını daha ayrıntılı olarak tartışırken bunu yapacağız. Burada birkaç belli başlı örnek verebiliyoruz. Siyasal otoritelerle aydınlar ve sanatçılar arasındaki gergin ilişkiler,[9] sadece Hitler ve Stalin gibi yöneticilerin kişisel mizaçlarının sonucu değildir; şüphesiz, ideolojiye verilen önem, böylece diğer düşünce sistemlerinin dışlanması ve ideolojinin içerdiği değerlerin (özellikle, bireysel ve özel amaçlara karşı, kolektif ve kamusal amaçların) eleştirilmesinin yarattığı korku da, bunda rol oynamaktadır. Kendi özel hayatına yönelik, kendi içine dönük insan, gizli bir tehlikedir; oysa estetik anlatımın birçok biçimleri, bu tür bir yönelimi gerektirmektedir. Devletle Kilise arasındaki olağan çatışmaların kızıştırılarak bir din-siyaset çatışmasına dönüştürülmesi de aynı niteliktedir.[10] Buna karşılık, ideolojiye verilen önemin olumlu yanları da vardır; meselâ eğitime büyük değer verilmesi, seçilmiş alanlardaki kültür çabalarına ve bunların kitleye yayılmasına öncelik tanınması gibi. Dinsel otokrasilerdeki din eğitimi ile laik otokrasilerdeki

---

9 Sovyetler Birliği'ndeki fikir ve kültür hayatı hakkında, bk. Pipes (1961), Swayze (1962), Simmons (1971), ve P. Johnson ve Labedz (1965). Doğu Almanya için bk. Lange (1955). Komünist Çin için, bk. MacFarquhar (1960) ve Chen (1967). İlginç bir örnek-olay incelemesi, Medvedev'in (1969) Lysenko örneği üzerindeki çalışmasıdır. Nazi Almanyası için bk. Brenner (1963), Mosse (1966), Wulf (1963a, 1963b, 1963c, 1964) ve Strothman (1963). Eğitim ve bilgi dünyası hakkında özellikle aydınlatıcı başka bibliyografik referanslar için, bk. Tannenbaum (1972). Bu kitap, teorik açıdan önemli bir katkı olmamakla beraber, İtalyan resmî sanatının eklektikçiliğini ve türdeşlikten yoksunluğunu gösteren örnekler, Almanya'daki mukabilleriyle bir tezat teşkil etmekte ve İtalyan faşizminin totaliter karakterinin şüpheye açıklığı hakkında başka bir gösterge oluşturmaktadır. Bk. Silva (1973). E. Diaz'ın (1974) Franco zamanında İspanyol kültür hayatına ilişkin incelemesini okuyanlar, totaliter ve otoriter rejimlerdeki kültür politikaları arasında mevcut karşılığı kolayca görebileceklerdir.

10 Sovyetler Birliği'nde din ve devlet konusunda, bk. Curtis (1960). Daha yakın zamanlar için, bk. Bourdeaux (1968, 1969) ve Hayward ve Fletcher (1969). Komünist Çin için, bk. Baier (1968), Bush (1970), Maclnnis (1972) ve H. Welch (1972). Almanya için bk. Conway (1968) Zipfel (1965), Lewy (1965), Buchheim (1953). Zengin belgelere sahip bölgesel bir inceleme için bk. Baier(1968). İtalya ile karşılaştırma, Webster'de (1960) bulunabilir.

bilimsel ve teknik eğitimi bir yana bırakacak olursak, geleneksel otokrasilerin çoğunda durum, bunun tam tersidir. Totaliter sistemlerde propaganda, eğitim, kadro yetiştirilmesi, ideolojinin fikrî yönden geliştirilmesi, ideolojiden esinlenen bilimsel faaliyetler, sistemle özdeşleşen aydınların ödüllendirilmesi, demokratik olmayan diğer sistemlere oranla daha fazla önem taşıyabilir. Bu çabanın sınırlı içeriğini, hürriyetin sınırlandırılışını veya ortadan kaldırılışını gözardı etmek şartıyla, burada gene demokratik sistemlerle ortak bir nokta görüyoruz; demokratik sistemlerde de, kitlenin siyasal hayata katılışı, kitle eğitimini ve kitle haberleşmesini zorunlu kılar; aydınlara da, her zaman iyi gözle görülmese bile, önemli bir rol tanınır.

İktidarın liderle ve onun yardımcılarında veya belli bir iktidar sahipleri grubunda toplanması, sanayi kuruluşları, meslek grupları, silahlı kuvvetler, aydınlar vb. gibi diğer örgütlerin özerkliğini zorunlu olarak sınırlandırır; çünkü bu iktidar grubunun üyeleri, iktidarı ele geçirme ve rejimi kurma mücadelesine hep birlikte katılmışlar, siyasal örgütler içinde sosyalleşmişler veya (sadakat ve ideolojiyle özdeşme kriterlerine uygun olmak şartıyla) diğer sektörlerden kooptasyon yoluyla seçilmişlerdir. İdeoloji inancını şu veya bu ölçüde paylaşmaları, onun sembolleriyle özdeşmeleri, kararların ideolojik açıdan meşrulaştırılması veya en azından rasyonelleştirilmesi gereğine inanmaları, bu grubu, ideolojiye karşı ilgisiz ya da şüpheci olanlardan, yahut da aydınlar gibi doğaları gereği bu fikirleri en çok eleştirebilecek olanlardan ayırır. Ama aynı faktörler, onları, kendi iktidarlarına meydan okumaksızın ideolojiyi geliştirmek isteyenlere yaklaştırır. Totaliter sistemlerin çözümlenmesinde çok sık vurgulanan elitçilik unsuru, bu iktidar tekeli arayışının mantıksal bir sonucudur. Elit içindeki birçok çatışmalarda görülen sertlik, iktidar mücadelesini kaybedenlerin tasfiye edilmeleri veya toplumdan uzaklaştırılmaları da, aynı nedenden kaynaklanır. İktidar, demokratik toplumlardakilere oranla daha aşırı ölçüde bir sıfır-toplamlı oyun hâline gelir.

İdeolojiye olan bağlılık, tekelci kontrol arzusu ve iktidarı kaybetme korkusu, kuşkusuz, bu sistemlerdeki zor kullanma eğilimini ve terörün süregitmesi olasılığını açıklamaktadır. Dolayısıyla terör, totaliter sistemleri demokratik olmayan diğer sistemlerden ayırır; burada söz konusu olan, rejimin muhaliflerine hatta potansiyel muhaliflerine karşı kullanılan terörden çok, özellikle elit içinde başvurulan terördür. Uyrukların ilgisizliği veya bürokratların salt dışsal uyumu ile yetinmeyip olumlu bir bağlantı sağlama çabasını açıklamak bakımından en önemli faktör, bu ideolojik tutkudur; Hannah Arendt'in vurguladığı gibi toplumun büyüklüğü

ve diğer bilim adamlarının vurguladıkları gibi teknoloji ve endüstrileşme açısından modernleşmenin düzeyi, bu derece önem taşımaz.

Totaliter sistemlerin farklı toplumlar üzerindeki etkisini çözümlemede en önemli değişken, kuşkusuz, tek-partinin mahiyeti ve rolüdür. Parti örgütüne, parti içinden çıkan uzmanlaşmış siyasal örgütlere ve partiye bağlı kitle örgütlerine verilen önem, bu sistemlerin birçok temel niteliklerini açıklar. Her şeyden önce bu rejimlerin, topluma nüfuz edebilme, çeşitli kurumsal alanlarda varlık gösterebilme ve etki sağlayabilme, halkı salt maddi özendiriciler ve ödüller yerine gönüllü veya yarı gönüllü olarak büyük görevler için seferber edebilme yetenekleri, onlara sınırlı kaynaklarla önemli değişimler meydana getirme imkânını verir; böylece bazı ekonomik ve sosyal gelişme tiplerini gerçekleştirecek bir araç olmalarını sağlar. Bu yetenek, totaliter sistemlere belli bir demokratik nitelik de kazandırır; çünkü katılmak isteyenlere, alternatif hedefler ileri sürmeye kalkışmayıp liderliğin hedeflerini kabullenmeleri şartıyla, aktif katılma imkânı ve bir katılma duygusu verir. Devletin, birçok örgütlerin, hatta partinin bürokratik karakter taşımalarına rağmen, kitlelerin partiye ve onun yan örgütlerine üye olabilmesi, birçok vatandaş için bir anlam, bir amaç ve bir katılma duygusu sağlayabilir. Totaliter sistemler, bu yönden, demokratik olmayan diğer sistemlerden (otoriter rejimlerden) çok farklıdır; bu ikincilerde yöneticiler, esas itibarıyla, halkın geri kalanından ayrı ve farklı, bürokratlardan, uzmanlardan ve polis mensuplarından oluşan bir kadroya dayanırlar; halkın ise, kendi kişisel hayatları ve işleri dışında, kendilerini toplum ve devlet hayatına aktif biçimde katılan kişiler olarak hissetme şansları ya hiç yoktur, ya da pek azdır.

Parti örgütü ve bu örgütteki birçok küçük liderlik mevkileri, çok sayıda insana, hatta bazen toplumun diğer hiyerarşilerinde kendi üstleri olabilecek kişiler üzerinde bir iktidar unsuru kullanma imkânını verir.[11] Bu ise, elbette, bir yandan yeni ve değişik tipte bir eşitsizlik getirirken, öte yandan toplumun diğer tabakalaşmış yapılarını sarsacak bir eşitlik unsurunu da beraberinde taşır. Üyelerinin parti faaliyetlerine katıldığı aktif bir parti örgütü, bu örgüte katılmak isteyenlerin veya onun dışında bırakılanların gözetimi ve gereğinde zorla yola getirilmesi için büyük imkânlar sağlar.

---

11 Daha o zamanlarda, SA içindeki rütbeler, ordunun savaş sırasındaki rütbelerine bakılmaksızın veriliyordu; bk. Gordon (1972, s. 84-85). Toplumun statü yapısını kırıp geçen bu ideoloji, SA yemininde ifadesini bulunmaktadır: "Sınıf, meslek, zenginlik veya yoksulluk düşünmeksizin, her üyeyi ancak kardeşim ve gerçek arkadaşlarım olarak göreceğime, kıvançta ve tasada kendimi ona bağlı hissedeceğime söz veririm." Daha sonraları bu öyle bir anlam kazandı ki, yüksek bir devlet memuru, parti *Blockwart*'ı görevindeki kapıcısından adamakıllı korkabiliyordu.

Totaliter sistemler, demokratik bir toplumda ya siyasal hayata, ya da kolektif iyiliği amaçlayan sayısız gönüllü derneklere akan enerjinin büyük kısmını kullanırlar. Bencil yönelimden çok, kolektif yönelimden kaynaklanan idealizme (bu idealizm, geçmişte dinsel örgütlerde, şimdi de liberal demokratik toplumdaki gönüllü gruplarda toplanmıştır) partide ve onun yan örgütlerinde bol bol rastlanabilir; tabiî, bunun yanında, çeşitli ödüllerin, iktidara yakınlığın veya ona ulaşma ümidinin çektiği oportünistler de mevcuttur. Totaliter sistemler bakımından çok önemli olan bu mobilizasyon unsuru, demokratik olmayan diğer sistemlerin birçoğunda, hatta belki çoğunluğunda yoktur. Totaliter bir sistemde liderliğin kendilerine verdiği birçok ödevleri şevkle ve aktif biçimde yerine getiren bu insanların bir kısmî, demokratik olmayan diğer sistemlerde ya sadece kendi dar özel amaçlarıyla ilgilenen pasif uyruklar olarak kalır, ya da toplumlarını değiştirmeye yönelik çabalara katılma fırsatlarının yokluğu yüzünden yabancılaşırlar. Kuşkusuz, totaliter modelin çekiciliği, büyük ölçüde, partinin ve kitle örgütlerinin bu katılmacı, mobilize edici boyutundan ileri gelir. Öte yandan, bu sistemlere karşı duyulan yabancılaşma ve olumsuz duygular da, büyük ölçüde, ortalama vatandaşın alternatif toplumsal hedefler arasında tercih yapamayışından, bu örgütlerin liderlerini seçme hürriyetine sahip olmayışından veya ancak sınırlı şekilde sahip oluşundan ileri gelir; bunun da nedeni, liderlik prensibi veya demokratik merkeziyetçilik gibi normlardan doğan bürokratik karakterdir.

Totaliter sistemlerin tasvirinde sık sık değinilen başka birtakım nitelikleri, meselâ bunların yayılmacı eğilimlerini bu rejimlerin daha aslî niteliklerinden çıkarmak, çok daha güçtür. Muhakkak ki, arada dolaylı bir ilişki vardır; çünkü tekelci bir ideolojilerin ön plana çıkarılması, alternatif ideolojinin ve inanç sistemlerinin potansiyel bir tehdit gibi görülmesine yol açar. Gene de pek çok şey, ideolojinin içeriğine bağlıdır; kuşkusuz, yayılmacılığın niteliğini ve yönünü, diğer yapısal özelliklerden çok, bu unsur belirler.[12]

12 Burada, siyasal sistemlerle dış politika arasındaki ilişkiler gibi karmaşık bir soruna girmemiz mümkün değildir. Muhakkak ki, saldırgan politikalar, başka ülkelerin iç işlerine müdahale, siyasal ve ekonomik emperyalizm, hiçbir siyasal rejim tipinin tekelinde değildir. Öte yandan şundan da şüphe edilmez ki, nasyonel sosyalizm, onun ideolojik kavramları ve Alman rejiminin iç dinamiği, saldırgan yayılmaya, savaşa ve zulüm ve sömürü altındaki ülkelerle bağımlı uydulardan oluşan hegemonyacı bir sistemin kurulmasına yol açmıştır. Bu politikada, Alman milliyetçiliğinden (Versailles'dan sonra tam egemenliğin yeniden kazanılışı, Anschluus, sınır bölgelerindeki etnik azınlıkların ilhakı) ve Orta Avrupa ekonomik hâkimiyeti politikasından kaynaklanan unsurlarla karıştırılmaması gereken, Naziliğe özgü unsurlar, özellikle onun ırkçı telakkileri mevcuttur. Bk. Bracher (1970, s. 287- 329, 400-8 ve s. 520-23'teki bibliyografik referanslar); Jacobsen (1968), Hillgruber (1971), ve Hildebrand (1973). Deakin (1966) ve Wiseman'ın (1966), Hitler'le Mussolini

Totaliter sistemlerde, mutlak bir uyum arayışı; muhalefetin çoğu şekillerinin, özellikle geniş halk kesimlerine ulaşabilecek ve bir örgütlenme girişimini içerecek şekillerinin yasaklanması; kişinin özel alanının daraltılması ve zora dayanmasa bile, yarı- serbest nitelik taşıyan hayli yüksek düzeyde bir katılma, kaçınılması hemen hemen imkânsız sonuçlardır. Toplama kamplarında gördüğümüz kitlesel ve/veya keyfî terör kullanımı, temizlikler, gösteri yargılamalar, grupların ve toplulukların kolektif şekilde cezalandırılması ise, bir totaliter sistemin zorunlu unsuru gibi görünmemektedir. Bununla birlikte, bu terör biçimlerinden bazılarının Hitler ve Stalin yönetimlerinde ortaya çıkmış olması, hiçbir demokratik

---

arasındaki çok aydınlatıcı ilişkiyi incelemektedirler. Şüphesiz, Faşist İtalya da Adriyatik'te ve Afrika'da bir yayılma politikası izlemiştir; fakat politika edebiyatı iddiaları bir yana bırakılırsa, bunun amaçlarının, faşizm-öncesi emperyalizminin amaçlarıyla aynı olduğu ileri sürülebilir. Bütün faşist hareketlerin özellikleri, aşırı milliyetçilikleri, anti-enternasyonelist ve anti-pasifist nitelikleri, askerî değerleri yüceltmeleri, ilhakçı *(irredentist)* ve çoğu zaman pan-nasyonelist politikalarıdır; bu özellikler, sol ve merkezdeki demokratik partilerin ideolojik ilkeleriyle tezat hâlindedir; ne var ki, bu partilerin bir kısmî da, sömürgeciliğe ve millî iktidar ve prestij politikasına karşı değillerdi.

Komünist devletlerin dış politikası sorunu da, aynı problemi, yani SSBC'nin (Rus İmparatorluğu'ndan miras kalan) millî menfaatlerini, rejimin dinamiklerinden doğan menfaatlerden (özellikle iç savaşın, dış müdahalelerin, çevirme ve tecrit politikalarının sonucu olarak) ve nihayet milletlerarası devrimci dayanışmadan ve milletlerarası alanın ideolojik temelli algılarından doğan menfaatlerden ayırt etme problemini ortaya çıkarır. Bilim adamlarınca ileri sürülen farklı görüşler, Schulman (1969) ve Ulam'dan (1968) başka, Hoffman ve Fleron'da (1971, bölüm 3) bulunabilir. Çin-Sovyet anlaşmazlığı üzerindeki literatür (Zagoria, 1969) millî menfaatlerle ideolojik çatışma arasındaki karmaşık içiçe ilişkileri ortaya koymaktadır. Doğu Avrupa komünist ülkeleri üzerindeki literatür (Seton-Watson, 1968; Ionescu, 1967; Brzezinski, 1960), şüphesiz, Sovyet hegemonya alanında dış ve iç politika mülahâzalarının birbirinden ayrılmaz oluşunu açıklamaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin model sosyalist ülke olduğu dönemde, komünist partilerin Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile olan ilişkileri, hele Stalin döneminde, dünyasal bir devrim hareketinin politikasının, partinin iktidarda olduğu tek ülkenin politikasından ayrı düşünülmesini imkânsız kılıyordu. Çok-merkezlilik, kuşkusuz, durumu değiştirmiş ve karmaşıklaştırmıştır. Faşist partiler ise, aralarındaki benzerliklere, etkileşimlere ve taklitleşmelere rağmen, hiçbir zaman komünistlerinkine benzer bir ortak disiplinle birbirlerine bağlı olmamışlardır. Daha doğrudan doğruya bir bağımlılığı bir yana bıraksak bile, ideolojik yönden birbirleriyle bağlantılı partiler, elbette, hareket rejimlerinin dış politikalarında bir faktör oluşturur. Kamusal eleştirinin ve açık muhalefetin mevcut olduğu rejimlerin belli tipte milletlerarası siyasal tepkiler gösterme kapasiteleri, bunların mevcut olmadığı rejimlerdekinden farklı olmak zorundadır. Ne var ki, Hitler-Stalin paktının veya ABD -Komünist Çin ilişkilerinin kanıtladığı gibi, hangi tipte olursa olsun, bir rejimin belli, bir andaki dış politikasını, onun ideolojik bağlantılarından çıkarmak yanlıştır; bunları, rejimlerin uzun vadeli stratejileri içinde nazara almak daha doğru olabilir. ihmâl ettiğimiz (belki fazlasıyla ihmâl ettiğimiz) ilgili bir konu da, dış politika krizleriyle demokratik rejimlerdeki kriz ve çöküntüler arasındaki ilişki (bu ilişki, özellikle faşizmin yükselişinde, fakat aynı zamanda Üçüncü Dünya'da otoriter çözümlere yönelinmesinden önemlidir) ve savaşa (özellikle topyekûn savaşa) hazır olmakla totaliter eğilimler arasındaki ilişkidir.

sistemde görülmedik derece yaygın ve ayırdedici karakteri, demokratik olmayan diğer sistemlerden de (iç savaş sırasındaki veya onu hemen izleyen iktidarın sağlamlaştırılması dönemleri hariç) nitelik ve nicelik itibarıyla farklı oluşu, herhâlde rastlantı değildir.

Terör, totaliter sistemlerin ne zorunlu, ne de yeter şartıdır; ancak bunun totaliter sistemlerde ortaya çıkması olasılığı, anlaşılan, diğer sistemlerdekinden daha büyüktür; terörün bazı biçimleri de, bazı totaliter sistem tiplerine özgü gibi görünmektedir. Biz kısım yazarlar, haklı olarak, terörsüz totalitarizmden söz etmişlerdir.

Totalitarizm üzerindeki ilk incelemeler, özellikle Sigmund Neumann'ın (1942) *Sürekli Devrim*'i *(Permanent Revolution)* liderin rolünü vurgulamıştır. Faşistlerin *Führerprinzip*'e bağlılıkları, *Duce*'nin yüceltilmesi ve Stalin'in çevresindeki kişilik kültü, şüphesiz bunu, totaliter sistemlerin tanımında açık bir unsur hâline getirmiştir. Oysa son yıllarda, birçok bakımlardan hâlâ totaliter nitelik taşımakla birlikte, zirvede böyle tartışmasız bir liderin bulunmadığı, benzer mahiyette bir kültün ya da liderliğin kişiselleştirilmesi eğiliminin görülmediği sistemlere rastlıyoruz. Öte yandan, yukarıda tanımladığımız tipe uygun düşmediği hâlde, tek bir liderin benzer yer işgal ettiği ve kişilik kültünün aynı derecede ileri gittiği, birçok demokratik olmayan sistemler de vardır. Öyleyse, haklı olarak şunu söyleyebiliriz ki, kendi şahsında muazzam bir iktidar toplayan, kişilik kültüne konu olan, karizmatik bir otorite sahibi olduğunu iddia eden, parti üyeleri ve halk arasında böyle bir otoriteye az çok sahip de bulunan tek bir liderin ortaya çıkışı, totaliter sistemlerde büyük olasılıkla göstermekle birlikte, ne kaçınılmaz bir durumdur, ne de bu rejimlerin istikrarının zorunlu şartıdır. Bazı bilim adamlarına göre bu çeşit rejimlerin istikrarını, hatta varlığını tehdit eden halefiyet krizleri, çok kritik oldukları anlarda bile, bunların yıkılmasına veya çöküşüne yol açmış değildir.[13] Kişisel liderlik üzerindeki

13 Demokratik-olmayan anayasal rejimlerde liderlere halefiyet sorunu, irsî monarşilere parlamenter veya prezidansiyel demokrasilere nazaran, bunların zayıf noktalarından biri olarak görülmüştür. (Rustow, 1964). Bu tartışma, Lenin'e halefiyet sorununun, bunun sonucundaki iktidar mücadelesinin ve ayrıca birçok tek-partili rejim liderinin ömür boyu görev yapmaları olgusunun etkisinde kalmıştır. Daha 1933'te Farinacci, Mussolini'ye yazdığı bir mektupta (Aquarone, 1965, s. 173-175), başka liderlerin ortaya çıkmalarına müsaade etmeyecek tek bir lidere halefiyet sorununun, bu rejim tipi bakımından bir problem olduğuna değinmişti. Gerçekte, belirli bir halef olmadığı taktirde yumuşak bir geçişin beklenemeyeceğine ve liderleri hayatları sırasında veya sınırlanmış bir görev süresinden sonra görevden uzaklaştıracak hiçbir etkin hukukî yöntemin kurumlaştırılamayacağına inanılıyordu.
Olaylar, faşist rejimlerin kurucularının yerinin nasıl doldurulduğunu görmemize imkân vermediği gibi, diğer kurucuların uzun ömürlülüğü de, rejimlerin geleceği konusunda bizi spekülâsyonlarla karşı karşıya bıraktı. Kruşçev'in çatışmalara rağmen yükselişi, (Swe-

vurgunun, faşist tipteki totaliter sistemlerin ayırıcı özelliği olduğu söylenebilir; bu, İtalya ve Almanya ile bazı küçük faşist rejimler bakımından şüphesiz doğru olmakla beraber, Stalin'in Sovyetler Birliği'ndeki rolü, bunun sadece faşist rejimlere özgü bir nitelik olmadığını göstermektedir. Tabiî, bazı solcu faşistlerin ve muhalif komünistlerin yaptıkları gibi, Stalin'i faşizmin Rusya'daki fonksiyonel karşılığı olarak görecek olursak, güçlük ortadan kalkacaktır. Ancak bu bizce safsatacı bir çözümdür. Bu noktada sadece şu kadarını söyleyebiliriz ki, totaliter sistemlerde böyle bir liderliğin ortaya çıkması olasılığı, demokratik olmayan, diğer sistemlerdekinden daha fazladır. Totaliter sistemlerin tipolojisinin yapılması ve bu sistemlerin sağlamlaşma, istikrar, değişme (ve belki de çökme) süreçlerinin anlaşılabilmesi bakımından en iyi ipuçlarını sağlayabilecek değişkenler, liderlik, ideoloji ve örgütlü katılma arasındaki ilişkilerde meydana gelen değişmeler olabilir. Birbirlerinden nispeten bağımsız olan bu değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında, bütün totaliter sistemler için geçerli olacak birtakım önermeler ileri sürmeye kalkışmak, herhâlde fazla iddialı olur. Daha yüksek bir soyutlama düzeyindeki böyle bir teorik çaba, kuşkusuz ancak, belli tiplerin hatta eşsiz *(unique)* durumların teorik-ampirik bir çözümlemesiyle kolaylaştırılabilir. Bütün bu risklere rağmen, bu tür bir çözümlemenin yönelebileceği bazı yönleri kısaca belirtmeye çalışacağız. Şunu baştan söyleyelim ki, bu ilişkilerin hiçbiri hiçbir zaman salt tek yönlü olmayıp, muhtemelen iki yönlüdür; çünkü tek yönlü ilişkiler, sistemin mahiyetini kesin olarak değiştirir ve her değişkenin bağımsız karakterini tartışma konusu kılar; bununla birlikte, değişkenler arasındaki etki akımı, şu veya bu yönde daha kuvvetli olabilir.

İdeoloji ve Totalitarizm

Bazı bilim adamlarının belirttikleri gibi, totaliter sistemler, ideokrasiler veya logokrasiler olarak düşünülebilir; Inkeles (1954) ideolojilerin bu tür sistemlerde güçlü bir bağımsız değişken olarak taşıdığı önemini ifade et-

---

arer, 1964; Rush, 1968) halefiyet sorununun, mutlaka sistemde bir çöküntüye, hatta yeni bir temizliğe ve terör dönemine yol açmak zorunda olmadığını göstermiştir. Mao'ya halefiyetle ilgili sorunlar için, bk. Robinson (1974). Bununla birlikte, Kruşçev'in, Ho Chi Minh'in, Nasır ve Salazar'ın ve daha başkalarının makamlarının nispeten kurumlaşmış ve barışçı yollarla doldurulmuş olması, akla şunu getirmektedir ki, bu tür rejimlerin kurumları, sorunu sanıldığından daha iyi çözebilmektedir. Daha da dikkat çekici bir olgu, Brezilya'daki askerî rejim gibi yeni kurulan otoriter rejimlerin, kişisel liderliğin doğuşunu önleme ve görev sürelerini sınırlandırma eğilimleridir. Birçok otoriter rejim kurucusunun pek uzak olmayan bir geçmişte ölmüş olmaları, problemin karşılaştırmalı bir analizini mümkün kılmaktadır.

mek üzere, totaliter mistik kavramını geliştirmiştir.[14] Şüphe yok ki, diğer demokratik olmayan yöneticilerin aksine, totaliter liderler, birey veya grup olsun, görev duygularını, meşruluklarını, hatta çoğu zaman özgül politikalarını, büyük ölçüde, bütüncül bir insan ve toplum anlayışından alırlar. İdeolojiler, içeriklerinin zenginliği ve karmaşıklığı; kapalı, değişmez ve eyleme dönük olmaları bakımından çok değişik biçimler alabilirler. Farklı totaliter sistemlerin anlaşılabilmesi için, ideolojilerin düşünce ve anlam sistemleri olarak incelenmesi ve bu düşünceler arasındaki iç mantıksal veya duygusal bağlantıların araştırılması, elbette zorunludur. Böyle bir inceleme, düşünce ve kültür tarihi, bilgi sosyolojisi ve sosyal psikoloji gibi, değişik perspektiflerden yapılabilir. Bir yöneticinin ya da yönetici grubun, baştan beri bir ideolojiye bağlanması, birçok alternatif değerleri, amaçları ve düşünce tarzlarını dışta bırakacak kayıtlamalar doğurur ve alternatif politikalar alanını sınırlandıracak bir çerçeve oluşturur. Şüphesiz, Marksizm gibi fikrî yönden işlenmiş bir ideoloji, faşist ideolojinin daha basit, daha duygusal ve fikrî yönü daha az belirgin unsurlarına oranla, ideolojinin işlenip geliştirilebilmesi için daha karmaşık, daha çeşitli ve daha rasyonel bir çıkış noktası teşkil eder. Bazı kimseler, faşist rejimlerin ve Nazizmin incelenmesinde totaliter yaklaşımın yararından kuşku duyarlar; bu kuşkunun nedeni, kurucularının ve yöneticilerinin fikirleriyle yetinip, salt pragmatik biçimde iktidar peşinde koşan ve sembolleri oportünistçe kullanan bu hareketlerin ideolojik karakterine pek inanmamalarıdır. Marx, Engels ve Lenin'in basılmış, değişmez ve anlamları oldukça belirli yazılarında oluşan bir külliyatın varlığı (gerçi bu yazılar da saptırılabilir, kısmen örtbas edilebilir veya yeni bir yoruma tâbi tutulabilir, ama büsbütün terk edilemez), iktidardaki lider veya grubun çok daha az işlenmiş fikirlerle özdeştiği veya kendi yönetimine ideolojik bir içerik kazandırmaya çalıştığı, rejimlerden elbette farklıdır.

İdeolojik anlatımların denetimindeki özerklik veya bağımlılık, farklı totaliter sistemlerin özerklik ve istikrarı açısından, şüphesiz önemli bir unsurdur; bu unsur, meşruluklarını böyle bir ideoloji külliyatı ile özdeşmekten almaya çalışan totaliter rejimlerin kendi aralarında da bir çatışma kaynağı oluşturur. İdeolojik mirasın veya içeriğin formülleştirilmesinde yahut yorumlanmasında hemen hemen tam bir kontrol sağlanmadıkça, totaliter bir sistemin tam özerk olamayacağını bir varsayım olarak ileri sürebiliriz. Bu yönden çeşitli faşist rejimlerin, kendi kamplarındaki hegemonyacı devletlerle olan ilişkileri, Doğu Avrupa komünistlerininkinden daha iyi olmuştur; Çin ve Küba rejimleri de, kendilerini diğer küçük ko-

14 İdeolojinin öneminin iyi bir ölçüsü, kendine özgü bir dilin gelişmesi (meselâ Almanya örneği için, bk. Berning, 1964 ve Klemperer, 1966) ve bunun sık kullanılışıdır.

münist devletlerden daha iyi durumda bulmuşlardır. Kendi devletlerinde Katolik sosyal doktrini uyguladıklarını iddia eden demokratik-olmayan yöneticilerin, gerçek bir totaliter sistem yaratmalarına en ciddi engellerden birisi, Katolik düşüncenin ideolojik içeriğinin, evrensel bir Kilise ve özellikle papa tarafından bir dış denetime tâbi oluşudur. Avusturyalı "Klerikal faşistler" ile Franco ve Salazar rejimlerinin, totalitarizm yolunda daha ileri gidememiş olmalarının, diğer faktörler yanındaki bir nedeni de budur. (Linz, 1964, s303).

Totaliter sistemlerde ideolojiler bir meşruluk kaynağı oldukları gibi, yönetici grubun görev duygusunun da bir kaynağıdırlar; liderin veya partinin karizmasından söz edilirken, toplumun hiç değilse önemli kesimleri bakımından bu unsurdan yararlanılması, hayret uyandırmamalıdır. Sistemler arasındaki farkların veya aynı sistemin zaman içerisinde gösterdiği farkların çoğu, liderlik mevkilerindeki kişilerin ideoloji ile olan ilişkilerine bakılarak anlaşılabilir. Ne var ki, ideoloji, yöneticilere ve onların eylemlerine az çok sıkı birtakım kayıtlar getirmekle birlikte, bu ilişki tek yönlü değildir; bu sistemlerde, özellikle ikinci kuşak yöneticiler döneminde, ideolojik mirasın istenen amaçlara alet edilmesi, uyarlanması ve dilendiği gibi yorumlanması için büyük çaba harcanır.

İdeoloji ilişkisinin ancak tümden değişmesi (ideolojinin yerini pragmatik politika yapımının alması, fikirlerde ve temel politikalarda ideolojidışı kaynaklardan yararlanılması, ideolojiyle açık ve belirgin biçimde çatışan kanıtların kabullenilmesi) totaliter modelden uzaklaştırıcı değişmelere yol açabilir. Yönetici grup, değişmez bir ideolojinin kendi tercihlerini aşırı derecede sınırlandırdığı ve metinlerin skolastik biçimde yeniden yorumlanmasıyla da pek uzağa gidilemeyeceği sonucuna varabilir; ancak kitlesel tek-partinin orta düzey yöneticilerinin, hatta üyelerinin doktrin eğitimi sırasında, ideolojinin basitleştirilip halka indirilmiş anlatımları o kadar rol oynamıştır ki, bu durum, şüphesiz bazı politikalardan vazgeçilmesini güçleştirmekte, bazen de gerçek meşruluk krizleri yaratmaktadır. Liderin veya küçük bir oligarşinin kişisel iktidarı karşısında parti örgütünün sahip olduğu özerklik ve önem, bir ölçüde, ideolojiye bağlılığa verilen önemin bir sonucudur. Öte yandan, ideolojik bağlılıkların yönetici grup üzerindeki kayıtlayıcı etkisi de, partinin aktif bir hayata sahip oluşuyla (parti-içi tartışmalar, parti düşüncesinin işlenip geliştirilmesi, kadroların eğitilmesi, tahrik ve propaganda faaliyetleri, vb.) anlaşılan doğrudan doğruya ilişkilidir. İdeolojideki basit saptırmaların ötesine geçen önemli ideolojik değişiklikler, parti yapısının harekete geçirilmesini gerektirir; bu da, yönetici grup üzerinde baskılar yaratır, grup içindeki krizi ağırlaştırır ve onun bileşiminde önemli değişikliklere yol açabilir.

Şüphesiz, Stalin'in birinci sekreterken gerçekleştirdikleri gibi, yönetici grup veya liderle parti örgütü arasındaki ilişkide meydana gelen değişmeler, ideolojide de bazı değişmelere yol açabilir; yönetici grup içinde, çabalarını kendilerine bir örgütsel taban yaratmaya değil, ideolojinin ve ondan kaynaklanan politikaların fikrî yönden işlenmesine adamış olanlar, görevlerinden uzaklaştırılabilir. İlk baştaki aydın Bolşevik ideologların, Stalin'le özdeşen *"apparatchiki"* tarafından tasfiye edilmeleri, elbette, Marksist-Leninist ideolojik mirasın değerden düşmesine rol oynamıştır. Bu sürecin faşist rejimlerde de, meselâ Rosenberg'in yerine Himmler ve Bormann'ın, Gentile ve Bottai'nin yerine Starace'nin geçmesi gibi, ilginç paralelleri vardır. Bu süreçler, sistemi etkilemekten geri kalmaz; çünkü aydınların, öğrencilerin ve parti içindeki genç idealist aktivistlerin sadakat duygularını seferber edebilme yeteneği, belli ölçüde, yaratıcı ideolojik gelişme ve süreklilik yeteneklerine bağlıdır.

İdeolojik coşku dalgaları ve o sıralarda rejimin bazı kesimlerinde yeni üyelerin mobilize edilmeleri, bununla açıklanabilir. Bilim adamlarınca çoğu zaman ihmâl edilmiş olan, SS denetimindeki fikrî faaliyetler, buna iyi bir örnek olabilir. Hem ideolojinin hem parti örgütünün aynı anda zayıflaması ve kemikleşmesi, kuşkusuz, yönetici grubun tek başına kalmasına, toplumun dinamizminin zayıflamasına ve bir iktidar boşluğu doğmasına yol açar; bu boşluk, daha zorlayıcı nitelikteki bürokratik denetim mekanizmalarıyla ve daha pretörcü bir polise dayanılarak doldurulabilir. Sonunda ise bu, totaliter sistemin, başka otoriter rejim biçimlerine dönüşmesine yol açabilir.

Totaliter Parti

Totaliter sistemlerde, ideolojinin taşıdığı önemden, monist bir iktidar merkezi eğiliminden, kitle katılması ve mobilizasyonu üzerindeki vurgudan doğan benzersiz nitelikler dizisi, en saf ifadesini totaliter partide, onun bağlı ve yan örgütlerinde ve bunların toplumda yerine getirdikleri fonksiyonlarda bulur. Benzersiz bir örgütlenme tipi olarak totaliter parti, otokrasinin modern biçimlerini, bütün geleneksel mutlakiyetçi rejimlerden ve demokratik olmayan hükümet sistemlerinin diğer pek çok şeklinden en açık biçimde ayırır. Mussolini, şunları söylerken haklıydı: "Bir milleti totaliter biçimde yöneten bir parti, tarihte yeni bir olgudur; bunu başka şeye benzetmek veya başka şeyle karşılaştırmak mümkün değildir" (Aquarone, 1965, s. 577).[15] Otuzlu yılların ortalarında bir Romen bi-

15 Aquarone (1965). *"Statuto del partito del 1938"* Ek 63, s. 571-90'dan naklen, bk. s. 577. Aquarone'nin eseri, İtalyan Faşist partisinin ve devletinin ideoloji ve örgütünün

lim adamı ve otoriter rejimlere sempati duyan bir kabine üyesi olan Mihail Manoilesco (1938), sempati beslediği faşist partilerin yanında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni ve Türk Cumhuriyetçi Partisi'ni* de dâhil ederek, tek-partilerin ilk karşılaştırmalı çözümlemelerinden birini yazdı. Kitabın indeksi, bu tür partilerin incelenmesindeki bazı sürekli entelektüel sorunları yaratmaktadır: Doğdukları ideolojik-tarihsel ortam; iktidarın ele geçirilmesi ve sağlamlaştırılması sürecindeki fonksiyonları; yerleşmiş rejimlerde parti, devlet ve millet arasındaki karmaşık ilişki; partilerin örgütsel nitelikleri ve özel hukukî statüleri. O zamanlar, iktidarda olan altı tek-parti vardı.

Bugün bunların sayıları kat kat artmıştır; biz de, yerleşik tek-parti sistemlerinin birçok farklı tipi olduğunun farkındayız. Üstelik, Çin de dâhil olmak üzere bazı Komünist ülkelerde, tek-parti sistemlerinden değil, hâkim lider partilerden ve bunların himayesi altındaki bağımlı partilerden söz etmek gerekir. Totaliter partinin teorik modeli geniş ölçüde taklit edilmiş olmakla birlikte, ancak çok özel durumlarda bir tek-partinin totaliter bir parti olduğunu söyleyebiliriz. Birçok demokrasilerde, kapalı veya açık biçimde, partiler yarışmasının ortadan kaldırılması amacını güden partilere rastlarız. Çoğu zaman, kelimenin kapsamını genişletmek suretiyle bu partilere de totaliter denmekteyse de, bizce bu, terimi yanıltıcı şekilde kullanmak olur; çünkü böyle bir parti, ancak iktidarı ele geçirdikten sonra tutkularını gerçekleştirebilir. Aslında, totaliter partilerle aynı ideolojiyi ve belli örgütsel nitelikleri paylaşan bir partinin, istikrarlı bir demokraside iktidara gelmesi hâlinde başka türlü davranmak zorunda kalıp kalmayacağı, hatta sadık bir muhalefet veya demokratik siyasal sürecin meşru bir unsuru hâline gelip gelmeyeceği de tartışılabilir.

Totaliter parti kavramının kendisi de, birtakım iç çelişkiler ve bir anlam karışıklığı gösterir; bu partilerden bazılarının, özellikle faşist ve milliyetçi tiptekilerin ve birçok Nazi kuramcılarının, "parti" kelimesi yerine, "hareket" vb. başka bir kelime koymaya çalışmış olmaları, bir rastlantı değildir. Parti kelimesinin anlamına göre, örgüt, siyasal hayatın parçalarından sadece biridir; oysa totaliter sıfatı, bireyin ve toplumun tümünü içine alan hayli ütopyacı bir hedefi ifade eder. Lenin'in öncü parti kavramına dayanan komünist partiler, daima bu bir parça olma niteliğini vurgulamışlardır. Meselâ Stalin Anayasası'nın 126. maddesi şöyle demekteydi:

"SSCB vatandaşlarının, kamu örgütlerinde, sendikalarda, kooperatiflerde,

---

incelenmesinde başvurulması zorunlu bir eser olup, zengin belgeleri ve hukukî metinleri ihtiva etmektedir.

* (Cumhuriyet) Halk Fırkası kastediliyor (yayınevi notu)

> gençlik örgütlerinde, spor ve savunma örgütlerinde, kültürel, teknik ve bilimsel derneklerde bir araya gelme hakları güvence altındadır. İşçi sınıfı, çalışan köylüler ve çalışan aydınlar safları içinde en faal ve siyasal bakımdan en bilinçli vatandaşlar, gönüllü olarak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde bir araya gelirler; Sovyetler Birliği Komünist Partisi, çalışan halkın komünist bir toplum kurma mücadelesindeki öncüsü ve çalışan halkın ister toplumsal ister kurumsal nitelikteki tüm örgütlerinin çekirdeğidir." (Meyer, 1965, s. 107).

Dolayısıyla parti, komünist terminolojide bir öncü, faşist terminolojide ise bir elit olarak adlandırılan bir azınlıktır. Parti, komünist ülkelerin çoğunda, halkın yüzde 5'ten azını temsil eder; daha geniş olduğu durumlarda bile, bu oran yüzde 25'e yaklaşmaz.[16] Totaliter partiler, Max Weber'in şu parti tanımına uymaktadır:

> " 'Parti' deyimi, üyeliğin biçimsel bakımdan serbest bir devşirmeye dayandığı gönüllü kuruluşları anlatmakta kullanılacaktır. Parti faaliyetlerinin yöneldiği amaç, aktif üyeleri için fikrî veya maddi menfaatler sağlayabilmek üzere, liderlerine bir örgüt içerisinde iktidar temin etmektir. Bu menfaatler, belli siyaset hedeflerinin gerçekleştirilmesi veya belli kişisel menfaatlerin elde edilmesi veya bunların her ikisi olabilir." (1968, Cilt I, s. 284)

Bir örgüt içerisinde iktidarı elde etme amacı, totaliter partilerin incelenmesindeki önemli bir sorunu, parti ile devlet arasındaki ilişkiyi aydınlığa çıkarır. Partilerdeki bütün bürokratlaşmaya, parti liderliğindeki bü-

16 İktidarda olan ve olmayan komünist partiler hakkında, bk. *Yearbook on International Communist Affairs* (Allen, 1969); bunların gücü hakkında, bk. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yıllık raporları. Sovyetler Birliği için, bk. Rigby, 1968. Çin hakkındaki rakamlar şöyledir: 1921'de 57, 1933'te 300.000, 1937'de 40. 000, 1945'te 1.211.128, 1949'da 4.438.080, 1955'te 7.859.473, 1961'de 17.000.000 Diğer komünist ülkelerde 1961 yılı dolaylarında nüfusa oran, Arnavutluk'ta yüzde 3,2 ile Kuzey Kore'de yüzde 15,5 arasında değişmekte, çoğu ülke yüzde 4 ile 5 arasında bulunmakta, Sovyetler Birliği yüzde 4,2'de yer almaktadır (Schurmann, 1968 s. 128, 138). Keza bk. Brzezinski (1971, s. 86). İtalyan Faşist Partisi için bk. Germino (1959), De Felice (1966a, s. 6-11); NSDAP *(Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)* için, bk. Schafer (1957), Buchheim (1958), Orlow (1973, s. 136-38) ve *Reichsorganisationsleiter* der NSDAP (1935) tarafından yayınlanmış ve ihmâl edilmiş olmasına rağmen son derece yararlı *Parteistatistik*; diğer faşist partiler için, bk. Linz (1970a, s. 202).

Parti-içi demokrasinin, toplumun bütünündeki siyasal yarışmaya bir alternatif olabileceğini ileri sürenlerin şunu hatırlamaları yerinde olur ki, parti üye kitlesi, Küba'da nüfusun yüzde 1,3 ile 1,5'i, Çin'de yüzde 2,5'i, SSCB'de yüzde 4,2'si ile Çekoslovakya'daki yüzde 11,6'lık en yüksek oran (hepsi 1961 yılı için) arasında değişmektedir (Schurmann, 1968, s. 138). İtalya'da PNF (Partito Nazionale Fascista) için bu rakam (1937) yüzde 5,3, NSDAP için en yüksek oran 1943'te yüzde 9,9'du (Linz, 1970a, s. 202).

tün oligarşik sürekliliğe, hatta lider ve üyelerin hukuken ayrıcalıklı statülerine rağmen, parti ve devlet liderlikleri ne derece iç içe geçmiş olursa olsun, partiler, devlet örgütünden, makamlarından ve bürokrasisinden özenle ayrı tutulur. SSCB'de Sovyet hükümetinin bakanları, çoğu zaman, Politbüro hatta Merkez Komitesi gibi en üst kurulların üyesi olmadıkları gibi, parti içinde yüksek mevkide bulunan bazı kişiler, hiçbir zaman bir hükümet makamı işgal etmemişlerdir. Nazi yönetiminin ilk yıllarını inceleyen Fraenkel (1941) bazı farklı yönleri vurgulamakla beraber, ikili bir devletten söz etmiştir. Dolayısıyla totaliter parti, ilke olarak, toplumun yahut toplumdaki belli sınıfların dileklerini, özlemlerini ve menfaatlerini açıklama fonksiyonunu korur. Bu anlamda totaliter parti, devlet ve toplum ikiliği olmaksızın düşünülebilmesi mümkün olmayan modern bir olgudur. Totaliter partinin, hukuken idare örgütüyle bütünleşen kapalı bir grup hâline gelme eğilimine rağmen, gönüllü başvuru ve üyeliği içeren biçimsel kriter, partileri modern veya patrimonyal devlet bürokrasilerinden ve modern orduların çoğundan ayırır. Meselâ devlet memurları için, partiye katılma konusunda ne gibi ruhsal, toplumsal ve ekonomik baskılar bulunursa bulunsun, üyelik gene de bir angajmanı, gönüllü bir özdeşmeyi içerir. Hitler kabinesinin üyelerinden birinin, *Nationalsozialistiche Deutsche Arbeiterpartei*'ya *(NSDAP)* fahrî üye olmayı bile vicdanı sebeplerden dolayı reddetmiş olması rastlantı değildir (Peterson, 1969, s. 33).[17] Bu "parça olma" niteliği, resmî *Sovyet Felsefesi El Kitabı*'nın 1958 basısında ifade olunan totaliter amaçla tezat teşkil etmektedir:

> "Tüm örgütlerin ve iktidar organlarının faaliyetlerini denetleme yetkisi ve yeteneği, sadece, bütün milletin menfaatini ifade eden, onun kolektif idrakini tecessüm ettiren ve milletin en seçkin bireylerini kendi safında birleştiren partiye aittir. Parti, devlet ve kamu örgütlerinde çalışan ve onların yönetim organlarına giren üyeleri aracılığıyla, bütün bu örgütler üzerindeki liderliğini gerçekleştirir" (Schurmann, 1968, s. 109).

Hitler (1924-26) *Kavgam*'da *(Mein Kampf)*, partinin bu topyekûncülük tutkusunu şu anlamlı pasajda açıklamıştır:

> "Bir hayat felsefesi, bin kere doğru olsa ve insanlığa en yüce yararı sağlasa bile, eğer bunun ilkeleri bir kavga hareketinin bayrağı hâline gelmemişse, pratikte halkın hayatını biçimlendirme açısından hiçbir değer taşımaz; bu kavga hareketi ise, fikirleri kesin zafere ulaşıncaya, parti dogmaları halk toplumunun yeni devlet ilkeleri hâline gelinceye kadar, bir parti hüviye-

[17] SS'ten istifa konusunda keza bk. Buchheim (1968a, s. 391-96); bu, ilke olarak, üyeliğin gönüllü olduğunu doğrulamaktadır.

tinde kalacaktır." (s. 380)

Bütün bir toplum veya bir sınıf için geçerli olan fikirler, ancak militan bir örgüt vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Önemli olan, partinin, devlet iktidarını ele geçirme ve elinde tutma zorunda oluşudur. Devlet, bu fikirlerin gerçekleştirilebilmesi için vazgeçilmez bir araç olmakla beraber, hiçbir totaliter lider, ütopyasını devlet vasıtasıyla gerçekleştirebileceğini aklından geçirmez. Partinin feshedilmesi ihtimâlinin bir ara tartışıldığı tek ülkenin İtalya olması anlamlıdır; bu ülkede Faşistler, devlete hâkim olduktan sonra, parti örgütünü ve onun liderlerini, Faşist devlet yöneticilerine tâbi kılma eğilimi göstermişlerdi; korporatist ideoloji de, toplumun örgütlendirilmesi bakımından alternatif bir yol sağlıyordu. Faşistlerin, totaliter deyimini durmadan kullanmalarına rağmen, partiyi Faşist devletin hizmetinde ve *Duce*'nin emrinde bir çeşit gönüllü sivil milis, rejimin siyasal-idarî güçlerinin bir örgütü gibi görmeleri, totaliter parti kavramını zayıflatmış, onu bir yöneticinin veya yönetici grubun tepeden inme kurduğu birçok başka tek-partilere yaklaştırmıştır.[18]

[18] Bu nokta, valilerle parti sekreterleri, belediye başkanlarıyla siyasal sekreterler arasındaki uyuşmazlıklarla ilgili olarak, Aquarone (1965, s. 31-34, 262-63) tarafından iyi tahlil edilmiştir; bu tür uyuşmazlıklar genellikle (fakat her zaman değil) devlet otoriteleri lehine çözülmüştür. 1938'de partinin güvenilir bir üyesi, raporunda şunları söylüyordu: "Sık sık yapılan değişikliklerle, aktif, çıkar düşünmez, devrimci unsurların yerini, partinin bütün faaliyetlerini uyuşturan unsurlar almaktadır... Yöresel Fasci sekreterliklerine, partiyi harekete geçirme *(potenziare)* ve idarî Enti'lerin (örgütler) faaliyetlerini denetleme hürriyetinden yoksun belediye memurlarını atama eğilimi görülmektedir. Bu durumlarda parti, devrimci aktivizmini, ve çeşitli Enti'lerdeki bürokratların oluşturduğu statik unsura canlılık aşılama ve onu faşist adımlarla yürütme imkânını yitirmektedir. Kısacası, faşizmin devrimci tezahürü bakımından vazgeçilmez bir faktör olan, siyasal ve idarî iktidar arasındaki sağlıklı ikilik mevcut değildir" (s. 263).

Devlet-parti ilişkisi, faşist kuramcılar ve anayasacılar arasında sürekli bir tartışma konusuydu (F. Neumann, 1963, s. 75-77; literatürün eleştirisi hakkında, bk. Conde, 1942, s. 299-318; Manoilesco, 1938, s. 97-108). Komünistler, sürekli olarak, bu güç problemle uğraşmışlardır (meselâ bk. Schurmann, 1968, s. 109-14). Mao'nun "Parti, sosyalizmde devletle toplum arasındaki çelişkinin çözümünü sağlayan araçtır" formülü, bu probleme bir cevaptır; dikey ve ikili yönetim ilkeleriyle (Schurmann, s. 57, 88-89, 188-89) yerinde de yönetime ilişkin uyuşmazlıklar da, aynı mahiyettedir. Yugoslavların, rejimin ilk safhasını "devletçilik" deyimi ile eleştirmeleri ilginçtir; Bottai gibi entelektüel İtalyan faşistleri de, korporatizmi, hatta partiyi zayıflatan devletçiliği, rejimin spontaneliğinin ve rejime katılmanın sonu gibi görmüşlerdir (Aquarone, s. 216-21). Bir defa devlet faşistleştirilip korporatif sisteme tam olarak geliştirilince, partinin "kuruyup gitmesi" fikrinin tartışılmış olması (Aquarone, s. 35) anlamlıdır. Bu gibi fikirler, Yugoslavya'da da özyönetimin vurgulanması ve geniş tabana dayanan bir Marksist bağlılığın gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Yugoslavlar, devlet ve parti makamlarını birbiriyle bağdaşmaz kılmak; partiye, işçi konseylerinin ve komünlerin özyönetemi esasına göre örgütlenmiş bir toplumun önde gelen ideolojik ("devrimin vicdanı") ve siyasal gücü rolünü vermek suretiyle, "partiyi iktidardan ayırma" ilkesini uygulamaya çalışmışlardır (Zaninovich, 1968, s. 141-46; Supek,

Totaliter parti, bir kitle partisidir. O, otoriter rejimlerdeki birçok tekpartilerin aksine, bir yönetici grubun kamu görevlilerinden, yöresel eşraftan, sivil giyinmiş subaylardan, belki bazı memurlardan ve mevki arayışındaki birkaç üyeden kooptasyon yoluyla oluşturduğu bir makam sahipleri örgütünden ibaret olmadığı gibi; sendikalarda, kooperatiflerde, meslek kuruluşlarında ve benzerlerindeki dolaylı üyeliğe dayanan bir örgüt de değildir. Şüphesiz, totaliter partilerin bu çeşit fonksiyonel örgütlerle yakın ilişkileri vardır. Meselâ NSDAP, şu örgütleri birbirinden açıkça ayrı tutmuştur: Bir kadro ve üyelik örgütü olan parti, partinin bölümleri *(Gliederungen)*, Hitler Gençliği *(Jugend)*, SA ve SS, çok sayıda yan örgütler *(angeschlossene Verbande)* yani meslek ve menfaat grupları ki, bunlara dev işçi örgütü, *Deutsche Arbeitsfront* (DAF) da dâhildir (Orlow, 1973, s. 6-7, 92). Komünistler de, bu tür örgütleri, iletim kayışları olarak görmektedirler; Stalin'in dediği gibi:

> "Öncü kuvvetle, onun cazibesine kapılmış tüm kitleler arasındaki farkı unutmak, öncü kuvvetin giderek daha geniş tabakaları bu en ileri düzeye yükseltmek hususundaki sürekli görevini unutmak, kendi kendini aldatmaktan başka bir şey değildir" (1924, s. 174).

Halkçı Nazi Çiftçi Örgütü *NS Landvolk*'un temsilcisi bir *Gauleiter*'in (parti bölge şefi) dediği gibi, *NS Landvolk*'un amacı, çiftçileri temsil etmek değil, onları nasyonel Sosyalistleştirmektir (Orlow, 1973, s. 59). Teoride ve genellikle pratikte üyelik, çoğu demokratik partilerin, hatta sosyal demokrat partilerin aksine, aidat ödemekten çok daha fazla şeyleri gerektirir. Martov'la Lenin, Menşeviklerle Bolşevikler arasındaki temel anlaşmazlıklardan birinin, parti örgütlerinden birine kişisel katılma şartı vesilesiyle, parti üyeliğinin tanımına ilişkin olması rastlantı değildir. Politika-dışı meslekî alanlarda bile, devlet veya ordu içindeki hiyerarşik otorite ilişkileriyle çatışsa dahi, parti üyeleri tarafından parti disiplininin kabulü, partice kararlaştırılan eylemin birliğini bozacak veya engelleyecek hiçbir eleştirinin hoşgörülmemesi, totaliter partilerin ayırıcı özelliğidir. Üyeliğe kabul otomatik değildir; parti, kabul veya red hakkını kendinde

---

1973). Parti, özyönetimle yönetilen bir toplumda, diğer bölünmeleri yumuşatan, bürokratik, teknokratik ve özgücü menfaatleri sınırlandıran birleştirici bir faktör olarak düşünülmüştür; uygulamada ise, daha yaşlı ve bürokrasiye yerleşmiş parti kadroları, toplumun "çoğulculaşması"na direnç göstermişlerdir. İlginç bir gelişme imkânı da, ordu mensubu parti üyelerine bir parti "öncüsü" rolünün verilmesi, böylece toplumdaki milliyetçi eğilimlerin kontrol altına alınmasıdır (Remington, 1974). Devlet-parti ikiliğinin, birçok geleneksel imparatorluklardaki devlet-Kilise ikiliğine ve otorite ikiliğine fonksiyonel yönden benzer olup olmadığı (eşdeğerli deyimi, çok aşırı olabilir) üzerinde spekülâsyona girişmek ilginç olacaktır.

saklı tutar. Totaliter partiler, çoğu zaman, bir deneme veya adaylık süresi koyarlar, yeni üyelere resmen farklı haklar uygularlar ve ihraç mekanizmasına yer verirler; PNF *(Partito Nazionale Fascista)* tüzüğünün belirttiği gibi, "partiden ihraç edilen Faşist, kamu hayatından da yasaklanmak zorundadır" (Aquarone, 1965, s. 510). Üye kitlesinin bileşiminin düşünülerek planlanması ve liderlikçe yapılan tasfiyeler, bu partilerin diğer ayırıcı özellikleri arasındadır;[19] böylece siyasal vatandaşlık haklarından yoksun kalınmış olacağı hâlde, örgüt gönüllü ve özerk nitelikte görüldüğünden ve ortada başka bir parti de bulunmadığından, herhangi bir dış otoriteye veya mahkemeye başvurma imkânı yoktur (Rigby, 1968; Buchheim, 1958). Devlet ve toplum örgütlerindeki birçok mevkiler, resmen veya fiilen, yalnız parti üyelerine açıktır.

Totaliter partiler, en bürokratlaşmış demokratik partilerden bile daha bürokratiktirler. Lenin'in *Bir Adım İleri, İki Adım Geri*'de belirttiği gibi,

> "Parti bağı, karışık zihinli aydınların anlayabilmesi için biçimsel 'bürokratik' ifadeli kurallara dayanmalıdır; bizi, çevre ruhunun kaprislerine ve inatçılığına ve 'hür ideolojik mücadele süreci' adı verilen karmaşık yöntemlere karşı, ancak bu kurallara sımsıkı uyulması koruyabilir" (Daniels, 1969, s. 11).

Parti hayatı, sayısız kurallarla düzenlenir. Durmadan yazılı kurallar çıkarılır, bir sürü dosyalar tutulur, kararlar bürokratik kanallardan geçer; bütün bu aygıta, partinin memurları hâkimdir. Gerek merkezde gerek çevrede, tam-gün çalışan birçok parti memurları vardır; çoğu zaman özel bir eğitim gören, bazen de ayrıcalıklı bir hukukî statüye sahip olan bu memurlar, yalnız iktidardan değil, devlet memurlarınınkine benzer başka ödüllerden de yararlanırlar. Bunlardan başka bir de, "part-time" olarak liderlik görevleri görenler vardır. Komünist Partisi'nde "kadro" deyimi,

---

19 PNF'nin üyelik politikası üzerinde, bk. Aquarone, 1965 s. 177-87. 1930-31 temizliği 120.000 üyeyi etkilediyse de, 1932-33'teki açılma, üye sayısını 1.007.231'den 1.413.407'ye yükseltti (Keza bk. Germino, 1959). NSDAP'nin, SA üyelerini ve özellikle Politische Leiter içindeki sol kanadı tasfiye edişi hakkında, bk. Orlow, 1973, s. 120-25 ve Schäfer, 1957. 1937'deki başarısız üye kaydı kampanyası hakkında, Orlow'un 204-7'nci sayfalarına, üye kitlesinin bileşimi ve "planlanması" hakkında 236-37'nci sayfalarına, gençleri devşirmedeki güçlükler hakkında 342'nci sayfasına, 1942'nin üye sayıları hakkında 408'inci sayfasına bakınız.

SSBC hakkında, Rigby'nin (1968) 1917'den 1967'ye kadar asıl ve yedek üyelerin resmi sayılarını veren (bunlar, temizliklerin ve üyelik kampanyalarının etkilerini göstermektedir) ve zaman içinde değişen sosyal ve cinsel bileşimlere, bölgesel değişimlere, silahlı kuvvetler içindeki üyelere, vb. ilişkin verileri sergileyen mükemmel monografisine bakınız. 1928 Mayısı'yla 1930 Mayısı arasındaki temizlik, üye kitlesinin aşağı yukarı yüzde 11'i olan 170.000 üyeyi, 1935 temizliği ise yüzde 16'sını etkilemiştir.

nomenklatura'daki (elit devşirmede kullanılan temel görev kategorilerinin ve bunların tanımlarının listesi) özel payelerle liderlik fonksiyonlarını ifa eden parti üyeleri için kullanılır (Harasymiw, 1969). Bunun Nazilerdeki karşılığı, *Hoheitstrager*, yani *Gauleiter*'lerden yöresel liderlere kadar, partinin siyasal liderliğiydi. Almanya'da 1934'te, 2,5 milyon parti üyesine karşılık, yerel kadro örgütü *Politische Organisation*'un 373.000 memuru vardı; oysa bir milyon üyesi olan Weimar Sosyal Demokrat Partisi'nde de ancak 10.000 memura ihtiyaç duyulmuştu (Orlow, 1973, s. 42). Bu yılda, Hitler Gençliği'nin 205.000, yan kuruluşları da dâhil olmak üzere NSDAP'nin 1.017.000 memuru vardı ki, bunların hepsinin mutlaka parti üyesi olması şart değildi. Jerry F. Hough (1971, s. 49), çeşitli şehir ve bölge parti komitelerindeki *apparat*'ların (aygıt) büyüklüğüne dayanarak, Sovyetler Birliği'ndeki parti memurlarının *(apparatchiki)* sayısını 100.000 ile 125.000 arasında tahmin etmektedir.

Çin'de 1965 yılında, parti üyelerinin mesleklerine göre yapılan bir dağılım, 10.7 milyon parti üyesi arasında 1.039.419'una "organlar" adıyla değinmektedir ki, bununla parti bürokrasisinde "tam gün" çalışan üyelerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Partinin, kendisine verilen birçok görevi yerine getirebilmek için topluma nüfuz edebilmesi, kitlelerle yakın ilişki içinde olan çok sayıda parti memuru ile hücre ve yöresel örgüt başkanları vasıtasıyla sağlanır. NSDAP'nin 1939 rakamları, yan örgütlerin liderlerini saymamak şartıyla, 28. 376 yöresel grup liderleri, 89.378 hücre lideri ve 463.048 blok lideri göstermektedir. Şüphesiz, bu kadroların ideolojik bilinç düzeyleri, siyasal eyleme kendilerini adama dereceleri ve parti bağlılığı diğer bağlılıkların üzerinde tutma istekleri, partiden partiye ve zaman içinde pek büyük değişiklikler gösterir. Ancak unutmamalı ki, parti kadroları, üyelerce liderler olarak; vatandaşlarca da, iyi veya kötü, parti iktidarının temsilcileri olarak görülürler; vatandaşların gözünde bunlar, Amerikan şehirlerindeki mahalle görevlileri gibi, birçok sorunlarının çözümünde kendilerine yardımcı olabilecek, eylem ve tutumları hakkında iktidardakilere bilgi verecek kişilerdir (Inkeles ve Bauer, 1959, s. 321-37). Bu liderlerin, kolektif bir çaba içinde, siyasete katılma duygularını ve küçük tatminlerini de gözardı edemeyiz; bunlar, totaliter sistemlerin öylesine belirgin nitelikleridir ki... Totaliter partilerin, fonksiyonlarını başarıyla yerine getirebilmelerine imkân veren, bu kadro yapısı olduğu gibi, toplumun dönüştürülmesindeki başarıların çoğunu da bu kadrolara atfetmek gerekir. Onlar olmasaydı, halkı bir sürü kampanya, eylem, sorun ve politikalar için seferber etmek mümkün olmazdı. Parti, komünist sistemlerde olduğu gibi toplumun ve ekonominin yönetiminde hâkim bir rol oynamasa bile, bu kadrolarla, onların etkisi veya kontrolü altındaki

kişilerin, istenildiği anda kullanılmak üzere hazır bulunmaları, plebisitçi seçimlerde ve kitle mitinglerinde rejime, çarpıcı bir kitle desteği görüntüsü sağlayabilir.

Demokratik toplumlarda kanaat liderlerinin, bireylerle kitle haberleşme araçları arasındaki aracılık rollerine ilişkin bulguları ve (bazen Kiliseler hariç) böyle bir kişisel etki şebekesi yaratmanın imkânsızlığını hatırlayacak olursak, totaliter sistemlerde propagandanın başarısını, coşku ve destek görünümünü ve yaygın uyumu *(conformity)* anlayabiliriz. Plüralist toplumlarda zaman ve enerjilerini gönüllü derneklere hasredenlerin çoğu, totaliter sistemlerde aynı şeyi, parti ve onun yan örgütlerinin faaliyetleri çerçevesinde, çoğu zaman aynı güdülerle ve aynı içtenlikle yaparlar. Otoriter rejimlerin çoğunun ayırıcı özelliği, tek-partilerin gerçekleştirdiği kısa mobilizasyon dönemleri hariç, gönüllü katılmanın ne plüralist ne tek-partili biçimlerinin, ne de karmaşık bir örgütsel şebekenin var oluşudur.

Totaliter parti, karmaşık endüstriyel toplumların yönetiminde, giderek artan teknik fonksiyonlar üstlendiğinden, totaliter sistemler yerleştikçe, bu kadrolar da yavaş bir dönüşüm sürecinden geçerler (bu süreç, genellikle, birtakım gerilemeleri de içerir). İlk kadrolar, eski savaşçılardan; partiye muhalefet dönemi, bazen de yasadışı yeraltı dönemi sırasında katılmış, dava uğruna çoğu zaman büyük fedakârlıklarda bulunmuş kişilerden devşirilmiştir. İkinci devrimin gerçekleşmemesi yüzünden hayal kırıklığına uğrayanlar bir yana, bunların sadakatleri tartışılamaz; ancak, istisnaî şartlar dışındaki normal zamanlarda, bunların büyük çapta örgütleri yönetebilme yetenekleri genellikle sınırlıdır. Eğer parti, hızını korumak istiyorsa, devrimci tutkusundan vazgeçip bürokrasiye bağımlı hâle gelmek istemiyorsa, bir yandan uzmanları devşirip sosyalleştirmek, bir yandan da zaman içinde sadık parti üyelerini uzman olarak yetiştirmek zorundadır. Parti okullarının kurulması (Orlow, 1965; Scholtz, 1967; Ueberhorst, 1968; Miekiewicz, 1967), gençlik örgütündeki aktivistlerin eğitim kanallarından ve çeşitli sektörlerdeki parti faaliyetlerinden geçirilip elit mevkilerine yükseltilmeleri, uzmanlık sahiplerini partiye bağlama ve orada tutma çabaları, kullanılan yöntemlerden bazılarıdır. İktidardaki komünist partiler bakımından büyük önem taşıyan "kızıl mı, uzman mı" ikilemi, bunun mükemmel bir örneğidir. Komünist rejimlerde partinin, endüstri, tarım ve hizmetlerin yönetiminde hâkim bir rol oynaması, durumu büsbütün güçleştirmektedir. Kızıl uzman kadroların, kendi rollerini daha az siyasal olarak gören, özellikle partinin sosyal ve siyasal mobilizasyon boyutuna pek fazla önem vermeyen profesyoneller hâline gelmelerini önleme sorununu, Franz Schurmann (1968, s. 75-76,

163-67, 170-72; Townsend, 1972) Çin bakımından çok güzel tahlil etmiştir. İtalyan PNF, parti okulları kurma hususundaki bazı çabalara rağmen, hiçbir zaman bu ikilemle tam olarak karşılaşmamıştır; bunun nedenleri, hareketin ideolojik gücünün sınırlı oluşu, partinin otoriter milliyetçiliği ve korporatizmi ile devlet üstünlüğünün bağdaşabilmesi; Mussolini'nin, bakanlıklarını ve valiliklerini ele geçirdiği devletle kendini özdeştirerek, parti görevlilerine ikinci derecede bir rol bırakmış olmasıdır. Nazilerin bu ikilemi eninde sonunda nasıl çözecek olduklarını bilmiyoruz; ancak partinin, iktidarın ele geçirilmesinden sonra gerçekleştirdiği sosyal devşirme ve muhafazakâr, milliyetçi, otoriter uzmanların ideolojik yönden partiye yakınlıkları, Nazilere toplumun birçok sektörlerini partilileştirme imkânını vermiştir. Gene de, parti yönetiminde bulunanlar, durumdan hoşnut kalmamışlar ve Nazi elitlerini özel okullarda yetiştirmek için, genellikle başarısız kalan girişimlerde bulunmuşlardır. İdeolojinin irrasyonel, romantik, anti-entelektüel, militarist, jenetik ve ırkçı unsurları, parti üyelerinin uzman olarak yetiştirilmelerine açık bir engeldi. Sözde-dinci, sözde-feodal, yarı gizli ve terörist nitelikleriyle parti içinde bir elit teşkil eden SS, "tarikat" içinde bir kooptasyon ve uzlaşma sürecini tercih etti; bunlar, kariyerlerini 1933'ten önceki sokak kavgalarında ve parti eylemlerinde değil, kurulu düzen içinde yapmış kişilerdi (Krausnick, 1968; Höhne, 1969). Savaştan galip çıkmış istikrarlı bir Nazi rejiminin bu sorunu nasıl çözmüş olacağını bilmiyoruz. Buna karşılık, Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkelerin, daha uzun ve daha istikrarlı barışçı gelişme süreçleri içinde, *partiinost* ("partililik") ile uzmanlığı birleştirmeye yöneldiklerini biliyoruz. Tam olarak bilmediğimiz şey, Jerry F. Hough'un (1971, s. 47–92) pek yerinde sorduğu şu sorunun cevabıdır: Acaba çağdaş Sovyetler Birliği'ndeki *apparatchiki*'ler, sahip oldukları çeşitli fonksiyonlar ve meslek çizgileriyle, meslekî eğitim ve uzmanlıklarıyla, kamu yönetimi ile parti görevi arasında sık sık yer değiştirmeleriyle, ne ölçüde kendilerine özgü bir ideolojik görüşe ve ortak menfaatlere sahiptirler ve partiye bakış açıları, hükümet ve ekonomi hiyerarşilerindeki benzerlerinden ne ölçüde farklıdır? Hough'un dediği gibi,

> "Eğer Sovyetler Birliği gibi bir ülkede, 'dev bürokrasi-parti örgütsel kompleksini' meydana getiren kurumsal grupların elit üyelerinin, gözetimleri altındaki çiftçilerin, işçilerin, küçük memurların menfaatlerini değil, aslında kendi menfaatlerini temsil ettiklerini varsayabilseydik, siyasal sistemlerin karşılaştırmalı incelemesi, kuşkusuz, hayli basitleşmiş olurdu" (Hough, 1971, s. 89).

Franz Schurmann, Çin'de Kültür Devrimi'nden söz ederken, profes-

yonel ile uzman arasında bir ayrım yapma gereğini ileri sürmüş ve şunları söylemiştir:

> "Uzmanlık, meselâ bilimde, teknolojide veya yönetimde bir teknik yetenek demektir. Profesyonellik ise, meslekî bir mevkiye bağlılık anlamına gelir. Çin'deki iki türlü elitin, yani siyasal statülerini ideolojiden alan örgüt liderleri grubuyla, statülerini eğitimlerinden alan profesyonel aydınlar grubunun gelişmekte olduğuna işaret etmiştim. Eğer meslekî mevki statü sağlıyorsa, o zaman profesyonellik, elitlerin oluşumuna yol açar. 'Kapitalist yolu izleyen otoriter klik' aleyhine yöneltilen eleştiriler, aslında uzmanlığı değil, elit statüsünü hedef almıştır. Profesyonel bir subay kadrosunun gelişmesi eğilimine karşı girişilen saldırıların temelinde de aynı şey vardır. Çin'deki aydınlar, uzman kişilerdir; yani bilim adamları, teknisyenler ve kamu yöneticileridir. Bir uzman elitin oluşumu yönünde eğilimler olmuştur, vardır ve kuşkusuz olmaya da devam edecektir. Ancak, Kültür Devrimi'nin saldırısından asıl darbe yiyen Parti olduğuna göre, Mao Zedung ve taraftarlarının en ciddi endişesi, bir kızıl profesyonel elitin (yani iktidar ve statüsünü Partideki mevkilerinden alan bir elitin) doğması olmuştur" (Schurmann, 1968 s. 565).

Totaliter bir toplumda "siyaset her şeye egemendir" ideolojisine bağlılık; toplumun, kolektif menfaatlere ve ütopyacı bir vizyona kendilerini adamış bir grup insanca (bunlar, ne tür bir fikir kargaşası içinde olurlarsa olsunlar) kontrolüne ve tercihen yönlendirilmesine olan inanç, parti kadrolarının rolündeki anlam belirsizliğini açıklamaktadır. Parti mobilizasyonu yoluyla topyekûn bir siyasallaşma olarak başlayan süreç, partiye karşı veya partinin kendi içinde bir sürekli devrim gerçekleştirilmediği taktirde, totalitarizm-sonrası bir toplumun sınırlı bürokratik plüramizme dayanan yönetiminde son bulabilir.

Parti liderliği

Birçok bilim adamları, totaliter partilere ilişkin çözümlemelerinde en önemli açıklayıcı anahtar olarak, ister *Duce*, ister *Führer* veya Birinci Sekreter olsun, liderin rolünü, bütün iktidarını onun elinde toplanışını, kişilik kültünü, *Führerprinzip*'i, yukarıdan aşağıya doğru bütün partiye yayılan saptırılmış demokratik merkeziyetçilik yorumunu vurgulamışlardır (Schapiro, 1972a; Tucker, 1965; Vierhaus, 1964).[20] Bazıları daha da ileri

20 Demokratik merkeziyetçilikkavramı, 1906'da Lenin tarafından şu şekilde formülleştirilmiştir: "Demokratik merkeziyetçilik ilkesi ve yöresel kurumların özerkliği, ***kararlaştırılmış eylemin*** birliğini bozmadığı sürece, özellikle tam ve her yerde ***eleştiri hürriyetini*** ve partice kararlaştırmış eylemin ***birliğini*** zayıflatacak veya engelleyecek hiçbir eleştirinin hoşgörül-

giderek, açıklamalarını Hitler ve Stalin gibi şahısların kimseye benzemez kişiliklerine dayandırmışlardır.[21] Bu faktörleri hesaba katmamak elbette hata olur; ama şu soru gene de cevaplandırılmış olmamaktadır: Niçin bu şahıslar bu tür bir iktidar kullanabilmişlerdir? Bu prensipler nasıl doğmuş ve liderin yardımcıları ve parti üyelerinin çoğu tarafından nasıl benimsenmiştir? Michels (1962; ilk basısı 1911) modern siyasal partilerin sosyolojisine ilişkin eserinde, böyle bir iktidar kullanımını açıklayan birçok faktörlerin bir listesini vermektedir; bu faktörler, yarışmacı demokratik partilerde de hiç eksik olmamakla beraber, partilerin çokluğu nedeniyle, aynı sonuçları doğurmazlar. Rosa Luxemburg, daha 1904'te şunları söylemişti: "Lenin'in savunduğu aşırı merkeziyetçilik yaratıcı pozitif ruhun değil, kısır negatif bekçi ruhunun bir ürünüdür" (Daniels, 1969, s. 12), Troçki'ye göre de Lenin, tarihinin akışını zorlamak amacıyla, kitle hareketinin yerine partiyi ve onun zorunlu teolojisini geçirmek istemişti; nitekim Troçki, sözlerini şu kehanetle bağlıyordu:

> "Gelecekte göreceğimiz gibi, bu yöntemler şu sonucu doğuracaktır: Partinin yerini parti örgütü alacak, parti örgütünün yerini Merkez Komitesi alacak, en sonunda da 'diktatör' Merkez Komitesinin yerine geçecektir" (Daniels, 1969, s. 13).

Troçki'nin vardığı sonuca göre, safraları ve burjuva düşüncesini temizlemek gibi karmaşık bir görev, özenle seçilmiş bir grubu, hatta tasfiye ve azletmek hakkına sahip tek bir kişiyi proletaryanın üzerine çıkarmakla çözülmez." Belki bir komünist partide, böyle bütün iktidarı kendin-

---

memesini ifade eder." Bu kavram, R. V. Daniels'in (1969, s. 12) naklettiği üzere, Rosa Luxemburg'un ve Troçki'nin eleştirilerine yol açmıştır.

21 Totaliter sistemlerde liderin kişiliğinin mükemmel analizleri için, bk. Tucker (1965) ve Vierhaus (1964). Modern siyasetle kişisel liderliğin genel çerçevesi, Hamon ve Mabileau'da (1964), Willner'de (1968) ve Schweitzer'de (1974) bulunabilir. Hitler'in Nazi Partisi üzerinde, iktidarın ele geçirilmesinden önce bile sahip olduğu kendine özgü etki, Nyomarkay (1967) tarafından incelenmiştir. Keza bk. Horn (1972). ihmâl edilmemesi gereken aşikâr bir kaynak da, Bullock'unki (1964) gibi biyografiler ve *Führer*'in çevresindeki dünyanın, meselâ Speer (1971) gibi içerdekilerden biri tarafından yapılan tasvirlerdir. Her türlü siyasal sistemin en üst kademelerinde mevcut olan, fakat otoriter ve totaliter sistemlerde özel bir önem kazanan "saray politikası" ciddi bir karşılaştırmalı analiz konusu olmaya değer.

Totaliter sistemlere ilişkin analizlerden bazıları, meselâ Schapiro'nun (1972b) yeni kitabı, bize kalırsa, liderliğin rolünü gereğinden fazla vurgulamaktadır. Stalin'i suçlamak, muhakkak ki, birçok araştırmacıyı, "Stalinizm" in şartlarını anlamaya çalışmaktan kurtaran bir bahane teşkil etmiştir. Bunlar, Marx'ın, Victor Hugo'nun *Napoleon the Little*'ına yöneltttiği şu eleştirideki tavsiyeyi nazara almalıdırlar: "Hugo, bu kişiye, dünya tarihinde paraleli olmayan bir kişisel teşebbüs gücü atfetmekle, onu küçültmeyip, bilâkis büyüttüğünün farkında değildir" (Karl Marx ve Friedrich Engels, 1851, Cilt I, s. 221).

de toplamış bir lider, hatta kolektif liderliğin bile yıkılması yolundaki bu eğilimler, son zamanlardaki gelişmelerin de gösterdiği gibi, kaçınılmaz bir sonuç olmayabilir. Faşist partilerde ise, bunların bazı temel ideolojik yönelimleri, belki böyle bir şeyi kaçınılmaz kılıyordu; bu yönelimler şunlardır: Gönüllülük, irrasyonellik, karizmaya ve ona paralel olarak heyecanlara hitap etme, askerî örgüt ve askerî liderlik hayranlığı, tarih düşüncesinde büyük adamlara düşkünlük; Alman faşizminde ise, faşist, feodal ve Germanik imajlardan kaynaklanan özel erdemlere sahip bir kurtarıcıya duyulan romantik özlem. Gene de belirtmek gerekir ki, faşist partilerin tüzükleri, seçilmiş bir liderliği öngörüyordu; *Kavgam*'ın ilk basısından sonra yapılmış birkaç değişiklikten biri de, *Führerprinzip*'in radikal biçimde formülleştirilmesi olmuştur.[22] Tarihin değişmez kanunlarına biçimsel değil maddi bir içerik veren tartışılmaz bir ideolojiye bağlılık, bu tür bir liderliğin ortaya çıkması olasılığını artırmaktadır. Böyle bir bağlılık, oybirliği arayışını ve parti içindeki her türlü muhalefetin yasaklanmasını kolayca haklı gösterebilir. Bir karara varmadan önceki serbest tartışmanın derecesi ve böyle bir ortamda ikna edilememiş olan muhaliflerin sadık desteğine gösterilecek hoşgörünün ölçüsü, lider veya liderlerin kişiliğine dayanır; yoksa, daha nispî bir siyaset anlayışında olduğu gibi, otorite üzerindeki normatif sınırlara veya pragmatik şüpheciliğe dayanmaz. Liderlik prensibi, itaat isteminin karizmaya dayandırılması, taraftarların gerçek ya da sahte karizmaya sadakatleri, totaliter partinin niteliğine uygun düşmekle birlikte, kaçınılmaz olmayabilir. Çoğu zaman bu rejimleri tasvirinde, iktidarın rasyonel bürokratik bir örgütte toplanışına, tek bir karar merkezi yaratılışına değinilmiştir. Gerçekte ise, bunun tersi doğrudur; Nazilerin Polonya valisi Franck, Hitler yönetimindeki anarşiden söz ederken haklıydı. Liderin otoritesine meydan okuyacak hiçbir iktidar merkezinin doğmasına izin verilmemekle birlikte, alt-liderler ve örgütler arasındaki iktidar mücadelesi, totaliter sistemlerin temel niteliklerinden biridir; bir "böl ve yönet" politikası izleyen lider, bu mücadeleyi teşvik etmese bile, hoşgörüyle karşılar. Saf bir totaliter sistemde bu mücadele, en çok, partinin kendi içinde ve onun yan örgütlerinde cereyan eder; bunlar, totalitarizm-öncesi yapılarla veya karmaşık toplumlarda yeni ortaya çıkan menfaatlerle ittifaklar kurmaya çalışırlar. Orlow'un (1973, s. 7-12) belirttiği gibi, Hitler, otoritesinin bazı unsurlarını resmî görevlilere veya kurumlara değil, yoğun kişisel ilişkilere dayanarak kendi bireysel ajanlarına devrediyordu (bu sözleşmenin, istendiği anda sona erdirilebileceği de açıktı). Aynı ilkeye göre bu ajanlar da, açıkça belirtilmemiş yetki

22 Partide liderlerin seçimi konusunda Mein Kempf'ın 1925'teki ikinci basısı ile 1930'dan sonraki basılar arasındaki fark için, bk. Maser (1970, s. 56–57)

alanlarında farklı amaçlara ve menfaatlere sahip güçlü iktidar tabanları oluşturduklarından, bunlar arasındaki çatışmalar çok yaygındı; bu çatışmalar, ya *Führer*'in veya onun adına konuşmaya yetkili birinin hakemliğini gerektiriyordu yahut da, kuruluşlar arasında karmaşık bağımlılıklar kurma, rakiplerin üzerinde anlaşabileceği bir kişinin başkanlığında yeni örgütler yaratma vb. yollardan koordinasyon sağlama çabaları gerekiyordu. Sistem, tek merkezli görünümüne rağmen, rasyonel bürokratik örgüt ilkelerinden olabildiğince uzaktı; bu karışıklığı, ancak liderin veya onun sözcülerinin keyfî müdahaleleri çözebiliyordu. Alman örneğinde, Ortaçağın romantik idealleştirilmesinden ve hukuk düşmanlığından kaynaklanan birtakım ideolojik unsurların taşıdığı önem, Robert Koehl'un belirttiği gibi (Koehl, 1972) sisteme feodal bir görünüm vermişti; burada feodalizmden, Coulborn'un sözleriyle, "siyasal iktidarın kurumsal değil kişisel olduğu, fonksiyonlar ayrımının pek mevcut olmadığı, dolayısıyla siyasal fonksiyonların yerine getirilmesinin, sınırlı sayıda bireyler arasındaki kişisel anlaşmalara dayandığı" bir sistemi anlıyoruz; bu sistemde "siyasal otorite, normal olarak devlete atfedilen, gerçekte ise çoğu zaman devletin parçalanmasından kaynaklanan yetkileri, kendi çıkarları için kullanan kişisel hiyerarşiler arasında dağılmıştır." Liderle taraftarlarının çoğu arasındaki duygusal bağın, Hitler örneğindeki kadar istikrarlı olmadığı diğer sistemlerde ise, siyasal süreç, daha çok, yozlaşmış bir patrimonyal rejimdeki saray politikasını andırır. Bazen liderlerin doğrudan doğruya müdahaleden kaçınmaları, çıkmaz durumlara, bürokratlaşmanın artmasına ve rasyonelliğe yol açar; ancak lider, meşruluğunu ve/veya zorlama araçları üzerindeki kontrolünü devam ettirdiği sürece, kuralların veya geleneklerin sınırlamasına tâbi olmadan kendi idaresini empoze edebilir. Totaliter siyasal sürece ilişkin çözümlemelerde sık sık değinilen, geleceği tahmin imkânsızlığını açıklayan birçok faktörden biri de budur. Saf totalitarizmin istikrarsızlığı, totalitarizm-sonrası örüntülerin ortaya çıkması, kişilik kültünün reddi ve kolektif liderliğin doğuşu, böyle bir liderle birlikte çalışmış yeni liderlerin görevlerin dağıtımında daha rasyonel davranma çabaları da, temelde bununla açıklanabilir. Aynı faktör, liderin karizmasının parti tüzel kişiliğinde kurumlaştırılması yolundaki çabayı da izah eder.

Partinin fonksiyonları

Ne var ki, totaliter parti, sadece benzersiz yapısıyla değil, fonksiyonlarıyla da tanımlanır. Fonksiyonların, rejimin gelişimindeki çeşitli dönemlere göre değişeceği açıktır. Eski rejimde özellikle demokratik bir rejimde iktidar boşluğu yaratılması safhasında, iktidarın ele geçirilmesi safha-

sında, yerleşme safhasında (bu safhada, genellikle, mevcut iktidar yapısıyla, sosyal menfaatlerle ve totalitarizm-öncesi kurumlarla önemli taktik uzlaşmalar yapılarak, "iki adım ileri, bir adım geri" örüntüsüne uygun şekilde bunların nötralize edilmesine çalışılır), bu yerleşme süreci sırasında partiye alınmış kişilerin temizlenmesi safhasında, kitle mobilizasyonu çabasının yenilenmesi safhasında; bunu izleyen, atomlaşmış bir toplum üzerindeki daha istikrarlı hâkimiyet sahasında (Kornhauser, 1959; Dallin ve Breslauer, 1970); nihayet, ilkeler üzerinde bir muhalefete yer olmamakla beraber, toplumun karmaşık siyasal kararlarla karşı karşıya geldiği ve bunun sonucunda, karar yetkisi sahipleri arasında hatta parti içinde beliren sınırlı bir plüralizmle yönetildiği safhada, bu fonksiyonlar hep başka başkadır.

Özellikle Nazi Almanyası örneğinde olduğu gibi, totaliter rejimlerin kurulması sürecinden çok, bu rejimlerin kendi siyasal süreçleri üzerinde odaklaşan bilimsel yayınlar ve belli politika alanlarına ilişkin daha monografik nitelikli eserler, bizi bu safhalar hakkında ve bunlardan her birinde partinin ve parti örgütünün ifa ettiği çok farklı fonksiyonlar üzerinde daha bilgili kılmaktadır. Burada bunları karşılaştırmalı bir perspektif içinde özetlemeye imkân yoktur; dolayısıyla, partinin fonksiyonlarını, bunların yerine getirilişindeki med ve cezir durumlarını hesaba katmaksızın tasvir etmek zorundayız (Orlow, 1973).

Partinin fonksiyonları içinde en önemlisi, bir yandan kitlelerin siyasallaştırılması, sistemin bir parçası hâline getirilmesi, kadrolaştırılması, bütünleştirilmesi, bilinçlendirilmesi ve inançlarının değiştirilmesi; öte yandan da, bunlara paralel olarak, diğer bağlardan koparılması, diğer örgütlerin özerkliğinin tahrip edilmesi, diğer değer yargılarının sökülüp atılması ve sosyalleşmenin yok edilmesidir. Bu süreç, çeşitli totaliter sistemlerde çok farklı görünümler gösteren bir propaganda, eğitim ve zor kullanımı karışımıyla gerçekleştirir. Totaliter sistemler arasındaki üslûp farklarının en açık biçimde gözlemlenebildiği alan budur. Nazilerin kitle örgütlerindeki hoyrat askerî düzenle, Çin'de toprak reformu zorlamaları ile "acı konuşma" yönteminin (parti kadroları ve aktivistlerinin, düşünce reformu, propaganda ve zor kullanımı amaçlarıyla örgütlendirdikleri küçük gruplar) değişik safhalarda çok değişik oranlarda ustaca bir araya getirilişi arasında dağlar kadar fark vardır (Townsend, 1972; Schurmann, 1968). Bu bütünleştirme ve bilinçlendirme fonksiyonu, bir çeşit partilerde, geleceğin liderlerinin devşirileceği bir alan ve aile ile Kilisenin sosyalleştirici etkilerine karşı koyacak bir araç olarak gençlik örgütlerine verilen önemi de izah etmektedir (Brandenburg, 1968; Klönne, 1957; Kas-

sof 1965; Germino, 1959). Partiye girmeye ve onun çeşitli faaliyetlerine katılmaya henüz hazır olmayan kitlelerin kadrolaştırılması ise, kişilerin başka amaçları gerçekleştirmek için girmek zorunda oldukları çok sayıda fonksiyonel örgütler vasıtasıyla sağlanır. Nazi Almanyası örneğinde, örgüt sayısının yüksekliği ve bu örgütlerin kendi üye kitlelerine ne kadar derinden nüfuz etmiş oldukları düşünülürse (Lepsius'un [1968] belirttiği gibi bu durum, Kornhauser'in [1958] kitle toplumu teorisine aykırıdır), bunun ancak, ya diğer örgütlerin tahrip edilmesi veya bunlara sızılması ve *Gleichschaltung* yoluyla sağlanabileceği anlaşılır. Bir örnek verecek olursak, İtalya ve Almanya'da serbest zaman faaliyetlerini örgütlendiren *Doppolavoro* ve *Kraft durch Freude* örgütleri, siyaset-dışı nedenlere dayanan gönüllü katılma yöntemleriyle, serbest zamanın bile nasıl siyasal sosyalleşme amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Az gelişmiş ülkeler bakımından totaliter partilerin büyük başarılarından biri, iletim kayışı görevi görecek bu çeşit fonksiyonel örgütler yaratmalarıdır. Önemle belirtmek gerekir ki, katılma pasif nitelikte değildir; tersine, kamu refahından güzelleştirmeye, spordan kültüre kadar, toplum yararına yürütülen çeşitli kampanyalara aktif biçimde katılmayı, gelişmekte olan ülkelerde ise manevi özendiricilere dayanan üretim kampanyalarında yer almayı içerir. *Arbeitsdienst* gibi gönüllü ya da zorunlu bir çalışma yükümlülüğü örgütü, Amerika Birleşik Devletleri'nde gençleri Barış Gönüllüleri'ne katılmaya sevketmiş olan güdülerin aynısına hitap eder. Gönüllü alayları, aktivistlerin ve gelecekteki liderlerin devşirilmesine de yardımcı olur. Gerçekte, totaliter ideolojik sosyalleşmenin karşılaştığı bir tehlike katılanlardan çoğunun, ideolojik eğitimden çok, bu çeşit örgütlerin ve faaliyetlerinaslî fonksiyonlarına karşı daha büyük bir ilgi duymaya başlamalarıdır (Pipping, 1954, s. 324-25). İstikrarlı bir totaliter toplumda eğiticilerin dikkatli bir ayıklamadan ve doktrin aşılama sürecinden geçirilmesi, şüphesiz, partinin bu sosyalleştirici fonksiyonlarının önemini azaltır ve doktrin aşılamadan bıkmış olanların ilgisini zayıflatabilir.

Bütünleştirici fonksiyon, totaliter sistemlerde seçimlere ve plebisitlere verilen önemi; bunların, katılmayı sağlamada partinin ve kitle örgütlerinin etkinliklerini sınamak üzere kullanılışlarını izah eder.[23] Oy verme, sa-

23 Yarışmacı olmayan sistemlerde, seçimlerin ve bunların yönetiminde partinin rolü, karşılaştırmalı olarak tahlil edilmeye değer. Sovyetler Birliği hakkında bazı ilginç malzeme, Gilison'da (1970), Mote'da (1965), US Department of State, Divison of Research for Europe, Office of Intelligence Research'te (1948) bulunabilir. Doğu Almanya için, Bundesministerium für Gesamtdeutsche Fragen (1963). Polonya için, Pelczyinski (1959). Yugoslav seçimleri ilginç bir tezat oluşturmaktadır; bk. Burks ve Stankovic (1967). Hitler'in *Machtergreifung*'undan sonraki seçimler, Bracher, Sauer ve Schulz (1960) tarafından incelenmiştir. Maalesef Mussolini'nin Roma yürüyüşünden sonraki seçimler hakkında

dece bir ödev değil, aynı zamanda kişinin, rejimle özdeşmesini açıkça, gözle görülür biçimde ve tercihen zevk duyarak açıklaması için bir fırsattır. Demokratik meşruluğa ya da ideolojik inançların değiştirilmesine bu derece ilgi duymayan birçok otoriter rejim tipleri ise, ya seçimleri ertelemekle, ya da kendi adayları seçildiği sürece ilgisizliği hoşgörmekle yetinirler.

Totaliter partinin ikinci temel fonksiyonu, yeni siyasal elitin devşirilmesi, sınanması, ayıklanması ve eğitilmesidir. Muhalefette, yeraltında, devrim veya iç savaş sırasındaki iktidar mücadelesi safhasında, bu çok açıktır. Yerleşme safhasında ise, partiye uzmanların ve kurulu düzenin adamlarının alınması, parti saflarını şişirir; bu da, çoğu zaman üye kabulünün durdurulmasına, hatta yeni üyelerin tasfiyesine yol açar (Rigby, 1968, s. 178–81; Aquarone, 1965, s. 379–81; Orlow, 1973, s. 202–5; Buchheim, 1958). İdeal olan, bir kez parti iktidara yerleştikten sonra, devşirmenin gençlik örgütlerinde sosyalleşme sürecinden geçilerek yapılmasıdır; gençlik örgütlerinden yetişenlerin partiye alınmaları işlemine *leva fascista*, tam kelime anlamıyla "faşist yazımı" adı verilmektedir. Ancak, bu gençlik örgütlerine katılmanın zorunlu veya hiç değilse kitleye açık oluşu, bunların bir ayıklama mekanizması olarak etkinliğini sınırlar; dolayısıyla daha sıkı ve daha uzmanlaşmış devşirme sistemlerinin bulunması gerekir. "Uzman mı, kızıl mı" ikilemi ve kızıl uzman ihtiyacı, çoğu zaman, özellikle partiye bağlı kitle örgütlerinin faaliyetlerine aktif katılma sonucunda partiye yandan girişlere yol açar. Yerleşmiş bir totaliter sistemde partinin başarısı, neticede, değişik toplum kesimlerinden, rejime bağlı, fakat siyasal eyleme, kitle ilişkilerine ve siyasal sorumluluklar yüklenmeye ilgi duymayan kişileri partiye çekebilme yeteneğine bağlıdır. Yerleşmiş bir totaliter sistemde devşirme ve kadro seçimi, profesyonelleşme açısından, Scylla ile Charybdis arasındakine benzer bir durumdadır; yani eğitimsel şartlar vurgulandığı taktirde temsilî karakterin kaybolması, niteliksiz aktivistler yükseltildiği taktirde ise yetenekten yoksun kalınması tehlikesiyle karşılaşılır. Özellikle komünist partilerde çok sayıda fabrika işçisini devşirerek, onları örgütsel ve yönetsel beceriler kazandırıcı parti

---

benzer bir analiz yoktur. Otoriter rejimlerdeki (Yugoslavya hariç) seçimler, bunların sistem bakımından fonksiyonları, vatandaşların tepkisi, katılma örüntüleri, geçersiz sayılan oylarla sosyal yapı arasındaki ilişki, "hoşgörülen" muhalefetin adaylarının cesaretlerini kırmakta kullanılan yöntemler, zorlama ve sonuçların saptırılması açısılarından daha fazla incelenmeye değer. Totaliter rejimlerle, sözde-demokratik veya yarı-demokratik (hatta bazıları, demokratik olduklarını bile iddia edebilirler) otoriter rejimlerdeki seçim süreçlerinin karşılaştırılması için, bk. Penniman (1972) ve *Institute for Comparative Study of Political Systems* tarafından Latin Amerikan ülkeleri hakkında yayınlanan seçim veri-kitapları. Başlangıç noktası olabilecek teorik bir bildiri için, Rose ve Mossawir (1967).

programlarında hızlı ve yoğun bir eğitime tâbi tutma çabaları, bu ikilemi yansıtmaktadır (Rigby, 1968, s. 115–25; Ludz, 1968 ve 1970). Komünist sistemlerde partinin üretimin yönlendirilmesinde ve ekonomik planlamada oynadığı önemli rol, bunu temel bir sorun hâline getirmektedir. İleri derecede endüstrileşmiş komünist toplumlarda totalitarizmin daha çabuk rutinleşmesi de, aynı nedenle açıklanabilir.

Totaliter partinin önemli fonksiyonlarından biri de, bağımsız siyasetdışı iktidar merkezleri hâline gelebilecek olan çeşitli uzmanlaşmış fonksiyonlar üzerinde denetim kurmasıdır. Parti, ordudaki siyasal komiserlerin devşirildiği bir alandır (Kolkowicz, 1967 ve 1971); bu vesileyle hatırlamak ilginç olur ki, Naziler de yönetimlerinin son döneminde orduyu partileştirme işine girmişlerdi (Orlow, 1973, s 460–62). İktidar mücadelesinde muhaliflere karşı zor kullanımının taşıdığı önem, baskıcı rejimlerdeki yasadışı dönem sırasında yerleşen gizlilik geleneği, çoğu zaman yeni rejimin çevresini saran milletler arası gerginlikler ve bu rejimlerin birçoğunun bir iç savaş sonucu doğmuş olmaları, âdeta marazî bir yıkıcılık, komplo ve saldırı korkusuna, dolayısıyla teröre başvurma eğilimine neden olur. Düzenin savunulması siyasal düşünceleri içereceğinden, tam profesyonel bir polis gücü, bu konuda çok yetersiz kalır; bu nedenle, polis güçlerinin siyasallaştırılması ve parti milislerinin kurulması, totaliter sistemlerin ayırıcı özelliğidir. Sözü geçen örgütler, genellikle büyük ölçüde parti kanallarıyla devşirilirler.

Bununla birlikte, partinin başlıca fonksiyonu, kendi desteklediği birçok örgütlerde ve yönetimini devraldığı diğer örgütlerde (sendikalar, kooperatifler, meslek ve menfaat grupları) varlığını göstermektir. Bir sosyalist ekonomide bu gözetim fonksiyonu, özel bir anlam kazanır. Partinin bu "önderlik ve yol gösterme fonksiyonu" çok değişik şekillerde anlaşılabilir; özellikle komünist ülkelerde, gerek ideoloji gerek uygulama açısından, parti ile toplum arasındaki ilişkinin anlaşılış tarzındaki değişimler, üzerinde ciltlerce eser yazılmıştır.

Orlow'un (1973, s. 14–16) belirttiği gibi, Naziler arasında bile, NSDAP'nin rolüne ilişkin iki anlayış ortaya çıkmıştır; bunlardan biri, "*Führer*'in temsilcisi" Hess'le, diğeri Parti Örgüt Bürosu ve İşçi Cephesi başı Ley'le özdeşleşmiştir. Bu farklı yaklaşımlardaki anahtar deyimler, "kontrol" ve "*Betreuung*" ("refah, sosyal yardım") deyimleri olmuştur; bu deyimler, karmaşık, ileri, endüstrileşmiş bir toplumun ihtiyaçlarına cevap vermenin iki farklı yolunu ifade etmektedir ki, bu yollar, iktidarın ele geçirilmesinden sonra da, önceye oranla pek değişmemiştir. Ley'e göre, mücadele sırasında yaratılmış olan statik parti toplumu, *Gemeinschaft*, Alman sosyal organizmasının geri kalan ve artık siyasallaşmış olan kesimiyle kay-

naşmalı ve *Betreuung* ("siyasal güdülerle hareket eden bir refah devleti vasıtasıyla halkın ihtiyaçlarının giderilmesi") yoluyla, bir halk toplumu, *Volksgemeinschaft*, meydana getirmeliydi; üyelerin elit statüsü ve kadro örgütü üzerinde o kadar durulmamalı ve sonunda parti, tek bir kitle örgütü teşkil edecek şekilde, İşçi Cephesi'yle birleşmeliydi. Onun karşısındakiler ise, Almanya'nın, bir *Volksgemeinschaft* hâline gelmek şöyle dursun, ikincil ilişkilere dayalı bir toplum *(Gesellschaft)* olarak kalması gereğine inanıyorlardı, buna göre, partinin temel faaliyetleri, kooptasyonla seçilmiş elit bir üye topluluğuna ve fanatik fakat teknik ve idarî bakımdan yetenekli bir memur zümresine dayanan, sıkı bağlarla birbirine bağlı merkeziyetçi bir örgütün gözetiminde olmalıydı. Bu iki anlayıştan hiçbiri, Hitler'in desteğini kazanmamıştı ama, temelde rejim, ikinci alternatife daha yakındı.

Devlet ve parti

Partinin, diğer kurumları denetleyen birçok bağımlı veya yan örgütlere önderlik etme rolü, bize şunu unutturmamalıdır ki, partinin asıl fonksiyonu, devlet yönetiminin bütün kademelerindeki siyasal makamların, seçimle veya tayinle doldurulmasıdır. Yarışmacı siyasal sistemlerdekinin aksine, totaliter sistemlerde makam sahipleri, ancak partinin güvenini taşıdıkları sürece makamlarından emin olabilirler; bu nedenle, partinin kendi yaygın ve genellikle uzmanlaşmış bürokrasileri mevcuttur ve hükümetle parti arasındaki ilişki, bu sistemler bakımından temel önem taşır. Totaliter partilerin incelenmesinde belki en ilginç sorunlardan biri, hükümetteki partinin parti örgütünden ne ölçüde bağımsız veya ona bağımlı olduğu; ne ölçüde partiyi kendine bağımlı kılmaya veya gözardı etmeye çalıştığı; parti örgütünün, bütün hükümet kademelerindeki temsilcilerine ne ölçüde emir verebildiği sorunlarıdır. Eğer parti örgütü hükümetten üstün veya ona eşit durumda ise, ancak o zaman bir totaliter sistemden söz edebiliriz.[24] Eğer böyle bir gerginlik mevcut değilse, sistem, toplumla olan bağlarını, dinamik ve mobilize edici potansiyelini büyük ölçüde yitirip yozlaşarak, bir bürokratik otoritarizme dönüşür. Mao'nun partiyi "sosyalist sistemde devletle toplum arasındaki çelişkinin çözümünü gerçekleştiren" bir araç olarak nitelendiren ifadesi, bu yeni olguya tam tamına uyan bir formüldür (Schurmann, 1968, s 112). Parti üyelerinden oluşsa bile devlet aygıtının üstünlüğü, ya rejimin totalitarizm-öncesi safhasının, ya İtalya'da olduğu gibi totaliter hamlenin başarısız kalışının, ya da bir totalitarizm-sonrası sisteme dönüşmenin özelliğidir. Şunu özellik-

24 Parti, devlet ve toplum arasındaki ilişkiler, totaliter rejimlere ilişkin ideolojik literatürde daima tartışılmıştır. Alman örneği hakkında iyi bir analiz için, bk. Franz Neumann (1963, s. 62-68, 71-80'de İtalya ile ilginç bir karşılaştırma, ve s. 467-70).

le hatırlamak gerekir ki, Marksist ideoloji geleneği, kapitalizm-sonrası toplumda devlet aygıtına hiçbir meşruluk tanımaz; nihaî ütopyacı safha da, devletin yok olmasını içerir. Daha az bilinen ve neredeyse kasıtlı olarak unutulan şey ise, Hitler'in *Kavgam*'da, devlete ve geleneksel Alman *Staatsläubigkeit*'ına karşı husumeti olmasıdır. Hitler şunları söylemiştir:

> "Şu hâlde, halkçı dünya görüşüne dayanan yeni hareketin ilk yükümlüğü, devletin mahiyeti ve amacı kavramlarının bir örnek ve bir nitelik kazanmasıdır. Öyleyse, temel anlayış şudur: Devlet, amaç değil, bir araçtır. Elbette devlet, daha yüksek düzeyde bir beşerî kültürün meydana gelişi için bir temeldir; ama onun sebebi değildir; bu sebep, sadece, kültüre yeteneği olan bir ırkın varlığıdır... O hâlde daha yüksek bir insanlığın önşartı devlet değil, gerekli yeteneğe sahip bulunan millettir... Şüphesiz, daha öncede söylediğim gibi, devlet otoritesine bakıldığında, bir örgütün âdeta biçimsel mekanizmasını görmek, bir milletin dünya yüzünde kendini idame ettirme güdüsünün egemen tecessümünü görmekten daha kolaydır" (1924–26, s. 391).

Bölümün bundan sonraki kısmî, ırk, biyolojik ayıklanma ve bu değerlere dayanan bir sosyalleşme üzerinde gelişigüzel bir nutuktur. Irksal topluluk, devletle, özellikle bu toplulukla çakışmayan Alman Devleti gibi bir devletle, temel bir karşıtlık içinde gösterilmektedir. Hannah Arendt'in (1966, s. 257–66) doğru olarak belirttiği gibi devlete ve klasik vatanseverliğe karşı duyulan düşmanlığı ve bunun yerine daha geniş bir sosyal birime sadakatin ikamesini gözönünde bulundurmadan, totaliter hareketleri anlayamayız. Arendt, totalitarizmi, haklı olarak, devlet ve millet sınırlarını genellikle Batı'daki gibi birbiriyle çakışmadığı Orta ve Doğu Avrupa'da görülen "pan"cı hareketlere bağlamaktadır. Avusturya'da doğmuş, İmparatorluk Ordusu'ndan kaçmış ve benimsediği ülke olan Almanya'nın ordusunda hizmet etmiş bulunan Hitler, devletle daha geniş bir sosyal topluluk arasındaki bu kopukluğu açık biçimde yansıtmaktadır. Bunun Marksizmdeki karşılığı, milletlerarası proletarya ve bir ülkedeki sosyalizmin, o ülkenin sınırları dışındaki bir dünya siyasal hareketin liderliğiyle özdeştirilmesidir. Bu açıdan, İtalya'daki ve Mussolini'nin zihnindeki ideolojik ve örgütsel gelişme, totaliter bir gelişimi doğal olarak sınırlandırmaktadır. Hitler'in, *Kavgam*'ın ikinci kitabında, devletin vatandaşları ve uyrukları arasındaki ayrıma (bu ayrım, Nuremberg ırk kanunlarında hukukî ifadesini bulmuştur) ilişkin karışık düşünceleri, onun rejimini gerek demokrasilerin sivil kültüründen, gerek geleneksel ve otoriter devlet anlayışlarından ayırmaktadır.

Teoride ve gerçeklikte parti

Partinin açık ve gizli fonksiyonlarına ilişkin bu tasvir, geniş ölçüde, ideolojik düşüncelerden, pragmatik beyanlardan, ideal-tip tasvirlerinden ve partiyle diğer kurumlar arasındaki fonksiyon karışımıyla ilgili araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Sorun şudur: Parti kadroları (özellikle orta ve alt kademelerdeki kadrolar) ve parti üyeleri, acaba kendilerinden beklenildiği gibi mi davranmaktadırlar? Bu konuda, bir totaliter sistemle öteki arasında, bir dönem veya safhayla diğeri arasında belirgin farklar vardır; monografik araştırmalar, özellikle bu rejimlerdeki bölgesel ve yöresel yaşantıya ilişkin çalışmalar, bu farkları her gün ortaya çıkarmaktadır.[25]

Araştırmaların gösterdiğine göre, birçok sebeplerden dolayı, önemli ölçüde bir politika saptırılması, yani politikaların iktidar yapısının kendi içinde, yöneticilerin istemedikleri yönde değiştirilmesi söz konusudur. Araştırmalar şunu da göstermektedir ki, özellikle çevre bölgelerde partinin yöresel organları, zirvedeki ideolojik iç çatışma merkezlerinden uzak olmaları sayesinde, dikkatlerini totaliter partiler teorisinde rastlanan fakat pek vurgulanmayan bir fonksiyon üzerinde, yani kendi seçim çevrelerinin menfaatlerini partinin yüksek kademeleri, hükümet ve bürokrasiler önünde temsil etme fonksiyonu üzerinde toplayabilmektedirler. Jerry F. Hough (1969) bu noktayı Sovyetler Birliği bakımından özellikle vurgulamıştır; ancak, Nazi yöresel parti faaliyetlerine ilişkin literatürün incelenmesi, muhtemelen, daha sınırlı bir alanda da olsa (Sovyet partisinin ekonomideki fonksiyonu nedeniyle) aynı örüntüyü gösterecektir. Yerel toplulukların menfaatlerinin yöresel parti örgütlerince temsili (millî bir politika güden ve önemli kararların tek bir merkezce verildiği nispeten merkeziyetçi bir sistem, belki de bunu kolaylaştırır) demokratik partilerdekinden ve demokratik biçimde seçilmiş alt yönetim birimlerindekinden farklı değildir. Genel politika üretimi ve kaynakların toplanması konusunda kendi içlerinde daha az bölünme gösteren ve bunlarla daha az uğraşan bu yöresel parti örgütleri, seçmenlerinin menfaatleri için merkezden mümkün olduğu kadar çok şey isteme hususunda anlaşabilirler. Başarılı, etkin, tecrübeli parti liderleri, kuşkusuz, birçok yöresel, özel, hatta kişisel menfaatlerle, bürokrasinin daha yüksek kademeleri arasında aracılık yapabilirler; bu da, demokratik hükümetlerde olduğu gibi, elbette yeyiciliğe *(corruption)* ve politikaların saptırılmasına imkân verir.

---

25 SSBC için, bk. Fainsod (1963). Çin için, Yang (1965) ve Vogel (1971). Küba için, Yglesias (1969). Almanya için, Allen (1965), Peterson (1969), Heyen (1967), Meyerhoff (1963) ve Görgen (1968). Bir otoriter rejimle karşılaştırma için, bk. Ugalde (1970), Fagen ve Tuohy (1972) ve Linz (1970b).

Benzer bir durum da, bir partinin, yüksek kademelerde ideolojiden esinlenerek saptanan fonksiyonlar, örgütler arasındaki bürokratik iç çatışmadan doğan fonksiyonlar yanında ikinci planda kalmasıdır; gerek parti gerek hükümet içindeki bu örgütlerin başında bulunan bu parti görevlileri ve onların emrindeki memurlar, örgütün parti karşısında özerkliğini korumak isterler. Totaliter siyasal süreç, mobilize edici unsurlarına rağmen, çoğu zaman, sonu gelmez bürokratik iç çatışmalarla tıkanıp kalır; Almanya'da, yüksek liderlerden çoğunun Hitler'le çok kişisel dolaysız ilişkiler içinde olmaları yüzünden, bu durum, feodal iç kavgalara ve bir saray politikasına yol açmış, elitin enerjisinin büyük bölümünü tüketmiştir.

Görülüyor ki, yüksek liderlik kademelerinin sınırlı ilgi alanları, hatta bunların çalışma alışkanlıkları, çoğu zaman aceleyle kararlaştırılan hedef ve politikaların sık sık değişmesi, totaliter siyasal süreç hakkındaki imajlara uymamaktadır; bu imajlar, totaliter sistemi, kararların yukarıdan aşağı doğru hiç sürtüşmesiz iletildiği etkin bir makine olarak tasavvur etmektedir. Bununla birlikte, Peterson'un (1969) kitabına, *The Limits of Hitler's Power (Hitler'in İktidarının Sınırları)* bir göz atmak bile bize şunu hatırlatacaktır ki, *Führer*'in birçok istekleri, özellikle önemli olanlar, neticede hiçbir etkin muhalefetle karşılaşmaksızın uygulanmıştır; "beklenen tepkiler kuralı"da, bütün sistemi, Hitler'in veya yakınlarının iktidar imajına ve temel politikalarına uygun kararlara karşı duyarlı kılmıştır. Bütün kararları bizzat veren her şeye kâdir bir lider imajı, bir bakıma ampirik yönden yanlışsa da, bir başka bakımdan doğrudur; çünkü böyle bir sistemde onun seçtiği veya etrafında bulunmalarına müsaade ettiği kişiler, büyük ölçüde, onun kendilerinden ne beklediğini düşünerek hareket ederler. Bu anlamda, parti ve diğer örgütler, liderin topyekûn iktidarını kendileri için sorumluluktan kurtulma bahanesi gibi görseler bile, aslında kararların sorumluluğunu paylaşmaları gerekir (Speer, 1971, s. 649–50). Onlar olmaksızın totaliter bir toplum yaratılmasına teşebbüs bile edilemeyeceği gibi; orta ve alt kademe kadrolarının çoğu, parti üyeleri ve vatandaşlar, bunların beklentilerine karşı duyarlı olmadıkça da, böyle bir teşebbüste bulunulamaz (bu duyarlığın saiki önemli değildir; bireyin ve ailesinin güvenliği gibi asgarî bir saik de olabilir). Üst kademe liderlerinden birçoğunun, birtakım ütopyacı sosyal mobilizasyon hedefleri uğruna böyle topyekûn bir kontrole yürekten bağlanmamaları ve bunun sonucunda devlet yapısı içinde de bu bağlılığın pek kuvvetli olmaması, niçin İtalyan faşizminin hiçbir zaman, *Duce*'nin demeçlerinin ve çıkarılan kanunların zannettirdiği ölçüde bir kontrol ve mobilizasyon düzeyine erişmemiş olduğunu açıklamaktadır. Belki bu da, İtalyanlar için başka sada-

kat ve menfaatlerin, hatta kültürlerine gömülü özgücü bağların, PNF'ye olan sadakatlerinden daha güçlü oluşunun bir sonucudur. Totalitarizmin doğuş şartlarını tartışırken, totaliter bir örgütün, ideal tipteki ütopyacı imaja biraz olsun yaklaşabilmesini mümkün kılacak sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik şartlardan bazılarına değineceğiz. Ancak şimdiden şunu biliyoruz ki, iyi veya kötü, belli tarihsel safhalarda ütopyaya yaklaşabilmiş siyasal sistemlerin sayısının ne kadar sınırlı olduğunu gözden kaçırmak sakıncalı olur.

Komünist ve faşist partiler

Komünist ve faşist totaliter partiler arasında, sadece daha önce değindiğimiz ideoloji ve politikalar bakımından değil, örgütsel yapı bakımından da birçok önemli farklar vardır. En önemli fark, faşist partilerde, özellikle Nazi örneğinde, *Führerprinzip*'in vurgulanmış olmasıdır; Stalin döneminde, uygulamada ne gibi benzerlikler görülmüş olursa olsun, bu husus, demokratik sosyalizmin demokratik unsuruyla tezat teşkil etmektedir (Vierhaus, 1964; Nyomarkay, 1967; Horn, 1972). Farklı ideolojik ve biçimsel ilkelerin önemi çok büyüktür. Komünist partilerde belli ölçüde bir parti-içi demokrasi mümkün olduğu ve bu yöne yönelmek isteyenler için bir ideolojik temel mevcut bulunduğu hâlde, nasyonel Sosyalist örnekte buna hiç imkân yoktur.

nasyonel Sosyalist totaliter partinin Stalinci partilerden başka önemli bir farkı da, SA ve SS gibi yarı-askerî örgütlerin biçimsel düzeyde kurumlaşmış olmalarıdır. İtalyan Faşistleri, *Miliza volontaria per la sicurezza Nazionale*'yi (MVSN) kurmakla, parti müfrezelerinin *(squadrismo)* en serkeş unsurlarını özümlemek ve rejimi destekleyen baskı gücüne hukukî ve kurumsal bir temel vermek istemişlerdi. İtalya'da bu milisin hükümet başkanının emrinde oluşu ve subaylarının atanmasında orduyla koordinasyonda bulunulması, onun gerçek bir siyasal ordu hâline gelmesine imkân vermemiştir. Savaş sırasında, devletin ordusuna paralel fakat onun denetimi ve etkisi dışında gerçek bir parti ordusu hâline gelmiş olan SA (Werner, 1964) ve özellikle SS'in (Höhne, 1969; Krausnick ve diğerleri, 1965) evrimi, İtalya ile olan temel farklardan biridir ve Nazi rejiminin totalitarizme yönelişini sağlayan da bu olmuştur. Komünist ülkelerde de benzer eğilimler görülmüştür, fakat düzenli ordunun tamamen siyasal liderliğin kontrolünde bulunması ve siyasallaşması, bunun yanında polisin de siyasallaşmış olması, bu nispeten profesyonel örgütlerin dışında, partinin bir parçası olarak şiddet örgütlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu fark, faşizmde şiddetin ideolojik romantikleştirilmesine ve silahlı kuvvetlere karşı beslenen milliyetçi hayranlığa uygun olmakla beraber, ikti-

darın ele geçirilişindeki farklı süreçlerle de açıklanabilir. Faşist partiler, muhaliflere geniş bir örgütlenme hürriyeti tanımış ve çeşitli sebeplerden (komünist devrim girişimlerine karşı tepki, iyi örgütlenmiş ve mobilize olmuş bir işçi sınıfına karşı duyulan korku, Versailles Antlaşması'na aykırı olarak hukuk-dışı silahlanma) dolayı, yarı-askerî örgütlerin ve silahlı grupların doğuşuna, bunu dolaylı olarak teşvik etmeseler bile, hoşgörülü davranmış olan liberal toplumlarda ortaya çıkmışlardır.

Faşist liderlik, büyük ölçüde bu örgütlerin yarattığı şiddet ve tehdit sayesinde devleti ele geçirdiğinde, onları dağıtma niyetinde değildi; hatta kurulu düzenin unsurlarıyla özellikle kendisinden kuşkulanan orduyla uzlaşmak zorunda kaldığı zaman bile, böyle bir niyeti yoktu. Bu tür bir uzlaşma ve bir ikinci devrim korkusu, Almanya'da 1934'te SA'nın kanlı tasfiyesine yol açtıysa da, bu bir yandan da SS'nin yükseliiş sürecini başlattı ve orduya resmen yapılan vaatlere aykırı olarak, silahlı kuvvetlerin tekelini kırdı (Mau, 1953). Gönüllü devşirmeye dayanan bu örgütlerin cezbettikleri, şiddete yatkın kişilerden (fanatik idealistler, paralı askerler ve sadistler) oluşan acayip bir karışımdı ama, gene de bu kişiler, özenli törenler sonucu, bir kışla arkadaşlığı hissediyorlardı; "sadakat şerefimdir" gibi romantik feodalizm bozması nutukların yanısıra, sivil toplumca reddedilmiş olmaları, bunlarda hareketin öncüsü olma duygusunu yaratıyor, manastır düzeniyle şövalye locası karışımı bir kimlik doğuruyordu. Totaliter ütopyanın en canavarca yönlerini gerçekleştiren, bu örgüt olmuştur. Himmler'in dediği gibi,

> "Bu çeşit tedbirler, salt resmî memurlardan kurulu bir polis gücü tarafından yerine getirilemezdi. Yalnızca normal resmî andı içmiş kişilerden oluşan bir topluluk, kendide gerekli gücü bulamazdı. Bu tedbirlere, ancak en güçlü bireylerden, fanatik, içten inanmış nasyonel Sosyalistler'den kurulu bir örgüt tahammül gösterebilir ve bunları uygulayabilirdi. İşte SS, kendisinin böyle bir örgüt olduğuna inanmakta, kendisini bu göreve elverişli görmekte ve böylece bu sorumluluğu üstlenmiş bulunmaktadır" (Buchheim, 1968, s. 366).

Komünist ülkelerde ise parti, serbestçe örgütlenme imkânından, hele şiddet örgütleri kurma imkânından yoksun olarak, gizlilik içinde doğmuştur. İktidarın ele geçirilmesi, ya mevcut kurumların çözülüp dağıldığı toplumlarda, ya da Sovyet ordusunun desteğinde gerçekleşmiştir. Çoğu hâlde bu ele geçirme, kısa veya uzun süreli bir iç savaşı gerektirmiştir; iç savaş da, çoğu zaman, Çin veya Vietnam'da olduğu gibi, bir millî bağımsızlık mücadelesiyle iç içe yürütülmüştür. Bu gibi durumlarda parti, yeni bir ordunun, Kızıl Ordu'nun veya Halk Kurtuluş Ordusu'nun örgütleyici

çekirdeğini oluşturmuştur; ihtilâlcilerin kontrolündeki bölgelerde parti, sadık üyelerinden oluşan kendi polisi Çeka'yı ve onun yerine geçen örgütleri kurabilmiştir. Ne ordu, ne de polis iktidarın ele geçirilmesinden önce kurulmuş olup da kendine özgü bir profesyonel statüye ve özbilince sahip bulunan, dolayısıyla siyasal açıdan güvenilmez görülen örgütlerle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Çekacılar'ın rolünün idealleştirildiğine dair bazı kanıtlar bulunmakla birlikte, bu zor kullanımı araçlarının kendilerine özgü bir *ethos* yaratmaya, onları elitçi, gönüllü, ideolojik örgütler hâline getirmeye gerek duyulmamıştır (Barghoorn, 1971). Bunlar, devlet aygıtının bir parçası olan; partiyle sıkı bir koordinasyon içinde bulunmakla birlikte, onun kitle örgütüne hiçbir zaman ne eşit ne de ondan üstün olabilecek örgütler olarak düşünülebilir. SA içindeki ihtilâlcilerin, lider rolü oynayabilecekleri milis tipi bir orduyu tercih etmeleri; SS'lerin bir bölümü olan Waffen SS'nin ise, daha terörist nitelikteki *Verfügungstruppe*'den uzaklaşma eğilimi göstererek, ideolojiyle daha az ilgilenmeleri ve sonuçta silahlı kuvvetlerin saygınlığına ulaşmak istemeleri, rastlantı değildir. Totaliter eğilimli otoriter rejimlerde, özellikle bir faşist partinin mevcut olduğu rejimlerde, ordunun ve geleneksel polis gücünün elindeki kuvvet tekeline meydan okuyacak bağımsız silahlı bir milisin kurulamaması, toplumun topyekûn siyasallaşmasının ve kontrolün sınırlı ölçüde olduğunu gösteren en iyi belirtilerden biridir.

Terör Üzerine Bir Ekleme

Modern devletin, kuvvet kullanımının tekeline alma iddiası, onun tanımlayıcı özelliklerinden biridir; ancak rejimler arasında elbette, zor kullanımın miktarı, tipi ve yolları bakımından büyük farklar vardır. Totaliter sistemlerin, hiç değilse bazı safhalarındaki ayırıcı özellikleri, kitlesel zor kullanımıdır: Polisin hiçbir dış kontrol altında olmadan hareket etmesi, toplama kampları ve işkenceler, suç ispatlanmaksızın hapis ve idamlar, bazı halk kategorilerinin tümüne karşı baskı tedbirleri, açık yargılamanın hatta savunma imkânlarının olmayışı, sanığın eylemleriyle tamamen orantısız cezalar verilmesi ve bütün bunların, yakın tarihte emsali olmayan bir ölçüde uygulanması (Soljenitsin, 1973).

Dallin ve Breslauer'in (1970, s. 7) "siyasal otorite organlarınca, bireylere veya gruplara karşı keyfî ve yoğun zor kullanımı ve böyle bir kullanımın ya da bu birey veya grupların yok edilmelerinin inanılır bir tehdit teşkil etmesi" şeklinde tanımladıkları siyasal terör, kuşkusuz, totaliter yönetimin ayırıcı özelliğini meydana getirmiştir. Aynı nedenle Hannah Arendt (1966, s. 474) totalitarizmi, "özü terör, eylem prensibi de ideolojik düşün-

cenin mantıksallığı olan bir hükümet şekli" olarak tanımlamıştır. Ancak şu inkâr edilemez ki, yukarıda değindiğimiz bu zorlama biçimleri ve siyasal terör, kelimenin anlamını fazla genişletmeksizin totaliter diyemeyeceğimiz siyasal sistemlerde de görünebilir (Chapman, 1970). Kuşkusuz, "ideolojik düşüncenin mantıksallığı" özelliğini taşımayan demokrasi-dışı rejimler de, teröre başvurabileceklerini ve en temel insan haklarını çiğneyebileceklerini göstermişlerdir. Bunun için, Dominik Cumhuriyeti'ndeki Trujillo yönetimini hatırlamamız yeter; bu ülkede, tek bir adamın uyguladığı keyfî terör, ideolojik bir meşrulaştırmaya dayanmadığı ve buna ihtiyaç duymadığı gibi, siyasal mobilizasyonun modern biçimlerine de bürünmemiştir.

Öte yandan, totalitarizmin tanımında kullanılan ve bu rejimleri, otoriter olarak nitelendirdiğimiz rejimlerden ayıran özelliklere sahip, fakat siyasal terörün mevcut olmadığı rejimler de düşünülebilir. Elbette böyle bir rejimde, bir demokrasideki vatandaşın yararlandığı siyasal hürriyetleri bekleyemeyiz; ama polisin keyfî iktidarı üzerinde sınırlamalar, bazı hukukî ve özellikle usûlî güvenceler ve *nullum crimen sine lege* (kanunsuz suç olmaz) ilkesine bir dönüş ümit edebiliriz; bu dönüş, kanunları çiğneme riskini göze almayanların, hiç değilse bir parça güvenliğe sahip olmalarını sağlamaktadır. Başka toplumlarda yasal sayılan davranışları (meselâ hükümeti eleştiren yayınlarda bulunmak, siyasal amaçlarla veya menfaatlerini korumak için dernek kurmak, grevlere katılmak, vb.) cezalandıran kanunlar mevcut olsa bile, bu çeşit eylemlerin suç olarak tanımlanması, kanunların geçmişe uygulanmaması, bunun yanında sanık için asgarî bazı usûl güvenceleri, yargı organının otoritelerin doğrudan doğruya müdahalelerinden bağımsız oluşu, polis üzerindeki sınırlamalar, rejime muhalefet etmeyen vatandaşların korkusuzca yaşamalarına imkân verir. Bu niteliklere sahip bir rejim, gene de iktidar yapısı bakımından aşırı derecede tekelci olabilir, ideolojik bağlılıkların etkisi altında hareket edebilir, örgütlerine aktif biçimde katılmayı isteyebilir ve ödüllendirebilir. Bizim görüşümüze göre böyle bir rejim, terörsüz totalitarizm olur. Bunun hukuk sistemi, liberal değil, baskıcı nitelik taşımakla birlikte, Stalinizmden ve Hitler zamanındaki SS yönetiminden şüphesiz farklıdır. Son yıllarda Sovyetler Birliği, "sosyalist kanunîlik" adı verilen sistemin kabulüyle, bu yönde ilerlemektedir (Barghoorn, 1972, Bölüm 10; Lipson, 1968; Weiner, 1970, Berman ve Spindler, 1972).

İddiamızı özetleyecek olursak, totaliter sistemlerde terör, başka sistemlerdekine benzemeyen bir önem kazanmıştır; ancak, yazarların çoğunluğunun totalitarizmi tanımlarken kullandığı niteliklerden birçoğunu taşımayan rejimlerde de terör belirtileri eksik olmadığı gibi, yaygın ve her

şeye nüfuz eden bir terör dışında, totalitarizmin bütün özelliklerine sahip çok istikrarlı rejimler de tasavvur edilebilir. Totalitarizm tanımımıza terörü dâhil etmemiş olmamızın sebebi budur.

Bununla birlikte, totalitarizmde baskının kendine özgü biçimlerini ve derecesini göz ardı edemeyeceğimize göre, şu soruyu sormamız gerekir: Totalitarizme eşlik etmiş olan terör, zorunlu bir sonuç olmasa bile, acaba Stalin ve Hitler gibi adamların kişiliğinin mi, yoksa o rejim tipinin mi muhtemel bir sonucudur? Buna vereceğimiz cevap, sistemin bu liderleri mümkün kıldığı, fakat kaçınılmaz kılmadığıdır. Bir de, bu sistemlerde terörün, başka sistemlerde bulunmayan birtakım özellikleri olup olmadığını ve varsa niçin böyle olduğunu sormak zorundayız. Acaba farklı totaliter sistemlerin terörleri de farklı mıdır? Terörün fonksiyonları ve sonuçları nelerdir? Bu rejimlerin değişik safhalarına uygun düşen değişik terör tiplerini ayırdedebilir miyiz? Bu ve diğer sorular, bizi şu sorunun cevabına yaklaştırmaktadır: Bu iş nasıl mümkün olmuştur? Ayrıca, şunu da soracağız; Terör ve zor kullanımı, otoriter rejimlerde ne gibi şekiller almaktadır? Bunlar farklı mahiyette midir; eğer öyleyse, bu farkları, totaliter ve otoriter rejimlerin tanımlayıcı niteliklerine bağlayabilir miyiz?

Totaliter sistemlerdeki zor kullanımı, aşağıdaki özellikleri göstermektedir: (1) benzeri görülmemiş yaygınlık; (2) özgül eylemlerden doğan suçlar araştırılmaksızın, sosyal kategorilere karşı zor kullanımı; (3) cezalandırmada, hukukî usûllerin, yargılama formalitelerinin ve her türlü savunma imkânının görüntülerinin bile hiçe sayılması; (4) ahlâkî haklılığa olan inanç ve çoğu zaman terörü çevreleyen aleniyet; (5) terörün elit mensuplarına da teşmili; (6) sanığın, suçla ilgili olmayan aile üyelerinin de teröre maruz kalmaları; (7) sanığın eylemlerinden çok, kastının ve sosyal özelliklerinin ön plana çıkması; (8) terörde, gayriresmî unsurlardan çok, devlet ve/veya parti örgütlerinin kullanılması; (9) rejimin iktidara yerleşmesinden sonra da terörün devam etmesi, hatta bazen şiddetlenmesi ve (10) silahlı kuvvetlerin komutanlarının da, baskı politikasından masun tutulmamaları.

Bunlara ek olarak, partinin toplumdaki en üstün durumu nedeniyle, yeni bir müeyyide şekli ortaya çıkmaktadır: Parti üyeliğinden ihraç veya insanların hayat şanslarını ve sosyal ilişkilerini kesin olarak etkileyen temizlikler.

Kaybedilen hayatların, toplama kamplarında geçirilen yılların, tutuklanan ve askerî bir gerek olmaksızın hareket hürriyeti kısıtlanan insanların sayısı açısından, modern baskıcı toplumların bezeri yoktur. İstatistiksel tahminlerin kesinlik derecesi tartışılabilirse de, söz konusu sayıların

büyüklüğü tartışma dışıdır. Conquest (1968), tutuklamaların, idamların, kamplardaki mahpus ve ölüm olaylarının sayısına ilişkin dağınık kanıtlarla, nüfus sayımı verilerinden çıkarılabilecek tahminleri bir araya getirmiştir. 1930'lu yılların sonralarındaki idamlara ilişkin tahminler, bir milyon insan civarındadır. 1940 dolaylarında kamplardaki mahpusların sayısına ilişkin hesaplar, yıla ve tahmin yöntemine göre değişmek üzere, 6. 5 ile 12 milyon arasında oynamaktadır. 1936–1950 dönemi ortalaması için muhafazakâr bir rakam olarak, 8 milyon kamp nüfusu ve yıllık yüzde 10 ölüm oranı kabul edecek olursak, 12 milyon ölü gibi bir toplam kayıp rakamı elde ederiz. Conquest, bunlara, o dönemdeki bir milyon idamı, Stalin yönetiminin Yezhov öncesi dönemindeki kayıpları, kamplara gönderilip orada ölenleri ve kolektifleştirme hareketinin 3.5 milyon kurbanını eklemek suretiyle, 23 yıllık Stalin dönemi için 20 milyon ölü sayısına ulaşmaktadır. Çin'de yerleşme safhasına ilişkin rakamlar daha düşük olmakla beraber, Mao, 1967 Şubatı'nda, komünist yönetimin ilk beş yılı içinde 800.000 "halk düşmanı" öldürülmüş olduğunu itiraf etmiştir; başkaları, bu rakamı 1 ile 3 milyon yani nüfusun yüzde birinin 1/3'ü ile 1/2'si arasında tahmin etmektedirler. (Dallin ve Breslauer, 1970, s. 55).

Reitlinger (1968, s. 533–46) Nazilerce gerçekleştirilen "Yahudi sorununun, nihaî, çözümü"ndeki kurban sayısının 4. 2 ile 4. 5 milyon kişi olduğunu, Yahudilerin uğradığı toplam can kaybının ise yaklaşık 6 milyonu bulduğunu tahmin etmektedir. İtalya'da, totalitarizm yönündeki güçlü eğilimlere rağmen, iktidar mücadelesi ve kısa ömürlü Salo Cumhuriyeti dönemleri hariç, terör daha sınırlıydı. Devlet Koruma Özel Mahkemesi, yıllar boyunca 33 kişiyi ölüme mahkûm etmiş ve bunlardan 22'si idam edilmiştir; aynı mahkeme, 5.619 kişiyi yargılayarak bunlardan 4.596'sını ortalama beş yıl hapse mahkûm etmiştir (Aquarone, 1965, s. 104). Kuşkusuz, totaliter modele İtalya'dan çok daha az yakın olan birçok rejimde, baskının derecesi bundan daha fazla olmuştur.

Bazı totaliter sistemlerde terörün derecesi kadar, hatta ondan da önemli olan şey, terörün bazı halk kategorilerinin tümüne karşı, bir suçluluk kanıtı, hatta rejim tehdit etme amacı olup olmadığına bakılmaksızın, kullanılmasıdır. Nazi örneğinde, Yahudi, Çingene (Döring, 1964), bazı dini mezheplerin mensupları, biyolojik bakımdan elverişsizler, bir kısım savaş esirleri veya işgal altındaki toprakların nüfusunun bazı kesimleri olarak tanımlananların (*Institut für Zeitgeschichte*, 1958); komünist ülkelerde ise, toprak sahipleri, din adamları ve kulaklar gibi karşı-devrimci olarak adlandırılan belli sosyal kategorilerin mensuplarıyla, kolektif suç esasına göre etnik grup üyelerinin (Conquest, 1960), devlet ya da parti görevlilerince düşünülüp taşınılarak formülleştirilen hükümet politikaları sonucu

insan haklarından yoksun bırakılmaları, toptan tutuklanmaları ve yok edilmeleri, modern zamanlarda benzerine rastlanmayan bir olaydır. Bu gibi durumlarda, ne kurbanların devlete veya sosyal düzene karşı herhangi bir eylemden şahsen suçlu olmaları gerekiyordu, ne cezalandıranlar bunlar aleyhine gerçek veya uydurma suçlamalara dayanan bir kovuşturma açma gereğini duyuyorlardı, ne de çoğu zaman bu kişiler isteseler bile bir tehdit oluşturabilecek durumdaydılar. Bunların kaderi, Hitler örneğinde olduğu gibi, genellikle iktidara gelmeden önce şekillenmiş ideolojik önyargıların sonucuydu; bu önyargılar, onları insan olma niteliğinden yoksun bırakıyor, daha iyi bir toplum yaratılması uğruna yok edilmelerini şart koşuyordu. Bir Himmler'in gözünde *holocaust* (Bracher, 1970; Krausnick ve diğerleri, 1968), tarihsel görevlerin yerine getirilebilmesi için acı bir ödevdi ve gelecek kuşaklar bundan dolayı şükran duyacaklardı.

Her siyasal sistemde, adlî hatalara, usûl güvencelerinin ihlallerine, yeterli bir savunmayı engelleyen hususlara, taraflı mahkemelere, hakkaniyetten uzak yargılamalara, siyasal muhaliflere karşı iktidardakilerin emri veya müsamahası ile yasadışı şiddet kullanımına rastlanır. Fakat olağanüstü bir durum olmaksızın ve yargı sürecini uzaktan yakından andıran bir usûl uygulanmaksızın, sistematik, yaygın ve örgütlü biçimde ceza, hatta ölüm cezaları verilmesi, totaliter sistemlere özgüdür. Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığındaki özel kurulların, 1953'e kadar yürürlükte kalan 1934 tarihli kanun uyarınca, kişileri gıyaplarında, yargılamasız ve avukatsız olarak çalışma kamplarına gönderilmeye mahkûm etme yetkisi, bunun örneklerinden yalnızca biridir. Normal veya olağanüstü hiçbir mahkeme işe karışmaksızın *Führer*'ce verilen idam emirleri, hukuksuzluğun hukukîleştirilmesinde sadece bir başlangıçtan ibaretti; bu uygulama, 1934'ün "uzun bıçaklar gecesi"nde SA liderliğinin ve diğer muhaliflerin (resmî rakamlara göre 77 kişi, fakat belki bunun üç katı) tasfiyesiyle başlamış, olay sonradan, bir kanunla devletin ivedi savunması olarak hukukîleştirilmiştir. (Bloch, 1970; Bracher, 1970; Mau, 1953). Totalitarizmdeki terör, birçok otoriter rejimlerde, bazen de demokrasilerde gördüğümüz gibi, yalnızca mahkemelerde adaletin saptırılmasından ve kötüye kullanılmasından veya kamu makamlarının yasadışı eylemlerine gayriresmî olarak göz yumulmasından ibaret kalmayıp, bu tür uygulamaların hukuk kurallarıyla kurumlaştırılmasını ve zaman zaman hukukçuların bilimsel eserlerinde bile ideolojik açıdan meşrulaştırılmasını içerir. İçlerinde Carl Schmitt gibi seçkin aydınlar da bulunan Sovyet ve Nazi hukuk kuramcılarının yazıları, eski bir hukuk geleneğinden kopuşu yansıtır ve ifade eder. 1953'te SSCB Başsavcısı Vyshinsky,

"Biçimsel hukuk, devrim hukukuna tâbidir. Hukukun biçimsel

emirleriyle, proleter devriminin emirleri arasında çatışmalar ve uyumsuzluklar olabilir... Bu çatışma, ancak hukukun biçimsel emirlerinin, parti politikasının emirlerine tâbi kılınmasıyla çözülebilir" (Berman, 1963, s. 42–43) derken, hiçbir otoriter rejimde bu kadar sık ve bu kadar yüksek bir ağızdan işitemeyeceğimiz bir düşünceyi dile getiriyordu.

Totaliter rejimlerde terörün en çarpıcı özelliği ve belki de onun yaygınlığını ve genişliğini açıklayan şey, terörün, yöneticiler ve destekçileri tarafından bazen açıkça, bazen de kendi iç çevrelerinde, ahlâkî açıdan haklı gösterilmesidir. Oysa terör, çoğu zaman, sistemin daha pragmatik hedefleriyle çelişir. Terörün pek araçsal olmayan karakteri, oybirliği tutkusundan, çatışmasızlık idealinden, kötü olarak nitelendirilen sosyal grupları tümden yok etmenin tarihsel bir görev gibi görülmesinden, başka insanların tereddütlerine veya suçluluk duygularına yol açacak geleneksel ahlâkî standartların açıkça reddedilmesinden ve kişisel sorumluluktan vazgeçme isteğinden kaynaklanır; bunlar, totaliter terörün kendine özgü, benzersiz niteliklerinden bir kısmîni teşkil eder (Arendt, 1963; Cohn, 1966; Jager, 1967; Barghoorn, 1971; Dicks, 1972). Bütün bunlar, son tahlilde, ideolojik bağlılıkların güçlü oluşundan kaynaklanır. Bu nitelikler, birçok terör görevlilerinin, niçin ruhsal bakımdan sakat kişiler değil, kendi günlük hayatlarında normal insanlar olduklarını da izah eder. Unutmayalım ki, Kruşçev 1956'daki gizli konuşmasını, dehşet verici ifşaatından ve Stalin'in kişiliği hakkında çizdiği olumsuz tablodan sonra, şu sözlerle bitirmişti:

> "Stalin, düşmanların komplolarına ve emperyalist kampın saldırısına karşı işçi sınıfın menfaatlerini savunabilmek için bunun zorunlu olduğuna inanmıştı. O, bunu işçi sınıfının durumu, emekçi halkın menfaatleri, Sosyalizmin ve Komünizmin zaferinin menfaatleri açısından görüyordu. Bunların, çılgın bir despotun eseri olduğunu söyleyemeyiz. Stalin, Partinin ve emekçi kitlelerin menfaatleri için, devrimin meyvalarının korunması uğruna, bunun yapılması gerektiği kanısındaydı. Bütün trajedi de zaten buradadır" (Conquest, 1968, s. 66).

Bir başka benzersiz özellik, terörün elit mensuplarına da uygulanması, hatta Stalin zamanında, devrimi kendisiyle birlikte yapmış ve sorumluluk mevkilerine ulaşmış olanların, daha da ağır cezalara çarptırılmış olmalarıdır, oysa, başka sistemlerde bu gibilerin gözden düşmeleri, ya da liderin güvenini yitirmeleri, daha aşağı görevlere getirilme, özel hayata dönme, çoğu zaman da yetkisiz fakat bol maaşlı ve itibarlı, rahat görevlere atanma gibi sonuçlar doğururdu. Stalin örneğinde, kurbanlar arasında sadece Sovyet vatandaşları değil, aynı zamanda SSCB'de yaşayan yabancı komü-

nist partilerin liderleri ve peyk ülkelerin liderleri de yer almıştır (Kriegel, 1972; Oren, 1973). Siyasal terörün acıklı hikâyesini, Hitler'den önceki Alman Komünist Partisi'nin (KDP) 504 ileri gelen görevlisinin başına gelenler hakkında Weber'in (1969, s. 36-37) sunduğu veriler kadar iyi anlatan şey azdır: Bunlardan, doğal olmayan bir ölümle ölen 136 tanesinden 86'sı (yüzde 17) Nazilerin, 43'ü (yüzde 9) ise Stalin'in ve Doğu Almanlar'ın temizliklerinin kurbanı olmuştur. İktidar mücadelesini kaybeden elit mensupları gerçek bir tehdit oluşturmasalar bile, bunların mutlaka yıkılması, şereflerinin lekelenmesi, Stalin döneminde ise işlemedikleri suçları itiraf etmeleri ve tarihten tümüyle silinmeleri gerekir (Leites ve Bernaut, 1954; Brzezinski, 1956; Kriegel, 1972; Levytsky, 1974). Ordu siyasal liderliğe bağımlı bulunduğundan, parti ve polis birlikleri de ordunun kuvvet tekeline meydan okuyabilecek güçte olduklarından, askerî liderler bile, siyasal cezalardan ve askerî olmayan mahkemelerin yetkisine tâbi olmaktan kurtulamazlar. Stalin'in temizlikleri hakkında Conquest'in (1968, s. 485) verdiği rakamlar, bu gücü kanıtlamaktadır; beş mareşalden üçü, birinci ve ikinci sınıf 16 ordu komutanından 14'ü, 67 kolordu komutanından 60'ı, 199 tümen komutanından 136'sı ve subay kadrosunun aşağı yukarı yarısını oluşturan yaklaşık 35.000 kişi, ya kurşuna dizilmiş, ya hapse atılmıştır. Almanya'da 675 generalden 20'sinin idam edilmiş olması, özellikle bunların 1944 Temmuzu'nda Hitler'e karşı girişilen komploya eylemli biçimde katılmış oldukları düşünülürse, aynı derecede yüksek bir rakam olmamakla beraber, savaş sırasında bile yüksek komutanları cezalandırabilme gücünü ifade etmektedir (Zapf, 1966, s. 164). Başka bir benzersiz nitelik, hukukî sorumluluğun, sanığın eylemlerine karışmış olsunlar veya olmasınlar, onun aile fertlerine de teşmilidir; bu, hem Nazilerin *Sippenhaft*'ında (aile tutuklaması), hem de Rus Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 58'inci maddesinde görülmektedir; bu madde, "bir silahlı kuvvetler mensubunun yut dışına kaçması hâlinde, ailesinin yetişkin fertlerini, ona yardım ettikleri, hatta suçtan haberdar oldukları hâlde bunu ihbar etmedikleri taktirde" cezalandırmakta ve "ailenin diğer fertleriyle, suçun işlendiği anda suçluyla birlikte yaşamakta olan veya onun bakım mükellefiyeti altında bulunan kişileri, Sibirya'nın uzak bölgelerine beş yıl süre ile sürgün edilme müeyyidesiyle karşı karşıya" bırakmaktaydı (Conquest, 1968, s. 558). Nazilerin, 20 Temmuz komplosuna karışanların çocuklarını, ailelerinin elinden zorla almaları, ana-babalarını ihbar eden gençlik örgütü üyelerine övgü yağdırmaları, totaliter terör altında aile bağlarına saygı gösterilmeyişinin örnekleridir.

Totaliter zor kullanımının dayandığı ideolojik temel, suçların tanımlanmasında, savcıların iddianamelerinin yazılışında, hâkimlerin hüküm-

lerindeki gerekçelerde ve cezalardaki değişkenlikte bile, hukukî şekilciliğin reddine neden olur. Sert kanunlardan ve acımasız fakat açıkça belirtilmiş cezalardan çok, sübjektif düşüncelere, belirsiz standartlara ve önceden kestirilmesi imkânsız hükümlere yer verme eğilimi mevcuttur; bu hükümler, sanığın hukuken belirlenmiş eyleminden çok, onun kim olduğuna bağlıdır. Böyle bir şeyin yanında, en sert seri askerî adalet bile, şekilci hatta kanuncu sayılır; çünkü o, saike fazla önem vermez ve kararlarını meşrulaştırırken, ceza kanunlarından ve dağınık, pragmatik düşüncelerden başka bir temele dayanmaya çalışmaz. Totaliter sistemlerde ise siyasal adalet, failin aşağılık saiklerini teşhir etmeye, onun yalnız eylemlerini değil, niyetini de cezalandırmaya çalışır. Cezanın *gesunde Volksempfinden* ("halkın sağlıklı duygusu") ya da "sosyalist hukukî bilinç" gibi maddi ideolojik kriterleri yansıtması ve suçun karşılığı olmaktan çok, öğretici ve ibret verici olması gerekir. Eylemin kendisinden çok, faile ve onun saikine verilen önem, sanığın sosyal kökeninin nazara alınışı ve ideolojinin sosyal grupları bir bütün olarak nitelendirişi ile yakından ilişkilidir. Otoriter ortamlarda hukukî pozitivizmin baskıcı devlete hizmet etmesi, totaliter sistemlerde ise bunun, yöneticilerin isteklerini engelleyen bir unsur hâline gelerek, yerini sosyolojik bir hukuk anlayışına terketmesi gibi paradoks da, bu şekilde açıklanabilir (Schorn, 1959; Staff, 1964; Johe, 1967; Weinkauff, 1968).

Diğer bir eğilim, cezalandırma sürecine tüm toplumun daha yakından bulaştırılmasıdır; bu süreç, sadece profesyonel bir polise ve mahkemelere bırakılmaz, parti ve onun kuruluşlarına katılma yoluyla, toplumun birçok üyesi aktif veya pasif biçimde bu işe karıştırılmaya çalışılır; bunun tipik örnekleri, SS'lere katılmış yüksek statülü kişileri toplama kamplarında bir görev turuna yollamak, parti üyelerine komşularını ihbar etme ödevini vermek, seçilmiş siyasal yargılamalarda yaygın bir aleniyet sağlamak ve özellikle Çin'de olduğu gibi tüm bir topluluğu cezalandırma sürecine katmaktır (çalışma grubunun ve yöresel toplumun katılmasıyla, toprak sahiplerine karşı uygulanan "acı konuşma" yöntemi ve "düşünce reformu" çabaları). Moskova'daki gösteri yargılamalar, büyük temizlik, Hitler'e suikast teşebbüsüne katılanların *Volksgerichtshof* (Halk Mahkemesi) önünde yargılanmaları ve bunların propaganda amacıyla istismarı, otoriter rejimlerde pek fazla paraleli olmayan bir örüntünün örnekleridir (Travaglini, 1963). Ancak bu, terörün başka tezahürlerinin mümkün olduğu kadar gizli tutulmasına engel değildir. Hannah Arendt'in, totaliter sistemlerde rejim yerleşip muhalefet zayıfladıkça terörün büsbütün artacağı yolundaki tezini kabul etmesek bile, şunu söyleyebiliriz ki, terör, çoğu otoriter rejimlerde olduğu gibi, iktidarın ele geçirilmesi safhasıyla

sınırlı veya bu safhada en yoğun değildir. Çünkü belki terör, Lenin ve Troçki'nin düşündükleri anlamda, salt araçsal nitelik taşımaz. Troçki, bu konuda şöyle diyordu:

> "Kimin yöneteceği sorunu, her iki taraf bakımından da, anayasa maddelerine başvularak değil, şiddetin her şeklinin kullanılmasıyla belirlenecektir... Devrim gibi, savaş da sindirmeye dayanır; galibiyetle sonuçlanan bir savaş, genellikle, yenik ordunun ancak küçük bir kısmîni yok eder, gerisini ise sindirir ve azimlerini kırar; devrim de böyle yürür; bazılarını öldürür, binlercesini de sindirir. . ." (Dallin ve Breslauer, 1970, s. 77).

Terörün bu tipi, iktidarın ele geçirilmesi safhasında otoriter rejimlerin çoğunda da görülür; özellikle, İç Savaştan sonraki İspanya'da veya bugünkü Şili'de olduğu gibi, rejim, yenilgiye uğratılabileceği kesin olmayan iyi örgütlenmiş bir muhalefetle karşı karşıya olduğu zaman, buna daha çok rastlanır.

Totaliter terörün benzersiz karakteri, buna katılanlar bakımından ideolojinin taşıdığı temel önemden ileri gelir. Hitler'in belirttiği gibi, "sağlam bir ruhsal temelden kaynaklanmayan şiddet, kararsız ve müstereddit olur; ancak fanatik bir dünya görüşünün sağlayabileceği istikrara ulaşamaz." Ne var ki, rejimin savunulmasına kendini adamış bir partinin kadrolarının ve aktivistlerinin sağladığı örgütsel kaynaklar mevcut olmadığı taktirde de, böyle bir terör mümkün değildir. Eğer bu faktörler yoksa terör, totalitarizmde ulaşabileceği (fakat mutlaka da ulaşmak zorunda olmadığı) yoğunluğa ve yaygınlığa erişemez. Bazı otoriter rejimlerde terör yaygın olabilir; sultancı adını verdiğimiz otoriter rejimlerde ise, aynı derecede hatta belki daha da keyfî nitelik taşıyabilir; ancak öyle sanıyoruz ki, bunun, totaliter rejimlerdeki terörden çok farklı olduğunu göstermiş bulunuyoruz.

Bu farkı açıklayan başlıca faktörlerden biri, otoriter rejimlerin çoğunda bastırma fonksiyonunun silahlı kuvvetlere bırakılmış olmasıdır; silahlı kuvvetler ise, şiddete ve hızlı adalet yöntemlerine başvurmakta hiç de isteksiz olmasalar bile, kurallara ve usûllere önem veren bir zihniyete sahiptirler; entelektüel yönleri daha gelişmiş kişiler gibi, saiklerle ve ideolojik gerekçelerle ilgilenmezler; eylemlerini halka izah etmeye ve onların desteğini kazanmaya da pek meraklı değillerdir. Ne yazık ki, farklı siyasal sistem tiplerindeki siyasal yargılamalara ilişkin karşılaştırmalı bir çözümlemeye sahip değiliz; dolayısıyla, totaliter ve otoriter rejimlerdeki davalar arasında ne gibi üslûp farkları olduğunu saptayamıyoruz. Ancak kitle haberleşme araçlarındaki haberler ve sistematik gözlemler, kuşkusuz, bazı temel farkları aydınlığa çıkarmaktadır.

Totaliter sistemlerde normal mahkemelerin bağımsızlığı genellikle ortadan kalktığı ve rejim bunları siyasallaştırmayı amaçladığı (Wagner, 1968) hâlde, otoriter rejimlerin çoğu, normal mahkemelere alışılagelmiş ölçüde bir bağımsızlık bırakmak, ancak siyasal önem taşıyan davaları özel mahkemelere ve genellikle askerî mahkemelere kaydırmak eğilimindedirler (Toharia, 1974). Totalitarizmde devletle toplum, siyasetle idare arasındaki farklılaşmanın yıkılışının bir başka örneğini de burada buluyoruz.

Farklı totaliter sistemlerin baskı yöntemleri arasında, kuşkusuz, gözardı edilmemesi gereken fakat burada tam olarak işlenmesi mümkün olmayan, önemli farklar vardır. Bu farkların, ne ölçüde millî kültür ve hukukî geleneklere, liderlerin mizaçlarına iktidarın ele geçirilmesi sürecinde kazanılmış davranış kalıplarına ve nihayet daha önceki benzer rejimlerin deneyimine dayanan bir öğrenme sürecine bağlı olduğu, her zaman kesin değildir. Nazi terörüyle komünist terör, elbette birçok bakımlardan farklıdır; Stalin ve Çin yöntemleri de, komünist rejimler arasındaki birçok benzerliklere rağmen, birçok temel yönlerden birbirlerinden ayrılmaktadır. Küba'da, İspanya'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etme imkânının oluşu (tahminen nüfusun 7,1'i) muhtemelen baskı ihtiyacını azaltmıştır (Fagen, Brody ve O'Leary, 1968). Naziler ise, kurumsal düzeni yıkılmamış bir toplumda iktidara geldikleri için, başlangıçta, devletin normal mekanizmalarından çok, ayarlanmış bir spontaneliğe, kontrolsüz fakat planlı eylemlere dayanmışlar, devlet mekanizmasını ancak zamanla kendi amaçlarına hizmet edecek bir şekle dönüştürmüşlerdir.

İkili devletin ve neticede paralel bir SS devletinin doğuşu ve bunların eylemlerinin çok daha büyük bir gizlilik içinde geçmesi de, aynı sebebe dayanmaktadır. Nazilerde, kurbanlarına suçlarını itiraf ettirme ve iktidardakilerin haklılığını kabul ettirme dürtüsü, hiçbir zaman aynı ölçüde gelişmemiştir. Stalin temizliklerinde kurbanların yaptıkları özeleştirilerin, Almanya'da paraleli yoktur. Şüphesiz, komünistlerin insanı, mükemmelleştirilmesi mümkün bir varlık gibi görmeleri ve Nazi ideolojisinin temelindeki biyolojik determinizm, bu farkı kısmen açıklamaktadır. Sınıf düşmanlarının bile "düşünce reformu" ve "zorlayıcı ikna" yollarıyla tedavi edilebileceğine inanan Çinliler ise, "gönüllülük" ve "aktivizm"e yönelerek, bilinci ön plana çıkarmaktadırlar; buna göre, salt fiziksel cezanın yerini, özeleştiri, itiraf, kendini aşağılama, ceza ve rehabilitasyon yollarıyla bireyin benliğine yöneltilen karmaşık bir saldırı almaktadır (Lifton, 1968; Schein, 1961; Townsend, 1972; Vogel, 1967). Böylece Çinliler, Sovyet partisinde örtülü olarak mevcut olan birtakım eğilimleri, nihaî sonuçlarına ulaştırmaktadırlar. Sovyet Stalinizmi ile Çin komünizmi arasındaki tezat, iki sistem arasında iktidarın ele geçirilmesi ve yerleşme sü-

reçleri bakımından mevcut farklarla, kırsal kitlelerle olan farklı ilişkilerin de sonucu olabilir. Çekacıların devrim ve iç savaş sırasında edindikleri davranış kalıpları, Stalin zamanında çoğu kentsel kökenli olan kadrolar tarafından kulaklara da uygulanmış; böylece yaratılan zorbalık alışkanlıkları, Yezhov döneminde kurumlaşmıştır. Belki Çinliler, belli terör biçimlerinin, ancak gene terörle bastırılabilecek bir husumet uyandırdığını, yani terörün fonksiyonel olmayan sonuçlar doğurduğunu da kavramışlardır. Nihayet Stalinist terör deneyimi, Sovyetler Birliği'nde Stalin'den sonraki liderlerin, bir yandan onun aşırılıklarını ortadan kaldırmaya, "sosyalist kanunîlik" unsurlarını getirmeye çaba gösterirken; öte yandan yoldaş mahkemeleri kurmak, sosyal ve siyasal uyumun sağlanmasında halk katılımının diğer şekillerine yer vermek gibi, otorite rejimlerin çoğundakinden çok farklı zor kullanımı yöntemlerini sürdürmüş olmalarını da açıklamaktadır (O'Connor, 1963; Lipson, 1967). Küba'da, çeşitli sosyal fonksiyonlara sahip Devrim Savunma Komiteleri de, siyasal düzeni tehdit edenleri tutuklamaya yetkili bir kolektif gözetim sistemi oluşturmaktadır (Fagen, 1969). Şüphesiz, iki milyon üyeye sahip 110. 000 Komitenin varlığı, 1960'larda karşı-devrimci faaliyetleri gözetlemek olan orijinal kuruluş amacını çok aşan bir siyasal bütünleşme, sosyalleşme ve çeşitli programları örgütçe uygulama yeteneği sağlamaktadır; gene de, her mahallede ve işyerinde bu komitelerin varlığı, devletin ve partinin zorlama organlarına, başka türlü sahip olamayacakları bilgiler temin etmektedir. Son tahlilde, yerleşmiş totaliter sistemlerde itaat ve etkinlik, polisten ve gelişigüzel terörden çok, topluma bu şekilde nüfuz edilmiş olmasına ve bunun sağlayacağı zorlayıcı atmosfere bağlıdır. Başlangıçta Stalinist terörün, devrimci coşkunun kaybından, toplumsal istekleri karşılama yeteneğinin düşüklüğünden ve Komünist partinin birçok kırsal bölgelere nüfuz edememiş olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Paradoksal görünmekle birlikte şu da iddia edilebilir ki, totalitarizmde zora dayanan itaatin gerçekleştirilmesi, Stalinist polis terörünün fazlalığından ve aşırılıklarından çok, partinin ve onun kitle örgütlerinin, Çin modelinde olduğu gibi, tüm topluma nüfuz etmeleriyle sağlanır.

Hapishane duvarlarındaki büyük soru, cevabı kolay bulunmayacak soru: Niçin terör bu biçimleri aldı, bunu uygulayan mekanizma nasıl yaratıldı, niçin kimse bunu durduramadı? Dallin ve Breslauer (1970), büyük temizlikler hakkındaki eserlerin sahipleri (Leites ve Bernaut, 1954; Brzezinski, 1956; Conquest, 1968; Gliksman, 1954; Kriegel, 1972), Nazizm ve SS hakkında eserler yazmış olanlar (Bracher, 1970; Arendt, 1963, 1966; Cohn, 1966; Krausnick ve diğerleri, 1968; Höhne, 1969; Dicks, 1972) hep bu soruları sormuşlardır. Kimisi birbiriyle çelişik olan cevapları burada

ayrıntılarıyla tartışmamız mümkün değildir. Şüphesiz, terörün ve onun değişik tezahürlerinin, değişik sistemlerde ve tarihsel durumlarda ayrı ayrı açıklanması gerekir. Bir azınlığın hatta bir çoğunluğun, başka kişilerin iradelerine aykırı olarak kurduğu her siyasal sistem, eğer bu başkaları rejimin yerleşmesine kuvvet yoluyla karşı koyma kararındaysalar, şu veya bu ölçüde teröre başvurmak zorundadır. Çatışmadaki tarafların inançları ne kadar güçlüyse, çatışmayı düzenleyen ve iki tarafça da benimsenmiş bir normatif çerçevenin yokluğu nedeniyle, tüm toplumun desteği ne kadar zayıfsa, zor kullanımı o kadar fazladır. Devrimci düşüncede şiddet, daima meşru bir yer işgal eder ve Troçki'nin deyimiyle "kararlı ve silahlı karşı-devrime yönelik bastırma ve sindirme tedbirleri" olarak, iktidarın ele geçirilmesiyle atbaşı gider, Lenin'in de dediği gibi, "diktatörlüğün bilimsel anlamı, hiçbir kanunla kayıtlanmamış, hiçbir kuralla hiçbir şekilde sınırlandırılmamış, doğrudan doğruya şiddete dayanan iktidardan başka bir şey değildir" (Dallin ve Breslauer, 1970, s. 10-11). Herhangi bir karşı-devrimci de, işin teorisine bu kadar girmeksizin, karşı-devrim kelimesinin yerine devrimi geçirmek şartıyla, bu formüllere katılabilir. Muhalefetin belkemiğini kırmayı ve onunla işbirliğinde bulunanları cezalandırmayı amaçlayan, iktidarın ele geçirilmesi safhası, özellikle bir iç savaş hâlinde, kitlesel şiddete yol açar ve arada masumların da canının yanabileceği pek düşünülmez. Yeni düzeni zorla yerleştirmeye çalışan azınlığın zayıf olması da, muhtemelen baskıyı artırır. Terör, karşı-teröre ve böylece şiddetin hızla tırmanmasına neden olur. Bu dönemde ortaya atılan meşrulaştırıcı gerekçeler, teröre bulaşanlar arasında bir "şiddet alışkanlığı" yaratır. Gerçi şiddetin birçok belirtileri, bir "amaç-araç" ilişkisinin çok ötesine geçip, başlıbaşına bir amaç, idealistlerce yürütülen bir temizleme eylemi, ya da görevlilerin aşağılık güdüleri için bir tatmin kaynağı hâline gelirse de, gene de bu safhada şiddeti salt araçsal nitelikte görmek mümkündür. Oysa terör, daha sonra da devam eder; birçok siyasal sistemlerde, özellikle totaliter sistemlerde, rejim iyice sağlamlaşmış ve halk çoğunluğunun hiç değilse pasif itaatini güven altına almış göründüğü zaman, terör büsbütün artarak daha rasyonel ve bürokratik bir nitelik alabilir. Dallin ve Breslauer (1970) ve daha birçokları, terördeki sürekliliği ve artışı, bu yeni safhada terörün rejim için ifa ettiği fonksiyonları belirtmek suretiyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu safhada rejim, kritik hedeflere ulaşmak için, kesin sonuçlu bir yarma hareketini (*breakthrough*) gerçekleştirme girişimindedir. Bir rejim, "yeni insan" yaratmak ve halkın değerlerini değiştirmek için sosyal düzeni dönüştürmeye ne kadar çaba harcıyor ve bu hedeflere ne kadar çabuk ulaşmak istiyorsa, bu değişimler karşısındaki direnişi de ne kadar güçlü olarak algılıyorsa,

terör o kadar fazladır. Sözü geçen yazarlar, bu dönemi bir mobilizasyon safhası olarak tasvir etmektedirler. Ödül niteliğindeki olumlu özendiriciler ne kadar azsa, yönetici elitin politikalarının uygulanabilmesi ne kadar büyük mahrumiyetleri gerektiriyorsa, mobilizasyon safhasında teröre o kadar çok başvurulur. Sovyetler Birliği'ndeki hızlı endüstrileşmenin kırsal ekonomi ve toplumda bir dönüşümü gerektirdiğini, dolayısıyla köylüler bakımından mahrumiyetlere yol açtığını, Stalinist terörün temelinde de bunun yattığını ileri süren yazarlar arasında, bu tür bir çözümlemeye rastlıyoruz. Bu görüşe göre, hiç değilse yöneticilerin hedeflerini ve takvimini geçerli kabul eden ve aynı hedefleri gerçekleştirecek alternatif yollar düşünemeyen kişiler bakımından, terör her şeye rağmen araçsal ve rasyoneldir. Kuşkusuz, bu varsayımlara itiraz edenler olmuştur; bunların doğruluğunu veya yanlışlığını ispatlamak da kolay iş değildir. Erişilen hedeflerin, insanların mutsuzluğu yönünden uğranan kayıpları meşrulaştırdığını iddia etmek, şüphesiz güçtür; ama yöneticilerin, çok değer verdikleri hedefler uğruna bir nesli feda etme ihtiyacını duyabileceklerini düşünmek mümkündür. İşte burada ideoloji, Hitler'in sözünü ettiği "ruhsal temel" büyük önem kazanmaktadır; totaliter sistemlerdeki yüksek terör olasılığının kökünü burada bulabiliriz. Terörü bu çerçeve içinde ele alanlar, onun fonksiyonları üzerinde durmuşlardır; bu fonksiyonlar, otorite ve örgüt tekelinin kurulması, bütün özerk alt-grupların yok edilmesi, sadece fiilî muhalefetin değil aynı zamanda potansiyel muhalefetin de fizik ve moral bakımdan tahribi, bireylerin birbirine güven duyamayacağı atomlaşmış bir toplum yaratılması, aile ve arkadaşlık gibi en temel dayanışma bağlarının dahi koparılması, boyun eğme hatta aşırı boyun eğme eğilimine yol açan yaygın bir kişisel güvensizlik duygusunun yaratılmasıdır (Moore, 1954). Teröre bir sosyal korunma tedbiri (Gliksman, 1954), bir eğitim aracı (özellikle Çinlilerin "düşünce reformu" anlayışına göre, bireyin algılarını, varsayımlarını, tutumlarını; bir alenî suçlama, itiraf ve küçük gruplar içinde yeniden eğitilme kombinezonu ile "donmuşluktan kurtarma") gözüyle bakılmaktadır. Kriegel'in (1972), kitabının alt-başlığı olarak *La Pedagogie infernale* (Cehennem Pedagojisi) deyimini kullanmış olması ilginçtir. Kurbanların tasvirinde kullanılan imajlarda, muhaliflerden çoğu zaman hastalık taşıyıcıları olarak söz edilmiş olması da rastlantı değildir; Hitler'in Yahudileri tasvir ederken kullandığı deyimlere (Jackel, 1972), Mao Zedung'un vatandaşı "tedaviye muhtaç bir hasta" olarak görüşünü hatırlamamız yeter. Bu örneklerden ilkinde tedavi, hastalığı taşıyanların yok edilmesini, diğerinde ise "zorlayıcı ikna" adını taşıyan karmaşık bir süreci gerektirmiştir. Tek bir inanç sistemine ve tek bir hiyerarşiye bağlılıktan kaynaklanan "oybirliği tutkusu" ve orto-

dokslukla heterodoksluğun buna uygun tanımları, elit içerisinde özellikle aydınlara karşı zor kullanımını gerekli kılmaktadır. Doğru politika hedeflerinin, ortodoks siyasal inançlarla bağlantılı olduğu varsayıldığına göre, bu tür terörün, o politikaların uygulanması açısından fonksiyonel olduğu da varsayılmış olmaktadır. Çözümlemede çoğu zaman gözden kaçırılan, fakat özellikle SS devleti vesilesiyle değinilmiş olan gizli bir fonksiyon da, terör sistemiyle ilişkisi olanların, hatta birçok normal vatandaşın suçlara iştirak ettirilmesi ve böylece korku çeken suç ortakları olarak bunların tam sadakatlerinin sağlanmasıdır.

Bu fonksiyonların vurgulanması, tüm süreci olduğundan daha fazla rasyonel ve amaçsal nitelikte göstermek ve onun mobilizasyon safhasının bu mefruz fonksiyonlarıyla açıklanması mümkün olmayan, kendine özgü bir dinamiği bulunduğunu gözden kaçırmak gibi sakıncalar yaratır. Her şeyden önce, polis memurlarıyla aktivistler arasında, iktidarın devrimle ele geçirilişi döneminde edinilen terör alışkanlığının süregeldiği inkar edilemeyeceği gibi, kişisel kuyruk acılarının, öçlerin ve düpedüz beşerî hainliklerin böylece meşru bir mahreç buldukları da inkar edilemez. Bürokratik aygıtın kendisi de, neticede varlığını meşru gösterme zorunda kaldığından, yukarıdan gelen direktiflere uyarak, hatta kraldan çok kralcılık ederek, kurbanların sayısını arttırdıkça arttırır. Çalışma kamplarına belli ekonomik fonksiyonlar verilmesi, daha fazla mahpus sağlama ihtiyacını doğurur (Dallin ve Nicolaevsky, 1947). Terörün yarattığı eleştiri, nefret ve direnme ile bunun terör görevlilerinde uyandırdığı korku, terör dalgasını daha da tırmandırır. Nihayet Kruşçev'in söylevi, bir terör sisteminin başlatılmasında ve sürdürülmesinde başlıca faktörlerden birinin, yüksek liderin kişiliği ve sağlayabildiği itaat derecesi olduğunu bize hatırlatmaktadır. Yaygın terörün bütün bu araçsal olmayan nedenlerini gözönünde tuttuğumuz taktirde, terörün, totaliter sistemin gerçekleştirmek istediği derin sosyal dönüşüm için bir ön-şart olma niteliğini fazla abartmamamız gerekir. Bundan dolayıdır ki, terörün miktarı, derecesi ve şekilleri bakımından çok farklı oldukları hâlde, birbirlerine benzeyen totaliter sistemler ve birbirleriyle karşılaştırılabilir sosyal dönüşüm süreçleri tasavvur etmek mümkündür; otoriter rejimlerde de durum aynıdır. Nazi ve Stalin terörlerinin dehşet verici ve rasyonel şekilde izahı güç bir niteliği, bu sistemlerin kendi saptadıkları hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından terörün ne kadar gereksiz hatta disfonksiyonel olduğu ve ne ölçüde başlı başına bir amaç hâline geldiğidir (Nove, 1964). Stalin'den sonraki dönemde terörün, Doğu Avrupa'nın çevre ülkeleri hariç sisteme karşı ciddi bir tehdit ortaya çıkmaksızın, siyasal ve sosyo-ekonomik sistemin mahiyetinde radikal bir değişiklik olmaksızın, meşruluk açısından da muhtemelen

önemli kazançlar sağlanmak suretiyle, nispeten kolayca "gevşetilebilmiş" olması da, aynı nedenle izah edilebilir. Kuşkusuz, zor kullanımın keyfî biçimlerinin yerini, hesaplı kitaplı biçimlerinin alması, yeni ve şimdiye kadar bilinmeyen muhalefet belirtilerinin ortaya çıkmasına imkân vermiş (Tökes, 1974), bu da zor kullanımı ihtiyacını yeniden doğurmuştur; ancak şunu unutmamak gerekir ki, bir muhalefet belirtileri, terörün sona ermesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Dallin ve Breslauer'in (1970, s. 90) belirttikleri gibi, terör yabancılaşmaya yol açabilir; terörden vazgeçilmesi ise, paradoksal olarak, bu yabancılaşmanın örgütlü direniş veya isyan şeklinde, yahut daha hafif çeşitli muhalefet tezahürleri biçiminde ifade bulmasına imkân verebilir. Büyük ölçüde zora dayanan ve istikrarlı bir meşruluk temeli yaratamamış bulunan totaliter ve otoriter rejimlerde, terörün gevşetilmesi safhası, işte bu yüzden tehlikeli bir safhadır. Eğer elit mensuplarının kendileri de terörün kurbanı olmaktan korkmasalardı ve belki de ideolojik inanç zayıflamamış olsaydı, böyle bir liberalleşme safhasından sonra, çoğu zaman zorlayıcı tedbirlerin yeniden artması beklenebilirdi.

Totaliter Sistemin İç Dinamizmi

Farklı totaliter sistemlerde, ideolojinin, partinin, yönetici grup ya da liderin; meşruluğa, politika yapımına ve halkın mobilizasyonuna yaptıkları bağımsız nispî katkıların sistematik bir analizi, totaliter sistemlerin farklı tiplerinin kavramlaştırılması ve bu sistemlerdeki değişim süreçlerinin daha iyi anlaşılması için bir yol olabilir. Böylece, diğer faktörlerinde önemini inkâr etmemekle beraber, ideolojik totaliter sistemler, iktidar temeline dayanan totaliter sistemler (bunlar arasında, liderlik prensibinin hâkim olduğu sistemler, özellikle önemli bir alt-tip oluşturmaktadır) ve parti temeline dayanan totaliter sistemler (bunlar da, daha bürokratik niteliktekilerle, daha halkçı ve katılmacı olanlar arasında değişirler) arasında bir ayrım yapılabilir. Sırf bir deneme mahiyetinde olarak şunu ileri sürebiliriz ki, bu rejimlerin dinamizmi, yoğun bir ideolojik safhadan (bu safhada, ideolojik inançları güçlü, fakat iktidarın yerleşmesi sürecinde liderlerin realiteler karşısında yapmak zorunda kaldıkları uzlaşmalardan dolayı hayal kırıklığına uğramış unsurların gerçekleştireceği bir ikinci devrim hayaleti, çoğu zaman ortalarda dolaşır) daha kişiselleşmiş bir liderliğe ve oligarşik kontrole doğru bir gidişi içerir. İkinci safhada, aksinin iddia edilmesine rağmen, ideolojiye karşı daha araçsal bir tutum takınılması olasıdır. Daha sonraki bir safhada, yönetici grubun kurmay kadrosu, kendi sürekliliğini, güvenliğini ve bir ölçüde de tahmin edilebilirliği sağlayabilmek için, liderin veya yönetici grubun iktidarını sınırlamaya, bu

iktidarı parti örgütü içinde kurumlaştırmaya çalışır; bunun için de çeşitli stratejilere başvurarak, partiyi rasyonelleştirme girişimlerinde bulunur; bu stratejiler, halkçılıktan, teknik uzmanlığın ön plana çıkarılmasına ve nihayet parti örgütünün orta kademeleriyle toplum ve onun farklılaşmış yapıları arasında daha karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine kadar, çeşitli biçimler alabilir. Başlangıçtaki ideolojik atılım ve bağlılık geride kaldıkça, ideoloji de gitgide skolastik biçimde kullanılır oldukça, sistem ya bir kişisel iktidara veya (eğer kurmay kadrosu, Weberci bir süreç içinde, karizmanın rutinleştirilmesine ve partide kurumlaştırılmasına giriştiği taktirde) bir ideolojiden uzaklaşma sürecine yönelir. Bu sürecin ise, totaliter olmayan otokratik yönetim biçimlerine vücut vermesi gerekir; ancak bazen ideolojideki canlanışlar, bunu tehlikeye sokabilir. "Totalitarizm-sonrası" Sovyet tipi siyasal rejim[26] üzerindeki yeni literatür, bu süreci kısmen tasvir etmektedir; buna, Kassof (1969) "yönetilen toplum", Rigby "örgütsel toplum, " Brzezinski "kâtipler rejimi veya bürokratik politika, " Tucker sadece "totalitarizm-sonrası, " Paul Cocks da "halkçı totalitarizm" adını vermektedir. Aynı yönde bir model de, parti örgütündeki, kitle örgütlerindeki ve diğer bürokrasilerdeki liderlerin, politika yapımında değişik menfaatlerle daha yakın bağlar kurmalarıdır. Grup politikasının doğuşu anlamına gelen bu model, sadece siyasal hizipler ve örgütler bakımından değil, aynı zamanda çeşitli ekonomik, meslekî, hatta sınıfsal veya bölgesel menfaatler bakımından da bir sınırlı plüralizm niteliği taşır; bunun ise, eninde sonunda, artık totaliter adına layık olmayacak bir sistem çeşidine dönüşme yolunu açması gerekir. Gordon Skilling, böylece totaliter sistemin ana rahminde oluşabilecek bu sistem türünü, eserinde çok müteredditve belirsiz şekilde tasvir etmiştir. Ancak, böyle bir dönüşümün bazı ciddi güçlükleri de vardır; çünkü ideoloji ile veya parti gibi daha kapsayıcı bir merkezî siyasal örgütle bağlantılı olmadığı, böyle bir teknokratik iktidar ve menfaat grubu iktidarı karışımına meşruluk verecek gerçek ve bağımsız halk tercihleri de bulunmadığı taktirde, sistem nihaî meşruluğunu nereden alacaktır? Ne yazık ki, totaliter sistemlerde böyle bir hayat çizgisini gözlemleyebileceğimiz örneklerin sayısı sınırlıdır; bunlardan birçoğunun nispeten yakın zamanlarda kurulmuş olması, Faşist İtalya gibi diğer bazı örneklerde toplumun totaliter modelin uygulanışına karşı direnişi nedeniyle modelin tam gerçekleşememesi ve Nazi rejiminin erken yıkılışı, bunun nedenleridir.

Bu değişimler, muhtemelen, totaliter rejimlerdeki yönetici elitlerin ve orta kademe kadroların, sosyal, eğitimsel ve meslekî köken yönünden çok farklı bileşimler oluşturmalarıyla da ilişkilidir. Söz konusu değişim-

26 Bk Aşağıda. S. 225 vd.

lerle Max Weber'in formülleştirdiği meşruluk tipleri arasında da ilginç korelasyonlar bulunabilir. Bazı bakımlardan totalitarizm-öncesi olarak nitelendirebileceğimiz bir başlangıç safhasından sonra, ideolojik beyanların ortasında, bir havariler grubu tarafından desteklenen bir tür karizmatik otoritenin ortaya çıkması olasıdır. Liderin veya halefinin eşsizliğine olan inancın zayıflaması ise, patrimonyal bürokratik unsurların bir kombinezonuna vücut verebilir ve bu da, yozlaşarak bir sultancı tipe dönüşebilir; öte yandan, totalitarizm-sonrası safhada da, patrimonyal bürokratik niteliklerle birlikte, hukukî otoritenin ortaya çıkışına, karizmatik liderliğe karşı güvensizlik ve onun yeniden doğuşu korkusuna ve karizmayı partide kurumlaştırma girişimlerine bir arada rastlanabilir. Menfaat veya grup politikasının kurumlaşması, Yugoslavya'da gerçekleşmiş göründüğü gibi, meslekî temsile dayanan bir çeşit korporatif temsile yol açabilir; şüphesiz, Sovyetler ideolojisi, yarışmacı demokrasi modeline daha yakın düşecek olan bir bireysel temsil sistemine sağlayamayacağı bir meşruluğu, böyle bir sisteme sağlayabilir. Bu durumda parti örgütü, dolaysız kitle katılmasının daha plebisitçi nitelikteki unsurlarını güçlendirmek suretiyle, buna karşı koyabilir. Burada şunu belirtmek ilginç olur ki, totaliter safhalarında korporatif organik unsurlara ilgi duymuş olan totaliter sistemler bile, korporatif organik temsile karşı kuşkulu olmuşlardır; parti liderliği de, daha karizmatik plebisitçi unsurları güçlendirmeyi tercih ederek, bu eğilimleri reddetmiştir.

"Sol"un ve "Sağ"ın Totalitarizmi

Birçok eleştiricilerin haklı olarak belirttikleri gibi, totaliter modeli kullanan eserler (tıpkı demokrasi teriminin, İskandinavya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi çok farklı siyasal-sosyal sistemleri kapsayacak biçimde kullanılışı gibi) iktidarın örgütlendirilmesi, yaratılması ve kullanılması yollarına ilişkin biçimsel benzerlikler üzerinde durmuşlar ve başka bakımlardan birbirlerine hayli benzer sayılabilecek kurumlar vasıtasıyla saptanan ve uygulanan politikaların içeriğini ihmâl etmişlerdir. İşlerin nasıl yapıldığını vurgulanmasıyla, bunların kimin için ve kime karşı yapıldığı sorunlarının ihmâl edilmiş olabileceği noktasında, eleştiriciler bir ölçüde haklıdırlar. Ne yazık ki, farklı totaliter sistemleri, özellikle komünist ve faşist sistemleri karşılaştıran literatür zengin değildir. Talmon (1961, s. 6-8) birkaç sayfa içinde, her iki totalitarizm türünün ideolojik varsayımlarındaki bazı temel farkları vurgulamıştır; Groth (1964) da, sistematik bir çözümlemenin zorluklarına işaret etmekle birlikte, birtakım temel farkların daha ampirik bir çözümlemesini yapmaya teşebbüs etmiş-

tir. skolastik gibi de görünse, kendisinin tam çözememiş olduğu bu metodolojik problemlerin bazıları üzerinde durmaktan kaçınamayız.

İlk güçlük, faşist totaliter sistemlerin, özellikle tam anlamıyla totaliter denilebilecek tek faşist sistemin, Sovyetler Birliği'ne kıyasla kısa ömürlü oluşudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki Hitler rejimi gibi daha yerleşme safhasında olan bir totaliter sistem, Stalin'in Sovyetler Birliği gibi ikinci ya da üçüncü onyılını yaşayan bir rejimle kıyaslanabilir mi? İkinci bir güçlük, savaşın Alman ve (daha sınırlı ölçüde) İtalyan toplumları üzerindeki etkisini diğer etkilerden tecrit etmektir. Acaba Nazi rejiminin bazı özellikleri savaşın sonucu muydu? Savaş, totalitarizm yönündeki süreci hızlandırdı mı, yoksa bunu geçici olarak engelledi mi? Rejimin totaliter potansiyelini daha iyi değerlendirebilmek için, acaba onun savaştan sonraki gelişimini mi beklemek gerekirdi?

Metodolojik güçlüklerin başka bir bölümü de, faşizmin çözümlenmesinden doğmaktadır. Nazizm, ne ölçüde, faşizmin çok özel bir tipi veya faşist rejimlerin örnek bir modelidir? Uzun bir kurumlaşma geçmişine sahip olan, karmaşık, ileri toplumlarda faşizmin ideolojik ilkeleri ne ölçüde gerçekleştirilebilir? Gerçekten, bu toplumlarda, faşizmin hitap etmek istediği halk kitleleri, özellikle sosyalizm ve Katolik sosyal hareketleri gibi, daha eski siyasal akımlarca büyük ölçüde etki altına alınmış; dolayısıyla faşizmin etkisi, toplumun diğer tabakalarıyla sınırlı kalmıştır. İdeolojik formülleri son zamanlarda daha çok dikkat çekmeye başlayan sol faşistler (Kühnl, 1966) bu problemin farkındaydılar. Bazı Balkan ülkelerinde (Nagy-Talavera, 1970) ve Peronizmde (Germani, 1965, 1973; Kirkpatrick, 1971) olduğu gibi, orta-sınıftan veya üst orta-sınıftan çok, halktan destek gören diğer faşist hareketler, alt sınıfların bazı kesimlerinde böyle güçlü parti bağlarının henüz gelişmemiş olduğu toplumlarda ortaya çıkmıştır. Marksist literatürde gördüğümüz üzere, faşist partilerin başlangıçtaki sosyal tabanlarını sadece İtalyanlar ve Nazilerle sınırlı olarak ele alan bir çözümleme, daha geniş bir *Volksgmeinschaft* ve daha az sınıfsal bir faşist hareket olasılığını açıkça gözardı eder. Bu tür bir çözümlemenin bünyesindeki bir iç çelişme de, iktidardaki bir totaliter partinin baştaki sosyal bileşimini ve hitap ettiği sınıfların menfaatlerini yansıtma derecesidir (Schoenbaum, 1967; Dahrendorf, 1965; Kele, 1972). Burada da Nazi deneyiminin kısalığı, karşılaştırmalar yapma imkânını ciddi şekilde sınırlamaktadır.

Karşılaştırmaların değeri, büyük ölçüde, ele alınan politika alanının darlığına veya kapsayıcılığına bağlıdır. Sistemlerin benzerliğini ileri sürenlerin, bu rejimlerin zorlayıcı yönlerine, hukuk sistemleri ve yargının rolü üzerindeki etkilerine, eğitim ve gençlikle ilişkilerine, aile üzerindeki

bazı etkilerine ve belki her şeyden önce kitle haberleşme araçları, kültür ve sanat üzerindeki etkilerine ve dinle olan ilişkilerine ağırlık vermekte olmaları anlamlıdır. Öte yandan bu yazarlar, nasyonel sosyalistlerle ekonomi arasındaki ilişkilere; malîklerin, menajerlerin ve plancıların rolleri gibi hususlara; ekonomik politikaların saptanmasında ve üretimin yönlendirilmesinde hükümetin ve partiye bağlı sektörün rollerine pek kısa olarak değinmişlerdir (Schweitzer, 1965; Mason, 1968; Milward, 1966; Eichholtz, 1969; Nennig, 1973). Totaliter sistemlerin, ekonomik kararlar ve günlük iş hayatı açısından, sosyal sınıflar ve belli sosyal gruplar arasındaki gelir ve iktidar dağılımı üzerinde yaptıkları etkinin çözümlenmesi, daha da karmaşık bir iştir (Schoenbaum, 1967; Schumann, 1958; Uhlig, 1956; Bauer, Inkeles ve Kluckholn, 1956; Inkeles ve Bauer, 1959; Lipset, 1973; Lipset ve Dobson, 1973). Groth ve diğer yazarlar, işte bu alanda temel farklar bulmakta, faşist totalitarizmin sınıf yapısını değiştirmek istemediğini, komünizmin ise böyle bir değişimi bile bile amaçladığını ileri sürmektedirler. Eğer sadece büyük teşebbüslerin özel mülkiyeti değişkenini nazara alıp, mülkiyetle kontrolün birbirinden ayrılışını ve bu kontrolün ne ölçüde devletin ya da partiye bağlı kuruluşların eline geçtiğini gözardı edecek olursak, elbette böyle bir iddia kolayca ileri sürülebilir.

Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin ve Bolşevik Devrimi'ni destekleyenlerin sosyal temeli ile Hitler'in iktidara gelişini destekleyenlerin sosyal temeli arasındaki ilk fark nedeniyle, iki rejimin elitlerinin sosyal bileşimleri birbirinden çok farklı olmuştur; özellikle orta kademelerde, işçi sınıfından gelen liderlerin sayısı, Naziler'de Bolşeviklerdekinden daha az olmuştur (Linz, yayınlanacak; Lerner, 1965; Zapf, 1966). Son yıllarda Sovyetler Birliği liderliğinin bileşiminin önemli ölçüde değiştiğini biliyorsak da, (Farrell, 1970; Barghoorn, 1972), bir ikinci kuşak Nazi elitinin bileşimi nasıl olabilirdi, bunu bilmemiz mümkün değildir. Sovyetler'de eğitime daha çok önem verildiği, bunun da bazı mevkilerin aydınlar arasında el değiştirmesine yol açtığı; Almanya'da ise tüm toplumun Nazileştirilmesinin, belki daha geniş tabanlı bir elit devşirmesine, değerleri ve yaşam tarzı Nazilerle çatışan bazı geleneksel tabakaların da bertaraf edilmesine yol açabilecek olduğu düşünülürse, elbette bu iki sistemin bir ölçüde birbirine yaklaşmaları beklenebilirdi.

Ancak, elitin bileşimi sorununu, gelirin ve diğer yararların, menajerler, memurlar, işçiler ve çiftçiler gibi bellibaşlı sosyal tabakalar ve gençlerle yaşlılar gibi üretici olmayan gruplar arasında nasıl dağıtıldığı sorunundan ayrı tutmak gerekir. Birçok yararların, ücret ve maaşlar yoluyla dağıtılmadığı toplumlarda, böyle bir karşılaştırma, özellikle güçtür; siyasal ve sosyal sistemleri karşılaştırırken, ekonomik gelişme düzeylerini, iş

hayatındaki devri hareketleri ve aynı ideolojik blok içinde bile olsa milletlerarası bağımlılık ilişkilerini sabit tutmak suretiyle, daha birçok araştırmaların yapılması gerekir. Şüphesiz bu farklar, sadece siyasal elitin sosyal bileşiminden veya eski elitin bazı mevkilerde gösterdiği süreklilikten çıkarılamaz. Üstelik modern bir ekonomide bu farklar, sadece mülkiyetin dağılımına da bağlı değildir.

Sovyetler Birliği'nin, savaşta yıkıntıya uğramış bir ülkede, eski sosyal yapıyı çoğu zaman fiziksel anlamda yıkmış bir devrimden sonra kurulmuş olmasıyla; Nazi yönetiminin, iktidara gelişine rıza göstermiş bir toplumda kurulması, dolayısıyla toplumun restore edilmesine veya yeniden inşa edilmesine aynı ölçüde gerek duyulmamış bulunması arasında da bir karşıtlık vardır.

Komünizmle faşizm arasındaki açık bir fark, faşizmin milliyetçiliğe, hatta devlet sınırlarının millet sınırlarıyla çakışmaması hâlinde devlet aleyhtarı bir pan-milliyetçiliğe çılgınca bağlanmış olmasına karşılık; Bolşeviklerin ideolojik enternasyonelizme ve biçimsel düzeyde federal, çok-milletli devletlere bağlı bulunmalarıdır. Ne var ki, faşistlere, birçok yönlerini takdir etseler de komünizme saldırma bahanesi vermiş olan bu sert ideolojik ayrım, uygulamada iki tip totalitarizmi birbirinden ayıracak öyle açık bir kriter oluşturmamaktadır. Totaliter Rusya ve Çin, özellikle Stalin dönemindeki vatan savunması savaşlarında, millî bağlara ve geleneklere hitap etmekten vazgeçmiş olmadıkları gibi, Sovyet liderliği diğer komünist ülkelerle ilişkilerinde kendi millî menfaatini ihmâl etmemiştir; öte yandan bu ülkeler de, meselâ Romanya gibi (Jowitt, 1971), demokratlaşmaya veya liberalleşmeye kalkmaksızın, milliyetçiliğe yönelmek suretiyle meşruluklarını gitgide güçlendirmişlerdir. Buna karşılık, ilk faşist hareketlerin içerisinde, özellikle Alman sol nasyonel Sosyalistleri arasında, İtalyan faşizminin bazı kollarında ve SS ideologları arasında, enternasyonelizm unsurlarına rastlanmaktadır (Ledeen, 1972; Kluke, 1973).

Şüphesiz, Nazizmin ırkçılığı, bu totalitarizm türü ile Sovyetler Birliği'ndeki totalitarizm arasında hayati bir fark teşkil etmiştir; oysa, Nordik veya Aryan ırkının ön plana çıkarılması, geleneksel milliyet anlayışıyla da gizliden gizliye çatışıyordu. Macarların Ok Haç'ları ile Romenlerin Demir Muhafızlar'ı istisna edilirse, faşizmin birçok tezahürleri, ırkçı hatta anti-Semitik değildi. Hatta faşist liderler, kendilerini Batılı-olmayan faşist hareketlerle bile özdeştirebiliyorlardı (Kühnl, 1966). Gerçekte faşizm, münhasıran Avrupa'ya özgü de değildir. Japon faşistlerinin, bürokratik, askerî ve otoriter devlet karşısında yenilgiye uğramaları (Maruyama, 1963; Morris, 1968); Chandra Bosse'nu Hint faşizmiyle Brezilyalı *Integralistas*'ın temsil ettiği Latin Amerikan faşizminin de başarısız kalmaları (Trindade,

1974) bu gerçeği gözlerden saklamıştır. Komünistlerin, anti-Siyonizm ve anti-kozmopolitanizm etiketleri altındaki anti-Semitizmleri ırkçı nitelikte olmamakla ve politikalarında ancak önemsiz bir rol oynamakla beraber (Çinlilerin bazı Batılı-olmayan ırklara çekici gelmeleri de, daha çok, siyasal-ekonomik çatışmanın bir unsurudur) bu talî eğilimler, iki tarihsel hasım arasında, bu ideolojik boyut yönünden ilk bakışta pek açıkmış gibi görünen farkın, o kadar açık olmadığını göstermektedir.

İki hareketin ideolojik ifadeleri arasındaki önemli bir fark da, elitçilik ve liderlik prensibi üzerindeki vurguya ilişkindir; faşizmde bu prensibin daha baştan beri taşıdığı karizmatik anlam, komünizmin temelde demokratik inançlarıyla (hatta bu, demokratik merkeziyetçilik biçiminde bile olsa) çelişmektedir. Gerçi Stalinist türde bir kişilik kültü, iki sistemi birbirine hayli yaklaştırmıştır; ama bunun hiçbir ideolojik meşruluk taşımayışı, Kruşçev reformlarını kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur. Buna karşılık, "öncü" parti kavramı, önemli bir elitçi unsur yaratmış, parti okullarındaki özel eğitim de bunu büsbütün güçlendirmiştir. Öte yandan, bu önemli ayrımı yaparken şunu da unutmamalıyız ki, önceleri faşist doktrinde ve parti tüzüklerinde liderlik, salt geleneksel bir biçimde değil, demokrasi partiyle sınırlı bile olsa, demokratik bir yoldan meşrulaştırmıştı. Faşizmde ırk, parti ve lider çevresi elitçiliği, nihaî olarak milletle (*Volksgmeinschaft)* özdeşlik fikrine dayanmıştır. Bu da, sonuçta, statüye ve sınıfa dayanan geleneksel toplumlara bazı eşitlikçi özellikler getirmişti; meselâ parti üyeleri arasında rütbesine bakılmaksızın ikinci tekil şahsın kullanılması, parti içindeki yeni bir hiyerarşinin geleneksel statü ve sınıf farklarını yıkması, farklı sınıflardan üyeler arasında sembolik olarak ifade edilen bir dayanışma duygusu gibi. Aslında faşist rejimler, dayandıkları sosyal taban ve iktidarı genellikle devrimci olmayan yollardan ele geçirmiş olanları nedeniyle, bu tür inançlarını gerçeğe tam intikâl ettirememişlerdir; dolayısıyla iki sistem, gerçekte birbirinden çok farklıdır. Nihaî hedef olarak her iki ideoloji de, demokratik rejimlerin ayırıcı özelliği hâline gelmiş olan sınıf çatışmalarının kurumlaştırılması yerine, farklı yollardan sınıfsız bir toplum kurmayı amaçlamışlardı. Totalitarizmi eleştirenler, işin bu yönünü yakalayıp, yöneticiler tarafından bağımlılaştırılan, istenilen yöne sevkedilen, farklılaşmamış bir kitle toplumunun olumsuz yanını vurgulamışlardır; ancak bu eleştiriciler, sınıf çatışmalarının sertleştiği, proletarya diktatörlüğünün Marx'ın kastettiği anlamda bir çoğunluk diktatörlüğü değil, bir azınlık diktatörlüğü olacağının açıkça anlaşıldığı (çünkü Marx'a göre proleter sayılması gereken bazı önemli kesimler, meselâ beyaz yakalı işçiler kendilerini proleter saymak istememektedirler) toplumlarda yaşayan insanlara, bu yeni cemaat duygusunun çekici geldiğini gözden kaçırmışlardır.

Komünizmle faşizm arasındaki karşıtlık, bir yandan bunları ayıran birtakım nihaî sosyal felsefî varsayımların önemini, bir yandan da bunların, modern topluma ve onun getirdiği gerginliklere karşı bazı ortak tepkilerini aydınlatmaktadır; bu gerginlikler, modern toplumdaki plüralizmden, menfaatler çatışmasından ve laikleşmeden bu yana ortak kapsayıcı bir değer sisteminin mevcut olmayışından doğmaktadır. Bununla birlikte, zihinsel kökenlerdeki bu nihaî farklar, iki sistemin farklı yönlerde gelişmeleri ve içsel eleştirinin temeli açısından, son derece büyük önem kazanmıştır. İdeoloji ile onun siyasal bakımdan uygulandığı toplumun gerçekleri arasındaki ilişki, bir yandan da bu iki hareketin iktidara geliş biçimleri, farklı sosyal tabakalar bakımından çok farklı sonuçlara yol açmıştır. Belli bir çözümleme düzeyinde, ideolojik varsayımlar arasında ne gibi bir yakınlık bulursak bulalım, faşist ve komünist rejimlerin gerçeklikleri birbiriyle karıştırılamaz. Ne var ki, bu ideolojik varsayımlardan bazıları, siyasal iktidarın örgütlendiriliş biçimi ve dolayısıyla ortak totaliter özellikler yönünden (ideolojinin rolü, iktidarın bir yönetici grupta toplanması, partinin rolü, mobilizasyona önem verilmesi) büyük önem taşımıştır.

Her iki sistemi daha iyi anlayabilmek için, bu üç unsur bakımından Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında ne gibi farklar olduğunu özel olarak karşılaştırmak ilginç olacaktır. Komünizmle faşizm arasındaki en önemli fark, muhtemelen, ideolojinin mahiyetinde ve onun siyasal süreci etkileyiş tarzındadır. Faşizmin ideolojik niteliğini inkâr edenlerin ve onu sadece, fikirleri Makyavelci bir iktidar arayışına uyarlayan liderlerin keyfî beyanlarından ibaret sayanların tutumunu benimsemiyoruz. Faşizm üzerindeki yeni çalışmalar, özellikle Gregor, Mosse ve Nolte'nin eserleri,[27] faşizmle diğer siyasal ideolojiler arasındaki farkı bir kere daha açıkça belirtmiştir. Faşist ideolojiyi ve literatürü, parti programlarını ve sloganlarını okuyan bir kimse, şüphesiz, bunları diğer ideolojilerden, meselâ muhafazakârlık ve Katolik korporatizm gibi ona belli ölçüde benzeyen ideolojilerden ayırdedebilir (Schmitter, 1974; Wiarda, 1973a, 1973b, 1974); tıpkı Marksist-Leninist bir anlatımın, çeşitli Afrika sosyalizmlerinden ve Üçüncü Dünya'nın benzer ideolojilerinden ayırdedilebilmesi gibi. Faşizmin siyaset sahnesine geç çıkmış ve dolayısıyla kendisini, geniş ölçüde, anti-liberalizm, anti-komünizm, anti-klerikalizm, anti-enternasyonelizm, anti-proletaryacılık gibi negatif terimlerle tanımlanmış olması; onun bir zamanlar olumlu bir cazibeye sahip, kendine özgü bir üslûp, bir anlatım tarzı, bir duyarlık oluşturmuş bulunduğunu gözden saklamamalıdır. Anti-rasyonalist, entelektüel ve bilimsel düşünceden çok, eylem ve he-

27 Bk. Aşağıda.

yecana ağırlık veren bir anlayışın, bir ideoloji teşkil edemeyeceği iddiası, modern ve saygın felsefe ve düşüncede birçok akıl-dışı çizgilerin bulunduğu gerçeğini gözardı etmektedir. Daha ciddi bir fark, komünizmle Marx'ın eserleri arasındaki ilişkidir; Marx ise, bir eylem adamı oluşundan başka, bir filozof ve derin bir sosyal bilimciydi. Gerçi faşistler birçok filozofların, düşünürlerin ve yazarların isimlerini ve düşüncelerini kullanmışlardır ama bunlardan hiçbiri, onlar bakımından benzer ölçüde bir önem kazanmamıştır; dolayısıyla, iktidarın ele geçirilmesinden önce ve ondan bağımsız olarak ifade edilmiş bulunan hiçbir düşünce, faşist hareket içerisinde bir meşruluk ve eleştiri kaynağı olarak aynı derecede bağlayıcı nitelik taşımamıştır. Bir yandan bu olgu, bir yandan eylem üzerindeki irrasyonel vurgulama (bu, komünizmde de büsbütün eksik değildir) siyasal oportünizme çok daha geniş bir alan sağlamış, dolayısıyla faşist totalitarizmi bir ideokrasiden çok, bir liderin ve onun sadık yandaşlarının genellikle fikirden yoksun yönetimi hâline getirmiştir. Her iki örnekte de totalitarizm, ideolojik mirasın istenilen kalıba sokulmasına, Stalin örneğinde Bukharin gibi hareketin aydın üyelerinin dahi tasfiyesine, Hitler örneğinde Rosenberg'in Mussolini örneğinde de Gentile'nin etkilerini yitirmelerine yol açmıştır. Bununla birlikte, Marx ve Lenin'in ve onların basılı eserlerinin kutsallaştırılmış olması, netice itibarıyla, bazı entelektüel eleştirileri, komünist düşüncenin daha işlenip geliştirilmesini ve böylelikle ideolojinin canlılığını korumasını mümkün kılmaktadır. Her iki ideolojik hareketin temelindeki ana fikirler, fikrî mirasımızın sürekli bir parçası olup, modern insanın birtakım ihtiyaçlarına cevap vermektedir; ancak modern bir toplum ve ekonomi bilimine daha yakın oluşu itibarıyla Marksizm, şüphesiz, rasyonel politikaların oluşturulabilmesi için daha uygun bir temel sağlamaktadır. Bazı seçkin aydınlar faşizme karşı geçici bir sempati veya yakınlık duyabilmiş (Hamilton, 1973) olsalar bile, bunlardan pek azı, onun olumsuz yönlerini haklı gösterecek izahla bulabilmiştir. Marx'ın düşüncesi gibi bir düşünce sisteminin yokluğu da, inançlı yandaşlar ve parti neferleri dışında, faşizmin çekiciliğini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Marx'ın, komünist-olmayan demokratik bir yönde, hatta liberal-insancıl bir yönde yorumlanmasının mümkün oluşu, Marksist-Leninistler ve özellikle Stalinistler dışındaki kişilerin, komünist sistemlerin ideolojisine karşı beğeni duyabilmelerine imkân vermektedir. Bu ise, ideolojinin evrimi ve çok merkezlilik yönünde bir itici güç teşkil edebilir (Labedz, 1962; Laqueur ve Labedz, 1962; Drachkovitch, 1965; Shaffer, 1967; Triska, 1969) ve dolayısıyla katı bir totalitarizmle çatışabilir. Nazizmde ise, sosyal Darwinizm, tamamen bilim-dışı bir ırkçılık ve irrasyonel bir iradecilik unsurlarının, eğitim görmemiş ve kendi kendini yetiş-

tirmiş bir kişinin elinde bir araya gelişi, bölgesel ve kaba bir ideolojiye yol açmış; bu ideolojinin uygulanması da, ideolojik totaliter yönetimin mümkün olan en kötü yönlerini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzdendir ki, Hitler'den sonraki bir evrimi tasavvur edebilmek güçtür.

İki totaliter sistem arasındaki fark, bunlardan birinin bir ideoloji olmasına değil, iki ideolojinin farklı niteliğine dayanır. Böylece, komünizmi, Stalin zamanındaki en kötü tezahürlerinden soyutlayabilmemize karşılık, nasyonel sosyalizmi Hitler'den ve onun zihnindeki nihaî çözümden ayırdetmek hemen hemen imkânsızdır. Savaş sırasında Nazizm dışındaki faşist rejimlerin kaderinin faşist kampın liderine bağlı oluşu, buna karşılık Yugoslavya, Çin ve Küba örneklerinden sonra komünizmin Sovyetler Birliği'ne aynı ölçüde bağlı olmaması, iki ideolojinin geleceği açısından büyük önem taşır. Demokratik olmayan birçok rejimlerde faşist ideolojik unsurlar bulabiliriz ama gerçek bir faşist rejim bulabileceğimiz şüpheli, gerçek bir faşist totalitarizm bulabileceğimiz ise büsbütün şüphelidir. Neo-faşist partilerin başarısızlıkları, sırf askerî yenilgiyle ve bunların temsilcilerine karşı uygulanan ayrımcı tedbirlerle açıklanamaz.

Komünist ve faşist sistemlerde totaliter partilerin anlaşılış tarzındaki ve örgütlerindeki önemli benzerliklere rağmen, bunlar arasında ihmâl edilmemesi gereken önemli farklar da vardır; bu farklar, sadece, üye kitlesinin ve/veya elitin sosyal bileşimindeki farkların veya bunların iktidara gelişlerindeki farklı sosyal, ekonomik, siyasal ve tarihsel şartların bir sonucu değildir. Her şeye rağmen Bolşeviklerin örgüt anlayışı, On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupası sendikal hareketiyle az çok bağlantısı olan sosyalist kitle partilerinden kaynaklanmıştır. Lenin'in, bir profesyonel devrimciler eliti düşüncesi de, işçi sınıfı kitlelerinin sendikal bilincin ötesine geçme yeteneğinden yoksun oldukları şeklinde rasyonelleştirilmiş olsa bile, aslında Çarist otokrasinin özel şartlarına bir uyarlanmaydı (Schapiro, 1965; Daniels, 1969; Meyer, 1957). Oysa faşist partiler, Birinci Dünya Savaşı'nın deneyimlerinden kaynaklanmışlar ve/veya komünist partilerin başarısına karşı bir tepki olarak doğmuşlardır. *Arditi*'nin ve *Fronikampfer*'in savaş deneyimleri, askerî örgüt ve disiplin modellerinin vurgulanmasına, elit birlikler içindeki "cemaat" duygusuna, ideolojiyle yüceltilen üniforma ve semboller aşkına etken olmuştur. Örgütsel biçimlerden ve gençlerle eski muharipleri bir araya getiren sosyal bileşim modelinden güç alan hareket, bir araç olmaktan çıkarak, başlıbaşına bir amaç hâline gelir. Schmlenbadh'ın, gerek *Gesellschaft*'tan (dernek) gerek *Gemeinschaft*'tan (cemaat) farklı bir grup tipini anlatmak üzere icat ettiği bir sosyal kategori olan *Bund*'daki romantik unsur, faşist partilerin ayırıcı özelliğidir (Duverger, 1963, s. 124–32). Bir anlam arayışı içeren kişiselleşmiş ilişkilere kar-

şı ideolojik ilgi, bireyciliğin reddedilmesi, vb. , laikleşmiş burjuvazinin, güvensizliklerinden arınmış bir modern toplum özlemini yansıtmaktadır (Merkl, 1975). Bu durum, Nazi örneğinde sözde-dinsel bir karakterin ve bunun sonucu olarak törenlerin, doktrin aşılama faaliyetlerinin, üslûbun ve bir üyelik duygusu yaratılması sorununun vurgulanmasına yol açmıştır. Askerî terminolojiye uygun biçimde, ön hatla ikinci hattın, faşist müfrezelerin aktif militan üyeleriyle normal parti üyelerinin ayırdedilmesi, partiye elitçi bir unsur getirmektedir; faşist totalitarizmde örgütün türdeş olmama özelliği de buradan kaynaklanmaktadır. Almanya'da, *völkisch* hareket içindeki sözde-dinsel gruplar, köylü-asker demokrasisi hakkındaki romantik mistik imajlar, ortaçağ Töton şövalyeleri, yarı-yasal veya yasadışı paramiliter *Kampfbünde* ve nihayet Hitler'in Cizvitlere karşı nefret-sevgi tutumu hep bir araya geldiğinde, bu eğilim patlama noktasına ulaşmaktadır (Gamm, 1962). Almanya'da gördüğümüz, bu herbiri kendine özgü birörnek stillere ve görüşlere sahip örgütler çokluğunun (parti, SA, SS ve nihayet SS'in kendi içindeki bölünmeler) komünist ülkelerde benzeri yoktur. Kızıl muhafızlar, normal parti örgütünden üstün bir elit oluşturmamışlar, esas itibarıyla daima araçsal nitelikte kalmışlardır. Bu örgütler çokluğu, Nazi totalitarizmine bir türdeşsizlik unsuru getirmiş, böylece bürokratik olmaktan çok, feodal özelliklere yol açmıştır (Koehl, 1972). Elitler arasındaki iç kavga, sadece bireylerin değil, aynı zamanda siyasal örgütlerin kavgasıdır; bu kavga, toplumun veya kamu yönetiminin değişik kesimleriyle özdeşlik kuran hizipler arasında değil, birbirleriyle bağlılıkları liderle olan özdeşliklerinden ibaret bulunan siyasal örgütler arasında geçmektedir. Bunun başka bir sonucu da, polisle parti eliti olan SS arasındaki garip bir kaynaşma yoluyla, terörün partiyle daha yakından bağlantılı hâle gelmesidir.

Örgütsel biçimlerde ifadesini bulan ideolojik unsurlar, Nazizmin temelde anti-demokratik ve anti-popülist olan karakterini daha güçlendirmektedir. Bu unsurlar, aynı zamanda, erkeklerle kadınları ayıran, dolayısıyla gizli bir homoseksüel unsur da taşıyan bir erkeklik kültüne güç katmaktadır. Nazi abartmaları bir yana, bu üslûp unsuru, niçin faşist partilerin hiçbirinde kadınların, bazı komünist hareketlerdeki gibi ön planda bir rol oynamamış olduklarını açıklar. Milis parti örgütü, faşist partilerin, iktidarda olmadıkları sıralarda canlılıklarını devam ettirmelerini ve seçimlere yönelik muhalefet partileri hâline gelmelerini güçleştirir; bunların, parçalanmaktan kurtulmak için bir an önce iktidarı ele geçirmek istemeleri de bunun sonucudur. SA üyesinin veya *squadristi*'nin bu tür aktivizmi, bir komünist partisinin üye ve seçmenlerinin sadakatleri gibi uzun süre devam ettirilemez. Milis parti örgütü, subayların ilk zamanlarda

faşist partilerle işbirliği etmelerini, onlarda aktif rol oynamalarını açıkladığı gibi, bazı faşist hareketler hakkında ordunun duyduğu kuşkuyu, hatta nefreti de izah etmektedir (bunun bir örneği, Demir Muhafızlar'ın Mareşal Antonescu tarafından bastırılmasıdır). Bu tür para-militer siyasal örgütlerin kapalı niteliği, faşistlerin ve komünistlerin, aktif hizmetteki subayların parti üyeliği sorununu birbirlerinden çok farklı biçimlerde çözmüş olmalarını da açıklar; komünistlerin, subayları partiye üye yapmaya çalışmış (Weinberg, 1964; Berghahn, 1969; Messerschmidt, 1969) olmalarına karşılık, Franco tam aksi uca giderek bütün subayları parti üyesi hâline getirmiştir. Waffen SS gibi bir parti ordusunun ortaya çıkışının temelinde de aynı şey vardır; bu ordu, Beria zamanındaki özel NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) birlikleriyle kıyaslanamaz; çünkü komünist sistemde bu birliklerin statüsü, ideolojik bakımdan aynı meşruluğa sahip değildi. Nazizmin çok örgütlü yapısı ve elit hareketinin kendi içindeki elitçilik, devşirme kanallarının çoğalmasına ve iç farklılaşmaya yol açmıştır; bu da, totalitarizmin bazı tasvirlerindeki monolitik otorite modeliyle çatışmaktadır. Nazilerin kariyer çizgileri, parti içinde ve partinin değişik örgütlerindeki görevler yoluyla değil, parti örgütlerinin meydana getirdiği feodal yapı içerisinde oluşmuştur; bu örgütlerin ayırıcı özelliği ise, herbirinin değişik alt-liderlerle özdeşleşmiş olmalarıdır. Ne var ki, bazılarının feodalizme benzettiği, bazılarının da bir çeşit anarşi olarak tasvir ettiği bu çokluk, Hitler döneminde (Hitler, kendi yararı için, bunları birbirine karşı oynamıştır) ve özellikle Hitler'den sonra yönetici grubun birliğini tehdit etmiş olmakla birlikte, otoriter rejimlerde gördüğümüz türden bir plüralizm, hatta Skilling ve diğerlerinin totalitarizm-sonrası komünist sistemlerde görmek istedikleri neviden bir grup politikası oluşturmamıştır. Bu lider-yandaş yapılarının ve bürokrasilerin, toplumun geri kalan kısmîyla olan bağlantısı çok farklı nitelikteydi. Buradaki çokluk, fonksiyonel bir uzmanlaşmaya ve (meselâ tarımda ya da endüstride deneyim sahibi olan parti üyeleri arasındaki gibi) bir iş bölümüne değil, kişisel bağlara ve üslûp benzerliklerine dayanıyordu; sosyal yapıyla olan ilişki, komünist parti hiziplerindeki kadar bile güçlü değildi. Totaliter ve yarı-totaliter partilerin karşılaştırılması, örgütsel ilkelerin ideolojiyle nasıl ilişkili olduğunu ve onunla nasıl süreçli etkileştiğini ortaya koymaktadır.

Yönetici grubun nitelikleri ve özellikle liderlerin rolü, muhtemelen, totaliter sistemleri birbirinden ayırdedebilecek en önemli değişkenler olmakla birlikte, teorik açıdan en az önem taşıyanlar bunlardır. Tarihsel şartlar, özellikle iktidarın ele geçirilmesi ve yerleşmesi süreci ve kişilik faktörler, daha ön planda yer almaktadır. Bunlar da, şüphesiz, genelleştirmelere daha az elverişli, kişiliklere daha fazla bağlı, hatta bir ölçüde

tesadüfî faktörlerdir. Stalin ve Hitler'le çalışma arkadaşları arasındaki etkileşim kalıplarının, ne dereceye kadar ideolojiyi ve örgütsel biçimleri, ne dereceye kadar bunların kişiliklerini yansıttığını söylemek güçtür. Stalin'in, Bolşevik Devrimi'nin ilk liderlerinden sadece biri oluşu ve emri altına almak istediği eşitleri tarafından hiç de sevilmemesi, ilişkilerindeki derin kuşkuları ve temizliklerin politbüro liderliğinin büyük bölümünü etkilemiş olmasını açıklamaktadır (Schueller, 1966; Levytsky, 1974). Buna karşılık Hitler, muhalefetteki uzun yıllar süresince partiye şekil verebilmiş, muhaliflerin ayrılması partide sadece sadık yoldaşları bırakmıştır; buna rağmen o bile, Roehm'ü ve SA liderlerini temizleme lüzumunu duymuştur. İki yönetici grup arasındaki farkın daha açık gözlemlenebileceği alan, üst lider, yardımcıları ve sıradan üyeler arasındaki ilişkiler olabilir. Şüphesiz bu ilişkiler, Orlow (1973) ve Nyomarkay'ın (1967) eserlerinde, Peterson'un (1969) Hitler'le *Gauleiter*'ların ilişkileri hakkındaki tasvirinde, Doğu Avrupa ve Çin'deki komünist elitlere ilişkin eserlerde (Farrell, 1970; Barton, Denitch ve Kadushin, 1973; Bock, 1970; Lewis, 1963; Scalapino, 1972) gösterildiği gibi, büyük ölçüde, partinin ve liderlik grubunun büyüme sürecine bağlıdır. Partiye katılma tarihi, hapishane arkadaşlığı gibi ortak deneyimler, enternasyonel tugaylar, bölgesel parti örgütleri, gerilla veya şehirlerdeki yeraltı faaliyetleri, benzer parti ya da örgütlerle birleşmeler, vb. hareket partilerinin iç hayatını anlamak bakımından önemli faktörler oluşturur. Bunlar genellikle, demokratik elitlerin incelenmesinde kullanılan standart sosyolojik köken değişkenlerinden daha önemlidir; bu da, siyasal sosyalleşmenin ve örgütsel deneyimlerin önemini gösterir. Aynı faktörler, gerek faşistler arasında, gerek komünist kamp içerisinde, farklı totaliter sistemlerin, farklı hava ve uslûplara sahip oluşlarını da izah eder.

Groth'un belirttiği gibi, iktidarın ele geçirilmesi sürecinde yapılan ittifaklar, hiç değilse sistemin tamamen yerleşmesine ve olgunlaşmasına kadar, sistem üzerinde önemli ölçüde etkili olur. Gerçekten, faşistler ve Naziler, onları kendi amaçları için kullanmayı ümit eden kurumların ve partilerin desteği, birçok potansiyel muhalifin de pasif desteği veya en azından boyun eğmesiyle, sözde-yasal yollardan sessiz bir devrimle iktidara gelmişlerdir (Linz ve Stepan, basılacak); bu nedenle, iktidarı devrimle, iç savaşla veya Sovyet ordusunun desteğiyle ele geçiren komünist sistemlere (Seton-Watson, 1952; Gripp, 1973, s. 19-39) oranla, iktidar-öncesi sosyal yapıyla olan ilişkileri daha karmaşık niteliktedir. Komünist olsun veya olmasın, totaliter sistemler arasındaki farkların birçoğu, bunların iktidara nasıl gelmiş olduklarıyla ve iktidara gelmeden önceki kuvvet ve tutarlılıklarıyla izah edilebilir (Huntington, 1970, s. 14). İktidara

el konulan toplumun tipi ve bunun gerçekleştirildiği şartlar, rejimin nispeten az veya çok totaliter karakterini, İtalya ve İspanya örneklerinde de faşist liderlerden birçoğunun tutkularına rağmen tam bir totaliter rejim kurmada uğranılan başarısızlığı açıklar. Faşist unsurların yanında, antifaşist olmasalar bile, faşizm-öncesi veya sözde-faşist unsurların da bulunuşu, doğal olarak, partinin ve bağlı kuruluşların ideolojisini, örgütünü, karakterini ve iktidarın yerleşmesi sürecindeki birçok politikalarını etkilemiştir. Rus, Çin, Yugoslav, hatta Küba komünistlerinin aksine, faşistlerin iktidarı nispeten kolay ele geçirmiş olmaları, Peterson'un (1969) pek güzel tasvir etmiş olduğu gibi, Nazi yönetiminde bile politika sapmalarının çok daha geniş kapsamlı oluşunu izah etmektedir. Doğu Avrupa komünist ülkelerinde de bunun ilginç paralellerini bulabiliriz; özellikle Polonya örneğinde Komünist partinin nispeten zayıf oluşu ve Kilise'nin gücü, Macaristan'dakinden çok farklı örüntülere yol açmıştır. Stalinizmin tasfiyesi sürecinin çeşitli biçimlerine ilişkin çözümlenmesinde Azrael (1970), *"Doğu Avrupa'da İktidar ve Otorite"* adlî eserinde Zvi Gitelman 1970), *"Komünizm ve Ekonomik Gelişme"* adlı eserlerinde Roger W. Benjamin ve John H. Kautsky (1968), toplumun ön-şartları ile iktidarın ele geçirilmesi ve yerleşmesi sürecinin, komünist rejimlerin mahiyetini nasıl etkilediğini inandırıcı biçimde göstermişlerdir. Ne var ki, karşılaştırma yapabilmemiz için, Çekoslovakya dışında, iktidarı yarışmacı bir demokrasi içerisinde yarı-yasal veya sözde-yasal süreçlerle ele geçirip sessiz devrimle kurulmuş, bir kez iktidara geldikten sonra da yönetimini demokratik olmayan bir hâkimiyete dönüştürmüş bir komünist rejim örneği mevcut değildir (Korbell, 1959). Böyle bir sistemde, devrim-öncesi kurumlarla, Kilise elitleriyle, menajerlerle ve orduyla bir çeşit işbirliğinin gelişip gelişmeyeceğini ve bunun diğer komünist rejimlerin gerçekleştirdikleri kadar topyekûn olmayan bir dönüşüme yol açıp açmayacağını görmek ilginç olurdu. Faşist rejimler ve özellikle Nazizm örneğinde, iktidar-öncesi kurumlar ve gruplar arasındaki çıkar özdeşliğini, ortak ideolojik angajmanları, bu kurumların iktidarı teslim edenlerce yozlaştırılmalarını veya kooptasyona tâbi tutulmalarını, zor ve korku yoluyla sağlanan işbirliğini birbirinden ayırmak, daima güçtür. Şüphesiz, bu faktörlerin hepsi, belli bir anda etkili olmuştur; totaliter sistemler arasındaki farklar da çoğu zaman, dikkatlerin bu sistemlerin şu veya bu safhası üzerinde toplanmasından kaynaklanmaktadır. Groth'un haklı olarak belirttiği üzere, iktidar-öncesi sosyal yapıların, kurumların ve menfaatlerin varlıklarını sürdürmeleri ve sistemin tutucu karakteri, Nazi yönetiminin ilk yılları, hatta belki savaşın ilk yılları bakımından doğru olmakla birlikte, 20 Temmuz 1944'ten sonrası için doğru değildi; belki bu nitelikler, İkinci Dünya Savaşı'nın zaferle

sonuçlanmasından veya Hitler'in yerine bir Himmler ya da Bormann'ın geçip Goering gibi diğer liderlerin tasfiye edilmelerinden sonra, ortadan kalkabilecekti.

Bütün makro-sosyolojik olgularda olduğu gibi, burada da eski deneyimlerin bilinmesi, genellemeleri zorlaştırmaktadır. Çin komünizmini, Doğu Avrupa'daki kolektifleşmeleri, Sovyetler Birliği ve Çin'deki terörü inceleyen bütün bilim adamları, Stalin dönemine ait bilgilerin başka ülkelerdeki komünist yöneticileri, taktiklerini değiştirmeye, Stalinizmin en kötü birtakım yönlerinden kaçınmaya, polis teröründen çok meselâ gönüllü katılma ve düşünce kontrolüne ağırlık veren başka sosyal kontrol yöntemleri bulmaya sevketmiş olduğunu belirtmişlerdir (Schurmann, 1968, s. 311–13). Bu anlamda, belli bir tarihsel deneyimi genelleştirmek tehlikeli olmaktadır; şüphesiz hiçbir totaliter sistem, eğer bazı Stalinci Doğu Avrupa sistemlerinin kısa bir süre oldukları gibi bağımlı bir sistem değilse, kendisinden önce gelmiş olan hiçbir totaliter sistemin tıpatıp aynı olmayacaktır. Bu anlamda, yakın geçmişi bilen insanların yönettiği hiçbir totaliter sistem, hiçbir siyasal süreç, kendinden önceki bir başkasıyla özdeş olmayacaktır. Model kurma girişimleri, makro-sosyal olguların tarihe bağlılığını hiçbir zaman gözardı edemez.

Totalitarizm Kavramının Eleştirileri ve Önerilen Bazı Alternatifler

Son yıllarda, totalitarizm deyimini kullanan eserlerin eleşitirisine önemli katkılarda bulunulmuş ve bunun yerine başka kavramların kullanılması önerilmiştir. "Mobilizasyon rejimleri" veya "partileri" bir yana bırakılırsa, bu önerilerden hiçbiri, aynı ölçüde bir kabul sağlayamamıştır. Bu eleştirinin, totaliter sistem modelini daha dikkatli biçimde geliştirmek, üstelik totaliter sistemlerin zaman ve mekân içindeki çeşitliliği hakkındaki bilgimizi arttırmak bakımından birçok geçerli noktaları vardır. Çeşitli eleştirilerin az çok sistemli biçimde ortaya konulması ve bunların geçerli katkılarıyla o kadar yararlı olmayan olumsuz yönlerinin birbirinden ayrılması, terimi muhafaza etmek isteyenlerin gelecekteki düşünce ve araştırmalarına zemin hazırlama bakımından bir ilk adım gibi görünmektedir.

Birçok eleştiriciler, açık veya zımnî olarak, kavramın soğuk savaş ortamı içinde formülleştirildiğini ve benimsendiğini, aşağılayıcı bir değerlendirme anlamı taşıdığını, polemiksel anlamının onu fikrî yönden yararsız kıldığını belirtmişlerdir (Barker, 1969; Curtis, 1969; Spiro, 1968; Burrowes, 1969). Oysa siyasal bilimin en önemli kavramlarının çoğu hakkında aynı şey söylenebilir; bunun alternatifi, siyasal tartışmaya ve mücadeleye girmiş olan bütün terimlerden vazgeçmek ve tamamen biçimsel bir termi-

noloji meydana getirmektir ki, bu da skolastik ve fildişi kuleye özgü bir tutum olacağı, uzman olmayanlarca güç anlaşılacağı gibi karşıt bir suçlamaya yol açacaktır. Başka bir alternatif, aktörlerin kendi sistemlerini tasvir etmek için değerlendirici anlamlarıyla birlikte kullandıkları terminolojiyi kullanmak ve bu terimlerin çoğu zaman gözden sakladığı gerçekleri tasvir etmektir. Anlaşılan, bu çözümlerden ne biri, ne de öteki yeterlidir. Üstelik eleştiriciler, totaliter teriminin soğuk savaştan önce ortaya atılmış olduğunu (Janicke, 1971), yalnız liberal demokratlardan ibaret kalmayan birçok bilim adamlarıyla politikacıların da faşist ve komünist sistemler arasındaki ortak unsurların farkına varmış bulunduklarını unutmaktadırlar. Robert Michels, bu bilim adamları arasındaki seçkin isimlerden sadece bir tanesidir; siyaset cephesinde ise, birçok faşist hareketlerin sol kanatlarıyla, bazı muhalif komünistler bulunmaktadır. Eleştiriciler, totaliter teriminin, olumsuz bir anlama gelmeksizin, birçok faşistlerce kullanıldığını ve kabullenildiğini de unutmaktadırlar. Öyleyse, eleştiri daha çok şu noktadadır: Aynı terim, faşizmle sınırlı olacak yerde (bu taktirde de, terime hiç ihtiyacımız olmayabilir) faşist ve komünist rejimlerin birtakım ortak özelliklerini tasvir etmekte kullanılabilir mi? Şüphesiz ki kavram, özellikle bazı tanımlarda, çoğu kişinin bu rejimleri değerlendirişlerindeki en olumsuz birtakım yönlerle, özellikle terörle özdeştirilmiş; çeşitli değer perspektiflerine göre daha olumlu sayılabilecek olan yönler ihmâl edilmiştir. Hannah Arendt'in, terimi hemen hemen sadece Hitler ve Stalin yöntemleriyle sınırlı olarak kullanmış olması, bir rastlantı değildir. Oysa, bu ikisinden başka daha birçok siyasal sistemin, diğer otokrasilerden ayırdedilebilecek sayıda ortak özellikleri olduğu ortaya konulabilirse, terimi muhafaza edebilmemiz gerekir. Son tahlilde sorun, daha çok, bu iki kişinin yönetimini, onların kendilerine özgü kişiliklerinin mi, yoksa siyasal hayatın belli bir örgütlendiriliş biçiminin ve onu meşrulaştıran ideolojik varsayımların yarattığı imkânların mı bir sonucu olarak yorumlayacağımıza bağlıdır.

Eleştiriciler terimin, demokratik olmayan bütün sistemleri, hiç değilse yazarın hoşlanmadığı bütün sistemleri tasvir edecek şekilde gelişigüzel kullanılışını reddetmekte haklıdırlar; böyle bir anlayış, bizi faşizm terimini bilimsel anlamda kullanma imkânından da yoksun bırakır. Şüphesiz, terimin bir yararı varsa, o da diktatörlük, despotizm veya salt demokratik-olmayan rejimler için bir anlamdaş görevi görmek değil, otokrasinin çok özgül bir tipini tasvir etmek olmalıdır. Pek çok değer perspektifi bakımından Hitler yönetimi derecesinde, hatta ondan da daha olumsuz sayılabilecek birçok rejimler (özellikle Trujillo yönetimi) elbette vardır ama, bunlara totaliter adını vermenin hiçbir anlamı yoktur.

Revizyonistlerin başka bir iddiası da, totaliter sistemleri nitelendirmede kullanılan birtakım özelliklerin, başka siyasal sistemlere sahip toplumlarda, hatta ileri Batı demokrasilerinde de görülebileceğidir. Benzer şekilde, Barrington Moore'un (1965, s. 30–88) endüstri öncesi toplumlardaki totaliter unsurlara ilişkin çalışması, totaliter kavramının, totaliter adını verebileceğimiz siyasal sistemlerin incelenmesi dışında da yararlı olduğunu göstermiştir. Şüphesiz, totaliter siyasal sistemlerle, diğer sistemlerdeki totaliter unsurlar arasında bir ayrım yapılması yararlıdır; ancak bu, totaliter unsurların hâkim olduğu ve siyasal sistem bakımından temel nitelik taşıdığı sistemlerin totaliter olarak nitelendirilmesini geçersiz kılmaz. Yeni solun, liberal demokrasi hakkındaki yeni eleştirileri, şüphesiz totaliter terimin kullanımı açısından bir karışıklık yaratmaktaysa da, dolaylı olarak teriminin yararlılığını kanıtlamaktadır (Marcuse, 1964, 1969).

Diğer bir eleştiri, totalitarizmin, zaman içinde başka bir biçime dönüşmüş olan bir gerçekliği anlatmakla yetindiğidir. Yıkılıp tarihsel tartışma alanına intikal etmiş veya temel bir değişim geçirmiş rejimler, meselâ feodalizm, mutlak monarşi, aydın despotizm ve polis devleti, bu gibi terimleri tarih biliminin alanına terkeder görünmektedirler. O hâlde sorun şudur: Bu çeşit siyasal sistemlerin incelenmesi sadece tarihsel açıdan mı ilginçtir; yoksa bunlar feodalizm kavramından (terimi münhasıran tarihsel anlamında kullanıyoruz) tamamen farklı olarak, çağdaş siyasal sistemlerin anlaşılması açısından önem taşıyacak derecede kendi siyasal hayatımıza ve gerçekliğe yakın mıdırlar?

Eleştirilerin çoğu, haklı olarak, tanımların sayısından, farklı niteliklerinden ve kesinlik taşımayışlarından kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki bu eleştiri, siyasal bilimin karmaşık olgulara ilişkin kavramlarının pek çoğuna yöneltilebilir. Şüphesiz, farklı tanımlar ve tasvirler, olguların farklı boyutlarına ışık tutmak ve belki de (önemli ortak niteliklerin ancak sayılı birkaç tanesini paylaşan değişik tipte totaliter sistemleri ayırdetmek suretiyle) daha ileri bir kavramlaştırmanın unsurlarını sağlamak bakımlarından bilgimize katkıda bulunmuşlardır. Benjamin R. Barber'ın (1969) olgusal *(phenomenological)* ve özsel *(essentialist)* tanımları sınıflandırma çabası, yararlı olmakla birlikte, biraz skolastik niteliktedir. Böyle tanımların pek çoğu, tanıma dâhil edilecek siyasal sistemlerin, diğer çeşitli siyasal sistemlerden farklı olduğu birtakım niteliksel ve niceliksel boyutları vurgulamaktadır. Şüphesiz, özsel tanımlardan çok, tasvir edici tanımlar kullanacak olursak, ampirik bakımdan belli bir sistemi totaliter olarak, yahut hiç değilse az veya çok totaliter olarak teşhis edebilmemiz kolaylaşır. Şüphe yok ki, bilim adamlarının çoğu, bu boyutları pratikte kullanılabilir hâle

Revizyonistlerin başka bir iddiası da, totaliter sistemleri nitelendirmede kullanılan birtakım özelliklerin, başka siyasal sistemlere sahip toplumlarda, hatta ileri Batı demokrasilerinde de görülebileceğidir. Benzer şekilde, Barrington Moore'un (1965, s. 30–88) endüstri öncesi toplumlardaki totaliter unsurlara ilişkin çalışması, totaliter kavramının, totaliter adını verebileceğimiz siyasal sistemlerin incelenmesi dışında da yararlı olduğunu göstermiştir. Şüphesiz, totaliter siyasal sistemlerle, diğer sistemlerdeki totaliter unsurlar arasında bir ayrım yapılması yararlıdır; ancak bu, totaliter unsurların hâkim olduğu ve siyasal sistem bakımından temel nitelik taşıdığı sistemlerin totaliter olarak nitelendirilmesini geçersiz kılmaz. Yeni solun, liberal demokrasi hakkındaki yeni eleştirileri, şüphesiz totaliter terimin kullanımı açısından bir karışıklık yaratmaktaysa da, dolaylı olarak teriminin yararlılığını kanıtlamaktadır (Marcuse, 1964, 1969).

Diğer bir eleştiri, totalitarizmin, zaman içinde başka bir biçime dönüşmüş olan bir gerçekliği anlatmakla yetindiğidir. Yıkılıp tarihsel tartışma alanına intikal etmiş veya temel bir değişim geçirmiş rejimler, meselâ feodalizm, mutlak monarşi, aydın despotizm ve polis devleti, bu gibi terimleri tarih biliminin alanına terkeder görünmektedirler. O hâlde sorun şudur: Bu çeşit siyasal sistemlerin incelenmesi sadece tarihsel açıdan mı ilginçtir; yoksa bunlar feodalizm kavramından (terimi münhasıran tarihsel anlamında kullanıyoruz) tamamen farklı olarak, çağdaş siyasal sistemlerin anlaşılması açısından önem taşıyacak derecede kendi siyasal hayatımıza ve gerçekliğe yakın mıdırlar?

Eleştirilerin çoğu, haklı olarak, tanımların sayısından, farklı niteliklerinden ve kesinlik taşımayışlarından kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki bu eleştiri, siyasal bilimin karmaşık olgulara ilişkin kavramlarının pek çoğuna yöneltilebilir. Şüphesiz, farklı tanımlar ve tasvirler, olguların farklı boyutlarına ışık tutmak ve belki de (önemli ortak niteliklerin ancak sayılı birkaç tanesini paylaşan değişik tipte totaliter sistemleri ayırdetmek suretiyle) daha ileri bir kavramlaştırmanın unsurlarını sağlamak bakımlarından bilgimize katkıda bulunmuşlardır. Benjamin R. Barber'ın (1969) olgusal *(phenomenological)* ve özsel *(essentialist)* tanımları sınıflandırma çabası, yararlı olmakla birlikte, biraz skolastik niteliktedir. Böyle tanımların pek çoğu, tanıma dâhil edilecek siyasal sistemlerin, diğer çeşitli siyasal sistemlerden farklı olduğu birtakım niteliksel ve niceliksel boyutları vurgulamaktadır. Şüphesiz, özsel tanımlardan çok, tasvir edici tanımlar kullanacak olursak, ampirik bakımdan belli bir sistemi totaliter olarak, yahut hiç değilse az veya çok totaliter olarak teşhis edebilmemiz kolaylaşır. Şüphe yok ki, bilim adamlarının çoğu, bu boyutları pratikte kullanılabilir hâle

dönüştürmekte pek ileri gidememişlerdir; nitekim bir ampirik araştırıcı, bir sistemin belli bir anda totaliter olup olmadığı konusunda kesin bir hüküm verebilecek; yahut bir dizi göstergeyi nicelleştirmek suretiyle, bir nitelikler alanını, totalitarizmin ölçümünü mümkün kılacak bir sürekli çizgiye (*continuum*) dönüştürebilecek durumda değildir. Kavramın kullanılmasındaki büyük engellerden biri bu olmuştur ve böyle olduğunda da kuşku yoktur. Elbette totalitarizmi, hiçbir somut tarihsel gerçekliğe tıpatıp uymayan bir ideal tip olarak tasavvur etmek bir çare olabilir. Gerçekten, bazı özsel tanımlar, totaliter partilerin liderlerinin ve ideologlarının zihninde mevcut, totaliter bir siyasal sistemin ve onun egemenliğindeki bir toplumun ne olması gerektiği (yoksa ne olmasının muhtemel olduğu değil) hakkındaki normatif unsurları içine almaktadır. Daha önce gördüğümüz ve Sartori'nin (1962) de belirtmiş olduğu gibi, bu husus, demokrasi kavramı bakımından da doğrudur ve belki de birçok siyasal bilim kavramının mahiyetinde gizlidir. Totaliter sistemlerin mahiyeti hakkındaki görüşlerimiz, bir ölçüde, ideal tiple onun kısmen tasvir ettiği gerçeklik arasındaki bu gerginliklerin çözümlenmesinden kaynaklanacaktır. Özsel kavramlardan bazılarının, bu sistemlere biçim vermiş olan liderlerce kabul edilebilir görülmesi ve bunların değer perspektifleri yönünden çoğu zaman olumsuz bir anlam içermemesi rastlantı değildir; oysa, daha tasviri nitelikteki bazı kavramlar, âdeta kaçınılmaz şekilde, böyle olumsuz bir anlam içermektedir.

Çok daha ciddi bir eleştiri, totaliter terimin, çok geniş bir alanı kaplamaya, birçok önemli yönlerden birbirlerinden tamamen farklı siyasal sistemleri nitelendirmeye çalışmasıdır. Burada ispat yükü, terimi savunanlara ait olmalıdır; bunlar, hiç değilse belli safhaları bakımından bazı komünist rejimlerin, Nazi sistemiyle ortak bir kavrama sokulabilecek kadar önemli özellikleri ne ölçüde paylaştıklarını, her iki alt-tipin, doğuşlarındaki benzer birtakım ön-şartlara tepki teşkil ettiklerini; siyasal hayatın birtakım değişmez sorunlarının bu rejimlerce nasıl çözüldüğünün, totaliter kavramın kullanılması suretiyle daha iyi anlaşılabileceğini göstermek zorundadırlar. Totaliter olarak nitelendirilen sistemlerin, bunları diğer otokrasi tiplerinden ayırdedecek ve böyle bir kavrama başvurulmaksızın açıklanamayacak olan ne gibi özellikleri bulunduğunu göstermek de, kavramı savunanların yüküdür. Bu yapılabilir ve büyük ölçüde yapılmıştır; ancak bunun için, Stalin dönemindeki totalitarizmle nasyonel Sosyalist ve Faşist totalitarizmin arasındaki temel farkların daha derin bir tahlili gereklidir. Ne yazık ki, literatürde bu sistematik biçimde yapılmış değildir.

Totalitarizmin alt-tiplerinin (komünist, faşist ve belki de milliyetçi), totaliter sistemlerin gelişme safhalarının ve Sovyet totalitarizminin farklı

sosyal ortamlarda (özellikle SSBC, Çin, Doğu Avrupa komünist devletlerinden bazıları ve belki Küba) uğradığı değişikliklerin daha derin bir tahlilinin, bizi totaliter sistemler hakkında daha etraflı bir tipolojiye ulaştırılması gerekir. Böyle bir tahlilin, totalitarizm terimini, soyutlama merdiveninin hayli üst basamaklarındaki yerinden alıp, orta-boy teoriler düzeyine indirmesi de icap eder (Sartori, 1970). Totaliter sistem hakkındaki en genel ve soyut inşa, komünist ve faşist sistemlerin çeşitli alt-tiplerini daha iyi anlayıp tasvir etmek; totaliter sistemlerin kurulmasına, yerleşmesine ve dönüşümüne yol açan süreçler teorisine katkıda bulunmak bakımlarından, bir başvuru noktası teşkil etmelidir; Azrael'in (1970), Stalinizmin tasfiyesi sürecinin tiplerini veya komünist ülkelerdeki totalitarizm-sonrası sistemleri açıklamaya yönelik son çabaları, bunun bir örneğidir.

Bazı totalitarizm tanımlarındaki ciddi bir eksiklik kavramlardan birçoğunun statik ve katı niteliğidir; bunlar dinamik unsuru, ideal hatta normatif modellerin doğasında saklı ilişkileri, toplumların totaliter sistemin tam olarak gelişmesine karşı gösterdikleri direnci, dolayısıyla totalitarizmin safhalarını, devrelerini ve derecelerini gözardı etmektedir. Totaliter sistem incelemelerinin gündemindeki temel bir madde, bunların değişiminin ve bunlardaki değişimin incelenmesi olmalıdır. Bilim adamının şanssızlığı şûradadır ki, Sovyet rejiminin uzun ömrüne ve komünist sistemlerin çeşitliliğine karşılık, en saf faşist totaliter sistem ancak kısa bir süre yaşamış ve Hitler'e halef bir rejim ortaya çıkmamıştır; dolayısıyla, salt kominist totaliter sistemlerdeki değil, genel olarak totaliter sistemlerdeki değişim süreçleri hakkında genellemelerde bulunmak güçtür.

Çok farklı tipteki bir eleştiri de, "aşırı tarihçi" *(historicist)* adını verebileceğimiz eleşitiridir; bu, totaliter olarak adlandırdığımız rejimlerin doğduğu ülkelerin kendine özgü sosyal ve kültürel ön-şartlarını ve geleneklerini vurgulamaktadır. Sovyet komünizminin "Slavofil" yorumu[28] veya nasyonel sosyalizmin doğuşunu Almanlar'ın kendilerine özgü siyasal, kültürel ve sosyal tarihleriyle açıklayan tahlil[29] siyasal bilim kavramla-

28 ihmâl edilemiyecek bir yaklaşım, devrim-öncesi Rusya ile tarihsel ve kültürel sürekliliği vurgulayan yaklaşımdır (Berdyaev, 1948; Simmons, 1955; Pipes, 1967; Vaker, 1962; ve Black'in, 1967, derlediği denemelerden oluşan mükemmel derleme. Bell (1961), "Ten Therories in Search of Soviet Reality" adlî denemesinde bu "Slavcı" yorumu incelemekte, ayrıca Leites'in *A Study of Bolshevism*'ini tartışmaktadır (s. 51-56). Leites, bu kitabında ilginç bir ruhsal-tarih denemesine girişerek, Bolşevizmi, Rus karakterinin geleneksel örüntülerini tersine çevirmek için bilinçli bir girişim olarak görmektedir. Kültürel süreklilik ve Çin komünizmi hakkında, bk. Solomon (1971) ve Pye (1971).

29 nasyonel sosyalizmin yükselişini ve iktidara gelebilmesini mümkün kılmış olan, Al-

rına dayanan bir tahlilin güçlü alternatifleridir. Şüphesiz, bilim adamları, modern totaliter sistemlerle, bu toplumların modernleşme-öncesi veya endüstrileşme-öncesi gelenekleri arasındaki sürekliliği belirtmekle, önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Başkaları da, haklı olarak, belli liderlerin benzersiz kişiliklerinin, yarattıkları veya biçimlendirdikleri siyasal sistemlerin birtakım esaslı özelliklerini nasıl izah ettiğini belirtmişlerdir. Bazıları ise, daha ileri giderek, özellikle Mussolini ve Hitler örneklerinde, bu liderler olmasaydı, o sistemlerin de hiçbir zaman ortaya çıkmayacağını ileri sürmüşlerdir; şüphesiz bunlara, Bolşevikliğin zaferinde Lenin'in oynadığı rolü de ekleyebiliriz. Böyle bir yaklaşım, bir noktaya kadar ne derece geçerli olursa olsun, nasyonel sosyalizm ve Stalinizm gibi karmaşık olguları bu liderlerin kişiliklerine indirgemek ve onları, sosyal bilimcilerin izahlarını gerektirmeyecek rastlantılar olarak ele almak, elbette verimli olmaz. Marksistlerin veya Marksist-Leninistlerin, Stalinizm olgusunu genel kategoriler veya kendilerine göre sosyolojik ve ekonomik kategoriler içinde açıklayamamaları, onların bilimsellik tutkularına açıkça ters düşmektedir. Şüphesiz, bu kişilerin yönettiği sistemlere ilişkin derinlemesine bir analiz, onların kişisel liderliklerinin sistem üzerindeki etkilerini belirtmeye ve daha yapısal unsurlarla daha kişisel unsurları birbirinden ayırmaya çalışmak zorundadır. Belki Stalin döneminde terörün aldığı özel biçim, onun kişiliğine başvurulmaksızın tam olarak açıklanamaz. Ancak kavramsal bir yaklaşım olarak totalitarizmin aşırı tarihçi eleştirisi, sosyal bilimin, temelde benzersiz olan tarihsel olguları kavramlaştırma yolunda giriştiği her türlü çabanın zımnî bir eleştirisi demektir. Gerçi böyle bir eleştiri, sosyal bilimcilerin meşru olmayan iddialarını dengeleyebilir ama sosyal olgular hakkındaki bilgimizden ve anlama yeteneğimizden bir şeyler yitirmeksizin bu eleştiriyi benimsemek mümkün değildir.

---

manya'ya özgü tarihsel ve kültürel-ideolojik öngelişim, çok tartışma konusu olmuştur. Dahrendorf (1967). bir sosyoloğun dengeli görüşünü sunmaktadır. İdeolojik-kültürel kökler, Stern (1965), Mosse (1964), Sontheimer (1968), Faye (1972), Struve (1973) ile Butler'in (1941), Viereck'in (1961) ve Vermeil'in (1955) daha eski ve daha az derli toplu çalışmalarında incelenmiştir. İlginç fakat abartmalı bir çalışma, Lukacs'ındır (1955). Buchheim (1953) ve Plessner'in (1959) denemeleri kayda değer. Ne var ki, Hoepke'nin (1968) Alman sağı ve İtalyan faşizmi üzerindeki incelemesinin gösterdiği gibi, Avrupa'daki genel düşünce iklimi de ihmâl edilmemelidir. Nazilerin ve diğer bazı faşist hareketlerin totaliter gidişini körüklemiş olan Anti-Semitizm, burada gözden geçiremeyeceğimiz birçok araştırmalara konu olmuştur; bk. Massing (1949), Pulzer (1964); Fromm'un (1941), Adorno ve diğerlerinin (1950), Bettelheim ve Janowitz'in (1950) daha psikolojik nitelikteki yorumları; ve Bracher'ın (1970, s. 506-7) naklettiği daha yeni Alman kaynakları. Bununla ilgili bir problem, sosyal Darwinizm problemidir; bk. Conrad-Martius (1955) ve Zmarzlik (1973)

Daha verimli bir eleştiri, Alman arşivlerinin araştırmacıya açıklığı sayesinde, totaliter rejim gerçekliğini yöresel düzeyde dikkatle incelemiş olan bilim adamlarından gelmektedir. Bu bilim adamları, meselâ Edward N. Peterson (1969), Hitler'in iktidarının sınırlılığını; iktidarın tekçi olmaktan çok, başkalarınca yönetilen niteliğini *(heteronomy)*; iktidar mücadelesindeki parti ve örgütlerin rollerindeki değişimleri; karar alma sürecindeki saptırmaları; sistem içinde ve sistemin yönetimi altında muhalefetin (Inkeles'in deyimiyle ayrılık adalarının) devam edebilmesini, yerinde olarak, belirtmişlerdir. Bunlar, totaliter sistemlere ilişkin daha basit ve abartmalı tasvirlerle uyuşmayan olgulardır. Ancak bu olguları vurgulayan bilim adamları da, ağaçlar yüzünden ormanı gözden kaybetmek, bu sistemleri diğer otokrasilerden ayıran daha ana eğilimleri gözden kaçırmak tehlikesiyle karşılaşmaktadırlar. Skilling'in (1973) özellikle Stalin'den sonra, komünist sistemlerde grup politikasını vurgulayan çalışması, bu tür rejimlerin tekçiliği konusundaki abartmalı ifadeleri düzeltmesi açısından yararlıdır; yeter ki, Sartori'nin de belirttiği gibi, bu çeşit değerlendirmeler, totaliter hatta otoriter bir sistem çerçevesindeki böyle nispeten çoğulcu bir grup politikasıyla, demokratik rejimlerin benzer süreçleri arasındaki temel farkı ihmâl etmek gibi bir tuzağa düşmesinler.

Alfred C. Meyer'in (1970) özetlemiş olduğu, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yakınlaşma *(convergence)* teorileri de, totalitarizm kategorisinin yararlılığı hakkında az çok açık kuşkular ifade etmektedir. Bu teoriler, ileri endüstri toplumlarındaki ortak eğilimler ve sorunlar (bürokratik örgütlerdeki, büyük çapta ekonomik birimlerdeki, belli ekonomik karar alma ve askerî örgütlenme tiplerindeki benzerlikler; bu tür toplumların, sıradan insanlar üzerindeki benzer etkileri; bunun sonucu olarak da, çevreye uyma eğilimi ve güçsüzlük duygusu gibi psikolojik tutumlar, vb.) işaret etmek suretiyle, toplumlar arasında ak ve kara karşıtlığı yapma eğilimine olumlu bir düzeltme getirmektedir. Ancak bu yöndeki yazıların çoğu, siyasal kurumlardaki benzerliklerden çok, sosyal yapıdaki benzerlikler üzerinde durmaktadır. İşin içine, ideolojik saikler, soğuk savaşı sona erdirme arzuları ve bazı Yeni Sol eleştiricilerin hem ileri endüstriyel demokratik toplumları, hem komünist toplumları belli bir değer perspektifine göre eleştirmek istemeleri de karışmaktadır. Gerçi bu tür tahlillller, tepedeki bazı temel karar alma süreçlerindeki benzerliği (*Mills, İktidar Eliti* adlî eserinde bu süreçleri tahlil etmiştir) ve sıradan vatandaşların fabrikalardaki günlük hayatları veya bürokrasiyle ilişkileri bakımından mevcut bazı benzerlikleri ortaya çıkarmaktadır ama, farklı siyasal sistemlerin tüm orta düzey karar alma süreçleri, kurumları ve rolleri arasındaki birtakım temel farkları da gözardı etmektedir.

Şüphesiz, totalitarizm kavramına karşı en ciddi itiraz, belgeleme güçlüklerinin sonucu olarak, totaliter sistemlerle diğer otokrasi tipleri arasındaki farkı, uygulamada kullanılmaya elverişli açık terimlerle ve özellikle ampirik terimlerle tanımlamanın güçlüğünden ileri gelmektedir. Bu problem, bizim tanımladığımız anlamdaki yarışmacı demokrasilerle, çeşitli geçici otoriter rejimler arasındaki sınırı saptama probleminden çok daha karmaşıktır. Bunun daha güç bir iş olduğunda da şüphe yoktur; çünkü değişimler, çoğu zaman, bir derece meselesidir; ihtilâllerin, darbelerin veya dış müdahalelerin yarattığı cinsten kopukluklar, burada genellikle söz konusu değildir; oysa, demokrasi ile otoriter rejimler veya totaliter sistemler arasındaki geçişler, nadir istisnalar bir yana, bu tür bir kopukluğu içerir.

Totalitarizm teorilerine ilişkin eleştiriler, sadece bu teorilerin geçerliği hakkında sorular ortaya atmakla kalmamış; bunun yanında, birtakım alternatif kavramlaştırma girişimlerinde de bulunulmuştur. Bazen alternatif kavramları, totalitarizmin eski tanımlarından ayırdetmek güçtür. Diğerleri, meselâ Tucker'ın (1963) "mobilizasyon rejimleri" kavramı, bizce, totaliter terimin gevşek biçimde kullanılmasını eleştirenlerin değindiği birtakım güçlüklere (özellikle, otokrasinin çok çeşitli tiplerini kapsaması ve bunlar arasındaki önemli farkları gözden kaçırması) aynen kendisi de düşmektedir. Üstelik, Azrael'in (1970a, s. 136-37) belirttiği gibi, mobilizasyon deyiminin kendisi de belirsiz bir anlama sahiptir; bunun, siyasal sistemlerin birçok boyutlarından yalnız bir tanesi olarak değil, ayırdedici bir kriter olarak kullanılması sakıncalıdır; ampirik biçimde kullanılabilmesi de çok güçtür. Diğer kavramlaştırma girişimleri, meselâ Meyer'in (1967) "idarî totalitarizm", "terörsüz totalitarizm", "rasyonelleşme" ve "halkçı totalitarizm" gibi Stalin-sonrası Rus siyasal hayatının belli özelliklerini tasvir eden kavramları daha yerinde olmakla birlikte, bunlar totalitarizm gibi daha geniş bir kategorinin reddini gerektirmemektedir. Diğer bazı kavramlaştırmalar, meselâ Rigby'nin (1969) önerdiği "geleneksel pazar ve örgütler toplumu" siyasal sistemden çok, ekonomik ve sosyal sistemlere ilişkin görünmektedir. Şüphe yok ki, son yıllarda önerilmiş olan bu alternatif kavramlar, eski totalitarizm kavramı derecesinde yaygın bir kabule erişmiş değildir.

Gerçi, benzersiz sayılabilecek Hitler ve Stalin rejimleri yüzünden totalitarizm kavramına bağlanmış bulunan anlamlarla bu derece yüklü olmayan başka bir terim bulma önerisini kabul edebilirdik; ama eleştiricilerin çabaları, bizi şu veya bu biçimde bir totalitarizm kavramından vazgeçmeye ikna edebilmiş değildir. Bununla birlikte eleştiriciler, şu noktaları açıklığa kavuşturmuşlardır: Eğer totalitarizm deyiminin bir yararı

olacaksa, bunun gevşek biçimde kullanılmaması gerekir; bir totalitarizm veya totalitarizmler teorisi, tek başına, belli tarihsel siyasal sistemlerin anlaşılmasına ve açıklanmasına yetmez; totaliter sistemler arasında, bunların ortak ve farklı unsurlarını ortaya çıkarmak amacıyla, dikkatli ve sistemli karşılaştırmalar yapılmasına acil ihtiyaç vardır; totaliter sistemlerin bir tipolojisine de ihtiyacımız bulunmaktadır; nihayet teori, şimdiye kadar olduğu gibi, totalitarizmin kökeniyle yetinecek yerde, totaliter sistemlerin değişimlerinin ve bu sistemler içindeki değişimlerin daha dinamik bir analizini ihtiva etmek zorundadır. Şüphesiz, şu ana kadarki düşüncelerimiz ve araştırmalarımız, büyük ölçüde, demokrasilerin çöküşünden sonra totaliter hareketlerin yükselişi ve iktidarın ele geçirilişi üzerinde, özellikle de faşizmin yükselişi üzerinde toplanmıştır. Sovyetler Birliği örneğinde bile, sistemin Şubat Devrimi'nden Bolşeviklerin hâkimiyetine, diğer radikal partilerin tasfiyesine (Schapiro, 1965; Daniels, 1969), Lenin'den Stalin'e kadar nasıl bir evrim geçirdiği, hangi noktadan itibaren sistemin totaliter sayılabileceği ve niçin böyle olması gerektiği konusunda pek az teorik çaba mevcuttur. Sovyetler Birliği'nde, Çin'de, Küba'da ve Kuzey Vietnam'da yerli komünist hareketlerin iktidara gelişlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi, muhakkak ki bize, Kornhauser'in *Politics of Mass Society*'si *(Kitle Toplumunun Siyaseti)* gibi daha soyut birtakım modellerden daha çok şey öğretir. Faşizmin ve özellikle Nazizmin uğradığı askerî yenilgi, bilim adamlarının, totaliter sistemlerde halefiyet krizlerinden sonra gerçekleşen değişimleri tahlil etmelerine engel olmuştur; fakat Stalin'in ölümünden ve Stalinizmin tasfiyesinden sonra, totaliter sistemlerin değişimlerinin ve bu sistemlerdeki değişimlerin dinamiğinin tahlili, zorunlu hâle gelmiştir. Bundan başka, kendilerine totaliter etiketi yapıştırılması anlamsız olacak demokrasi-dışı rejimler hakkındaki çok sayıda monografik araştırmalar ve teorik kavramlaştırmalar, otokrasinin değişik tiplerini daha açık biçimde kavramlaştırmamıza herhâlde yardımcı olacaktır. Totalitarizmin tiplerini ayırdeden ve totalitarizmle demokratik-olmayan diğer rejimler arasındaki ayrımı aydınlatan çeşitli boyutların ortaya çıkarılmış olmasının da, bu rejimler hakkında daha karmaşık bir değerlendirme yapmamızı mümkün kılması gerekir. Şüphesiz, totaliter sistemlerin, bunların en kötü niteliklerinden habersiz olmayan kişilere bile çekici görünmelerini sağlayan birçok olumlu yanları da olmalıdır. Eleştirilerin nihaî sonucu olarak, ilk baştaki totaliter sistem modelinin yerine totalitarizmler hakkında daha karmaşık bir teoriye ulaşmamız gerekir. Nitekim çağdaş siyasal bilim, tercihen büyük Anglosakson demokrasilerinden biri ya da ötekiyle özdeştirilen tek bir demokrasi tipi yerine, demokrasinin tipleri ve demokratik rejimlerin iç dinamizmi üzerinde de düşünmeye başlamış bulunmaktadır.

Modern veya Modernleşen Toplumlarda Demokratik-Olmayan (Özellikle Totaliter) Sistemlerin Şartları

Demokratik-olmayan rejimler ve özellikle totaliter rejimler için, ne gibi şartların var olması gerektiği sorusuna, yüzeysel bir tahlille, yarışmacı demokrasileri mümkün ve istikrarlı kılan şartların yokluğu diye cevap verilmesi akla gelebilir. Oysa bu belki, demokratik olmayan rejimler açısından bile doğru değildir; çünkü eleştiricilerin de belirttiği gibi, bu rejimler birçok uzmanlara göre demokratik rejimlere sahip olasılığı yüksek ülkelerde ortaya çıkmışlardır. Şüphesiz, zaman boyutunu nazara alarak, rejimlerin belli bir andaki durumları yerine, kuruldukları andaki şartları incelemek, görünüşteki birtakım istisnaları ortadan kaldırabilir. Eğer demokratik-olmayan rejimlerin çeşitli türleri ile totaliter sistemler arasındaki ayrımı kabul ediyorsak, gene de totalitarizmin özel şartlarının neler olduğu sorusunu cevaplandırmamız gerekir. Daha verimli bir açıklayıcı şema için, aşağıdaki soruların cevaplandırılması gerekecektir.

1. Çözümlemenin ilk adımı, totalitarizm-öncesi rejimlerin krizine ve neticede çökmelerine yol açan şartların belirtilmesidir; bu yapılırken, demokratik-olmayan rejimlerin çeşitli tipleriyle, demokrasiler birbirinden ayırdedilmelidir; çünkü totalitarizmin en önde gelen modellerinden hiç değilse biri, daha önceleri demokratik olan bir ülkede ortaya çıkmıştır. Belki konunun, bilim adamlarınca en iyi incelenmiş olan yönü de budur;[30] özellikle Bracher ve yardımcıları Sauer ve Schulz'un Hitler'in iktidara gelişi üzerindeki üstün değerli çalışmaları (Bracher, 1957; Bracher; Sauer, ve Schulz, 1960), Weimar demokrasinin krizi üzerindeki eserler (Matthias ve Morsey, 1960; Eschenburg, 1966; Conze ve Raupach, 1967, 1967; Kaltefleiter, 1968; Lepsius, 1966, 1971; Jasper, 1968) ve bu süreci yöresel düzeyde incelemiş olan Allen'in (1965) mükemmel çalışması. İtalya'da faşizmin yükselişi (De Felice, 1965, 1966, 1968), İspanya İç Savaşı'nın kökenleri,[31] Japonya'da partiler hükümetinin sonu (Scalapino, 1953), Endenozya'da anayasal demokrasinin gerileyişi (Feith, 1962) üzerindeki daha az teorik, fakat zengin bilgiler ihtiva eden çalışmalarla, Latin Amerikan demokrasi-

30 Bir literatür incelemesi ve bibliyografya için, bk. May (1973) ve Lipset'in (1959), Neubauer'in (1969), Eckstein'ın (1966) ve Dahl'ın (1971) şimdiden klasikleşmiş analizleri. Rejimlerin istikrarı hakkında daha genel bir analiz için, bk. Eckstein (1971).

31 Ayrıntılı bir tarihsel tasvir için, bk. La Cierva (1969). İngilizce'deki tarihsel analizler için, bk. Jackson (1965) ve Carr (1971). Bir siyasal bilimciyi daha yakından ilgilendirecek olan, Malefakis'in (1970, Bölüm 15, *"Could the Disaster Have Been Avoided?" [Felaketten Kaçınılabilir miydi?]* s. 388-400). Linz ve Stepan'ın (basılacak) İspanya üzerindeki bölümü, teorik sonuçlar çıkarmaya çalışmaktadır.

lerinin, özellikle 1964'te Brezilya demokrasisinin çöküşü hakkındaki bazı çalışmalar (Schneider, 1971; Stepan, 1971), demokrasinin çöküşünü ilişkin bir model veya teori geliştirilmesine imkân verebilecek niteliktedir (Linz ve Stepan, basılacak). Ancak demokrasinin krizinin ve çöküşünün tahlili, bunların yerine ne çeşit rejimlerin doğacağı veya bu rejimlerin yerleşme ve istikrar şartlarının neler olduğu konusunda bize bir şey öğretmez. Gerçekten, 1958'de Fransa'da olduğu gibi, demokrasinin yeni bir denge bulması *(reequilibration)* durumunu bir yana bırakacak olursak, değinilen örneklerden sadece bir tanesinde sonuç saf bir totaliter sistem, bir diğerinde de doğuş hâlinde bir totaliter sistem olmuştur. Şu hâlde demokrasinin çöküşü, totalitarizmin kurulmasıyla aynı şey değildir; fakat onun şartlarından biri olabilir. Ancak unutmamak gerekir ki, totaliter sistemin diğer önde gelen modeli, nispeten istikrarlı bir demokrasinin çöküşüyle ortaya çıkmış değildir; çünkü Rusya'da 1917 Şubat Devrimi'nin doğurduğu rejim, şüphesiz, asgarî ölçüde bile kurumlaşmış bir demokrasi sayılamaz.

2. Demokratik rejimlerin krizi ve çöküşüyle kısmen çakışan bir sorun da, anti-demokratik kitle partilerinin doğup gelişmelerine yol açan şartların incelenmesidir.[32] Bu çeşit partiler, birçok demokrasilerde, bunların çöküşüne yol açmaksızın veya önemli katkıda bulunmaksızın, ortaya çıkıp geniş bir destek sağlayabildiklerine göre, faşist ve komünist partilerin doğuşunun, etkilerinin, örgütlerinin, liderliklerinin, politikalarının, yasal ve yasadışı faaliyetlerinin vb. incelenmesi, nedensellik zincirine ancak tek bir unsur ekleyebilir. Aslında, totaliter partilerden söz etmek yanıltıcı olabilir; çünkü bu terim, sadece, sözü geçen partilerin yaratma niyetinde olabilecekleri siyasal sistem tipini ifade etmektedir; oysa bunlardan birçoğunun, demokrasinin çöküşünden sonra bile, totaliter sistemler kurmayı başaramadıklarını biliyoruz. Uzun süre yeterli bir istikrar göstermiş demokrasilerde, Sovyetler Birliği'ndekine benzer ideolojilere ve kısmen de modellere bağlı partiler, sonuçta kendilerini demokratik bir siyasal sistemin meşru unsurları hâline getirebilecek bir değişim süreci geçirebilirler.[33] İtalya'nın yakın gelecekteki durumu, bu açıdan özellikle ilginç olabilir (Blackmer, 1968; Blackmer ve Tarrow, basılacak).

---

32 Diğerleri arasında, S. M. Lipset'in, S. Rokkan'ın, S. Neumann'ın, W. Kornhauser'in, R. Lepsius'un yazılarına yukarıda değinmiştik. Faşizmin yükselişinin özgül şartları, Linz'de (basılacak) tartışılmaktadır. Faşist hareketler ve rejimlerle ilgili referanslar için, aşağı da bakınız.

33 Guenter Roth'un (1963) ifadesiyle olumsuz bütünleşmeden, sosyalist partilerin katılmasına yavaş yavaş geçiş süreci, bu noktada özellikle aydınlatıcı niteliktedir. En önemli katkılar, Schorsky, Berlau, Gay ve G. A. Ritter'in Alman Sosyal Demokrat Partisi üzerindeki monografileri ile Robert Michels'in teorik analizidir.

3. Eğer demokrasinin çöküşü, hatta totaliter bir rejimin tek partisi hâline gelmeye elverişli bir ideolojiye ve birçok örgütsel niteliklere sahip bir partinin varlığı, totaliter bir rejimin kurulabilmesi için yeterli değilse, şu ek soruyu sormamız gerekir: Demokratik rejim çöktüğünde, demokratik-olmayan başka hükümet biçimlerinin değil de, az çok totaliter niteklikte bir sistemin kurulmasına yol açan şartlar nelerdir? Totaliter sistemin tanımına göre, böyle bir sistemin kısa zamanda kurulabilmesi olasılığı çok zayıftır; bu nedenle, demokratik-olmayan bir geçiş dönemi rejimi beklenebilir; bu rejim de, tam kurumlaşamayarak, bir totaliter sistemin doğuşuna yol açar. Bu anlamda, totalitarizmin kuruluş tarihini saptamak, demokrasinin çöküş tarihini saptamaktan daha güçtür. Şu hâlde, sorulması gereken en önemli ve özgül soru şudur: Demokratik olmayan bir durum veya rejim, totaliter olarak belirlediğimiz özgül nitelikleri nasıl kazanır? Yönetici grupların, totaliter kurumlara ilişkin ne gibi görüşleri vardır, yoksa böyle bir toplum modeli geliştirmeleri bir rastlantı eseri midir? Bunlardan bazılarını başarılı kılan, diğerlerini ise kendi siyasal sistemlerini ve toplumlarını gerçek bir totaliter sisteme dönüştürmekten alıkoyan faktörler nelerdir?

4. Uzun dönemler boyunca totaliter sistemlerin sürekliliği ve istikrarı neyle açıklanabilir? Bu konuda şunu önemle kaydetmek gerekir ki, bugüne kadar hiçbir totaliter sistem kendi içinden kuvvet yoluyla devrilmiş değildir; ayırdedici totaliter özelliklerinden bir kısmîni yitirenler ise, karmaşık bir dönüşüm süreci sonucunda böyle olmuşlardır.

5. Totalitarizm, demokrasi veya birçok geleneksel otokratik yönetim biçimleri gibi istikrarlı bir tip midir? Değilse, demokratik olmayan başka yönetim biçimlerine dönüşmesine yol açan faktörler nelerdir?

İlk iki soru, yalnız totalitarizm problemine özgü olmayıp, demokrasilerin çöküşü ve elverişli şartlar altında bir totaliter sistemin çekirdeği hâline gelebilecek potansiyel liderlerin ve partilerin ortaya çıkışı problemini ilgilendirir. Belli alt-tipleri, en önemlisi komünist ve faşist tipleri nazara almaksızın, totaliter sistemin daha özgül niteliklerinin ortaya çıkmasına neden olan şartların tahlili ise, düşünülmesi güç bir iş gibi görünmektedir. Ayrıca, totaliter bir sistemin kurulması için elverişli birçok unsurların mevcut olduğu bazı durumlarda bunun niçin mümkün olamadığını açıklamadan da, bu şartların tahlili güçleşmektedir. Bu açıdan, Nazi rejimiyle Mussolini rejiminin evrimlerinin karşılaştırılması, yahut özellikle Stalinci safhada çeşitli komünist sistemlerin evrimlerinin karşılaştırılması, fevkalâde aydınlatıcı olacaktır. Bu süreçlere ilişkin tahlillerin birçoğu, olayın vukuu anında veya hemen ondan sonra kaleme alınmış, dolayısıyla bazı şartların sadece inceleme konusu toplumlara özgü olduğu varsayı-

mından hareket edebilmişlerdir; oysa, sonraki yıllarda cereyan eden olgular, benzer süreçlerin birbirinden çok farklı toplumlarda mümkün olabileceğini göstermiştir. Bu noktada şunu hatırlamak ilginç olur ki, faşizmin yükselişi ve Mussolini'nin iktidara yerleşmesiyle ilgili ilk yorumlar, İtalyan toplumunun ve tarihinin kendine özgü niteliklerini araştırmış; Doğu Avrupa'daki nispeten azgelişmiş birçok ülkeye ve Türkiye'ye ilişkin yorumlar da, benzer gelişmelerin, ileri endüstriyel toplumlarda, özellikle nasyonel Sosyalist Parti'nin gücüne rağmen Almanya'da mümkün olamayacağını ileri sürmüşlerdir (Borkenau, 1933; Matossian, 1958). Öte yandan, Almanya ve Sovyetler Birliği deneyimlerinden kaynaklanan literatür, endüstri toplumunun bazı niteliklerini vurgulamıştır ki, bunlar da Çin örneği açısından anlamsız görünmektedir. Belki de, totalitarizm yönündeki başarılı ve başarısız eğilimlerin belli örneklerinin tahliliyle işe başlamak ve ancak her örnek bakımından en çok önem taşıyan değişkenlerin tahlilinden sonra, daha yüksek bir soyutlama düzeyinde genellemelere girişmek daha yerinde olur.

Nasıl demokrasinin kuruluşu ile ilgili şartların analizi, dış faktörlerle iç süreçler sorununun ayrı ayrı ele alınmasını gerektiriyorsa, totalitarizm bakımından da durum böyledir.[34] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İtalya, Almanya ve Japonya örneklerinde demokratik sistemlerin dışarıdan empoze edilmiş olduğunu, bu şekilde kurulmuş rejimlerin başarısı için elverişli birçok iç faktörlerin varlığına rağmen, unutmamıza imkân yoktur

---

34 Bu bölümde sadece, şu veya bu rejim türünün kurulmasına veya devrilmesine yol açan iç süreçleri inceledik. Şüphesiz, her çeşit rejim, dış yenilgiyle devrilebilir (İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nazi totalitarizmini, Japon bürokratik-askerî otoritarizmini ve yarıgeleneksel otoritarizmi düşünmemiz yeter) yahut hayli etkili bir dış yardımla kurulabilir, sürdürülebilir veya devrilebilir (Doğu Avrupa'daki komünist rejimler, GDR, Kuzey Kore, faşistlerin yardımıyla İspanya'daki otoriter rejim, nihayet Amerikan yardımının veya düşmanlığının Latin Amerika'daki rejim değişiklikleri üzerindeki etkisi). Elbette, ekonomik bakımdan bağımlı ülkelerde, doğrudan doğruya müdahale olmasa bile, dış etkiler ve bunlara karşı gösterilen tepkiler, iç krizleri ve dolayısıyla farklı rejimlerin başarı veya başarısızlığını açıklayan ek bir faktördür. Ne var ki, değişik durumlarda, demokratik rejimler ve çeşitli otoriter rejimler, dış ekonomik güçlerin menfaatlerine eşit derecede hizmet edebilirler; dolayısıyla, *dependencia* ile rejim tipi arasında doğrudan bir bağlantı kurmak güçtür.

Otoriter rejimlerin doğuşuna, yerleşmesine ve sürekliliğine etken olan başka bir faktör de, düşman bir milletlerarası çevrenin varlığıdır; bu, bir demokrasideki gibi dış politika alternatiflerinin açıkça tartışılmasını sakıncalı kılabilir ve komşu bir yabancı devletle bağlantılı partilerin kanun-dışı ilan edilmelerini veya bu devletin desteklediği ayrılıkçı azınlıklara karşı ayrımcı işlemlerde bulunulmasını meşrulaştırabilir. Bu durum, 1930'larda Finlandiya'da anti-demokratik eğilimlerin güçlenmesine ve üç Baltık demokrasisinin başkanlık diktatörlüklerine dönüşmesine katkıda bulunan bir faktördü. Benzer problemler, iki Savaş arasındaki dönemde Polonya'da ve birçok Balkan ülkelerinde de otoritarizme etken olmuştur.

(Dahl, 1971, s. 189-20). Stalinci totaliter veya yarı-totaliter sistemler bakımından da, Sovyet ordusunun varlığı gibi dış faktörleri hesaba katmamız gerekir. Ancak, farklı Doğu Avrupa ülkelerinin daha sonraki evrimlerini düşündüğümüzde, bu örnekler, böyle bir rejimin tam anlamıyla yerleşebilmesi için iç faktörlerin ne derece önem taşıdığını göstermektedir.

Ortaya attığımız soruların birçoğu, farklı zihni perspektiflerle, farklı disiplinlerin katkılarıyla ve çeşitli teorik yaklaşımlarla kesişmektedir; yazık ki bunlar, örnek-olayların hepsine değil, ancak bazılarına uygulanmıştır; öyle ki, geçerliklerini diğer örnekler bakımından sınamak mümkün değildir. Meselâ Nazi totalitarızmin kökenleri ve gelişimiyle ilgili literatürde, psikolojik değişkenleri, kültürü, kişiliği, hatta psiko-analitik perspektifleri vurgulayan birçok çalışmalara rastlıyoruz (Greenstein, *Handbook*, cilt 2); oysa, aynı perspektifi Stalin'in yükselişine ve iktidara yerleşmesine uygulamış çalışmalar nispeten azdır. Marksizm, faşizmi inceleyenlere birçok hipotezler sağlamış olduğu hâlde, pek az kişi Marksist bir teorik perspektifi Stalinizme uygulamıştır. Totaliter sistemlerin iktidara yerleşip sağlamlaştıkları örnekler için geliştirilmiş olan teorik yönelimlerin ve hipotezlerin çoğu, totalitarizm eğiliminin başarısız veya ancak kısmen başarılı olduğu örnekler bakımından sınanmış değildir. Bu teorilerden, başka bölümlerde, totaliter değil çeşitli tipte otoriter rejimlerin doğuşunu açıklarken söz edeceğiz; böylece de, totalitarizmin kökenleri ve şartlarıyla ilgili gözden geçirmemizi tamamlayacağız.

İki Tarihsel-Sosyolojik Analiz: Wittfogel ve Barrington Moore

Totalitarizm hakkındaki bazı analizler, daha önceki rejimin çöküşüne yol açan belirli tarihsel kriz, buna paralel olan sosyal örgütsüzleşme ve topyekûn bir inanç sahibi yeni bir elitin iktidara gelişi üzerinde duracak yerde, problemi, uzun bir evrim sonucu doğan temel sosyo-ekonomik ve örgütsel yapıların oluşturduğu makro-tarihsel bir çerçeve içine oturmaktadırlar. Bu geleneğin en önde gelen eserleri, Wittfogel (1957) ve Moore'dur (1966). Wittfogel'e göre Doğu Despotluğu (*Oriental Despotism*; bunlar Marx'ın "Asya tipi üretim biçimi" olarak tanımladığı toplumlardır) yazarın hidrolik adını verdiği toplumlarda suyun kullanımını düzenlemek için gerekli olan bürokratik yönetimin yarattığı bir topyekûn iktidar biçimi olup, despotik kurumlara temel teşkil etmektedir. "Devletin toplumdan güçlü" olduğu bu toplumlar, siyasal yönden önemli ağırlığı olan özerk ikincil grupların gelişimini sınırlandırmakta ve mülkiyetten çok siyasal egemenliğe dayanan bir tabakalaşma sisteminin, yani bürok-

ratik kapitalizmin ve büyük toprak mülkiyetinin gelişmesine yol açmaktadır. Ona göre, komünist bilim adamlarının, Marx'ın bu toplum tipine ilişkin analizini gözardı etmiş olmaları ilginçtir, çünkü böyle bir analiz, komünist dünyadaki çağdaş gerçeklikleri yorumlamakta yararlı olabilirdi. Teori eleştirisiz kalmamış, özellikle Eberhard tarafından Çin yüksek burjuvazisinin rolü açısından eleştirilmiştir (bir kitap eleştirisi için, bk. Eisenstadt, 1958).

Kanımca, önemli eksik noktaları bulunmakla beraber, çağdaş siyasal gerçeklerle daha doğrudan doğruya bağlantılı olan, Moore'un (1966) *Diktatörlük ve Demokrasinin Sosyal Kökeni (Social Origin of Dictatorship and Democracy)* adlî eserindeki, modernliğe giden alternatif yollara ilişkin tezidir; eserin alt-başlığının, *Modern Dünyanın Oluşumunda Soylu ve Köylü (Lord and Peasant in the Making of the Modern World)* oluşu da ilginçtir. Birinci yol, kapitalizmle Batı demokrasisinin birleşimine yol açmış olan büyük devrimler ve iç savaşlar yoludur. İkinci yol da kapitalist olmakla birlikte, -Yirminci Yüzyıl'da- faşizmle sonuçlanmıştır. En açık örnekleri Almanya ve Japonya'dır. Kapitalist ve gerici biçim olarak adlandırılan bu yol, burjuvazinin zayıflığı dolayısıyla, tepeden inme bir devrimdir. Üçüncü yol, büyük tarımsal bürokrasilerin, önce ticarî sonra endüstriyel atılımları engellediği, bu atılımların Almanya ve Japonya'dakinden bile daha zayıf kaldıkları, Rusya ve Çin gibi ülkelerde örnekleri görülen komünizmdir. Bu durumda varlığını sürdüren büyük köylü kitlesi, komünistlerin liderliği altında eski rejimi deviren yıkıcı devrimci gücü sağlamış, daha sonra ise köylüler komünist liderliğin başlıca kurbanları olmuşlardır. Toprak sahibi üst sınıflarla köylülerin, ticarî tarım tehdidine karşı gösterdikleri tepkiler, siyasal sonucu belirleyen kesin etkili faktörler oluşturmuşlardır.

Köylülerin dertlerinin başka tabakaların dertleriyle birleşmesi, devrimler yönünden büyük önem taşır; ancak devrimlerin başarısı, yeni siyasal ve ekonomik şartlar yaratma açısından kesin olsa bile, köylüler açısından olumsuz olmuştur. Bu devrimler, tarımda toprak sahibi üst sınıfların önderlik ettiği bir ticarî devrimin gerçekleşmeyişinin, köylü sosyal kurumlarının modern çağda yaşamaya devam edişinin, ve özellikle, kırsal alanlardaki fazla değerin geleneksel ve kapitalist yollarla dışarı akıtılması yöntemlerinin birbirine eklenmesinden doğan gerginliklerin sonucudur. Bir yandan bu olgu, bir yandan da merkezî monarşinin güçlenmesiyle toprak sahibinin fonksiyonlarını yitirmesi, devrimlere neden olmuştur. Bunun sonuçlarından biri ise, başarısız kalan liberal parlamenter demokrasi girişimlerinden sonra, devletin toplumdan kopmasını ve alt sınıflar zararına tepeden inme bir modernleşmeyi içeren, tutucu modernleşme

ve faşizmdir. Bu sistemde, toprak sahibi üst sınıf, emek gücünü toprağa bağlı tutabilmek için çeşitli yöntemlere başvurur.

Moore'un, özgül analizlerinin zenginliği, karmaşıklığı ve sınırlılığı bakımından burada hakkını veremeyeceğimiz çabası, demokrasinin, faşizmin ve komünizmin şartları hakkında bir izah tarzı sunmak suretiyle, demokratik-olmayan siyasal süreçler sorununu, sınanmaya ve daha geliştirilmeye değer iddialı bir tarihsel çerçeve içine oturtmaktadır (Moy, 1971). Bizim görüşümüze göre, büyük devrimler geçirmemiş küçük Avrupa demokrasilerinin ihmâl edilmiş olması, Japonya'daki otoriter yönetimle Nazi totalitarizminin aynı "faşizm" etiketi altında bir tutulmuş bulunması, "Hindistan'da niçin demokrasi var" sorusuna verilen müphem cevap, Moore'un analizi açısından ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Almanya'da On Dokuzuncu Yüzyıl'ın tarımsal gelişmeleriyle Nazilerin 1930'larda iktidara gelişleri arasındaki zaman farkı, örgütlenmiş bir işçi sınıfının gelişmesiyle birlikte kentsel endüstriyel toplumda ortaya çıkan gerginliklerin ve Birinci Dünya Savaşı'yla Savaş sonrasının orta sınıflar üzerindeki etkisinin ihmâl edilmiş olması, daha da önemli problemlerdir. Aynı şey, Rusya ve Çin gibi yarı-geleneksel tarımsal toplumlarda savaşın ve yenilginin yarattığı etki bakımından da doğrudur; bu etki, köylülerin tam zamanındaki desteğiyle komünist devrimcilerin iktidara gelmelerini mümkün kılmıştır ki, bu sürecin sadece sosyo-ekonomik yapı ve emeğin bastırılmasıyla açıklanması mümkün değildir.

Bölüm 3

Geleneksel Otorite ve Kişisel Yönetim

Giriş

Bu kitapta, dikkatimizi modern siyasal sistemlerin ana tipleri olan, demokratik, totaliter ve otoriter sistemler üzerinde toplamış bulunuyoruz. Oysa, kavramları ne kadar çekiştirirsek çekiştirelim, bu üç ana tipten hiçbirine uymayacak siyasal sistemler, özellikle geleneksel otoritenin çeşitli biçimleri (bunun bazen, daha modern nitelikteki bürokratik-askerî unsurlarla birlikte bulunduğu da bir gerçektir) hâlâ mevcuttur. Az çok patrimonyal veya feodal karakterdeki geleneksel rejimlere, gelecekleri şüpheli bile olsa, hâlâ önemli ölçüde meşruluk atfedilmektedir. Mağrip'in Güneydoğu Asya'nın ve Sahra-altı Afrika'nın birçok ülkelerinde bu geleneksel unsurlar, bölgesel veya yöresel düzeyde daha da büyük önem taşımaktadır. Modern Batı dünyasının çevre bölgelerinde, özellikle bağımsızlıktan sonra Latin Amerika'da, biçimsel yönden demokratik anayasaların gerisinde, tamamen geleneksel nitelikte olmayan kişisel yönetim biçim-

leri ortaya çıkmıştır. *Caudillismo* (şefçilik) ve yöresel eşrafın, toprak sahiplerinin ve politikacıların, bazen daha modern nitelikteki bir merkezle ittifak hâlinde yarattıkları oligarşik yönetim, yani *caciquismo* adıyla adlandırılan sistem. Gerçekten, ekonomik bakımdan azgelişmiş, halkı mobilize olmamış (bazen And Dağları'nın ve Orta Amerika'nın Kızılderilileri gibi farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip), kamu hürriyetleri sınırlı olan ülkelerde, geleneksel ve modern unsurların birleşmesi, "oligarşik demokrasiler" adını verebileceğimiz rejim tipini mümkün kılmakta, bu rejimler ise otoriter nitelikleri daha belirgin olan rejimlerle sık sık yer değiştirmektedirler (meselâ Peru, bk. Bourricaud, 1967). Az sayıda birkaç toplumun nispeten benzersiz şartları, daha merkeziyetçi ve bazı bakımlardan daha modern kişisel yönetim biçimlerinin (Guenther Roth'un, 1971, deyimiyle) doğuşuna imkân vermiştir; bunlar, ne geleneğe, ne karizmaya, ne örgütlü korporatif kurumlara, ne de modern bir tek-partiye dayanmaktadır. Aşırı derecede keyfî karakterdeki bu yönetim biçimini, terimi Max Weber'den ödünç almak suretiyle "sultancı" *(sultanistic)* rejimler adı altında tartışacağız.

Şimdi değindiğimiz bu rejimler (caudillismo, caciquismo, oligarşik demokrasi, sultancı rejim) dar anlamda otoriter olarak adlandırdıklarımızla birçok benzerlikler göstermektedir. Sultancı rejimlerdeki zor kullanımını ve korku, insana totalitarizmi hatırlatmaktadır; ancak bu rejimlerin kökleri ve fonksiyonları birbirinden temelde farklıdır. Bütün bu nedenlerle, bu siyasal sistem tiplerini aşağıdaki birkaç sayfada ayrı olarak tartışacağız.

Geleneksel ve Yarı-Geleneksel Meşru Otorite

Modernleşme-öncesi siyasal sistemler üzerindeki geniş literatürü gözden geçirmek, konumuzun dışındadır; burada ancak, hâlâ geleneksel rejim altında yaşayan birkaç devlete ve kısmen modernleşmiş sistemlerde süregelen geleneksel unsurlara, meşruluk kaynaklarına ve kurumlarına değineceğiz. Siyasal antropologlar, özellikle Afrika'nın siyasal süreçlerini inceleyenler, devletin ve ilkel siyasal sistemlerin nasıl doğduğu konusundaki görüş ufkumuzu hayli genişletmişlerdir.[35] Tarihçiler, onların ardında da sosyologlar, birçok siyasal biçimlerin sistemli, tipolojik ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi yolunda önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir: Meselâ yaşlılar iktidarından, patriyarkalizmden ve patrimonyalizmden, değişik

35 Geniş literatür içinde şunlara bakınız: Winckler (1970), Krader (1968), Eisenstadt (1959), Mair (1962), Cohen ve Middleton (1957), Turner ve Swartz (1966), Fortes ve Evans-Pritchard (1940), Fallers (1965), Evans Pritchard (1940 ve 1948), Gluckman (1965a ve 1965b).

toplumlardaki krallıklara; ilkçağın Yunan polis'i gibi şehir devletlerinin çeşitli görüntülerinden, Rönesans'ın ortaçağ şehir devletlerine kadar.[36] Batı'daki, Japonya'daki ve başka yerlerdeki feodalizm; Batı'da temsilî kurumların, tabakalar *(estates)* toplumunun ve merkeziyetçi geleneksel devletlerin (özellikle bürokratik imparatorlukların)evrimi ve modern devletin ortaya çıkışı, onyıllardan beri tarihsel ve sosyal bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Çağlar boyunca büyük siyaset ve hukuk düşünürleri, ahlâkçılar ve bilim adamları da, bunlara kendi bakış açılarını eklemişlerdir. Böylece, *modernleşme-öncesi, demokrasi-öncesi siyasal biçimlerin* çeşitliliği üzerindeki bilgimize çeşitli disiplinler katkıda bulunmuştur; pek az istisnayla, bu biçimlerin hepsi otokratiktir ve siyasal toplumun tüm üyeleri arasında serbest ve barışçı bir iktidar yarışmasından yoksundur; bir siyasal birimde yaşayanların hepsini kapsayan bir iktidar yarışması ise büsbütün enderdir.

Bu bilimsel çalışmalar, özellikle Max Weber'in eserinde, bir dizi tipolojik ve analitik kavram biçiminde ifadesini bulmuştur; bu kavramlar, sosyal bilimci için, sadece tarihsel-tasviri açıdan değer taşımakla kalmayıp, çağdaş siyasal sistemlerin, özellikle Batı-dışı dünyada gelenekten modernliğe geçiş sürecinde bulunan sistemlerin anlaşılması bakımından da büyük yarar sağlamaktadır. Tarihsel-sosyolojik araştırmalar, temsilî kurumların ve onlarla birlikte liberal demokratik rejimlerin doğuşundaki tarihsel, kurumsal ve hukukî şartlara dair bilgimizi de hayli arttırmıştır. Geleneksel siyasal kültürün, Hıristiyanlık dışındaki büyük uygarlıklarda en açık biçimde göze çarpan sürekliliği ve birçok toplumlarda dinsel değerlerin ve kurumların oynadığı rol, çeşitli rejimlerin incelenmesinde, geleneksel siyasal kültürün anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır.[37] Komünist ülkeler dışındaki (hatta belki onlar da dâhil) Batılı olmayan, esas itibarıyla kırsal toplumlardaki otoriter rejimler, siyasal süreçlerindeki

36 Eisenstadt'ın (1971) derlediği okuma parçaları kitabı, modernleşme-öncesi siyasal sistemlere ilişkin birçok yazıları ve literatür referanslarını ihtiva etmektedir. Bendix (1968) için de aynı şey söylenebilir. Bu alanda klasik eser, Weber'in (1968) *Economy and Society*'sidir. Weber'in karşılaştırmalı tarihsel-siyasal sosyolojisini İngilizce olarak en iyi sunan eser. Bendix'indir (1960). Weber'in kategorilerinin günümüz açısından geçerliğine, Roth (1971, s. 156-69) değinmiştir. klasik imparatorluklar hakkında başlıca karşılaştırmalı inceleme, Eisenstadt'ındır (1962). Geleneksel sistemlerin bir tipolojisi için, bk. Apter (1965, s. 85-122).

37 Çağdaş siyaseti anlamada geleneğin süregelen önemini gösteren denemeler için, bk. Daedalus (1973)'un "Post-Traditional Societies"üzerindeki sayısı. Geleneksel ve daha modern siyasal kurumlar arasındaki karmaşık etkileşimi gösteren monografilere örnek olarak; Gellner ve Micaud'ya (1972) ve Behrman'a (1970) değinebiliriz. Meselâ bk. Swartz'ın (1968) derlediği makaleler koleksiyonu ve *Political Sytems and Distribution of Power*'daki makaleler, A. S. A. Monographs, No. 2.

geleneksel unsurları gözardı edemezler. Bu unsurlar, yöresel toplumlar düzeyinde en güçlü olma eğilimindedir; dikkatlerini merkezdeki otoriter yapılar (tek-partiler, askerî kurumlar, bürokrasiler) üzerinde toplayan bilim adamları, hükümet ve siyaset süreçlerinin, ne ölçüde geleneksel veya karma kurumlarda, geleneksel değerler uyarınca, din ve gelenek tarafından meşrulaştırılarak, geleneksel kanallardan geçerek, merkezî otoritelerin kontrolü dışında veya bunun sınırında gerçekleştiğini yeterince farkedememe tehlikesiyle karşılaşırlar. Bu ülkelerde, yöre, aşiret, cemaat ve bölge düzeyindeki siyasal süreçler üzerinde gitgide artan araştırmalar, dünyanın birçok bölgelerindeki demokratik veya otoriter yönetimlere ilişkin tasvirleri düzeltebilecek, daha doğrusu tamamlayabilecektir.

Yöneticilerin süregelen bir meşruluğa dayandıkları ve toplumu, patrimonyal bürokrasiler feodal otorite yapıları, kabile örgütleri veya geleneksel biçimlerin bir karışımı vasıtasıyla yönettikleri, sayıca az ve azalmakta olan, geleneksel Üçüncü Dünya siyasal sistemlerini, bu gibi unsurların, geleneksel olmayan kurumlarla (genellikle Batı kurumlarıyla) çoğu zaman rahatsız bir birlikte yaşam sürdürdükleri sistemlerden ayırmak gerekir. Bu nispeten saf geleneksel siyasal sistemlerden bazıları, yarı-modern devletlere oranla daha büyük istikrar göstermişlerdir; ancak, örneğin Etiyopiya İmparatorunun (Perham, 1947; Hess ve Lowenberg, 1964; Levine, 1965; Abraha, 1967; Hess, 1970), Nepal kralının (Rose ve Fisher, 1970) veya Arap yarımadası kral, emir ve şeyhlerinden bazılarının rejimlerindeki istikrarın, geleneksel meşruluk inançlarının sürekliliğinden mi, geleneksel ve mobilize olmamış sosyal yapıdan mı yoksa bunların dış dünyadan tecrit edilmiş olmalarından ve ekonomik azgelişmişliklerinden mi (Ortadoğuda ise, nisbetsiz zenginliklerinden) kaynaklandığını söylemek güçtür. Bu çeşit yöneticiler görünüşte devrildikten veya tahttan feragat ettikten sonra bile, Batı'dan kopya edilmiş sözde modern biçimler altında iktidarlarını kullanmaya devam etmektedirler. Bununla birlikte, sömürge yönetiminde hiç yaşamamış iki Asya ülkesi, Tayland (Wilson, 1962; Riggs, 1967) ve İran (Binder, 1962; Zonis, 1971) modern demokratik veya otoriter biçimlerle geleneksel meşruluğun kalıntılarını birleştirmek suretiyle, geleneklerinden köklü şekilde kopmaksızın, görünüşteki istikrarlı sosyal düzenlerini sürdürebilmektedir. Malezya da, böyle kısmî bir geçmişe bağlılığın, demokratik kurumların kabulüyle büsbütün bağdaşmaz nitelikte olmadığının kanıtıdır (Milne, 1967); ne var ki, bürokratik-askerî-otoriter hükümetlere sahip yarı geleneksel rejimlerin sayısı da artar görünmektedir. Hükümdarların geleneksel otoriteleri ve patrimonyal bürokrasileri, modern siyasal kurumların kabulünü kolaylaştırabilir ve kolaylaştırmıştır; Japonya'da bu sürecin, Meiji restorasyonu ve daha yakın zamanlarda

da Amerikan işgali altında demokrasinin kurulması gibi, tarihsel örnekleri vardır.[38] Geleneksel otorite, karma siyasal sistemlerde varlığını sürdürebilir; ancak, geçmişten kopma unsurları bir kez belirdikten sonra, bu otoritenin tam anlamıyla yeniden kurulabileceğini gösteren bir kanıt yoktur. Restorasyon teşebbüsleri, ancak çeşitli biçimlerde yeni-geleneksel otoriter rejimlere yol açar ki, bu da, Fas örneğinde olduğu gibi[39] hayli büyük istikrarsızlık doğurur.

Mağrip toplumları, sömürge-öncesi geleneksel bir siyasal ve sosyal yapının oluşturduğu tarihsel mirasla, bunun değişik sömürge yönetimi örüntüleri altında (bu değişik örüntüler de, kısmen, fetih öncesi yapıların bir sonucudur) geçirdikleri dönüşümlerin, bağımsızlık sonrası siyasal gelişmeleri nasıl etkilediğini çok iyi göstermektedir. Elbaki Hermassi'in (1972) Fas, Tunus ve Cezayir'de siyasal ve ekonomik açıdan millî gelişmeyi karşılaştıran mükemmel incelemesi, bu örneklerdeki monarşi, parti ve ordu hâkimiyetlerinin, bir yandan yapısal faktörlerin, bir yandan da bu sömürge-öncesi veya sömürge sırası tarihsel öngelişimden doğan elit gelişmelerinin, elit koalisyonlarının ve elit bölünmelerinin sonucu olduğunu açıklamaktadır. Hermassi, Fas monarşisinin, siyasal partilerce zayıflatılamayacak derecede güçlü ve siyasal sistemin genişlemesine izin vermeyecek kadar köklü olduğunu göstermektedir. Yazar, Samuel Huntington'u izleyerek, monarşi için üç stratejinin mümkün olduğunu belirtmektedir: Kendi otoritesini azaltarak modern bir anayasal monarşiye gidişi teşvik etmek; aynı siyasal sistemde monarşik otoriteyle halk otoritesini birleştirmek; yahut da, monarşiyi otoritenin ana kaynağı olarak muhafaza ederek, siyasal bilinçteki genişlemenin bunun üzerindeki yıkıcı etkilerini asgarî ölçüde tutmak (Huntington, 1968, s. 40-91). Kral, ordu ve polisin komutasına şahsen üzerine almak ve İçişleri Bakanlığını da kendi özel kaleminin eski başkanlarından birine vermek suretiyle, bunlardan üçüncüsünü yapmaya çalışmıştır. Bu çözüm, başlangıçta ne salt vezirsel, ne de salt bakansal bir sistemi benimsemiş, böylece yarı-vezirsel bir sistem ortaya çıkmıştır. Siyasal gruplara karşı sorumlu olmayan (böyle bir

38 Japonya'nın siyasal ve sosyal modernleşmesinde geleneğin rolü, hayli çok araştırmalara konu olmuştur. Meiji'ler zamanındaki moderleşmenin değişik yorumlarına örnek olarak, bk. Norman (1948), Craig (1961) ve Jansen (1961). Sosyal bilimdeki pek az ikili karşılaştırmalardan biri, Ward ve Rustow'un (1964), *Political Modernization in Japan and Turkey* adlî eserleridir. İmparatorun ve sarayın modern çağda süregelen rolü için, bk. Titus (1974).

39 Fas siyasal rejimi üzerinde birçok mükemmel çalışmalar vardır: Ashford (1961, 1965a, 1967), Waterbury (1970), Zartman (1971), Moore (1970b), Gellner ve Micaud (1972). Bu sonuncusu, toplum sektörleri (Araplar ve Berberler) arasındaki etkileşim ve bunun sonuçları üzerinde yoğunlaşmakta. 10 Temmuz 1971 darbesini de tartışmaktadır.

şey, onların çalışmalarını imkânsızlaştırırdı) ve kolektif bir hükümet sorumluluğuna bağlı bulunmayan partisiz teknisyenlerin egemenliğindeki bir bakanlar kuruluna dayanan bu istikrarsız düzenleme, sonunda Beşinci Muhammed ve onun halefi İkinci Hasan'ı, Zartman'ın (1971 tasvir ettiği gibi, üyelerinin ayrı ayrı atandığı ve krala karşı ferden sorumlu olduğu vezirsel hükümetlere zorlamıştır.

İkinci stratejinin (yani belli ölçüde bir halk katılmasıyla, meselâ İstiklâl Partisi'nin ve Millî Meclis'te temsil edilen çeşitli örgütlenmiş menfaatlerin katılmalarıyla yumuşatılmış, dolaysız monarşik yönetim) reddedilmesi, milliyetçi hareketin bölünmesine ve rejime karşı yeni bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Bu yeni muhalefete karşı denge sağlayabilmek için kral, bu kez, kırsal Berber davasının takipçileri ve plüralizm taraftarları (bunlar, Fas toplumunun karmaşıklığının, tek-parti-rejimini işlemez kıldığını ve kralın hakemliğini zorunlu hâle getirdiğini savunanlardır) gibi karşı-elitleri yardıma çağırmıştır. 1962'de ilan edilen bir anayasaya göre yapılan seçimler, monarşik güçlere 144 sandalyeden ancak 69'unu verince kral, anayasayı askıya almış ve ilkin bir olağanüstü hâl rejimi sonra da kendi mutlak iktidarını yasallaştıran yeni bir temel kanun uyarınca, İçişleri bakanı tarafından yönetilen hükümetlere dönmüştür. Rejim, mükerrer darbe teşebbüslerinin ve ekonomik politikadaki başarısızlığın gösterdiği gibi, siyasal elitten büyük ölçüde kopuk durumdadır. Bu da, hayli yoğun bir siyasal mobilizasyon döneminden sonra, istikrarlı geleneksel rejime dönmenin imkânsızlığını gösteren ilginç bir örnektir. Fas örneğinde, ekonomik gelişmedeki başarısızlık, durumun ciddiyetini daha da arttırmaktadır; bu başarısızlık da, büyük ölçüde, rejimin sınırlı iktidar tabanının zorunluluklardan kaynaklanmaktadır.

Hermassi'nin, bağımsızlıktan önce Fas'ın tarihsel gelişimine ilişkin analizi, yeni-gelenekçiliğin açmazına neden olabilecek şartları da iyi açıklamaktadır. Sömürge yönetimi, bir yandan yeni sosyal güçleri bir bağımsızlık mücadelesi için mobilize ederken, bir yandan da çoğu zaman geleneksel sosyal yapıları ve kurumları güçlendirir. On Dokuzuncu Yüzyıl'da patrimonyalizm, bütün Mağrip devletlerinin özelliğini teşkil ediyordu: Ordu ve kamu yönetiminin özel amaçlar için kullanılması, memurların tayininde tam bir takdir yetkisi, toprağın hükümdar sülâlesinin tasarrufunda oluşu ve aynı özelliklerin taşra illerinde de taklit edilmesi. Gene de, dinsel ve geleneksel sınırlamalar, iktidarın kişisel kullanımını az çok kayıtlıyordu. Patrimonyal egemenlik üzerindeki bir başka sınır da, kırsal toplumun kabilelere dayanan temelinden doğuyor ve bu durum, devlet örgütünün ülke ve toplum yönünden bütünleşmesine sürekli engeller çıkarıyordu. Fas'ta On Dokuzuncu Yüzyıl ortalarına kadar dev-

let, silahlı kabilelere bağımlı durumda kalmıştır; merkezî devlet örgütü (*Makhzen*) ise, etkinliği, saygın bir kişinin, kendi başına bir kurum olan sultanın varlığına bağlı, ilkel bir örgüt olmaktan kurtulamamıştır. Partimonyal yönetim, bir yarı-geçim ekonomisi içinde, bürokrasi ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir vergi sistemini sürdürmek gibi, çözülmesi hemen hemen imkânsız bir problemle karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda, eşrafın ve kenar bölgelerdeki büyük şeflerin isyanı, sultana, imparatorluğunu devam ettirebilmek için Fransız yardımına başvurmaktan başka bir yol bırakmamıştır. Daha sonra ise sömürgeleşme, ister feodalist, ister kapitalist, ister başka bir şey olsun, her türlü bağımsız siyasal ve ekonomik gelişme yolunu kapamıştır.

Üç Mağrip toplumundan herbirine farklı zamanlarda ve farklı yöntemlerle giren Fransa, mevcut gerginlikleri kendi yararına kullanmış, geleneksel sosyal yapıyı bir yandan değiştirirken, bir yandan muhafaza etmiştir. Berber unsurunun, Tunus'ta hemen hemen ortadan kalkmış olmasına, Cezayir'de de yarısı kırsal olmak üzere nüfusun yüzde 30'unu teşkil etmesine karşılık, bu unsur Fas nüfusunun yüzde 40'ını ve kırsal nüfusun üçte ikisini temsil etmekteydi. On Dokuzuncu Yüzyıl, sultanın, ateşli silahlardan, dinsel tekelinden ve "devlet diyarı" (*Bled el Makhzen*) ile "muhalefet diyarı" *(Bled es-Siba)* arasındaki çatışmadan yararlanarak, kabileler üzerindeki kontrolüne istikrar kazandırmaya çalıştığı bir değişim dönemiydi. Kabile bağlarının yoğunluğu, haberleşme güçlükleri ve göçebe hayatla yerleşik hayat arasındaki gidip gelmeler, bu yerel çatışmada kenar bölgeler halklarını merkezî iktidara karşı koruyordu; sonunda bu çatışma, iki taraflı olmaktan çıkıp, üç taraflıya dönüştü. Bu değişim, şeflerin ara iktidarlarının kurumlaşmasıyla meydana geldi, şefler, kendilerini, rejime karşı anarşik kabileleri birleştiren unsurlar olarak, kabilelere karşı da kesin bir teslimiyete karşı son çare olarak tanıtılır. Bunlar, az çok demokratik nitelikteki yöresel kurumları ortadan kaldırarak, onun yerine despotik patrimonyal bir yönetim şeklini geçirdiler. Eşrafın keyfîliğini sınırlamak isteyen saltanat da, bu aracı şefleri asilere karşı mücadeleye teşvik ediyor, ancak onların da bir kriz anında sadakatsizlik gösterebilecek derecede güçlenmelerine izin vermiyordu. Saltanat, bunu yaparken, İslamiyet'teki siyasal meşruluk geleneklerinden yararlanmış, peygamberin soyundan gelme bir kişinin bireysel karizmatik otoritesini vurgulamak suretiyle kırsal Müslümanların özlemlerini gerçekleştirmiştir; öte yandan, tahta çıkmanın, eşraf ve ulemanın rızası ve cemaat adına biatları olmaksızın yapılmamasına özen göstererek, şehirlerde meşruluk sağlamıştır. Geertz'in (1968) belirttiği gibi, Fas'taki Aleviler, saltanatlarında, Müslüman dünyasının büyük bölümüne ters düşen siyasal ve dinsel ör-

gütlenme ilkelerini birleştirmeyi başarmışlardır. Dinsel meşruluk, resmî çevrelerin gözünde siyasal muhalif sayılan kenar bölgeler halklarını bile içine almıştır.

Fransızlar Fas'ı, doğrudan doğruya veya Tunus'taki gibi kısmî bir kontrol yoluyla değil; meşruluk sembollerini, iktidar merkezlerini ve otorite aracını birbirinden ayıran karmaşık bir idarî yapı vasıtasıyla yönetmişlerdir. Monarşi muhafaza edilmiştir; kamu yönetimi ise, monarşi adına iş gören Avrupalılar'la, şeklen sultan tarafından tayin edilen bir kaidler grubunun elinde olmuştur. Fransızlar, Berber kaidlerini ve bunların kabile dayanışmalarını korumuş, şefleri teşvik etmiş ve eski Marabut tarikatlarını canlı tutmuşlardır. Tunus'un aksine Fas, kabile bölünmelerinin ve muhalefetin yokluğu sonucu olan, devlet yönetiminin merkezîleşmesi sürecini sürdürmemiştir. Fransızlar, Cezayir'de yaptıkları gibi, mevcut yönetim mekanizmasını da yıkmamışlardır; oysa Cezayir'e çok daha önce girmişler, bir bütünleşme ideolojisi uğruna Cezayir egemenliğinden arta kalmış bütün görüntüleri silmişler, yerli halkı salt bireylerden oluşan bir toz yığını hâline getirmişlerdir. Fas'taki himaye politikası, eski yönetici kadroları ortadan kaldırmaya değil, onları kullanmaya yönelikti. Tunus'taki hanedanla kıyaslandığında Fas monarşisinin sahip olduğu daha büyük fonksiyonel ağırlık, Fransızları, sultanın yönetim örgütünü modernleştirmeye sevketmiştir. Uzun süre Fransa'ya boyun eğmeyi reddetmiş olan kabileler, Fransızların desteğindeki sultana kendi istekleriyle teslim olmuşlar, böylece toplumun bütünleşmesi gibi hesapta olmayan bir nimet, monarşi yararına olmak üzere, gerçekleşmiştir. Fas ve Tunus'taki geleneksel dinsel üniversitelere dokunulmamış, eski şehirlerin okumuş tabakaları liderliklerini yürütmeye devam etmişlerdir; oysa yerli kültürün yıkıldığı Cezayir'de buna imkân olmamıştır. Tunus'un türdeşliği, kozmopolit etkilere açıklığı ve tarih boyunca Bey'in Fas sultanına oranla daha zayıf oluşu, orada Bey'in otoritesini çökertmiş ve hayli önemli ölçüde bir mobilizasyon sağlayan laik bir tek-parti devletinin kurulmasına imkân vermiştir. Fas'ta 1930'un Berber Dahir'i, örf ve adet hukukunu korumak ve yürürlüğe iade etmek devlet diyarı ve muhalefet diyarı biçimindeki ikili anlayışı yasallaştırmak suretiyle kırsal Berber toplumunu tecrit etmeye, böylece Berberlerle Araplar arasındaki bölünmeleri kurumlaştırmaya çalışmıştır; bu ise, onların amaçları hilafına, modern milliyetçiliğin doğuşuna yol açmıştır. Protesto hareketi, liberallerin toplumun bölünmesine karşı hissettikleri korkuyu yansıttığı gibi, siyasal-dinsel liderlerin de desteğini kazanmıştır; bu liderler, kentsel burjuva ailelerinin desteğiyle ve "primordial" İslamiyet adına, tam iktidarın tekrar hükümdarın elinde toplanması amacıyla çabalarını birleştirmişlerdir. Kentsel burjuva ailele-

rinin oğullarının ve Berber öğrencilerin okudukları Fransızlarca desteklenen eğitim kurumları, kırsal eşrafın çocuklarına yönelik bir harp akademisi ve süregelen geleneksel İslami eğitim, elit içindeki bölünmeleri daha da artırıyordu. Milliyetçi hareket, İstiklal, türdeşlikten yoksun bir elitler koalisyonunca yönetiliyor, sultan da bunun hedeflerini onaylıyordu. Bir yandan bazı milliyetçilerin teslimiyetçilikle, öte yandan Fransızların engelleyicilikle suçladıkları, Sef El Glawi'nin ise sadece İstiklal'in ve kentsel toplumun marjinal unsurlarının kralı olmakla eleştirdiği Beşinci Muhammed, millî elitlerle ittifaka girişti. Bu da, özellikle kırsal eşrafın çevresinde, görünüşte sivil unsurlardan temelde primordial unsurlara kadar uzanan karşı-ittifaklara yol açtı. Artan kentsel muhalefete karşı koyabilmek için Fransızlar, oy hakkını genişleterek siyaseti kırsallaştırmaya çalıştılar. İstiklal'in seçimleri boykot etmesi üzerine Fransızlar, bir yandan kentsel elitleri bastırma, bir yandan da kabileler arasındaki muhalefeti yeniden canlandırma politikasını uygulamaya başladılar. Dinsel şeflerle kaidlerin ve bunlar aracılığıyla geleneksel kitlelerin sultana karşı mobilize edilmeleri, sultanın tahttan indirilmesi ve sürgüne gönderilmesi sonucunu doğurdu. Marksistlerden Ulemaya kadar çeşitli hizipleri, bağımsızlık gibi daha geniş boyutlu bir amaç yerine, hükümdarın tahta iadesi amacı üzerinde birleştirmek için bundan daha iyi bir yol düşünülemezdi; o kadar ki, Fransızların düzmece kralı bile, meşru hükümdarın tahta iadesini istemek zorunda kaldı. Bu karmaşık süreç sonunda monarşi, bağımsızlıktan en çok yararlanan unsur olarak ortaya çıktı; millî elit, ikinci derece bir role itildi; birlikçi parti ise, çoğulcu eğilimler batağında boğulup gitti. Geertz'in (1968, s. 78) belirttiği gibi, "belki hürriyetine kavuşan başka hiçbir sömürgede bağımsızlık mücadelesi, geleneksel bir kurumun ele geçirilmesi, canlandırılması ve yenileştirilmesi sorunu üzerinde bu derece odaklaşmış değildir." Öte yandan, devlet iktidarının alanının hızla genişlemesi, gelenekçi, kitaba bağlı İslamcı güçleri zayıflatmıştır.

Fas örneği, sömürgelikten bağımsızlığa geçiş süreçlerinin birçoğunda değişik ölçülerde ve biçimlerde görülen, bazen de yarı modern veya sözde-modern otoriter biçimlerin arkasına gizlenen eğilimleri iyi açıklamaktadır. Sömürge yönetiminin bölücülük, gelenekçilik ve pretörcülük politikalarındaki özel tarihsel gelişme, elitin kırsal mobilizasyonu gerçekleştirme konusundaki yapısal yetersizliği ve monarşinin fonksiyonel ağırlığı, yukarıda tasvir ettiğimiz istikrarsız ve etkisiz bir yarı-geleneksel sistemin doğuşuna neden olmuştur. Ne yazık ki, Hermassi'nin Tunus ve Cezayir'le yaptığı karşılaştırmalara burada yer veremiyoruz; Tunus, mobilize edici tek-parti sistemlerinin en istikrarlı ve başarılı örneklerinden biridir; Cezayir'de ise, dolaysız yönetimiyle yerli toplumu en aşırı ölçüde

tahrip etmiş olan sömürge yönetimi, kalabalık beyaz kolonlar kitlesi ve yerli kültürün yok edilişi, anlaşılan siyasal kurumlaşma bakımından güçlükler yaratmış, bu da ordu yönetimine yol açmıştır. Hermassi'nin analizi, Batılı olmayan toplumlarda ortaya çıkan otoriter rejimlerin çeşitliliğini kavramak açısından, bunların sömürge-öncesi ve sömürge sırası tarihsel gelişimlerinin iyice anlaşılmasının ne derece önem taşıdığını göstermektedir. Fas örneği, bu rejimleri anlayabilmek için girişilen birtakım tipoloji çabalarının ne kadar yüzeyde kaldığını da kanıtlamaktadır. Mağrip ülkelerinin, ortak bir İslami kültürü ve ortak Avrupa etkilerini ne kadar büyük ölçüde paylaşmış olduklarını düşündüğümüz taktirde, bu örnek, karşılaştırmalı siyaset biliminde bölge yaklaşımlarının pek çoğunun temelinde yatan kültürel yorumun sınırlarını ve yapısal, sosyal, tarihsel ve ekonomik faktörlerin önemini de göstermektedir.

Sultancı Rejimler

Bazı rejimler, kişisel yönetime dayanmakla beraber (Roth, 1971), bunlarda yöneticiye bağlılık, geleneklere veya onun bir ideolojiyi tecessüm ettirmesine, yahut benzersiz bir kişisel misyona, ya da karizmatik niteliklere değil, korkuya ve işbirlikçilere dağıtılan ödüllere dayanır. Yönetici, iktidarını kendi takdirine göre herhangi bir sınıra dâhil olmaksızın ve en önemlisi de kurallara yahut bir ideoloji veya değer sistemine bağlılık duymaksızın kullanılır. Bürokratik yönetimin bağlayıcı kural ve ilişkileri, yöneticinin keyfî kişisel kararlarıyla her zaman çiğnenir ve bunun ideolojik gerekçelerle meşrulaştırılmasına da gerek duyulmaz. İktidarın örgütlenişi biçimi ve yöneticinin maiyeti, birçok bakımlardan, Weber'in (1968, s. 231–32) tasvir ettiği geleneksel patrimonyalizme benzer. Ancak gelenekten ve geleneksel meşruluğun devamından doğan sınırların yokluğu, onu patrimonyal yönetimin tarihsel tiplerinden ayırır. Bu tür yöneticilerin maiyeti, bürokratik nitelikte bir ordu veya kamu görevlileri gibi belirli kariyer çizgilerine sahip, az çok evrensel kriterlere göre devşirilmiş bir kurum oluşturmaz; büyük ölçüde, yöneticinin doğrudan doğruya seçtiği kişilerden oluşur. Bunlar, bir hareket partisinin veya komplo grubunun "müritler"i veya eski savaşçıları da değillerdir. Çoğu zaman, toplumda kendi başlarına hiçbir itibar veya saygınlıkları olmayan, iktidarları salt yöneticiden kaynaklanan kişilerdir. Bunlar arasında, pek çok kere, yöneticinin aile mensuplarını, arkadaşlarını, yakınlarını, iş ortaklarını ve rejimi ayakta tutmak için şiddet kullanımını iş edinmiş kişileri görürüz. Ordu ve polis, sistemde önemli bir rol oynarsa da, muhaliflere karşı öldürme, saldırı ve taciz etme gibi işler, yöneticinin bilgisi içinde fakat polis ve mah-

kemeler kullanılmaksızın, özel olarak yürütülür. Şüphesiz, böyle keyfî bir iktidar kullanımı ve bunun yarattığı korku, totalitarizmin en kötü devrelerinde de görülebilir. Ancak bu rejimlerle totaliter sistemler arasında remel bir fark vardır: Yönetici ve işbirlikçileri, toplum için ideolojik hedeflere sahip olmadıkları gibi, halkı tek bir kitle partisinde mobilize etmeye de çalışmazlar. İktidarın, temelde yöneticinin ve işbirlikçilerinin özel amaçları uğruna kişisel ve özgücü biçimde kullanılması, ülkeyi temelde büyük bir çiftlik hâline getirir. Destek, yöneticiyle eski ayrıcalıklı gruplar arasındaki bir menfaat özdeşliğine değil, onun yönetiminin yarattığı menfaatlere, sadakat karşılığında sunduğu ödüllere ve öcünden duyulan korkuya dayanır. Kamusal hazineyle yöneticinin özel serveti arasındaki sınır belirsizleşir. Yönetici ve onun rızasıyla işbirlikçileri, kamu fonlarını diledikleri gibi kullanırlar, kar amacıyla tekeller kurarlar, iş çevrelerinden hediye ve rüşvetler isterler; bunun için de kamuya hiçbir şekilde hesap vermezler; yöneticiye ait teşebbüsler, devletle sözleşmelere girişir; yönetici, çoğu zaman, yandaşlarına ve uyruklarına karşı ne kadar cömert olduğunu, kendine özgü biçimlerde gösterir. Yöneticinin ailesi genellikle önemli bir siyasal rol oynar, kamu makamlarını gaspeder ve ganimetleri paylaşır. Bu rejimleri temelde totalitarizmden ayırdeden şey, özel ve kamusalın bu şekilde birbirine karışması ve kişilik-dışı amaçlara bağlılığın söz konusu olmamasıdır. Ekonomi büyük ölçüde hükümet müdahalesi altında olmakla birlikte, bu, planlama amaçlarıyla değil, kaynakları sömürme amacıyla yapılır.

Kamu görevlilerinin mevkileri, bunların yöneticiye karşı salt kişisel bağımlılıklarından kaynaklanır; uyruklar karşısındaki durumları ise, gerek sivil gerek askerî bürokrasilerin aksine, bu ilişkinin dışa dönük yanından başka bir şey değildir. Siyasal bir görevli, yöneticinin kişisel uşağı olmasa bile, yönetici ondan kayıtsız şartsız bir idarî itaat ister; çünkü görevlinin makamına bağlılığı, o makamın kapsam ve içeriğini belirleyen kişilik-dışı görevlere kişilik-dışı bir bağlılık değil, yöneticiyle aralarındaki tamamen kişisel bir ilişkiye dayanan hizmetkâr bağlılığıdır ve prensip itibarıyla hiçbir sınır tanımayan bir yükümlülüktür. Bu tasviri yaparken, Weber'in patrimonyal memurlar hakkındaki bazı tasvirlerini benzeterek kullanmış bulunuyoruz. Bu görevlilerin güvenliği pek azdır; istendiği gibi terfi ettirilir veya azledilirler ve hiçbir bağımsız statüye sahip değillerdir. Hatta en aşırı durumlarda, bir gün şerefleri çiğnenerek takibata uğratılmaları, ertesi gün de yöneticinin göz önüne tekrar girmeleri bile mümkündür. Rejimin hukukî ve sembolik açıdan kurumlaşması, sırf göstermelikten ibarettir; bu sistemin kendi dışındaki nedenlere, meselâ dış ülkelerin meşru saydıkları modellere göre değişebilir.

Bu tür rejimlerin ekonomik duruma bağlı olacakları açıktır; çünkü yöneticinin maiyetine sunacağı ödüller buna bağlı olduğu gibi, rejime karşı muhalefet de, sosyal tabakalardan, kurumlardan veya rejimin örgütlerinden çok, bu maiyetin güç kazanmış mensuplarından gelebilir. Söz konusu rejimlerin ânîden çöküşleri ve gene ânîden tekrar kuruluvermeleri, kuvvete dayanan bu çeşit bir egemenliğin temel istikrarsızlığını gösterir.

Böyle rejimlerin ileri endüstriyel toplumlarda kurulmaları olası olmamakla birlikte, ticarî ve endüstriyel teşebbüslere sahip bir tarım ekonomisiyle bağdaşmaları mümkündür. Bunların istikrarı ve sürekliliği, rejimi ayakta tutacak fonların sağlanması ve kenar bölgelerden gelecek tehditlerin önlenebilmesi için, ulaşım ve haberleşmelerin, ordu ve polis örgütlerinin belli ölçüde modernleşmesini gerektirir. Kırsal kitlelerin pasif itaatinin sağlanabilmesi için, muhtemelen bunların dış etkilerden tecrit edilmeleri, eğitimsiz ve yoksul kalmaları gerekir; bu itaat, korku ile asgarî ölçüdeki ekonomik gelişmenin ara sıra imkân verdiği paternalist refah tedbirlerinden doğan şükran duygusunun bir sonucudur. Yöneticilerce izlenen politikalar, kapitalist teşebbüslerin bazı tiplerini, özellikle ticarî ve plantasyon tiplerini teşvik edebilirse de, tüketici pazara dönük ve büyük sabit sermaye yatırımlarında bulunması gereken teşebbüslerin muhtaç olduğu rasyonel hesaplanabilirlik açısından ciddi engeller yaratır. Kentsel merkezleri az, küçük bir ülke, alternatif elitlerin doğuşunu ve kenar bölgelerin ayaklanmasını güçleştireceği için, anlaşılan bu tür bir rejimi daha kolaylaştırmaktadır. Şüphesiz, birçok bakımlardan bu modele uyan Trujillo (Wiarda, 1968; Galindaz, 1973; Crassweller, 1966) ve Duvalier (Rotberg, 1971; Diederich ve Burt, 1969; Fleischman, 1971) rejimlerini mümkün kılmış olan şey, Dominik Cumhuriyetiyle Haiti'nin bir adada bulunuşlarıdır; ekonomik bakımdan ihraç ürünlerine bağımlı olmanın yanı sıra, bu faktör, gerek ticaret gibi kaynakların kontrolünü, gerek dış tehditlerden tecrit olunmayı kolaylaştırmıştır. [40] Bazı geleneksel otokrasiler gibi sultancı rejimler de, azgelişmiş ekonomiler ve toplumlar dışında, ancak şu durumda bir yaşama şansına sahip olabilirler: Eğer, modern bir endüstriyel iş gücünü ve müteşebbis sınıfını, modern bir kamu yönetimi-

40 Daha az aşırı bir örnek için, bk. Anderson (1964). Lannig'in (1974) tipolojisinde rejimler, şu iki boyuta göre, "kişisel kontrol"durumları olarak tasvir edilmektedir: Otoriteler ve gruplar arasındaki iktidar ilişkileri (bu boyut grup hâkimiyeti, iktidar dengesi ve otorite hâkimiyeti durumlarını birbirinden ayırmaktadır) ve örgütsel temel (bu boyut da, fonksiyonel grupları, menfaat gruplarını ve kişisel ilişkileri ayırtetmektedir). Ortaya çıkan tiplerden altıncısı, otorite hâkimiyeti ile kişisel ilişkilere dayanmakta olup, Haiti'yi, Nicaragua'yı, Paraguay'ı, ve geçmişte kalan bir örnek olarak Trujillo'yu içine almaktadır.

ni, kentleşmeyi, eğitimin genişlemesini, vb. gerektirmeyecek türdeki teşebbüslerin ürettikleri önemli ekonomik kaynaklara tasarruf ediyorlarsa. Üretimi yüksek kârlı bir veya birkaç teşebbüsün elinde olan kolayca topraktan çıkarılabilen doğal kaynaklar, kuşkusuz, böyle bir rejime kaynak sağlayabilir. Trujillo örneğinde,[41] kendisinin uzun yönetimi sırasında ülkenin gerçekleştirdiği sınırlı modernleşme, hem kaynakların kullanımını, hem de On Dokuzuncu Yüzyıl Latin Amerikan *caudillo*'larının çoğunun sahip olmadıkları modern kontrol yöntemlerinin kullanılmasını kolaylaştırmıştır; nitekim bunlardan yoksun olmaları, *caudillo* yönetimlerini çoğu zaman istikrarsız kılmış ve diğer *caudillo*'ların tehdidine maruz bırakmıştı. Venezuella'da petrolün keşfi, şüphesiz, *caudillo* Gomez'in, daha sonra da Perez Jimenez'in yönetimlerini sağlamlaştırmalarına imkân vermiştir; ne var ki, o sırada Venezuela toplumu öyle bir karmaşıklık düzeyine erişmişti ki, bu düzey, taşıdığı bazı halkçı unsurlara rağmen, Jimenez yönetimini imkânsızlaştırıyordu. Bazı Orta Amerika Cumhuriyetlerinin plantasyon ekonomileri de, bu çeşit rejimlerin temelini oluşturmuştur. Her şeye rağmen, bu rejimleri ekonomik yapının kaçınılmaz bir sonucu gibi görmek, bunların doğuşuna ve istikrarına katkıda bulunan diğer birçok faktörleri, bu arada yöneticiyle sağlam "iş" ilişkileri kurmuş olan yabancı yatırımcıların "düzen" in sürdürülmesindeki çıkarlarını göz ardı etmek yanlış olur.

Bu tipi, otoriter rejimlerin diğer tiplerinden, özellikle gerçek bir tekpartiye sahip olmayanlardan her zaman açıkça ayırmak mümkün değildir. Gene de kuşku yok ki, sadece Dominik Cumhuriyeti ve Salazar Portekizi gibi nispeten küçük iki ülkeyi ele alacak olursak, bunları inceleyen her araştırıcı, otoritarizmin iki tipi arasındaki temel farkı derhâl hissedecektir. Bir Stalin veya Hitler, kendi yönetimlerini kişisel-olmayan amaçların hizmetine koymamış olsalardı, bu rejimler kitlelerde, hatta çok değişik tipte rejimlere bağlı aydınlar ve dış gözlemciler arasında hiçbir zaman hayranlık ve sadakat duyguları yaratmazdı. Totaliter rejimlerde, yönetici grubun meselâ Göring gibi bazı üyeleri hayatın tadını çıkarmaya bakabilir ve yolsuzluklar da eksik olmayabilir ama bir Stalin'in veya Hitler'in yönetimi, yöneticinin ve ailesinin kişisel zenginleşmesi amacına yönelik olmadığı gibi, iktidar da sadece yönetici grubun menfaatine kullanılmış değildir. Aslında, sultancı bir rejimde sorun, bir sosyal sınıfın veya tabakanın değil, bir grup iktidar sahibinin ayrıcalıklarının sürdürülmesi ve genişletilmesidir; bu da, çoğu zaman, huzurlarını böylece parayla satın alan toprak sahipleri, tüccarlar, ya da yabancı kapitalistler gibi ayrı-

41 Trujillo yönetiminde bir kırsal topluluktaki hayat ve siyaset hakkında, bk. Walker (1972, s 11-31).

calıklı kişilerin bile, sömürülmesi yoluyla sağlanır. Tabiî, böyle bir rejimin bedeli, büyük ölçüde, halk kitlelerinin sırtına biner; çünkü ayrıcalıklılar, sistemin yürümesi için yaptıkları katkıları gene kitlelerden çıkarırlar; kitleler ise, otokratik yönetimin yarattığı atomlaşma nedeniyle, sömürüye karşı koyabilecek her türlü örgütten yoksun ve tek çare olarak yöneticinin hayırsever paternalizminden medet umar durumdadır. Bazen yönetici, statü kıskançlığından dolayı ve iktidarını, ekonomik ve sosyal bakımdan ayrıcalıklı oligarşilere veya subaylar gibi kurumsal gruplara karşı güçlendirmek amacıyla, patrimonyal memurlar ve paralı askerler vasıtasıyla yürüttüğü rejimine, bazı halkçı jestler ekleyebilir. Haiti'de Duvalier'nin ırksal ve sosyal gerginlikleri istismar ederken kullandığı yöntem, buna benzemektedir.

Sultancı otoriter rejimlerin, büyük bir sosyal ve ekonomik değişim sonucu olmaksızın devrilmesi, muhtemelen ancak başka bir sultancı rejime veya en iyi ihtimâlle ayrıcalıklı oligarşilerin desteğindeki daha rasyonel bir otoriter yönetime yol açar. Bununla birlikte, dış desteğin yardımıyla, bazı totaliter niteliklere sahip bir devrimci rejimin ortaya çıkması da imkânsız değildir; istikrarlı bir demokrasiye geçiş ise, fevkalâde güç görünmektedir. Batista Kübası çok özel bir durumdur; çünkü bu rejim, şimdi tasvir ettiğimiz modelin birçok özelliklerini paylaşmakla birlikte, bazı otoriter rejim özelliklerini de taşımakta, askerî yönetimi politikacıların ve menfaat gruplarının yönetimiyle birleştirmekteydi (Solaun, 1969). Batista'nın, kentsel sektörü birçok modern niteliklere sahip bulunan bir ülkeyi yönetmekte oluşu, onun temeldeki gayrimeşruluğunu arttıran bir faktördü; nitekim Batista'nın ordusu Castro isyanını bastıramayınca, bu durum, neticede onun düşmesine yol açtı. Küba toplumunun üst kurumlarının (yargı organının bazı kesimleri, Kilise, vb.) Batista yönetimini desteklemek istememeleri, onun gerçek bir iç savaş olmaksızın devrilip kaçmasını mümkün kıldı; oysa Yemen'deki gibi geleneksel otokratik yönetimlere ve sultancı olmayan otoriter rejimlere karşı girişilen ihtilâl teşebbüslerinin bir iç savaşa yol açmaları olasılığı daha kuvvetlidir.

Caudillismo ve Caciquismo

On Dokuzuncu Yüzyıl'ın Latin Amerikan politikasında, büyük siyasal birimlerin parçalanması ve yeni tip bir meşru yönetim kurmanın güçlükleri, *Caudillo* (şef) yönetimlerine yol açtı. *Caudillo* politikası, Eric Wolf ve Edward Hansen tarafından aşağıdaki dört nitelikle tanımlanmıştır:

(1) Kişisel hâkimiyet ve itaat bağlarıyla ve silah gücüne dayanarak servet yapma ortak arzusuyla perçinlenmiş, silahlı patron-yanaşma grup-

larının sürekli olarak ortaya çıkması; (2) kamu makamlarına halefiyet konusunda kurumlaşmış yolların bulunmayışı, (3) siyasal yarışmada şiddete başvurulması ve (4) işbaşındaki liderlerin, şef olarak iktidarlarını sürdürmeyi bir türlü güvence altına alamamaları (Wolf ve Hansen, 1967, s. 169).

Bu sistem, askerî gücün, modern Avrupa'da görülmesi imkânsız biçimde geniş halk tabakaları arasında yaygınlaşmış olmasından doğuyor ve hiyerarşik sınıf ilişkilerinin, beklentilere uygun işleyişini bozuyordu. Sistemin temeli, geleneksel *hacienda*, bundan doğan emeksel ve ekonomik bağımlılıklar, hısımlık ve arkadaşlık gibi sosyal bağlar ve şiddetin örgütlendirilişindeki kişisel yetenekti (Gilmore, 1964). Bir kişinin kendi yönetimini zorla kurmaya yetecek kaynaklara sahip olmaması, *caudillo*'lar arasında rekabetin varlığı ve kişisel bağlılıkların istikrarsızlığı yüzünden, *caudillismo* özünde istikrarsız bir sistemdi. Bir yandan bu istikrarsızlık, bir yandan milletlerarası ekonomik durumdaki değişimlerin Latin Amerika'ya yansıması, *caudillo* özelliklerinin birçoğunu taşıyan fakat daha ileri derecede bir merkeziyet, belli sosyal güçlerle daha istikrarlı ilişkiler ve birtakım milletlerarası bağlantılar kurmayı başaran" düzen ve ilerleme" diktatörlüklerine yol açtı; Meksika'daki Porfiriato (1876--1911) bunun bir prototipiydi. "Düzen ve ilerleme" diktatörlükleri, sultancı rejimlerle askerî-bürokratik otoriter rejimleri ayıran sınır çizgisi üzerinde yer alıyordu. Bununla birlikte, *caudillaje*'nin temelini oluşturan iktidar yapıları, yöresel düzeyde *caciquismo* ve *coronelismo* sistemlerinin dayanağı olmuşlardır (Kern, 1973); bu sistemler, merkezdeki iktidar sahipleriyle, yöresel düzeyde oyları "satanlar" arasındaki ittifaklara dayanıyordu; oyların bedeli ise, patronaj, yöresel avantajlar veya sadece işçiler, kiracılar ve yerel yönetim üzerindeki keyfî ve paternalist otoritelerine karışılmamasıydı.

Kern ve Dolkart (1973, s. 1–2) *caciquismo*'yu şöyle tanımlamışlardır: "Yaygın ve türdeşlikten yoksun bir elitçe yönetilen öyle bir oligarşik siyasal sistemdir ki, bu elitlerin tek ortak özelliği, millî amaçlar için yöresel iktidarları kullanmalarıdır." *Caciquismo*, özünde tarımsal bir temele dayanmakla birlikte, salt tarımsal nitelikte değildir; serbest meslek sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve siyasal makinelerin şehirli patronları da, çoğu zaman işe karışır. Sistemin temeli, "piramit biçiminde örgütlenmiş güçlü bir yöresel iktidardır; patronluk sistemlerinin veya 'şeflik'lerin *(cacicatos)* böyle iç içe geçmeleri, birçok Luso-İspanyol devletlerinde siyasal alt-yapıyı oluşturur; "zirvede, ulusal düzeyde nüfuz sahibi kişilerin oluşturduğu sınırlı bir oligarşi ise, yöresel *cacique*'lerle, resmî veya gayriresmî, bilinçli sosyal bağlar kurar.

Sürekli dönüşüm geçiren bu yapılar, [42] merkezde otoriter veya yarı-demokratik bir görünüme sahip rejimlerde, günümüze değin yaşamaya devam etmişlerdir. On Dokuzuncu Yüzyıl'daki yöresel *caciquismo*'nun en kötü bazı yönleri, bugün ulusal düzeyde sultancı otoritarizm biçiminde tekrarlanmaktadır; belki de bu, yöresel toplumun birtakım sosyal kontrol mekanizmalarından yoksun oluşunun bir sonucudur.

42 Yöresel politikaya, hattâ birçok toplumlarda millî politikaya ilişkin yeni sosyolojik ve antropolojik incelemeler, bunları İtalyanca ve İspanyolca'dan gelen *"clientela"* terimiyle kavramlaştırmışlar ve bu örüntüyü de *"clientelism"* (yanaşmacılık) olarak tasvir etmişlerdir; meselâ bk. Lemarchand (1972), Lemarchand ve Legg (1972), Powell (1970), Heidenheimer (1970), Lande (1965), Leeds (1964), Leff (1968).

Bölüm 4

Otoriter Rejimler

Otoriter Rejimlerin Bir Tanımına Doğru

Daha önceki bir denememizde, demokratik ve totaliter olmayan çeşitli siyasal sistemleri, aşağıdaki nitelikleri taşımaları hâlinde, otoriter olarak tanımlamaya çalışmıştık:

> "Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler" (Linz, 1964, s. 255)."

Bu tanım, sözü geçen sistemleri bir yandan yarışmacı demokrasilerle, öte yandan totaliter sistemlerin ideal tipiyle karşılaştırmak suretiyle geliştirmiştir. (Linz, 1964, 1970a, 1973a, 1973b). Tanım, demokratik siyasal

sistemlerle açık kavramsal sınırlar getirmesine karşılık, totalitarizmle daha belirsiz bir sınır çizmektedir; çünkü totalitarizm öncesi ve totalitarizm sonrası durumlar ve rejimler de, bu tanıma girebilir. Başka bir sınırlama, meşruluk kaynaklarının farklı oluşu nedeniyle, geleneksel meşruluğa sahip rejimlerin veya otoriter biçimde hüküm süren oligarşilerin tanım dışı bırakılmış olmasıdır. Sultancı-otoriter olarak adlandırdığımız rejimlerle, otoriter tanımımıza sokmak istediğimiz rejimler arasında birçok ortak yönler varsa da, bunlar, sultancı-otoriter rejimlerde iktidarın keyfî ve önceden kestirilmez biçimde kullanılışı ve sınırlı siyasal plüralizmin zayıflığı yönlerinden birbirlerinden ayrılırlar. Geleneksel meşru rejimlerle otoriter rejimler arasında yer alan, On Dokuzuncu Yüzyıl'ın yarı-anayasal monarşileriyle (bunlarda, monarşik, katmansal, hatta feodal unsurlar, yeni doğmakta olan demokratik kurumlarla karışmış durumdadır) mülkiyete dayanan demokrasileri tanımımızın dışında tutmayı da, başka sebeplerden dolayı uygun gördük; mülkiyete dayanan demokrasilerde sınırlı oy hakkı, hiç değilse erkekler için genel oy ilkesine dayanan modern yarışmacı demokrasiler yönündeki gelişim sürecinin bir adımını teşkil etmiştir. Oligarşik demokrasiler, modern otoriter rejimlerle demokrasi arasındaki sınır bölgesinde yer almaktadır; bunlar, özellikle Latin Amerika'da, okur-yazarlık şartından doğan oy hakkı sınırlamaları, seçimlerin *caciques* tarafından kontrolü ve saptırılması, sık sık ordunun arabulucu iktidarına başvurulması, partilerin birbirinden farklılaşmış olmamaları vb. yollarla, daha ileri bir demokratlaşma baskılarına karşı koymuşlardır. Bu rejimler, anayasal ve ideolojik kavramları bakımından demokrasiye daha yakın olmakla birlikte, sosyolojik yönden bazı otoriter rejimlere daha çok benzerler. Bütün bunları dışarıda bırakmak suretiyle yaptığımız sınırlandırma, gene de elimizde, tanımımıza uygun düşen çok sayıda çağdaş siyasal sistem bırakmaktadır; dolayısıyla, aşağıda göreceğimiz gibi, birçok alt-tiplerin tanımlanması gereklidir.

Bizim ortaya attığımız kavram, iktidarın kullanılması, iktidarın örgütlendirmesi ve toplumla bağlantı kurmasının yollarını, iktidarı destekleyen inanç sistemlerinin mahiyetini ve siyasal süreçte vatandaşların oynadığı rolü vurgulamaktadır. Buna karşılık, politikaların maddi içeriği, izlenen hedefler ve bu rejimlerin varlık sebepleri nazara alınmamaktadır. Bu bize, sınırlı plüralizme dâhil olan kurumlar, gruplar ve sosyal tabakalarla, bu plüralizmin dışında bırakılanlar hakkında fazla bir şey öğretmemektedir. Böylece salt siyasal nitelikli unsurların vurgulanmakta olması, kavramımızı, totalitarizm genel kavramına, hatta demokrasi kavramına karşı yöneltilen neviden bir biçimselcilik eleştirisine maruz bırakabilir. Ancak bize öyle geliyor ki, rejimleri, izledikleri politikalardan bağımsız

olarak tanımlamakla, bütün siyasal sistemlerin karşılaştıkları problemleri (meselâ siyaset, din ve aydınlar arasındaki ilişki) daha ayırdedici bir biçimde ele alma imkânını buluyoruz. Rejimlerin doğuşuna, istikrarına, dönüşümlerine ve belki çöküşlerine ilişkin şartlar da, hayli özgül niteliktedir. Tanımımızın genel ve soyut niteliği, şimdi yapacağımız gibi, soyutlama merdiveninin basamaklarından aşağı inip, alt-tiplerin çeşitliliğini incelemeyi bir kat daha zorunlu kılmaktadır.

Burada, siyasal kurumların fazla özgül olmayan niteliklerini belirtebilmek amacıyla, otoriter hükümet sistemleri değil, otoriter rejimler deyimini kullanıyoruz; çoğu zaman bu rejimler, toplum hayatına nüfuz ederek, bazı grup menfaatlerinin (meselâ Türkiye'de ve devrimden sonraki Meksika'da din, İspanya'da işçiler) siyasal ifadesini gereğinde zor yoluyla yasaklar veya korporatif rejimlerde olduğu gibi, müdahaleci politikalar yoluyla bu menfaatlere biçim verirler. Öte yandan, totalitarizmi tahlil eden bazı yazarların aksine, burada toplumlardan değil, rejimlerden söz ediyoruz; çünkü devletle toplum arasındaki ayrım, yöneticilerin maksatları açısından bile, büsbütün silinmiş değildir.

Bu rejimlerin en önemli ayırıcı özelliği, plüralist unsurdur; ancak şunu ne kadar vurgularsak azdır ki, hemen hemen *sınırsız* bir plüralizme ve kurumlaşmış bir siyasal plüralizme sahip olan demokrasilerin aksine, burada söz konusu olan şey, *sınırlı* plüralizmdir. Gerçekten, bu rejimleri sınırlı monist rejimler olarak da nitelendirebileceğimiz iddia edilmiştir. Aslına bakılırsa bu iki terim, söz konusu rejimlerin faaliyette bulunduğu hayli çeşitli bir alanı ifade etmektedir. Plüralizmin sınırlandırılması, hukukî veya fiilî olabilir; uygulamanın etkinliği az veya çok olabilir; bu sınırlama, salt siyasal gruplara inhisar ettirilebileceği gibi, menfaat gruplarını da kapsayabilir; yeter ki, devletçe yaratılmamış veya ona bağımlı olmayan ve siyasal süreci şu ya da bu yönde etkileyen birtakım gruplar mevcut olsun. Bazı rejimler, sınırlı sayıda bağımsız grupların veya kurumların siyasal katılmasını kurumlaştırmak, hatta bunların ortaya çıkmalarını teşvik etmek noktasına kadar gidebilirler; ancak bunu yaparken, hangi grupların varlığına hangi şartlar altında müsaade edileceği konusundaki nihaî kararın yöneticilere ait olduğunda da kuşkuya yer bırakmazlar. Üstelik siyasal iktidar, bu gruplara karşı hayli duyarlı olsa bile, bunlar aracılığıyla vatandaşlara karşı hukuken ve/veya fiilen hesap verme durumunda değildir. Bu ise, Michels'in "oligarşinin demir kanunu"ndan doğabilecek *de facto* sapmalar ne olursa olsun, siyasal güçlerin biçimsel düzeyde seçmenlerin desteğine bağımlı bulundukları demokratik hükümet sistemlerindeki durumun karşıtıdır. Otoriter rejimlerde, çeşitli grup ve kurumların görüşlerini yansıtarak iktidar mevkilerine gelenler, bu

mevkilerini sadece o grupların desteğine değil, lider veya yönetici grup tarafından kendilerine karşı gösterilen güvene borçludurlar; tabiî, kendi prestij ve nüfuzları da bunda rol oynar. Bu kişilerin bir tür seçim çevreleri vardır; buna potansiyel bir seçim çevresi diyebiliriz; ancak bu çevre, onların iktidarının tek, hatta başlıca kaynağı değildir. Çeşitli sektör veya kurumların sisteme katılmalarını sağlayan mekanizma, sürekli bir lider kooptasyonu sürecidir; bu süreç, elitin aşağıdaki niteliklerini de izah eder: Elit mensuplarının kökenlerinin ve kariyer çizgilerinin pek türdeş olmaması; bürokrasiden, teknik beceri sahibi elitlerden, ordudan, menfaat gruplarından ve bazen dinsel gruplardan devşirilenlere oranla, profesyonel politikacıların, yani kariyerlerini salt siyasal nitelikli örgütlerde yapmış olanların sayıca azlığı.

Aşağıda göreceğimiz gibi, bu rejimlerin bazılarında resmî veya tek yahut ayrıcalıklı bir parti, sınırlı plüralizmin az çok önem taşıyan bir unsurudur. Kâğıt üzerinde bu partiler, çoğu zaman, totaliter partilere benzer bir iktidar tekeline sahip olduklarını iddia eder ve belki onlarla aynı fonksiyonları yerine getirirlerse de, gerçekte bu iki durumun birbirinden açıkça ayrı tutulması gerekir. Genellikle, bir siyasal partinin yokluğu veya zayıflığı nedeniyle, Kilise'yle ilişkili veya onun desteğindeki örgütler, meselâ Katolik hareket veya İspanya'daki Opus Dei, bu çeşit rejimler için bir lider deposu ödevi görebilir; bunlar, elit devşirme fonksiyonu yönünden, Hıristiyan Demokrat partilerden pek farklı değillerdir (Hermet, 1973). Çoğu zaman tek-parti, *parti unique* değil, Afrikalılar'ın deyimiyle *parti unifié* (birleşik parti)dir, yani disiplinli tek bir topluluk olmaktan çok, değişik unsurların birleşmesinden doğan bir partidir. (Folt, 1965). Çoğu zaman bu partiler, yöresel köklerden doğmaz, yukarıdan aşağı doğru kurulurlar; totaliter sistemlerde olduğu gibi parti iktidarı fethetmez, iktidardaki grup partiyi kurar.

Otoriter rejimlerin tanımında, Alman sosyoloğu Theodor Geiger'in (1932, s. 77-79) ayrımından esinlenerek, ideoloji terimini değil, zihniyet *(mentality)* terimini kullanıyoruz. Geiger'e göre ideolojiler, aydınlar veya sözde-aydınlar tarafından yahut onların yardımıyla, çoğu zaman yazılı biçimde olmak üzere, fikrî bakımdan az çok işlenmiş ve örgütlendirilmiş düşünce sistemleridir. Zihniyetler ise, değişik durumlara karşı kodlaştırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan, düşünce ve duygu tarzlarıdır. Yazar, çok canlı bir Almanca ifade kullanarak demektedir ki, zihniyet (kolektif dahi olsa) *subjektiver Geist*, ideoloji ise *objektiver Geist*'tir. Zihniyet, düşünsel bir durum almadır; ideoloji, düşünsel içeriktir. Zihniyet ruhsal önyönelimdir; ideoloji, derin düşünme ve kendini yorumlamadır; zihniyet önce, ideoloji daha sonra olu-

şur; zihniyet şekilsiz ve değişkendir, ideoloji katı bir şekle bürünmüştür. İdeoloji, kültür sosyolojisinin bir kavramıdır; zihniyet, sosyal karakter incelemelerinin bir kavramıdır. İdeolojilerde güçlü bir ütopyacı unsur vardır; zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. Değişmez unsurlara dayanan, güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli büyük olan, kitlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan ideolojik inanç sistemleri, totaliter sistemlerin ayırıcı özelliğidir. Demokratik sistemlerdeki oydaşma *(consensus)* ise, tersine, usulî bir oydaşmaya dayanır ve buna bağlılık, ideolojik inançların bazı niteliklerini alır.

Bolivar Lamounier (1974), zihniyetle ideoloji arasındaki ayrımın yararı ve geçerliği konusunda şüphelerini belirtmiştir. Ona göre bu ikisi, gerçek hayattaki siyasal değişkenler olarak, siyasal hayatta (özellikle iletişim sürecinde) fiilen işleyen tanımasal *(cognitive)* bilinç şekilleri olarak, birbirlerinden o kadar da farklı değillerdir. Yazara göre bu ayrım, otoriter rejimlerdeki hâkim fikirlerin, incelenmeye değmez görülüp, hemen bir yana atılmasını içerebilir. Oysa bizim amacımız hiç de bu değildir. Lamounier, otoriter rejimlerde sembolik iletişimin etkinliğini, sembolle sosyal gerçeklik arasındaki başvuru bağlantılarının çokluğunu haklı olarak belirtmektedir.

Tartışma, büyük ölçüde, ideolojinin tanımındaki felsefî varsayımlardan kaynaklanmaktadır ki, işin bu yönüne burada girecek değiliz. Yukarıda belirtilen anlamlarıyla gerek ideolojiler, gerek zihniyetler, eyleme dönük idealleri doğuran fikirler gibi; daha geniş kapsamlı bir kategorinin unsurlarıdır; bu fikirler ise, iktidar ilişkisinin kurumlaşmasının bir yönünü oluşturur; Lamounier, bunlar için ideoloji terimini kullanmayı tercih etmektedir.

Burada önemli olan soru şudur: Fikirler niçin farklı biçimler alır? Niçin tutarlık, anlatım, kapsayıcılık, açıklık, fikrî zenginlik ve normatiflik bakımlarından farklar gösterir? İdeolojilerle zihniyetler arasında, bu çeşit boyutlar açısından fark vardır. Bu farklar, siyasal süreci etkilemekten de geri kalmaz. Zihniyetlerin bağlayıcılığını, yöneticiler ve uyruklar yönünden (maliyetleri ne olursa olsun ve isterse uygulanmaları zor kullanımını gerektirsin) kesin bir angajman gerektirdiğini tasavvur etmek daha güçtür. Zihniyetleri kitleler arasında yaymak da daha zordur. Bunlar, eğitimde kullanılmaya daha az elverişlidir; din veya bilimle çatışmaları olasılığı daha zayıftır; bir sadakat sınavı olarak kullanılmaları da daha güçtür. İdeolojilerle zihniyetler, cevaplandırabilecekleri sorunların çeşitliliği, bu cevapların kesinlik dereceleri, cevap çıkarma sürecinin mantığı ve bu cevaplarla politikalar arasındaki çelişkilerin gözle görünürlüğü açıların-

dan çok farklıdırlar: Eylemleri meşru veya gayrimeşru kılacak belirleyici güçleri de, birbirinden çok farklıdır. Otoriter rejimleri inceleyen bilim adamları, hukuk teorilerinde, siyaset-dışı davalardaki yargısal kararlarda, sanat eleştirilerinde ve bilimsel tartışmalarda, rejime yön verici fikirlere açık referanslar bulmakta çok güçlük çekecekleri gibi, bunların eğitim alanında kullanılışlarına dair de ancak sınırlı kanıtlar bulabileceklerdir. Şüphesiz araştırıcı, hareketin dışındakiler için anlaşılması güç fakat içindekiler için önemli, zengin ve kendine özgü bir dille, yeni bir terminolojiyle ve esoterik bir ideoloji kullanımıyla da karşılaşacak değildir. Kütüphanelerde, bu fikirleri bıkıp usanmadan çeşitli yönlerde işleyen raflar dolusu ideolojik nitelikli kitap ve yayınlara da rastlamıyacaktır.

İtiraf edelim ki, bu ayrım kesin değildir ve olamaz da; bu, ancak, aralarında geniş bir gri alan bulunan iki aşırı ucu gösterir. Şüphesiz, bürokratik-askerî otoriter rejimlerin, daha çok yöneticilerin zihniyetlerini yansıtma olasıdır. Bazılarında Susan Kaufman'ın (1970) programcı oydaşma dediği duruma, diğerlerinde ise totaliter sistemlerdekine benzer bir ideoloji izlenimi vermek üzere çeşitli kaynaklardan alınıp gelişigüzel birleştirilmiş bir fikir yığınına rastlayabiliriz. Şüphe yok ki, ideolojik merkezlerin çevrelerinde yer alan otoriter rejimler, egemen ideolojik uslûpları taklit etme, kendi düşünceleriyle birleştirme veya bunları kendi amaçlarına uydurma baskısını hissederler. Bu da çoğu zaman, bilim adamlarını bu rejimler hakkında ciddi yanılgılara, yanlış vurgulamalara götürebilir. Burada sorulması gereken gerçek soru şudur: Bu tür rejimlerde ideolojik anlatımı engeller görünen iktidar kombinezonları nelerdir? Bize kalırsa, sınırlı plüralizmin bir parçasını teşkil eden güçler, menfaatler, siyasal gelenekler ve kurumlar arasındaki karmaşık koalisyon, yöneticileri, sembolik başvuru aracı olarak, koalisyonun en küçük ortak paydasını kullanmaya zorlamaktadır. Böylece, yoğun biçimde mobilize olmuş kitlelerin desteğinden yoksun bulunan yöneticiler, iktidarın ele geçirilmesi sürecinde kendilerine karşı koyabilecek kişilerin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünün tarafsızlaştırılmasını sağlarlar. Zihniyetin müphemliği, koalisyondaki bölünmeleri yumuşatır ve yöneticilere, birbirinden farklı unsurların sadakatlerini devam ettirme imkânı verir. Özgül, belirgin, açık angajmanların yokluğu, özellikle Batı demokrasilerinin nüfuz alanı içindeki otoriter rejimlerin, kendilerini desteklemeyen bir çevrenin değişen şartlarına uyarlanmasını kolaylaştırır. Vatanseverlik ve milliyetçilik, ekonomik gelişme, sosyal adalet ve düzen gibi genel değerlere başvurulması, günün egemen siyasal merkezlerinden kaynaklanan ideolojik unsurların sessiz sedasız ve pragmatik biçimde kabullenilmesi, mobilize bir kitle desteği olmaksızın iktidarı ele geçirmiş bulunan yöneticilerin, muhaliflerini nötralize

etmelerini, çeşitli çevrelerden destek sağlamalarını ve pragmatik bir politika yapımını mümkün kılar. Zihniyetlerle, yarı-veya sözde-ideolojiler, siyasal süreçteki ütopyacı gerilimi ve buna paralel olarak çatışmayı hafifletir; aksi hâlde bu çatışma, ya kurumlaşmayı, ya da yöneticilerin yapabileceklerinden daha büyük ölçüde bir zor kullanımını gerektirirdi. Sınırlı ütopyacılık ise, elbette tutucu eğilimlerle bağdaşabilir.

Bizim kullandığımız anlamda bir ideolojilerinin bulunmaması karşılığında, bu rejimler bir bedel ödemek zorundadırlar. İdeolojinin yokluğu, kitlelerin psikolojik ve duygusal yönden rejimle özdeşmelerini sağlamak üzere, halkın mobilize edilebilmesi yeteneğini sınırlar. İşlenmiş bir ideolojinin, bir nihaî anlam duygusunun, uzun vadeli amaçların ve a prori bir ideal toplum modelinin yokluğu; fikirlere, anlamlara, değerlere önem verenlerin gözünde bu rejimlerin çekiciliğini azaltır. Aydınların, öğrencilerin, gençlerin, ve dinsel inançları güçlü kişilerin bu tür rejimlerden (hatta bu rejimler, başarılı ve totaliter sistemlere oranla nispeten liberal olsalar bile) yabancılaşmaları, kısmen ideolojinin yokluğu veya zayıflığı ile açıklanabilir. Faşist unsurun önem taşıdığı otoriter rejimlerin bir avantajı, bu türevsel ideolojinin, sözü geçen grupların bazılarına çekici gelmesiydi. Ancak öte yandan, rejim elitinin bu ideolojik unsurları ciddiye almadığı ortaya çıktığında, bu durum, bir gerginlik kaynağı teşkil etmişti.

Teorik olarak, rejimin bu düşünsel içeriğini ve uslûbunu, gerçek bir siyasal değişken olarak siyasal süreci etkileyen veya ona yol gösteren düşüncelerden ayırdedebilmemiz gerekir. Objektifleştirme amacıyla ele aldığımız birinci yönün, temelde, subjektif içerik kadar, yani siyasal hayatta fiilen etkili olan çeşitli bilinç biçimleri derecesinde önem taşımadığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, öyle sanıyoruz ki, zihniyetle ideoloji arasındaki ayrım, siyasal sistemdeki ve toplumdaki faaliyetleri ve iletişim süreçlerini etkileyiş biçimleri açısından, gene de önem taşımaktadır. İki analiz düzeyi arasındaki karmaşık etkileşim, ilişkinin işleyişi yönü hakkında *a priori* bir şey söyleyebilmemizi imkânsız kılar. Belki, totaliter sistemlerde ideolojinin içeriği, gerçek siyasal süreçleri daha derinden etkiler; otoriter rejimlerde ise, yöneticilerin bu kadar kesin olması gerekmeyen zihniyetleri, sosyal ve siyasal gerçeklikleri daha yakından yansıtabilir.

Zihniyetlerin kaypaklığı, otoriter rejimlerdeki sözde-ideolojilerin taklitçi ve türevsel nitelikleri, söz konusu rejimlerin bu boyutu üzerindeki bilimsel çalışmaların sayısını sınırlandırmıştır. İfade hürriyetinin sınırlı oluşu ve iletişim süreçlerindeki engeller nazara alındığında, bunun otoriter rejim incelemelerinde önemli bir boyut hâline gelmesi, ancak çok iyi hazırlanmış elit mülâkatları ve kamu oyu anketleriyle mümkün olabilir. Aşağıda sunacağımız otoriter rejimler tipolojisi, zihniyet tiplerinin tahli-

linden çok, sınırlı plüralizmin niteliğine ve ilgisizliğin yahut mobilizasyonun derecesine dayanmaktadır.

Baştaki tanımımızda, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyonun fiilî yokluğunu vurgulamakla beraber, bu rejimlerin gelişmelerinin belli bir anında böyle bir mobilizasyonun mevcut olabileceğini de kabul etmiştik. Dolayısıyla, birçok nedenlerden dolayı, bu tür rejimlerin ortak olgusal karakterlerinden biri, siyasal mobilizasyonun düşük düzeyde ve sınırlı oluşudur. Aşağıda alt-tipleri tartışırken göreceğimiz gibi, bazı rejimlerde vatandaş kitlesinin siyasetten uzaklaşması *(depoliticization)*, yöneticilerin amaçlarına uygun düşer, zihniyetleriyle bağdaşır ve onları destekleyen sınırlı plüralist unsurların karakterini de yansıtır. Başka tip sistemlerde ise, başlangıçta yöneticiler, yandaşlarını ve genel olarak halkı, rejimle ve onun örgütleriyle aktif bir ilişki içine sokmak isterler. Kamuya verdikleri sözler ve genellikle türevsel nitelikteki ideolojik görüşleri, kendilerini bu yöne iter. Rejimin kuruluşundaki tarihsel ve sosyal ortam da, bir tek-parti ve onun kitle örgütleri vasıtasıyla böyle bir mobilizasyonun gerçekleştirilmesini teşvik eder veya gerektirir. Bir sömürge yönetimine karşı millî bağımsızlık veya tam bağımsızlık savaşı, daha önce hiçbir siyasal liderliğin el atmamış olduğu toplum kesimlerini siyasal sisteme katma isteği, veya daha önce demokratik bir ortamın etkisi ve teşvikiyle hayli mobilize olmuş bir muhalefetin yenilgisi, milliyetçi, halkçı veya faşist türde mobilize edici otoriter rejimlerin doğuşuna yol açar. Gerçekte, böyle farklı varsayımlardan hareket eden rejimlerin, çok farklı yollar izleyerek aynı noktada buluşmaları ihtimâli vardır. Gene de bu yakınlaşma, ortaya çıkan plüralizmin tipi, seçilen meşruluk formülleri, kriz durumlarına karşı gösterilen tepki, dönüşüm kapasitesi, muhalefetin kaynakları ve tipleri, vd. bakımlarından, bu farklı kökenlerin yarattığı önemli farkları gözden saklamamalıdır.

Siyasal mobilizasyonun ve buna bağlı olarak rejimi destekleyen vatandaşların katılma imkânlarının derecesi, son tahlilde, otoriter rejimlerin tanımında kullandığımız diğer iki boyutun sonucudur. Rejim, daha totaliter veya daha demokratik bir yöne doğru gitmedikçe, sonunda mobilizasyon ve katılmayı sürdürmek güçleşir. Özellikle bir tek-parti ve onun kitle örgütleri vasıtasıyla yürütülecek etkin bir mobilizasyon, sınırlı plüralizmin diğer unsurları, özellikle ordu, bürokrasi, Kiliseler veya menfaat grupları tarafından bir tehdit olarak görülür. Bu kayıtlayıcı şartları kırmak, totaliter yönde atılımları gerektirir. Mussolini'nin eski bir sendikalist arkadaşıyla şu öğretici sohbetini aktaran Alberto Aquarone, totalitarizmi engelleyen bu şartların ve sınırlı plüralizmin kırılıp aşılmasındaki başarısızlığı çok güzel tahlil etmiştir:

"Kıskançlık ve güvensizlik içinde yan yana duran düşman güçlerin, hükümetin, partinin, monarşinin, Vatikan'ın, ordunun, milisin, valilerin, il parti başkanlarının, bakanların, Confederazioni (korporatif yapılar) başkanlarının, dev tekelci çıkarların, vb. çatışmalarını önleyebilecek bir denge kurmak için harcadığım çabaları bir bilsen, bütün bunların totalitarizmin hazımsızlıkları olduğunu anlarsın; 1922'de kayıtsız şartsız kabullenmek zorunda kaldığım o 'ortaçağ devleti'ni eritmeyi ben de başaramadım. Büyüklü küçüklü İtalyan halkının geleneksel ve gelip geçici bütün kusurlarını birbirine bağlayan öyle bir hastalıklı deri parçası ki, yirmi yıllık ısrarlı bir tedavi, bunu ancak yüzeyde bir parça değiştirebildi" (Aquarone, 1965, s. 302).

Bu sınırlı plüralizm unsurları arasında dengeyi sürdürmenin, tekparti içindeki mobilizasyonun etkinliğini gerçekte nasıl sınırladığını ve sonunda nasıl üyelerin ve militanların ilgisizleşmelerine yol açtığını, çünkü böyle bir partinin diğer kanallara oranla iktidarda daha az etkinliği olduğunu söylemiştik. Azgelişmişlik, özellikle tecrit edilmiş bölgelerde yaşayan, geçim tarımıyla uğraşan, çoğu zaman geleneksel veya patron-yanaşma tipi iktidar yapılarına bağlı (bu yapılar da, tek-partiyle bütünleşmiş durumdadır) geniş bir kırsal nüfusun azgelişmişliği; ideolojik demeçlere, örgüt şemalarına ve plebisitçi seçim mekanizmalarına rağmen, katılmacı bir siyasal kültür yaratmaz; hatta bu katılma, kontrollü veya yönetilen bir katılma bile olsa.

Aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, toplumda çözülmez bir çatışma yaratmış bir yarışmacı demokratik katılma döneminden sonra ortaya çıkan otoriter rejimler, siyasetten uzaklaşmayı ve ilgisizleşmeyi teşvik ederler; birçok vatandaşlar da bunu, önceki dönemin gerginliklerinden bir kurtuluş gibi görürler. Başlangıçta bu yeni rejim karşısında yenik düşmüş olanların ilgisizleşmesidir; ancak, disiplinli bir totaliter kitle partisiyle onun kitle örgütlerinin ve terörün mevcut olmaması sonucu, bu kişileri sistemle bütünleştirip katılmalarını sağlama yönünde pek çaba gösterilmez. Sistem için belli bir mobilizasyon yaratmış olan gerginlik ve nefretler zayıfladıkça, yandaşların da ilgisizleşmeleri olasılığı artar; çoğu zaman yöneticiler de, mobilizasyon sürecinde verdikleri sözleri gerçekleştirme taleplerinden kurtulabilmek için, bunu hoş karşılayabilirler.

İdeolojinin yokluğu, yön verici düşüncelerin türdeşlikten yoksun, uzlaşmacı ve çoğu zaman taklitçi karakteri; hepsinin üstünde, yöneticilerin, özellikle askerî elitlerin, bürokratların, uzmanların ve rejime yandaş partilerden kooptasyon yoluyla alınmış politikacıların zihniyetleri, mobilizasyon ve katılma yolunda ciddi engeller oluşturur. İdeoloji olmayınca, militanları gönüllü kampanyalar, parti toplantılarına düzenli olarak ka-

tılma, yüz-yüze propaganda faaliyetleri vb. amaçlarla mobilize etmek güçleşir. Ütopyacı unsurlara sahip bir ideoloji olmayınca, siyasete daha pragmatik ve yakın çıkarları gerçekleştirecek bir araç olarak değil, başlıbaşına bir amaç olarak ilgi duyanları çekebilmek zor olur. İdeoloji olmayınca, gençlerin, öğrencilerin, aydınların siyasete katılmaları ve halkı siyasallaştıracak kadrolar oluşturmaları olasılığı azalır. Ütopya unsuru mevcut olmadıkça ve sınırlı, kontrollü, kooptasyonlu bir elit plüralizmi yerine, katılmacı bir plüralizmi gerektirecek daha geniş çevrelere hitap edilmedikçe; oydaşmacı, çatışmasız bir toplum özlemleri, siyaseti kamu yararına uygun bir yönetim ve özel menfaatlerin *de facto* ifadesi düzeyine indirger; sadece, milliyetçi duyguların kabardığı veya rejimin tehlikeye düştüğü anlar bunun dışındadır.

Otoriter rejimlerdeki sınırlı plüralizm ve kendilerine göz yumulan plüralist unsurların değişik anlarda iktidarın kullanımındaki değişik payları, rejim içinde karmaşık yarı-muhalefet ve sözde muhalefet örüntüleri yaratır (Linz, 1973a). Yarı-muhalefeti yürütenler, yönetici grup içinde hâkim durumda olmayan veya temsil edilmeyen kısmî eleştirilerde bulunan, fakat rejime temelde meydan okumaksızın iktidara katılmak isteyen gruplardır. Kurumlaşmamış olan bu gibi gruplar, hukukî bir çerçeve içinde faaliyet göstermemekle birlikte, gayrimeşru da değillerdir. Bunlar, hükümeti ve kurumsal düzenin bazı yönlerini adamakıllı eleştirseler bile, rejimin liderini bunlardan ayrı tutarlar ve otoriter formülün tarihsel meşruluğunu veya hiç değilse gerekliliğini kabul ederler. Koalisyon ortaklarınca paylaşılmayan birtakım amaçları gerçekleştirebilmek ümidiyle rejimin kuruluşunu desteklemiş olan gruplar, farklı vurgulamaları ve politikaları savunabilirler. Başlangıçta sistemle özdeşleşmiş fakat onun kuruluşuna katılmamış olan gruplarla (özellikle rejimin Genç Türkleri); rejim içinde, gayrimeşru sayılmayan bazı amaçları gerçekleştirmek isteyen gruplar içerisinde de muhalefet görülür; bu amaçlar, meselâ, daha önceki bir rejimin, başta ilan edilmiş, fakat hiçbir zaman gerçekleştirilmemiş olan restorasyonu olabilir. Daha güçlü, ideolojik inançlara sahip oldukları hâlde, müşterek bir düşmana karşı iktidarı ele geçirebilmek için bunların tehirine rıza gösterenler bulunabilir; yöneticilerin uzak durmaya çalıştıkları yabancı bir modeli benimseyenler, hatta buna sadakat besleyenler mevcut olabilir; nihayet, böyle bir rejimin daha sonraki safhalarında onun dönüşümüne, özellikle liberalleşmesine ve tekelci niteliğini bırakmasına karşı olanlar görülebilir. Yarı-muhalefet, daha çok, iktidarın ele geçirilmesinden önce benimsemiş oldukları hedefleri gerçekleştirebilmek için rejimin kuruluşuna katılmış, yaşlı kuşaklara mensup kişiler arasında ortaya çıkabilir. Fakat liderlerin siyaset edebiyatını ciddiye almış, üstelik

etkin siyasal katılma kanallarının mevcut olmadığını farketmiş aydınlar, gençler ve özellikle öğrenciler arasında da böyle bir muhalefet, hukukî olmayan *(alegal)* bir muhalefet niteliğini alır. Bu muhalefet, rejimi kendi içinden değiştirme ümidini yitirmiş olmakla beraber, henüz hukuk-dışı veya yıkıcı faaliyetlere kaymaya hazır değildir; bunlara, eski yıllarda kurulmuş kişisel ilişkiler nedeniyle, ara sıra müsamaha da gösterilir. Otoriter rejimlerde siyasal sosyalleşme ve doktrin aşılama çabalarının zayıflığı, rejimle hiçbir zaman bütünleşmemiş olan üçüncü kuşağın, siyaseti keşfettiği anda hukukî-olmayan bir muhalefete dönüşmesini de açıklar. Rejimin belli sosyal örgütlere tanıdığı özerklik, liberalleşme ve rejim örgütlerine katılmayı arttırma yönündeki sınırlı çabalar ve diğer toplumlar karşısındaki nispî açıklık, hukukî olmayan bir muhalefetin doğuşu için fırsatlar yaratır; bu muhalefet, bazen hukuk-dışı *(illegal)* bir muhalefet diğer muhaliflerin katılma konusundaki ahlâkî tereddütlerine aldırış etmeksizin, rejimin örgütlerine sızmaya hazırdır. Çoğu zaman muhalefet, kültürel, dinsel veya meslekî nitelikte, biçimsel yönden siyaset-dışı örgütleri kanal olarak kullanır. Rejimin millî gruplardan bir tanesiyle özdeşleştiği çok-dilli, çok-kültürlü toplumlarda, kültürel gösteriler, meselâ resmî dilden başka dillerin kullanılması, bir muhalefet belirtisi olabilir. Otoriter rejim altındaki birçok toplumlarda Katolik Kilisesi'nin özel durumu ve Vatikan'la yöneticiler arasındaki konkordalar yoluyla birçok Kilise örgütlerine tanınan hukukî statü, papazlara ve bu örgütlerin diğer mensuplarına, sosyal sınıfların, kültürel azınlıkların muhalefet duygularını, kuşaksal huzursuzlukları, vb. dile getirecek bir özerklik sağlar ve yeni liderlerin yetişmesine imkân verir. Katolik Kilisesi'nin milletlerüstü karakteri; Papanın, kınamaktan kaçınmak suretiyle, nispeten geniş bir ideolojik tutumlar yelpazesine meşruluk kazandırması; özellikle Vatikanum II'den sonra adaletsizliğe karşı dinsel-ahlâkî protestoların kazandığı meşruluk; Kilise hiyerarşisinin, dinsel örgütlerin özerkliği ve papazların hürriyeti konusunda gösterdiği ilgi, otoriter rejimlerin siyasal süreçlerinde dinsel grupların oynadığı rolü açıklar. Paradoksal bir durum, Kilisenin, bir yandan laik örgütleri yoluyla rejime elitler yetiştirirken, öte yandan muhalefeti koruması ve zaman zaman iktidarın suistimaline karşı manevi değerlerden yana çıkarak, rejime karşı Guy Hermet'nin (1973) "tribün"lerin rolüne benzettiği bir rol oynamasıdır. Kurum olarak bütün rejimlerden daha uzun süre yaşayacak olan Kilise, belli bir tarihsel anda kendisiyle özdeştiği rejimler karşısında bile, kriz belirtileri ortaya çıktığında bu özdeşliği koparark özerkliğini yeniden kazanabilir. Aynı şey, otoriter rejim altında özerkliğini büyük ölçüde koruyabilmiş olan diğer sürekli kurumlar, meselâ yargı organı hatta profesyonel kamu görevlileri bakımından da doğrudur.

Belirtelim ki, yarı-muhalefetler (hukukî-olmayan fakat müsamaha edilen muhalefetler; kısmî hürriyet şartları altında çeşitli kurumların oynadığı nispeten özerk rol) toplum ve onun siyasal gelişimi açısından önemli sonuçlar doğuran karmaşık bir siyasal süreç yaratır. Otoriter rejimlerin liberalleşmesi hayli ileri noktalara varabilirse de, rejimin mahiyetinde bir değişiklik olmadıkça ve siyasal partiler kurumlaşmadıkça, bunun oldukça sınırlı kalması muhtemeldir. Bu tür rejimlerdeki kısmî hürriyet, rejimin muhaliflerine birtakım yükümlülükler yükler; hukuk-dışı muhalefetlerin uğradığı koğuşturmalara hiç benzemeyen bu yükümlülük, bunların bunalımlarını, dağınıklıklarını ve bazen de kooptasyona hazır oluşlarını izah eder ve rejimlerin devamında genellikle baskı kadar önemli rol oynayabilir. Totaliter sistemlerde rejimle muhalefetlerin kesin bir sınır çizgisiyle birbirinden ayrılmış olmasına karşılık, otoriter rejimlerde muhalefet bir belirsizlik içindedir. Gene de belirtelim ki, siyasal katılmayı ve muhalefetin halk kitlelerine ulaşmasını sağlayan kurumsal kanalların mevcut olmadığı bir ortamdaki bu sınırlı plüralizm, liberalleşme süreçleri ve göz yumulan muhalefet, otoriter ve demokratik rejimler arasında açık bir ayrım yapmamıza imkân vermektedir.

Otoriter rejimlerle ilgili genel tartışmamızı kapatmadan önce, bu rejimlerin incelenmesindeki bir güçlüğe dikkati çekmek istiyoruz. Büyük ve en başarılı devletlerin ya istikrarlı demokrasiler ya da komünist veya faşist siyasal sistemler oldukları; bunların, ideolojileriyle, örgütlenme kapasiteleriyle, görünürdeki istikrarlarıyla, ileri endüstriyel milletler olarak veya ekonomik azgelişmişliği yenmede gösterdikleri başarıyla, milletlerarası düzeyde ikinci sınıf devlet statüsünden kurtulmadaki yetenekleriyle, benzeri olmayan bir cazibe kaynağı teşkil ettikleri bir dünyada, otoriter rejimlerin durumu, bir belirsizlik göstermektedir. Bunlardan hiçbiri, belki özel tarihsel nedenler dolayısıyla Nasır Mısır'ının Arap dünyasındaki durumu müstesna, başka toplumlar için ütopyacı bir model rolü oynamamışlardır. Belki, devrim efsanesiyle hegemonyacı partinin pragmatik istikrarını birleştiren Meksika, böyle bir model olabilir. Hiçbir otoriter rejim, kendi sınırlarının ötesindeki aydınların ve militanların hayal gücünü alevlendirmiş değildir. Hiçbir otoriter rejim, böyle bir modeli destekleyen bir partiler enternasyoneline ilham kaynağı olmamıştır. Sadece, Yugoslavların denedikleri orijinal çözümler aydınlar arasında olumlu bir ilgi yaratmıştır. Bu şartlar altında otoriter rejimler ve onların liderleri, totaliter modellerin özünü benimsemekten kaçınıp veya bunu başaramayıp, bu çekici modellerin dış görünüşlerini taklit etme zorunluluğunu duymuşlardır. Sadece, aşağıda göreceğimiz gibi, 1930'larda çeşitli ideolojik mirasları birleştiren ve muhafazakâr Katolik sosyal doktriniyle ilişki kuran

korporatizm ideolojisi, ne totaliter ne demokratik olan gerçek bir ideolojik alternatif sunar gibi görünmüştür. Bu sistemlerin gözle görülür başarısızlıkları, hiçbir büyük devletin bu yolu izlememesi, muhafazakâr veya Katolik korporatizmle İtalyan faşizmi arasındaki sınırın belirsiz oluşu, ve nihayet Kilisenin organik toplum teorilerini desteklemekten vazgeçmesi, sonuçta bu üçüncü siyasal sistem modelini gözden düşürmüştür. Toplum içindeki kökleri ne olursa olsun ve ne gibi işler başarmış olursa olsunlar, otoriter rejimler sonuçta iki çekici siyasal sistem modeliyle karşı karşıya kalmaktadırlar; bu da, onların, kendine güven duygusu içinde tam kurumlaşmaları imkânlarını sınırlandırmakta ve muhaliflerine güç kazandırmaktadır (Linz, 1973b).

Otoriter Rejimlerin Tipolojisi Problemi

Siyasal bilim literatüründe, bu rejimlerin bir tipolojisini geliştirmekte kullanılabilecek birçok düşünceler mevcuttur: Almond ve Powell'ın (1966) muhafazakâr, modernleştirici ve mobilizasyon-öncesi otoriter sistemler (bunlara sırasıyla İspanya, Brezilya ve Gana örnektir) ayrımı ile; Samuel Huntington ve Clement Moore'un (1970), yerleşik tek-parti sistemlerinin dinamizmine ilişkin analizlerindeki birçok tipoloji başlangıçları; özellikle Huntington'un dışlayıcı *(exclusionary)* ve devrimci tek-parti sistemleriyle, devrimci ve yerleşik tek-parti sistemleri arasındaki ayrımları gibi, Edward Shils'in (1960), vesayetçi demokrasileri, modernleştirici oligarşileri ve geleneksel oligarşileri ayırdeden öncü çabasını da unutmamak gerekir. Siyasal partiler hakkındaki yayınlanmamış bir çalışmasında Giovanni Sartori, açık mantıksal ayırımlar yapmadaki erişilmez yeteneği ile parti-devleti sistemlerinin çeşitlerini, yani yarışmacı olmayan parti sistemlerini tasnif etmiş; tek-parti ve hegemonyacı parti sistemlerini ve daha az soyut bir düzeyde de, totaliter ve otoriter partileri, tek ve hegemonyacı partileri ve nihayet ideolojik ve pragmatik partileri birbirinden ayırdetmiştir (Sartori, 1970b). Clement Moore'un tek-parti ideolojilerine ilişkin dörtlü tipolojisi ise tabloda gösterilmiştir.

Dönüşüm Hedefleri

Fonksiyonlar	Topyekûn	Kısmî
Araçsal	Totaliter Stalin Rusyası, Mao Çini, Nazi Almanyası, "Stalinist" Doğu Avrupa	Vesayetçi Tunus, Tanzanya, Yugoslavya, Atatürk Türkiyesi
Anlatımsal	Kiliyastik Faşist İtalya, Nkrumah'ın Ganası, malî, Gine, Küba, Ben Bella'nın Cezayiri	Yönetimsel Meksika

Bu tipoloji, araçsal ve anlatımsal fonksiyonlar arasında bir ayrıma dayanmakta olup, kullanılabilirleştirilme açısından birtakım güçlükler göstermektedir. Totaliter ve kiliyastik sistemler arasında yapılan ayrım özellikle belirsiz olduğu gibi, niçin vesayetçi sistemlerin araçsal, yönetimsel sistemlerin ise anlatımsal sayılması gerektiği pek açık değildir.

Bununla birlikte bizim amacımız, otoriter rejimlerin bazı yönlerini aydınlatan ve Batı-dışı dünyanın yeni ve eski devletlerindeki veya Sahra-altı Afrika gibi belli kültürel bölgelerdeki otoriter rejimlerin analizinde özellikle yararlı olabilecek bu gibi tipolojileri bir yana atmak veya gözardı etmekten çok uzaktır.

Otoriter rejimlerin birçoğu askerî darbelerle kurulduğuna ve başlarında da askerî şahsiyetler bulunduğuna göre, askerî ve askerî olmayan otoriter rejimleri ayıran, daha sonra da iktidarın ele geçirilmesindeki askerî müdahâlenin siyasal mahiyetine ve amacına göre ayrım yapan bir tipoloji yararlı olacağa benzemektedir. Şüphesiz, ordunun siyasetteki rolünü inceleyen Finer (1962) gibi yazarlarla, birçok Latin Amerika ve Orta Doğu uzmanları, otoriter rejimler konusundaki bilgimize değerli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, Atatürk, Petain, Franco, Peron, Nasır, Odria, Medici ve Cardenas isimlerinin de akla getirdiği gibi, askerî otoriter rejimler kategorisi, çok sayıda ve birbirlerinden çok farklı rejimleri içine alacaktır. Bazı önemli ve ilginç istisnalar bir yana, askerî rejimler, istikrarlı oldukları taktirde, bir sivilleşme sürecinden geçerler ve devlet başkanının askerî kökeni ya da askerî özgeçmişi, bu rejimler hakkında bize yeterince fikir vermez. Asker kişiler, Atatürk gibi derin bir Kültür Devrimi'ni, Nasır gibi önemli sosyal ve ekonomik değişimleri gerçekleştirebilirler ve geleneksel rejimleri yıkabilirler veya Franco gibi karşı-devrimci bir amaç izli-

yerek, gelenekle bağın kopmasından sonra demokrasi ve belki de sosyal devrim yönünde süregelen bir değişim sürecini önleyebilirler. Şüphesiz, zirvedeki asker kişilerin zihniyeti, bu rejimlere belli ortak özellikler verir; ancak bunlar, ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, anlamlı bir tipoloji için yeterli değillerdir.

Otoriter rejimleri inceleyen bilim adamları, bu rejimlerce ileri sürülen iddiaların çoğu zaman doğru olmaması yüzünden, şaşkınlığa düşebilirler. Kurucu grup veya lider, düzeni savunma, ülkeyi birleştirme, milleti modernleştirme, yozlaşmış bir rejimi devirme veya dış etkileri reddetme gibi konular üzerindeki bazı müphem fikirler bir yana, iktidarın ele geçirilmesinden önce ideolojik bağlantılara sahip olmadığından veya pek az olduğundan, kendilerini, ideolojik meşrulaştırmalardan, aydınlara çekici gelecek fikirlerden yoksun ve milletlerarası ideolojik çatışmaların ana çizgisinin uzağında bulurlar. Bu boşluk içinde yöneticiler, kendi *arcana imperi*'lerine eklenmek üzere, kabul edilebilir semboller ve fikirler ararlar. Büyük ihtimâlle bu fikirler, o anda egemen olan "tarihin akışı"na uygun fikirlerdir. Atatürk'ün, ilerici, laik, demokratik fikir ve sembolleri seçmiş olması; Doğu Avrupa'daki diktatör kralların, bürokratların, subayların ve Franco'nun faşizmi taklit etmeleri; çağdaş otoriter rejimlerin ise, sosyalist olduklarını iddia ederek, korporatif fikirler yerine, "demokratik merkeziyetçilik, "katılmacı demokrasi" ve "işçi şûraları" gibi kavramları öne sürmeleri, rastlantı değildir. Gerçi bu iddialar büsbütün önemsiz sayılamaz; çünkü başlangıçtaki bu tür müphem angajmanlar, söz konusu rejimlere karşı gösterilen milletlerarası tepkiyi büyük ölçüde belirler ve bazı imkânları açmak, bazılarını ise kapamak suretiyle, bu rejimlerin daha sonraki gelişmelerini etkiler; ancak gene de hiçbir bilim adamı, bu çeşit iddiaları olduğu gibi kabullenmemelidir (Linz, 1973b). Tasniflerimizi bu iddialara dayandırmak tehlikeli olur. Bu sözde-ideolojik farklara rağmen fiilen yürütülen politikalar ve siyasal kurumların işleyişleri pek benzer olabileceği gibi, yöneticilerin zihniyetlerindeki benzerlik, görünüşte farklı sistemlerin liderler arasında bir yakınlık ve anlayış birliğini mümkün kılabilir.

Kullanılan ideolojik unsurlar, bu sistemlerin anlaşılması açısından temel önemde olmamakla beraber, aşağıdaki bellibaşlı tipleri ayırdetmemize imkân verir.

1. Daha başarılı olmuş Batı milletlerininki gibi bir anayasal demokrasinin ön-şartlarını yaratmak amacıyla, temel modernleşme süreçlerini, özellikle laikleşmeyi ve eğitim reformlarını gerçekleştirdiklerini ileri süren otoriter rejimler. Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan Türkiye ve Meksika gibi rejimler, bu tür bir modele bağlanmıkşlardı ve bu, onların

kurumsal kurallarına da yansımıştı. Gerçi uygulamada, sözü geçen kurallara uyulmamıştır ama sonunda o yönde bir gelişmeyi mümkün kılan da bu bağlılıktır.

2. Faşist veya yarı-faşist milliyetçi otoriter rejimler.

3. "Organik devletçilik" diye nitelendirebileceğimiz otoriter rejimler. Bunlar, Katolik korporatif sosyal doktrinle ilişki kurmaya çalışırlar; faşist unsurları da ihtiva etmekle birlikte, faşist-halkçı-milliyetçi totaliter görüşlerden ayrılırlar. Belli bir plüralizm tipini kurumlaştırmaya çalışan bu tip rejimler, çoğu zaman faşizmle karıştırılmıştır; "klerikal faşizm"deyimi, bir yandan gözlemcinin önyargısını, öte yandan da 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında bu tür otoritarizm hakkında mevcut kavram karışıklığını yansıtmaktadır.

4. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde yeni bağımsızlaşmış devlelerde doğan otoriter rejimler; bunlar katılmayı gerçekleştirmek için farklı bir millî yol izlediklerini iddia eden, kendilerini Endonezya'daki Sukarno rejimi gibi vesayetçi demokrasiler olarak tanıtan veya Pakistan'da olduğu gibi "temel demokrasiler"i kurumlaştıran rejimlerdir; izledikleri yol, bir tek-partiyi veya mevcut partilerin bağımlılaştırılmasını da içermektedir.

5. Daha yakın zamanlarda, geleneksel dinsel otorite anlayışlarını reddeden İslam ülkeleriyle Afrika'nın yeni milletleri, komünist ülkelerin başarılarından etkilenerek ve bazen de bunların sempatilerini kazanmak isteğiyle, sosyalist olduklarını, kitle partileri kurduklarını ve Batı bireyciliğini reddederek lider ve partiyle özdeşmeye dayanan yeni bir topluluk duygusu yarattıklarını ilan etmişlerdir. İslam ülkeleri örneğinde, zaman zaman modern fikirleri geleneksel dinsel anlayışlarla kaynaştırarak, bu ideolojik taklitlerle gerçek bir millî kültür geleneği, yani İslami toplum kavramı arasında bir ilişki kurulmasına çalışılmıştır. James Gregor gibi bazı siyasal bilimcilerin, Afrika sosyalizmi (ve benzer ideolojiler) ile 1930'ların yarı-gelişmiş tarımsal toplumlarındaki faşizm arasında bazı benzerlikler görmüş olmaları bir rastlantı değildir (Gregor, 1968 ve 1974a).

6. Gordon Skilling'in "danışmacı otoritarizm, plüralist-benzeri otoritarizm, demokratlaşan ve plüralist otoritarizm, anarşik otoritarizm" olarak tanımladığı, totalitarizm-sonrası komünist otoriter rejimler.

Yukarıda kısaca tanımlanan altı tip, yararlı olmakla birlikte, bence altıncısı dışında, yukarıda tanımladığımız anlamdaki otoriter rejimlerin bir tipolojisinin geliştirilmesi açısından en verimli yaklaşımı sağlamamaktadır.

Otoriter Rejimlerin Bir Tipolojisine Doğru

Eğer tanımımız yararlıysa, bundan, söz konusu rejimlerin alt tiplerini de çıkarabilmemiz gerekir. Monizm eğiliminin aksine sınırlı plüralizm kavramı bizi, hangi kurumların ve grupların ne şekilde katılmalarına izin verildiği, hangilerinin ise dışarıda bırakıldığı noktalarını nazara alan tipolojilere götürmelidir. Eğer totaliter bir mobilizasyonun benimsenmemesi veya gerçekleştirilememesi bu çeşit rejimleri totalitarizmden ayıran bir özellikse, sınırlı mobilizasyonun mahiyeti ve sebepleri, tipolojinin bir başka boyutunu teşkil etmelidir. İdeolojilerin aksine, zihniyetlerin incelenmesi kaypak bir konu olduğundan ve özellikle ideolojilerin takliti olgusu önem taşıdığından, bu boyut, teoride tipolojiler için önemli unsurlar sağlasa bile, pratikte bize daha az yararlı olabilecektir.

Otoriter rejimlerin sınırlı plüralizmi çeşitli şekiller alabilir ve bunun içerisinde değişik gruplar veya kurumlar az veya çok önemli yerler işgal edebilirler. Grupların siyasal iktidara katılmaları, belli sosyal güçlerin kontrolünde ve değişik örgütsel yapılar yoluyla kanalize edilir. Bu açıdan otoriter rejimler, önceden mevcut bir bürokratik-askerî-teknokratik elitin egemenliğindeki rejimlerden tutun, ayrıcalıklı siyasal katılmanın ve elite girişin, toplumdan doğmuş bir tek-parti veya hâkim-parti vasıtasıyla gerçekleştiği rejimlere kadar, çeşitli şekiller gösterebilir. Diğer birtakım rejimlerde, devletçe tanımlanan çeşitli sosyal grup ve kurumların yaratıldığını ve organik devletçilik adıyla adlandıracağımız biçimler içinde bunların, şu veya bu ölçüde siyasal sürece katılmalarına izin verildiğini görürüz; bu tip, ideolojik yönden genellikle korporatizm veya organik demokrasi olarak tanımlanır. Sınırlı plüralizmin çok özel bir şekli de, toplumun büyük bir kesiminin, ırksal veya etnik köken gibi atfedilen *(ascriptive)* bir nitelik yüzünden, temel kararları etkileyebilecek örgütlü katılmanın dışında bırakıldığı rejimlerdir; oysa diğer vatandaşlar, dışlanan toplum kesiminin siyasal sisteme dâhil edilmesini savunma hakkı hariç, demokrasinin siyasal hürriyetlerden yararlanırlar. Otoriter rejimlerin bu çok özel tipini, "ırksal demokrasiler" gibi paradoksal bir başlık altında tartışacağız.

Şimdi otoriter rejimler tanımımızın öteki boyutuna (sınırlı katılma, kontrollü katılma, vatandaşların büyük çoğunluğunun siyasal ilgisizliği eğilimi ve bu ilgisizliğin rejimce hoş görülmesi veya teşvik edilmesi) dönecek olursak, bürokratik-askerî-teknokratik rejimlerde vatandaş kitlesinin katılması için pek az kanalın mevcut olduğunu, yöneticilerin de yönetilen bir katılmaya karşı bile özel bir ilgi duymadıklarını görürüz. Öte yandan vatandaşları, siyasal liderlikçe yaratılmış belirli ve az çok tekelci

karakterdeki kanallar yoluyla katılmaları için mobilize etmeye çalışan rejimler de vardır; en tipik şekliyle bu katılma, tek veya hâkim bir partiyle, ona bağlı kitle örgütlerinin ve fonksiyonel örgütlerin yürüttüğü mobilizasyon yoluyla olur. Böyle bir tek-partinin, diğer örgütleri ve kurumları sınırlı bir siyasal plüralizmin dışında bırakması düşünülmediği ve parti bunlara tam anlamıyla nüfuz etmediği taktirde, ortada bir otoriter rejim var demektir. O hâlde bu tür rejimleri, mobilize edici otoriter rejimler olarak adlandırdıklarımızdan ayrılırlar. Bu rejimler, ırksal demokrasilerin ayrıcalıklı ırksal topluluğu içindeki çok daha serbest siyasal plüralizmden de farklıdırlar.

Böyle nispeten mobilize edici nitelikteki otoriter rejimlerin, tarihsel bakımdan hangi şartlar altında ortaya çıktıklarını nazara alacak olursak, bellibaşlı iki tip görürüz. Birinci tipte, mobilize edici tek-parti veya hâkim-parti, yabancı egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelesi sırasında toplumdan doğmuş ve iktidara geliş süreci içinde hâkim bir durum kazanmıştır; parti, bu durumunu, ya diğer partilerin doğuşuna yol açacak siyasal hürriyetleri yasaklamak veya bu gibi potansiyel rakiplerin liderlerini kendi bünyesine katmak hatta satın almak suretiyle, her türlü rakip güce karşı koruyacaktır. Bu rejimler, başlangıçta hayli ileri ölçüde bir mobilizasyona dayanırlar, sömürge sonrası azgelişmiş toplumların şartlarından daha farklı şartlar altında olsalardı, totaliter yöne de gidebilirlerdi; oysa, aşağıda çözümlenecek nedenler dolayısıyla, otoriter rejimlere dönüşürler ve başlangıçtaki mobilize edici parti, iktidar yapısının önemli unsurlarından biri hâline gelir. Mobilize edici otoriter rejimlerin ikinci bellibaşlı tipi, demokrasi sonrası toplumlarda görülebilir; bunlarda, salt bir bürokratik-askerî yönetim veya organik devletçilik çerçevesi içinde, belirli, sayılı sosyal grupların ve kurumsal menfaatlerin temsiline dayanan bir rejim mümkün değildir; çünkü toplumun geniş bir kesiminde, ortalama vatandaş için, şu veya bu biçimde bir katılma imkânı beklentisi vardır. Üstelik bu rejimler, toplumun belli sektörlerini siyasal sürecin dışına atma ve bu sektörlerin örgütlerini yıkma mücadelesi sırasında doğmuşlardır; bu ise, sadece bir hükümet darbesiyle gerçekleştirilemez; söz konusu sektörlerin siyaset dışına atılmalarının temini için, bir kitle partisi, çeşitli kitle örgütleri, hatta polis ve ordunun bürokratik yapıları dışında zorlayıcı örgütler yaratmak suretiyle, bir mobilizasyon sağlanması gereklidir. Demokrasi-sonrası toplumlardaki bu tür dışlayıcı ve mobilize edici otoriter rejimler, faşist mobilizasyonun yol açtığı sonuçlardan biri olmuştur; faşistler, iki dünya savaşı arasındaki yılların kriz geçiren Avrupa demokrasilerinde, vatandaşlar arasındaki çeşitli menfaatlerle, ideolojik ve duygusal bağları böyle mobilize etmişlerdi. Eğer bu çeşit mobilize

edici otoriter rejimler ve hareketler, totaliter bir iktidar tekelini, çeşitli sosyal grupların, menfaatlerin ve örgütlerin Gleichschaltung'unu, Kiliselerle silahlı kuvvetler gibi diğerlerinin de siyasal bakımdan tamamen nötralize edilmelerini amaçlamışlar, fakat bunu başaramamışlarsa, o taktirde eksik veya durdurulmuş totaliter sistemlerden bahsedebiliriz. Gerçek anlamda bir totaliter sistem kurma süreci, iktidarın ele geçirildiği gün hemen gerçekleşivermediğine göre, belli siyasal sistemlerin totalitarizm-öncesi safhalarını da otoriter bir durum olarak nitelendirebiliriz.

Nihayet, bazı siyasal sistemlerde bir totaliter rejim döneminden sonra sınırlı bir plüralizmin ortaya çıkışı, çok özel bir tip olarak, totalitarizm sonrası toplumlardan söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu sistemlerde partini hâkim durumu tamamen ortadan kalkmamıştır. Siyasal iktidarı paylaşan veya etkileyen diğer kurumların, grupların ve menfaatlerin oluşturduğu sınırlı plüralizm, rejim-öncesi toplumdan, siyasetten ve tarihten değil, büyük ölçüde, yeni rejimin yarattığı sosyal ve siyasal yapıdan doğmaktadır. Eğer bu gruplar, tek partinin yani kontrollü siyasal yapının unsurlarından ibaret değillerse; eğer bunlar arasındaki iktidar yarışması salt sistemin elitleri ve kurumları arasındaki bürokratik veya hizipsel bir iç çekişmenin sonucu olmayıp, daha geniş toplum kesimleriyle ilişkili ise, o taktirde totalitarizm-sonrası otoriter rejimlerden söz edilebilir. Gene de, örgütsel örüntüler mirası, siyasal kültür ve geçmiş totaliter döneme ait anılar, bu tür rejimleri yukarıda sıralananlardan ayırır.

Sınırlı plüralizmin mahiyetine, katılma veya ilgisizliğin derece ve türüne ilişkin analizimizden çıkan bu tiplerle, sistemi meşrulaştıracak çeşitli düşünce anlatım yolları arasında da bazı ilişkiler bulunmasına hayret etmemek gerekir. Şüphesiz, bu fikirlerin entelektüel açıdan en az işlenmiş olduğu tip, bürokratik-askerî yönetim örneğidir; bunlarda, esas itibarıyla ancak yöneticilerin zihniyetlerinden söz edebiliriz; ortaya atılan, çoğu basit ve türevsel nitelikteki ideolojik formüllere en az önem vermemiz gereken tipler de bunlardır. Mobilize edici otoriter rejimler ise, tersine, özellikle tek veya hâkim partiye önemli bir rol tanıdıkları ve vatandaşların hiç değilse bir kesimini bu parti içinde katılmaya teşvik etmeye çalıştıkları zamanlarda, ideolojik formüllere dayanma eğilimindedirler. Bu ideolojik formüller, ideolojinin totaliter sistemlerde oynadığı rolle kıyaslanabilir bir rol oynamasalar bile, gene de siyasal süreçte önemli bir faktör teşkil ederler. Ancak bunların pek işlenmiş ve karmaşık olmayışları ve genellikle türevsel nitelik taşımaları, mobilizasyon unsurunun (yani partinin ve kitle katılımının rolünün) nispeten kısa sürede gerilemesine etken olur. Afrika tek-parti devletlerinin birçoğunda bu süreç, açıkça gözlemlenmiştir; bunlar, başta ideolojiye dayanan rejimler gibi görünüyorlardı ve liderlerinden

bazılarının kendilerine model seçmiş olabilecekleri totaliter sistemlere doğru yöneliyorlardı. Oysa sonuçta, birçok mobilize edici otoriter rejimin, ya bürokratik-askerî tipe, ya da organik devletçilik tipine yaklaştığı açıktır. Sadece, daha iktidara gelmeden önce önemli bir siyasal güç oluşturmuş; bir faşist partiye sahip Batı toplumlarındaki mobilize edici, dışlayıcı demokrasi-sonrası otoriter rejimlerde ideoloji, zihniyet olarak tanımladığımız kategoriye tümüyle indirgenemeyecek kadar önemli bir bağımsız faktör olma niteliğini korumuştur. Totalitarizm-sonrası sistemler, eksik veya durdurulmuş totalitarizm olarak adlandırdığımız sistemler ve bazı rejimlerin totalitarizm-öncesi safhaları bakımından, bu daha doğrudur.

Öyleyse, aşağıdaki, sayfalarda, otoriter rejimlerin çeşitli tiplerinin özelliklerini doğuş şartlarını, siyasal süreçlerin birtakım sonuçlarını ve bu tiplerde yaşayan vatandaşların hayatlarını ayrıntılı biçimde anlatacağız. Şunu belirtelim ki, bunlar, bizim otoriter rejimler kavramımızın, boyutlarından mantık yoluyla çıkarılmış şeyler değil; bu rejimlere ilişkin geniş, fakat karşılaştırmalı bir tipolojik kavramlaştırmadan yoksun, tasviri literatürden tümevarım yoluyla elde edilmiş bilgilerdir. Ancak öyle sanıyoruz ki, tümevarım yoluyla elde edilen bu tipler, bizim otoriter rejimler tanımımıza uygun düşmekte ve bunları nitelendirmede kullanılan çarpıcı farklara, tanımın boyutları içerisinde rastlanabilmektedir.

Demokratik ve demokratik-olmayan sistemler arasında nispeten kesin bir sınır bulunduğu yolundaki ısrarlı görüşümüzle uyumlu olarak; ancak ırksal veya etnik demokrasiler diye kavramlaştırdığımız sistemler, belli bir anda bizim tanımımıza göre demokratik sayılabilirler. Bu da, ancak, dışlanan ırksal grubun katılma isteklerini önlemek için büyük ölçüde bastırıcı güç kullanmaya ihtiyaç duyulmaması hâlinde ve siyasal hakların genişletilmesini savunan ayrıcalıklı ırksal topluluk üyelerine karşı da gitgide artan dozda zor kullanma gereği hissedilmediği ölçüde, söz konusu olabilir. Buna karşılık, otoriter rejimlerle, totaliter sistemin ideal tipine yaklaşan rejimler arasındaki sınırı kullanılabilirleştirmek çok daha güçtür. Bu nedenle biz de, totalitarizm-sonrası rejimleri, eksik veya durdurulmuş totaliter rejimleri ve başka tür rejimlerin totalitarizm-öncesi safhalarını, otoriter rejimlerin tipleri olarak tanımlama gereğini duymuş bulunuyoruz.

Bir dereceye kadar, bürokratik–askerî otoriter rejimler, bazı bakımlardan otoriter rejimlerin en tipik modelini oluşturur. Bunlar, ne organik devletçilik biçimi altında daha karmaşık şekilde kurumlaşmış bir sınırlı plüralizmi; ne de yüksek elitlerin devşirilmesini sağlayan bir kontrol aracı ve isteyen vatandaşlar için bir katılma kanalı fonksiyonu gören bir tek parti sistemini gerçekleştirirler. Demokratik siyasal sistemlere de, modern

totalitarizme de her hangi bir benzerlikten en uzak olanlar, bunlardır. Burada, şu soru sorulabilir: Diğer tipler arasında hangisi, demokratik siyasal sistem modeline en çok yaklaşanıdır? Denilebilir ki, bazı bakımlardan, mobilize edici otoriter rejimlerde siyasal hayata katılma fırsatları ve bu yoldan iktidar mevkilerine gelme imkânları, sözkonusu rejimleri, demokratik siyaset ideal tipine daha fazla yaklaştırmaktadır. Öte yandan, tek-parti ve onun denetimindeki çeşitli kitle örgütleri gibi mobilize edici örgütler, toplumda plüralizmin yaşamasına ve siyasal etkinliğine bir engel teşkil etmektedir; böyle oldukları ölçüde de, toplumlarda demokratik politikaların ayırıcı özelliği olan, sosyal ve siyasal amaçlarla örgütlenme hürriyetine ters düşerler. Buna karşılık organik devletçilik, tek bir siyasal örgüt yaratmaksızın veya ona tekelci bir durum tanımaksızın kontrollü biçimde de olsa, mevcut sosyal plüralizmi kurumlaştırması ve onu siyasal süreçle bütünleştirmesi yönünden hür bir toplumda kendiliğinden gelişen sosyal plüralizme daha yakındır, ancak bunun bedeli, çeşitli elitlerin aksine, sıradan vatandaş için daha geniş katılma fırsatlarının mevcut olmayışıdır. Bu açıdan organik devletçilik, mobilize edici rejimlere oranla, vatandaş katılımı fikrinden daha uzaktır. Dolayısıyla, gerek mobilize edici otoriter rejimler, gerek organik devletçi rejimler, bu boyutlardan biri ya da öteki açısından, demokratik rejimlerden ve toplumlardan kolayca ayırdedilebilirler. Cevaplandırılması daha da güç olan bir soru, bu tiplerden birinin ya da ötekinin, kendini bir yarışmacı demokrasiye dönüştürme potansiyeline ne ölçüde sahip olduğudur. İddia edilebilir ki, organik devletçilik, özgül menfaatlerin açıklanabilmesi için daha çok hürriyet, kurumlar için daha çok özerklik tanımakta, vatandaş kitlesini belli bir yönde siyasallaştırmak için daha az çaba harcamakta, böylece demokratik siyasetin sınırsız plüralizmini, çok-başlı ve çatışmacı liderlik yapısını kabule daha hazır bir toplum yaratmaktadır. Ancak, organik devletçilik çerçevesi içinde statüleri tanınmış örgütlere ve kurumlara verilen ayrıcalıklar nedeniyle, bunların liderleri vatandaşların siyasal partiler yoluyla siyasal mobilizasyonu imkânlarını bir tehdit olarak görebilir ve dolayısıyla bu ayrıcalıkları savunabilmek için otoriter çerçeveye bağlı kalabilirler. Buna karşılık mobilize edici bir otoriter rejim, eğer tek veya hâkim partinin siyasal hürriyetin genişletilmesiyle yaratılacak daha yarışmacı bir ortamda bile hâkim durumunu koruyabilecek derecede topluma nüfuz etmiş olduğu kanısına varırsa, iktidarını böyle bir ortam içinde sürdürme imkânlarını araştırmayı çekici bulabilir. Gerçekten, yarışmacı demokrasinin sağlayacağı meşruluk düşünüldüğünde, partinin ilk zamanlarda dahi olsa hâkim durumunu koruyabilme şansına sahip olması, bu yönde bir dönüşümü teşvik edebilir. Böyle bir gelişim, ya uzun vadede veya bir yanlış hesap

eseri olarak, sonunda yarışmacı demokrasinin kurulmasına yol açabilir. Üstelik mobilize edici bir otoriter rejim, yarışmacı demokrasiler için temel nitelikte olan, vatandaşların birey olarak siyasal sürece doğrudan doğruya katılmaları ilkesini, kurumsal ve ideolojik yönden saklı tutar. Bu açıdan, bir bürokratik-askerî rejim olarak doğup, tek-partili ve nispeten mobilize edici bir otoriter rejim hâline gelmiş olan Atatürk Türkiyesi'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yarışmacı bir demokrasiye dönüşmüş olmasını anlamak mümkündür. Brezilya'daki Estado Novo'nun bir halkçı demokrasiye dönüşmesi ve önceki otoriter rejimin elitlerinin bu demokraside önemli bir rol oynamaya devam edişleri hakkında da benzer şeyler söylenebilir. Meksika, bu konuda başka bir örnektir.

Bazı gözlemciler, mobilize edici otoriter rejimlerde, özellikle totalitarizm-sonrası rejimlerde, tek-parti içindeki iç demokrasinin gelişmesine büyük ümit bağlamışlardır. Bize kalırsa, böyle rejimlerin yarışmacı demokrasilere dönüşme imkânları, bu gözlemcilerin sandıklarından daha şüphelidir; çünkü tek ve hâkim parti yoluyla katılma, sonuç olarak, partiye, onun program ve ideolojisine bağlılığı ve alternatif rakip siyasal görüşlere hiçbir imkân tanınmamasını içermektedir; oysa yarışmacı bir siyasal sistemin temel şartı olan bu unsur, partinin ve onun kitle örgütlerinin sınırları içinde siyasal katılma imkânlarının var olduğu gerekçesiyle her zaman reddedilebilir.

Ne yazık, elimizdeki bilgilerle ve bize ayrılan yer içerisinde, sözü geçen bu ideal tipler arasındaki sınır bölgelerinde yer alan birçok rejimin ayrıntılı bir analizine girişmek mümkün değildir. Birçok rejimler, farklı tiplere ait unsurları, planlı veya tesadüfî biçimde kendinde birleştirir ve tarihsel gelişimlerinin değişik safhalarında bunlardan birine ya da ötekine daha çok önem verirler. Öyle görünüyor ki, birçok otoriter rejimler, bürokratik-askerî rejimler olarak kurulmakta, fakat iktidara yerleştikten sonra diğer alternatifleri araştırarak, ya nispeten başarılı biçimde organik devletçi rejimlere veya genellikle başarısız biçimde mobilize edici rejimlere dönüşme çabalarına girişmektedirler. Öte yandan, bağımsızlık-sonrası veya demokrasi-sonrası mobilize edici otoriter rejimler olarak işe başlayan birçok rejimler de, bir bürokratik ve organik devletçilik kombinezonuna doğru sürüklenmekte veya bir askerî ve bürokratik iktidar kombinezonuyla devrilmektedir; bu iktidar da kısa zamanda teknokratik elitlerin yardımıyla toplumu yönetmeye başlayıp organik devletçiliği bir ölçüde kurumlaştırmaya çalışmaktadır. Otoriter rejimlerin gelişimlerindeki her safha, yani bunların otoritarizm-öncesi toplumda ortaya çıkışları, yerleşmeleri, taklit edilecek meşru modeller aramaları, kurumlaşma yönündeki kararsız çabaları, hep sistem üzerinde bir iz bırakma eğilimindedir. Do-

layısıyla, otoriter rejimlerin, gerçekte karmaşık sistemler olma olasılıkları büyüktür; bunların ayırıcı özelliği kurumlaşmalarını etkileyen modellerin türdeşlikten yoksun, çoğu zaman da yanyana yaşaması güç çelişik modeller olmasıdır. Belli rejimleri burada açıklayacağımız tiplerden birine sokmanın güçlüğü de bundan ileri gelmektedir. Şüphesiz, bu rejimlerin birçoğu, demokratik de olmadıklarına göre, şu veya bu anda, sözü geçen tiplerden birine ya da ötekine daha yakın olacaklardır. Bizim analizimizde, gelişimsel yöne, bu rejimlerin doğuş sürecine, kendilerinden önceki veya sonraki rejimlere nazaran belli bir anda bulundukları noktaya ağırlık verilmesi nedeniyle, bu olgu biraz ihmâle uğramıştır. Bu çeşit rejimlerin, kurulduktan yıllar sonra bile, yöneticilerinin gözünde hâlâ kuruluş safhasında olmaları, birbiri ardından anayasaların çıkarılması, siyasal yapının uzun süre tamamlanmamış olarak kalması, bunun da çeşitli siyasal güçlere binayı kendi özel planlarına göre inşa etme ümidini vermesi, rastlantı değildir. Paradoksal olarak, demokratik rejimlerde anayasa yapma döneminin daha kısa sürdüğü görülür; bu da, rejimin gelecekteki gelişimini birçok şekillerde, çoğu zaman da beklenmedik şekillerde, peşin kararlara bağlar. Gene paradoksal olarak, yeni bir demokrasinin kuruluş safhası, demokratik elitlerde, iktidarlarını kendi siyasal tercihlerini anayasallaştırmak amacıyla kullanma eğilimi yaratır; dolayısıyla, o an için siyasal iktidar mücadelesinde örgütsel bakımdan zayıf olan sosyal güçler, daha sonra demokrasinin kendilerine verdiği hürriyetleri kullanarak, anayasal düzene karşı çıkmak zorunda kalabilirler. Bu noktada, *Jacobin* demokrasisinin rasyonalist eğilimi ile otoriter rejimlerde siyasal kurumların çoğu zaman gayet pragmatik biçimde yaratılışları arasında bir tezat vardır. Birçok otoriter rejimlerin, rejimdeki önemli değişimlere rağmen gösterdikleri nispî istikrarla, aynı toplumlarda yeni kurulmuş olan demokrasilerin istikrarsızlığı, belki bu ipucu ile açıklanabilir.

Demokratik Batı dünyası ile komünist sistemler dışındaki siyasal sistemleri, analitik kategoriler yerine, Latin Amerika, Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Afrika gibi coğrafi-kültürel bölgeler çerçevesi içinde inceleme eğilimi, otoriter rejimleri kavramlaştırma ve anlama çabamızı ciddi güçlüklerle karşı karşıya bırakmaktadır.[43]

---

43 Latin Amerikan politikasına ve bölgedeki belli ülkelere ilişkin tasvir edici literatür geniştir; bunlara, burada ayrıntılı olarak değinmemize imkân yoktur. Ülke bölümleri, o ülkelerin uzmanları tarafından yazılmış (bibliyografyalarla birlikte) iyi bir inceleme, Needler'inkidir. (1970) Kezabk., Siyasetle ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi özellikle vurgulayan Anderson (1967) R. H. McDonald, parti sitemleri ve seçimler hakkında bilgi vericidir. Elinizdeki kitapta, ordunun siyasetteki rolü, korporatizm ve Meksika siyasal rejimi ile ilgili notlarınıza da bakınız. İstikrarsızlık problemi hakkında, bk. Kling (1956) ve Linz ve Stepan'ın (basılacak) bölümleri.

Öte yandan bilim adamlarının karşılaştırmalı analiz amacıyla Doğu Avrupa komünist ülkelerini bir grup hâlinde ele alma ve komünist siyasal sistemlerin incelenmesinde uzmanlaşma eğilimleri, onları, komünist olmayan otoriter rejimlerle karşılaştırmalar yapma imkânını gözardı etmeye sevketmektedir.[44] Benzer şekilde, iki dünya savaşı arasındaki faşist

---

Orta Doğu politikası hakkında zengin tasvir edici bilgiler, bibliyografik referanslar ve ideolojik eğilimlere ilişkin analizler sunan birçok kitaplar vardır. (Binder, 1964; Halpern, 1963; Karpat, 1968; Hurewitz, 1969; Abboushi, 1970; Rustow, 1971; Landau, 1972). Bu eserler, ve onların yanında Mısır'a, Mağrip'e (bk. Not 60) ve özellikle Fas'a (bk. Not 39) ilişkin olanlar, İslam toplumlarındaki otoriter rejimlerin ve geleneksel yönetimden veya sömürge yönetiminden daha modern siyasal sistemlere geçiş sürecindeki çeşitliliğin, daha karşılaştırmalı ve teorik bir analizi için, temel teşkil edebilir. Bizim bu kitaptaki vurgulamamız, kültürel gelenekler, değerler, hatta bir kültür-kişilik psikolojisi yaklaşımı ile bu toplumlarda otoriter yönetimin doğuşu arasındaki ilişkinin tartışılmasına yer vermemektedir; oysa meselâ İspanyol asıllı toplumlar veya Güneydoğu Asya toplumlarıyla karşılaştırmalı olarak böyle bir inceleme, bizim analizimizi tamamlayıcı nitelikte olabilirdi. Güneydoğu Asya politikasını gözden geçiren yazılar için, bk. Kanin (1964) ve Pye (1967).

44 Komünist sistemlerin ve çeşitli teorik yaklaşımların karşılaştırmalı incelenmesinin eski bir geleneği vardır; yeni bibliyografik denemeler için, bk. Cohen ve Schapiro (1974, s. XIX-XLIV) ve Shoup (1971). Kanet (1971), Tucker (1969) Fleron (1969) gibi diğer yazarları takiben, komünist sistemlerin incelenmesinin, daha geniş bir karşılaştırmalı çerçeveye dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu noktayı reddetmeksizin şu kadarını söyleyebiliriz ki, belki ilk adım, komünist sistemlerin, SSCB ve Doğu Avrupa ile yahut Treadgold'un (1967) derlediği kitapta ve dolaylı olarak da Çin'le ilgili iyi monografilerde yapıldığı gibi SSCB ile Çin arasındaki ikili ükarşılaştırmalarla sınırlı kalmayıp; Küba, Kuzey Vietnam ve Kuzey Kore'yi de içine alan, daha sistematik ve teorik bir karşılaştırmalı inceleme olacaktır. Bu rejimlerin çeşitli safhalârı, "çok-değişkenli" karşılaştırmalı incelemelere daha da büyük imkânlar sağlar; meselâ Yeh'in (1967) 1928-37'de SSCB'de ve 1953-62'de Çin'de izlenen endüstrileşme stratejileri üzerindeki bildirisi gibi. Belki de, gerekli dil becerilerinin ve verilere ulaşma güçlüklerinin zorunlu kıldığı bölgesel uzmanlaşma, bu tür bir çabayı engellemiştir. Meselâ Küba, en çok Amerikalı sempatizanların ve eleştiricilerin, Fransız solcularının ve birkaç Latin Amerika uzmanının ilgisini çekmiş, fakat diğer komünist rejimler üzerinde çalışanların hemen hiçbiri tarafından incelenmemiştir. Bu ülke, tasviri-tarihsel çalışmalara (Huberman ve Sweezy, 1969; Draper, 1965; Suarez, 1967; Dumont, 1970; Karol, 1970; Thomas, 1971; Halperin, 1972) ve şu kolektif eserlere konu olmuştur: MacGaffey ve Barnett (1965), Mesa Lago (1971) ve Horowitz (1972). Çin'in etkisine ilişkin bir inceleme (Tang ve Maloney, 1962) ve katılma örüntülerinin Sovyetler'den çok Çin'e benzerliği konusunda bir araştırma (Fagen, 1969, s. 259) hariç, bu rejimi, komünist ülkeler arasında bile olsa, karşılaştırmalı bir perspektif içinde inceleme yolunda pek az çaba harcanmıştır. Castro'nun karizmatik otoritesi (Fagen, 1965; Lockwood, 1967), parti örgütünün nispeten yavaş kurumlaşması, politikadaki sapmalar, SSCB'ye bağımlılık. ABD'nin düşmanlığı, artan askerîleşme (Dumont, 1970; Dominguez, 1974) ve devrimin aşırı polemiksel tepkileri, bu karşılaştırmalı analiz eksikliğine muhtemelen katkıda bulunmuştur.

Burada, Komünist Çin hakkında yeterli bir bibliyografya sunmaya imkân yoktur. Temel bir kaynaklar listesi için, bk. Berton ve Wu (1967), Schurmann (1968), Waller (1971, s.

Avrupa'nın incelenmesinde tüm dikkatlerin Nazi Almanyası'na çevrilmiş olması, ayrı bir siyasal sistem tipi olarak 1920'lerin ve 1930'ların otoriter rejimlerinin ihmâline yol açmıştır; bunlarla ilgili olarak elimizde daha çok mükemmel tarihsel açıklamalar bulunmakla birlikte, pek az sayıda sistematik inceleme mevcuttur. Bu anlamda, bir Batı toplumundaki en uzun ömürlü otoriter rejim olan Portekiz'in ihmâl edilmiş olması ilginçtir.[45] Diğer taraftan, otoriter rejimlerin birçoğuna ilişkin analizler, ordunun siyasete müdahalesi örnekleri olarak sadece bu rejimlerin kökenleri üzerinde duran tek-yanlı perspektif yüzünden sınırlı kalmış, bir darbe ile kurulduktan sonra bu rejimlerin nasıl işledikleri ayrıca tahlil edilmemiştir. Daha geniş bir karşılaştırmalı perspektifin mevcut olmayışı, özellikle Latin Amerika örneği bakımından zararlı olmuştur; belirli kültür, tarih ve milletlerarası siyaset faktörlerine göre yapılan bu bölgesel gruplandırma, bilim adamlarını, Latin Avrupa siyasal sistemleriyle verimli olabilecek karşılaştırmalar yapmaktan, meselâ daha ileri düzeydeki bazı Latin Amerikan ülkeleriyle Avrupa ülkelerinin benzer ekonomik ve sosyal gelişmelerini ve Avrupa'dan gelen önemli ideolojik etkileri incelemekten alıkoymuştur.

Daha yakın zamanlarda, genellikle nispeten basit ekonomik gelişme göstergelerine dayanan sosyolojik kategorilere, daha da yakın zamanlarda ise basitleştirilmiş Marksist analizlere gereğinden fazla ağırlık verilmesi, birçok Üçüncü Dünya siyasal sisteminin incelenmesinde en ayırdedici rol oynayacak siyasal değişkenlerin ihmâline yol açmıştır. Literatürde, siyasal gelişme ve modernleşme üzerindeki büyük-boy teorilere verilen önem bakımından da aynı şey söylenebilir; çoğu zaman yüksek bir soyutlama düzeyinde kalan bu teoriler, tasviri örnek-kolay incelemeleriyle ampirik karşılaştırmalı araştırmalar arasında, belirli değişkenleri ve bunların karşılıklı ilişkilerini esas almak suretiyle, bir köprü kuramamaktadır. Son za-

---

172-82). Treadgold'un (1967), Barnett'in (1969), Baum'un (1971), Lindbeck'in (1971) ve Scalapino'nun (1972) mükemmel derlemeleri ile Wu'nun derlediği *Handbook* (1973) ve bunlardan başka Lewis (1963), Townsend (1972), Vogel (1971) gibi bu denemede zikredilen monografiler, Schram'ın (1967, 1969) Mao ve düşüncesi hakkındaki klasik eserleri, bu alandaki en iyi bilimsel yayınlara bir giriş ödevi görebilir.

Faydalı bir inceleme de, bölümlerini Marksist ve Marksist olmayan yazarların yazmış olduğu, karşılaştırmalı analizde genellikle ihmâl edilen ülkeleri (Arnavutluk, Kore, Vietnam, Moğolistan gibi) de içine alan ve özellikle uzmanlaşmış dergiler de dâhil olmak üzere bibliyografik referanslar ihtiva eden Sheffer'dir. (1967)

45 Salazar'ın uzun ömürlü Estado Novo'su hakkında, bk. Kay (1970), Lucena (1971), Schmitter (1973b, 1974), Wiarda (1974) ve devletin örgütü hakkında Portekiz'de yayınlanmış temel kitaplar da dâhil olmak üzere, bunların atıfta bulundukları birincil kaynaklar.

manlarda, veri bankalarında toplanan verilere (bu tip siyasal sistemler ve toplumlar bakımından bu verilerin yeterliği kuşkuludur) dayanan global nicel incelemeler, siyasal sistem tipleri arasındaki farkları gözardı etme eğilimindedir; bu tür incelemeler, tüm siyasal sistemleri tek bir sosyo-ekonomik gelişme, siyasal gelişme ve pek gevşek biçimde tanımlanan bir demokratlaşma çizgisi üzerinde ele alarak, bilimsel doğruluğu kuşkulu bulgulara varmaktadır.

Şüphe yok ki, bu çeşitli entelektüel perspektifler, bilim adamlarını, az sayıda siyasal sistem üzerinde orta-boy teorik sorunlar açısından sistematik karşılaştırmalı analizlerde bulunmaya, veya ikili karşılaştırmalara, yahut da karşılaştırma amacıyla sistematik şekilde sağlam veriler toplamaya teşvik etmiş değildir.

İddia ediyoruz ki, farklı kültürel ve coğrafi bölgelerde yer alan ve farklı ideolojik sistemlerin etkisi altında bulunan otoriter rejimlerin böyle orta-boy bir karşılaştırmalı analizi, bilim adamına, kültür gelenekleriyle ideolojik modellerin kendine özgü etkilerini daha açık şekilde saptama ve bu değişkenlerin mevcut olmayabileceği çok çeşitli sistemlerde görülebilecek örüntüleri bunlardan birine ya da ötekine atfetmekten kaçınma imkânını verecektir.

Şüphesiz, otoriter rejimlerin incelenmesiyle, özellikle ekonomik bakımdan azgelişmiş toplumlardan ve yeni devletlerden oluşan sözümona Üçüncü Dünya'daki siyasal gelişme süreçlerinin incelenmesi arasında büyük bir ortak alan vardır; çünkü bu devletlerin çoğu, ne yarışmacı demokrasiler, ne de totaliter sistemlerdir. *Handbook*'ta siyasal gelişmeye ayrılmış bir bölüm mevcut olduğundan, bu verimli perspektifi burada bilerek ihmâl etmiş bulunuyoruz.

1. *Bürokratik-Askerî Otoriter Rejimler*

Otoriter rejimlerin en sık rastlanan alt tipi, subaylarla bürokratların tek başlarına olmamakla birlikte üstünlük taşıdıkları bir koalisyonun hükümete hâkim olduğu, belirli bir ideolojiye bağlanmaksızın diğer grupları yönetime kattığı veya dışarıda bıraktığı bürokratik zihniyet sınırları içinde pragmatik biçimde hareket ettiği, tek bir kitle partisi yaratmadığı veya böyle bir partinin hâkim rol oynamasına izin vermediği rejimlerdir. Bunlarda hiçbir partinin mevcut olmaması da mümkündür; ancak daha sık görülen durum, hükümetin desteğinde resmî bir parti yaratılmasıdır; bu parti, halkın kontrollü bir mobilizasyonunu amaçlamaktan çok onun güdümlü biçimde bile olsa siyasal hayata katılmasını azaltmak, Schmitter'in (1974) isabetli deyimiyle "siyasal alanı işgal etmek" eğilimindedir. Ba-

zen bu rejimler bir çok-parti sistemine müsaade ederlerse de, izin verilen sınırlı partiler yelpazesi içinde bile, seçimlerin halk desteğine yönelik serbest bir yarışma imkânı sağlamaması için gereken her şeyi yaparlar; kooptasyondan başlayıp, satın almaya ve bastırmaya kadar giden çeşitli müdahalelerle bu partilerin işbirliğini, uşaklığını veya etkisizliğini garanti altına almaya çalışırlar (Janos, 1970a)

Daha polemiksel nitelikteki yayınlarda bu rejimlere genellikle faşist etiketi yapıştırılır; özellikle şundan dolayı ki, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda bunlar, bazı faşist sloganları, sembolleri ve uslûp özelliklerini benimsemişler, imkân oldukça da ülkelerindeki faşist hareketlerin bazı oportünist unsurlarını kendi saflarına katmışlardır. Bazı Doğu Avrupa ülkeleri, coğrafya ve dış politika zorunlulukları nedeniyle, Mihver Devletleri'yle ittifaklar yapmışlardı; Mihver Devletleri de, çoğu zaman bunları, Romanya'daki Demir Muhafızlar gibi daha samimî ve dolayısıyla daha milliyetçi karakterdeki faşist hareketlere tercih ediyorlardı. Söz konusu rejimlerin temelde pragmatik oluşları, bunlardan bazılarının, güçlenen faşist komşularına karşı Batı demokrasileriyle ittifaklar yapmalarını da mümkün kılmıştı. (Seton-Watson, 1967). Diğer bazı yazarlar ise, ordunun rejimi desteklemekteki büyük rolü ve bir kurum olarak ordunun iktidarı ele almadığı rejimlerde de birçok subayların önemli roller, oynamaları nedeniyle, bunları askerî diktatörlükler olarak nitelendirmişlerdir. Gerçi bu rejimlerin bazıları askerî diktatörlükler olarak doğmuş ve birkaç tanesinde ordu hâkim rolünü sürdürmüştür ama bu rejimlerin çok daha karmaşık olan siyasal yapısını ve çoğu yüksek memurlardan oluşmakla beraber serbest meslek sahiplerini, uzmanları ve darbe-öncesi partilere mensup politikacıları da içine alan sivil liderlerin önemli rolünü inkâr etmek hata olur. (Janos, 1970a; Roberts, 1951; Tomasevich, 1955; Cohen, 1973; Macartney, 1962). Bunların birçoğunda monarşi ve çok daha sınırlı ölçüde olmak üzere Kilise gibi geleneksel kurumlar, ya da aristokratik veya burjuva toprak sahipleri gibi modernleşme-öncesi sosyal yapılar önemli bir rol oynamış olmakla birlikte, bu sistemleri geleneksel olarak tanımlamak da hatalıdır. Bir defa, bu tür rejimlere sahip ülkelerde monarşinin geleneksel meşruluğu, birkaç istisna dışında, nispeten zayıftı ve gene de öyledir. (Clogg ve Yannopoulos, 1972). Bazılarında monarşi, ancak birkaç kuşak önce kurulmuş ve kral yabancı bir hükümdar ailesinden gelmiştir. İran örneğinde ise hanedan başarılı bir general tarafından darbe yoluyla kurulmuştur. Bu rejimlerin çoğunda halkın önemli bir kesiminin, geleneğin kutsallığı, kralların ilahî hakkına inanç veya feodal uyruklardaki gibi bir hanedana karşı güçlü sadakat duygusu gibi nedenlerle, böyle bir yönetime bağlılık göstereceği çok şüphelidir. Aristokratik toprak sahipleri gibi geleneksel

sosyal yapılar bile, menfaatlerini çoğu zaman diğer tabakalardan devşirilmiş daha modern elitlerin yönetiminde gerçekleştirmişlerdir; genellikle siyasal iktidarı kullanan bu elitler, çoğu zaman, geleneksel yönetici tabakaların bazı sembolik ayrıcalıklarına karşı çıkmış, onların iktidarını kırsal topluluklarla sınırlamıştır. Edward Shils'in önerdiği ve unutmayalım ki daha çok Batılı-olmayan ülkeler için geliştirmiş olduğu, tipolojide bu rejimler, geleneksel oligarşiler kategorisine girmektedir. Gerçi bizim tasvir ettiğimiz bu rejim tipiyle daha geleneksel nitelikteki oligarşiler ve salt geleneksel siyasal sistemler arasındaki sınırı belirlemek oldukça güçtür; ama unutmamak gerekir ki, bu tür rejimlerin güçlü liderlerinden birçoğu geleneksel oligarşiye mensup ailelerden gelmemekte ve bunlarla kuvvetli bağları bulunmamaktadır. Bunların politikaları, geleneksel oligarşinin ayrıcalıklarına ciddi şekilde karşı çıkmamakla beraber, çok daha çeşitli gruplara hizmet etmektedir.

Weber'in meşruluk tipleri açısından bu çeşit rejimler, çok karma bir nitelik taşıma eğilimindedir. Bunları destekleyenlerden pek azı, hükümetin veya tek partinin başındaki kişiyi, misyonu olan eşsiz bir şahsiyet veya karizmatik sıfatını hak edecek derecede kişisel çekiciliğe sahip bir kişi olarak düşünür. Çoğu zaman hükümetin başındakiler, kendi stilleri, görev anlayışları ve yandaşlarına hitap ediş nedenleri açısından, karizmatik liderlerin karşıtı olmasalar bile, akarizmatik, bazen de sözde karizmatik kişilerdir. Bunların iktidarı kullanış tarzlarında patrimonyal diyebileceğimiz birçok özellikler veya bir patrimonyal bürokrasiye özgü nitelikler görürsek de, geleneksel meşruluk unsuru, Weberci anlamda saf geleneksel otorite tipine girmeyecek derecede zayıftır. Bunlardan birçoğu, Guenther Roth'un kişisel yönetim tanımına uygun düşer. Otorite kullanımının, yasadışı muhalefet mensupları veya salt sistemin muhalifleri ve eleştiricileri dışında da, birçok keyfî unsurlar göstermesine rağmen, gene de bu rejimler hukukî bir çerçeve içinde kalmaya hayli çaba harcamış ve harcamaktadırlar: Batılı liberal demokratik tip takliti anayasaların yapılması; sözde-anayasal parlamenter biçimlerin imkân ölçüsünde korunması; hukukî usûllerden ve mahkemelerden yararlanılması veya bunların kötüye kullanılması; hepsinden önemlisi de memurlardan ve subaylardan, rejimin politikalarıyla, programlarıyla veya karizmasıyla özdeşlikleri gerekçesiyle değil, hukukî otorite temeline dayanılarak itaat beklenmesi İktidar sahiplerinin birçoğunun (devlet memurları ve önceki daha liberal demokratik dönemin politikacıları) gördükleri eğitime de uygun düşen bu hukukîlik merakı, sözü geçen rejimlerde çoğu zaman garip çelişkilere yol açar. Bu durum, bir yandan bazı şaşılacak bireysel hürriyet alanları sağlar; bir yandan da, siyasal cinayetler, muhaliflerin "kaçmaya çalışır-

ken" (bir yargılama veya totaliter sistemlerdeki gibi bir gösteri-yargılama olmaksızın) idam edilmeleri otoritelerin göz yummasıyla özel şiddet kullanımı gibi, insanı en çok isyan ettiren bazı iktidar suiistimallerini de açıklar. Burada gördüğümüz şey, "devrimci kanunîlikten"ten çok, kanunîliğin saptırılması veya çarpıtılmasıdır.

Eğer bu rejimlerin bazı programsal beyanlarına inanacak olsaydık, bunları bazen Shils'in tipolojisindeki vesayetçi demokrasiler gibi görebilirdik. Oysa muhtemelen, bunların çoğunluğu, Shils'in modernleştirici oligarşiler tipine uygun düşmektedir; özellikle bürokratik, ticarî ve serbest meslek sahibi kentsel orta-sınıfların gelişmemiş olduğu endüstri-öncesi toplumlarda ortaya çıkmaları hâlinde... Diğer bazı örneklerde ise, modernleştirmeden söz etmek, nispî bir anlam dışında yanıltıcıdır. Şüphesiz, bu tür sistemlere hâkim olan kişilerin bir kısmî yüksek devlet memurlarıdır; bunlar da, çoğu zaman, malî konularda uzmanlık sahibi, vergi reformlarına, ekonomiye belli ölçüde devlet müdahalesine ve (geniş çapta bir kamu sektörü yaratmamak şartıyla) endüstrileşmenin teşvikine taraftar kişilerdir (Janos, 1970a, s. 212-16) Bunların politikaları pragmatik nitelikte olup, iş hayatındaki devri hareketlere ve milletlerarası ekonomik sisteme karşı duyarlıdır; dolayısıyla, başka tür siyasal sistemlere sahip ülkelerinkinden çoğu zaman pek farklı olmayan çeşitli tedbirlere başvurmaları da olasıdır.

Bu tür rejimler, endüstrileşmeye yeni başlayan, tarımları da pek modernleşmemiş olan, dolayısıyla genellikle fakir köylülerden ve/veya tarım işçileri ve ortakçılardan oluşan büyük bir kırsal nüfusa sahip toplumlarda ortaya çıkmışlardır. Bu toplumların şimdiki ekonomik gelişme düzeyleri düşük olmakla birlikte, özellikle başkentlerinde önemli bir kentleşme vardı; eğitim, ekonomik gelişmeye göre beklenebilecek olandan daha fazla genişlemişti, dolayısıyla, devletten iş bekleyen yahut dolaylı veya dolaysız biçimde devlet faaliyetlerine bağımlı durumda bulunan profesyonel bir orta-sınıf gelişmişti; bu tabaka içinde bir yandan zeki ve yukarı yönde hareketli kişilere, öte yandan da aşağı doğru hareketli ve sosyal statülerini korumaya çalışan kişilere rastlanmaktaydı. Gerçi bu tür rejimlerin politikalarından başka sosyal gruplar, özellikle bazı varlıklı kırsal tabakalar veya iyi ilişkilere sahip bazı iş sektörleri de yararlanmış olabilir; ama rejimin esas desteği ve sistem elitlerinin devşirilme alanı, büyük ölçüde, Seton-Watson (1967) gibi Doğu Avrupa uzmanlarının devlet burjuvazisi adını verdikleri, Linz ve De Miguel'in (1966) İspanyol toplumu üzerindeki incelemelerinde *clases medias* olarak adlandırdıkları kesimdir; bu kesim, modern ekonomiyle bağlantılı bir tabaka anlamını taşıyan burjuvaziden farklıdır. José Nun'un (1968) orta-sınıf darbesi kavramı da, bir ölçüde bu modele uymaktadır.

Siyasal bakımdan bu rejimler, liberal demokratik kurumların özellikle parlamenter kurumların girmiş olduğu, fakat halkın sadakat duygularını kazanabilmiş gerçek bir parti sisteminin doğmadığı ve/veya partilerin istikrarlı hükümetler yaratamadığı toplumlarda ortaya çıkmışlardır. Partilerin, birkaç kentsel merkez dışında halkı demokratik yoldan mobilize etme yeteneğinden yoksun oluşları, ülkenin bazı bölgelerinde ağa iktidarının süregelmesinin kitlelerin düşük eğitim düzeyinin ve yöresel düzeydeki yanaşmacılık siyasetinin sonucudur. Bununla birlikte, On Dokuzuncu Yüzyıl'ın aksine halk, eşraf partilerinin yürüttüğü geleneksel oligarşik bir yönetime karşı bir tehdit oluşturmaya yetecek derecede de mobilize olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da köylü partileri, güçlü siyasal hareketler olarak ortaya çıkmışlardır; bunları eyleme iten faktörler, savaş sırasındaki mobilizasyon; tarım reformu ümitleri ve bunun sonuçları; oy hakkının genişlemesi; ve köylülerin, kötü gözle gördükleri kentsel hayat, özellikle yabancı hayat tarzlarına yönelik burjuva hayatı karşısındaki kompleksleridir. Bu partiler, gerek taca karşı, gerek toprak sahipleriyle büyük tüccarlarla ve az sayıdaki sanayicilerle ilişkili eski liberal siyasal oligarşilere karşı tehdit olarak görülmüşlerdir. Hırvatistan gibi bazı örneklerde bu tür partiler, Sırplar gibi devletçe desteklenen etnik-kültürel topluluklara karşı da bir tehdit oluşturmuşlardır. Köylü partilerinin liderleri, dünya ekonomik depresyonu ve bunun çiftçiler üzerindeki etkileri karşısında doyurucu çözümler bulamamışlardır. Dolayısıyla desteklerini yitirmişlerdir; bazen daha enerjik faşist hareketler, bunların seçmen kitlesine el atmış ve kullandıkları şiddet yöntemleriyle kriz havasını daha da ağırlaştırmışlardır. Endüstrileşme sürecindeki tarımsal ülkelerin, ileri endüstriyel ülkeler karşısındaki sıkışıklıkları çözülmez sorunlara yol açmıştır. (Roberts, 1951). Köylü liderlerin uzlaşmaz moral tutumları da, oydaşmacı çözümlere yardımcı olmamıştır. Sonuçta, kral diktatörlükleri veya iktidarın seçimler arasında el değiştirdiği birtakım rejimler ortaya çıkmıştır; bu seçimlere bütün partilerin katılmasına izin veriliyor fakat neticede bazılarının kazanacağı, bazılarının yasaklanacağı, bazılarına ise ancak göz yumulacağı varsayımı işliyordu; bazen da, eski partilerin birçok politikacılarıyla, köylü veya faşist muhalefet partilerinden transfer edilenlerin katıldıkları tek bir millî parti oluşturuluyordu. Sonunda bu gerginlikler, ordunun iktidara el koymasına yol açmış, Romanya örneğinde Demir Muhafızlar önce rejime dâhil edilmişlerse de, sonradan acımasızca bastırılmışlardır.

Ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan daha ileri toplumlarda, savaşın doğurduğu düzensizlikler ve/veya yabancı devrim modelleri sonucu

olarak, birtakım protesto yuvaları, kriz dönemlerinde ise başarısızlığa mahkûm devrim girişimleri veya terörizm ve karşı-terörizm dalgaları ortaya çıkmıştır. Bu devrim tehdidi, söz konusu sistemlerin birçoğunda, belirgin bir karşı-devrimci ve gerici nitelik yaratmıştır.

Bu rejimlerin amacı, toplum nimetlerinden daha büyük bir pay almak isteyen kitleleri, özellikle işçileri, tarım işçilerini, fakir köylüleri, bazen de dinsel etnik veya kültürel azınlıkları, iktidara bağımsız ve denetimsiz biçimde katılma ve bu amaçla örgütlenme imkânlarından yoksun bırakmaktır. Bu tür sistemler, toplumun diğer sektörleri içinde plüralizme az çok yer verirler; orduya ve bürokratlara da önemli bir rol tanırlar; çünkü böyle bir dışlamayı zorla yürütme ve dışlanan tabakaların patlamasını önleyecek politikaları uygulama gücü, onlardadır. Bu süreç içinde söz konusu rejimlerin, önemli yapısal değişiklikler yaratmaları beklenemezse de, bunlar çoğu zaman, ayrıcalıklı elitlerin de iktidarını, örgütsel gücünü ve özerkliğini sınırlandırırlar: Meselâ iş çevrelerinin, meslek gruplarının, yabancı kapitalistlerin, hatta Kiliselerin ve nadir durumlarda da ordunun... Manuel Lucena'nın (1971) Portekiz rejimi üzerindeki bir incelemesinden Phillipe Schmitter'in (1973a) seçtiği bazı alıntılar, bu tür sistemlerin, hatta içlerinde en tutucu ve en az "halkçı" olan bir tanesinin, sınıfsal ve ekonomik yapıyla olan çelişkili ilişkisini yansıtmaktadır. Lucena, meselâ şunları söylemektedir:

> "Bu (evrim) süreci içinde Devlet, kapitalistlere karşı kadife eldiven içinde demir bir el kullandı. Kapitalizmi kullanmak suretiyle, kapitalistlerin çoğunun önünde yeraldı (ancak bunda pek parlak davranmadı). En güçlü olanlara yardım etti ama, bir yandan da onları engelledi. Büyük küçük hepsini, en sıkı bir düzenlemeler ağı içine hapsetti. Nihayet Devletin kendisi de, kurucusunun isteğine aykırı fakat ekonomik sistemin emredici kanunlarına uygun olarak, büyük bir müteşebbis hâline geldi... Hiç unutmamak gerekir ki, özellikle başlangıçta bu (korporatist) sistem, Devletçe yaratılmış bir şeydi. Bunu hâkim sınıf yaratmadı; hâkim sınıfı sabırla ikna etmek gerekti... Gerçi Portekiz korporatizmi emek çevresini denetlemektedir ama, bunu sermaye çevresinin emriyle yapmamaktadır. Sermayeyi yararlandıran zorunlu sözleşmeleri, baştan sona kadar Devletin kendisi yaratmıştır. Sermaye çevresinde ne birlik vardı, ne de açık fikirler. Üstelik bu çevre, her zaman, yapılanları yeterince takdir eder gibi de görünmemektedir... Devlet kendisini desteklemeyen bir burjuvazinin öncüsü olmuştur" (Lucena, 1971, s. 56, 75 bis, 126, 292).

Genellikle bu rejimler, yoksul tabakalara az çok yüksek düzeyde bir mobilizasyon imkânı sağlamış bir liberal demokrasi döneminden sonra ortaya çıkar. Rejimin, sosyo-ekonomik bakımdan daha ayrıcalıklı taba-

kalara vereceği özerkliğin derecesi, rejimden rejime değişir; çünkü bu tabakaların egemenliği, rejimi ve kendilerini yoksulların radikal devrimci isteklerine karşı korumaya çalışanları tehdit edebilir. Geleneksel eşrafa rejimin gücüne bağlı olarak, iktidarda bir pay verebilir. Üretim araçlarına hâkim olanlara koalisyonda ne ölçüde bir yer veya hâkim bir etki tanınacağını, ekonomik gelişme belirler. Sistemi sürdüren bürokratların ve ordunun ne derece hâkim bir rol oynayacakları, ne derecede yoksul tabakaları, resmî sendikalar, korporatif örgütler, halkçı veya faşist tipte partiler gibi kontrollü örgütler yoluyla bütünleştirmeye çalışacakları ise, yoksul tabakaların otoriter rejimden önceki mobilizasyon derecelerine bağlıdır. Otoriter rejimlerin bu tiplerini daha sonra tartışacağız. Bu rejimler, baştaki gerici amaçlarına ve yandaşlarının çoğunun tutuculuğuna rağmen, sosyal refah ve ekonomik gelişme politikaları izleyebilirler; böylece, çoğu zaman, ekonomik bakımdan güçlü ve ayrıcalıklı unsurların menfaatlerini tehdit edebilir veya sınırlandırabilirler. Phillipe Schmitter'in, Marx tarafından geliştirilmiş olan Bonapartist modele dayanarak gösterdiği gibi, bu tür otoriter rejimler, bir yandan orta-sınıfın maddi iktidarını korurken, öte yandan onun siyasal iktidarını hergün biraz daha kırmakta ve devletin kendisini bu sınıftan tamamen bağımsızlaştırmakta hayli ileri gidebilirler.[46] Şüphesiz, siyasal bakımdan mobilize olmamış, yahut güven içinde ve hayatından memnun bir köylü sınıfına sahip ülkelerde, bu tabaka, söz konusu rejimlere büyük destek sağlar. Ekonomik bakımdan ayrıcalıklı tabakalara yüklenen sınırlamalar ve ortasınıfın büyük bölümünün (özellikle, onun fikren en gelişmiş kesimlerinin ve bazen de bürokrasiyle ordunun bazı kesimlerinin) menfaatlerini serbestçe açıklamalarına konan engeller, şöyle bir çelişkiye yol açar. Bu rejimlerin istikrarını, sınırlı pluralizmin dışında bıraktıkları tabakalardan çok, onları iktidara getirmiş ve yönetimlerinden büyük ölçüde yarar sağlamış olan tabakalar tehdit eder.

Birçok liberal demokratik rejimin çözmeyi başaramadığı başka bir sorun, derin etnik ve millî bölünmelerdir; özellikle Doğu Avrupa'da her ülkenin kendi dışında bir "irredenta"sı, kendi içinde ise bazen komşu bir ülkeye sadakat besleyen, az çok baskı altında azınlıkları vardır. Bu millî çatışmalar, şovenist milliyetçiliği ve ordunun siyasal rolünü güçlendirir. Janos (1970a) ve Nagy-Talavera'nın (1970) gösterdikleri gibi, bir kısım Doğu Avrupa toplumlarında Yahudilerin sosyal mevkiî, özellikle büyük

46 Karl Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire*'indeki (1851-52. gözden geçirilmiş bası 1869; bk. 1955 basısı s. 243-344, özellikle 333-34). Thaihelmer (1930) (1968 basısından naklen, s. 19-38) Marx'ın *18. Brumaire*'deki fikirlerinin faşizme ilginç bir uygulanışı olup, Marksist ve özellikle komünist yazarların pek çoğundan daha derindir. Troçki'nin, Stalinizm hakkındaki analizinde "Bonapartizm"i kullanışı için, not 55'e bakınız.

ölçüde aydın işsizliğinin bulunduğu toplumlarda Yahudilerin üniversite mezunları arasındaki yüksek oranı, güçlü anti-Semitizm duyguları yaratmıştır. Bazı ülkelerde Yahudilerin finans ve iş elitleri içindeki önemli rolleri, halk arasındaki anti-Semitizm duygularını beslerken bir yandan da siyasal hayatı yozlaştıran gizli koalisyonları teşvik etmiştir.

Macaristan ve Romanya'da bu bürokratik otoriter rejimlere karşı en aktif ve tehlikeli muhalefet hareketlerinin, halkçı bir ideolojinin yardımıyla kitleleri mobilize etmeye çalışmış gerçek faşist hareketlerden gelmiş olması rastlantı değildir; Ok Haç, Budapeşte'de birçok işçilerin desteğini sağlamayı, Demir Muhafızlar da Romanya'nın en az gelişmiş bölgelerindeki köylüleri mobilize etmeyi başarmışlardır. Gerek Macaristan'da gerek Romanya'da, yoksul sosyal grupların, otoriter rejimin kurulmasından önce Marksist protesto hareketleriyle özdeşmiş olmamaları, faşistlere bu gruplara hitap etme imkânını vermiştir; oysa İspanya gibi sosyal ve ekonomik bakımdan daha ileri ve bütünleşmiş bazı ülkelerde bunu yapmaları mümkün değildi. Dolayısıyla, faşizmin otoriter rejimle bütünleşmesi, daha çok, dış duruma, onun kendi zayıflığına ve bir millî faşist devrim yoluyla oligarşik yapıya meydan okuyacak yerde iktidarı paylaşmaya razı olmasına bağlıdır. Faşist liderlerden bazılarının marjinal etnik gruplardan gelmiş olmaları ve bazı faşist hareketlerin, oligarşik otoriter yönetici elite dâhil olmayan milletlere (meselâ Sırp hâkimiyetindeki Yugoslavya'da Hırvatlara) çekici gelmesi de rastlantı değildir.

Andrew Janos, "tek-parti ideolojisinin doğasında saklı totaliter eğilimlere rağmen plüralizmin yaşayabilmesi"ni açıklayan bazı faktörleri çok iyi özetlemiştir:

> "Yeterince mobilize olmamış bir toplumda veya halkın mobilize tabakalarının inançları arasında keskin ayrılıkların bulunduğu toplumlarda, ihtilâlci hareketlerin iktidarı ele geçirmeleri hâlinde yeni elitler, özerk grup ve örgütlerle hiç değilse geçici uzlaşmalar aramak zorunda kalabilirler. Böylece ortaya çıkan tek-parti devleti, çoğu zaman ideoloji ve biçim yönünden totaliter nitelikte olsa da, gerçekte öyle değildir. Öte yandan, devrimci ideolojinin kuralları pazarlığı, uzlaşmayı ve çatışmaların çözümünde kurumsal mekanizmaların gelişmesini güçleştirir. Bu tür siyasal ortamlarda ("sistem" deyimi bunlara uygun düşmemektedir) ideoloji ile yapı arasındaki gerginlikler, siyasal süreçte hayli belirgin bir gelişigüzelliğe neden olur ve rakip grupların durmadan birbirlerini siyaset sahnesinden tasfiye etme teşebbüslerine yol açar. Parti-devletinin bu tipleri, açık bir sözleşme veya örf ve âdet gereği olarak değil ancak *de facto* plüralisttirler. Bu planlamış bir plüralizm değil, başka türlüsünün olmayışından doğan plüralizmdir. Yönetim teorisi sözlüğünden ödünç

> alabileceğimiz bir terimle bunlar, plüralist veya monolitik değil, fakat "prizmatik"tirler. Siyasal güçlerin bu prizmatik biçimleri, mahiyetleri gereği, istikrarsızdır, en doğrusu, bunları siyasal değişim sürecinin geçici bir safhası olarak düşünmektir. Mümkün alternatiflerden yalnız birkaç tanesine değinecek olursak, prizmatik durumdaki bir siyasal sistem, tam totalitarizme, parti-içi kurumlaşmaya, bir çok-parti sistemine veya tam bir parçalanmaya dönüşebilir" (Janos, 1970a, s. 233).

Aşağıda göreceğimiz gibi, daha yüksek düzeyde bir sosyal mobilizasyona ve bir Katolik düşünce geleneğine sahip, dış ve iç politika arasındaki karmaşık ilişkilere daha az önem veren, daha karmaşık toplumlardaki istikrarlı askerî-bürokratik rejimler, kurumlaşma yolunda daha ileri gitmişler, liberal-demokratik anayasal biçimlerden daha açık şekilde kopmuşlar ve eski siyasal elitleri daha büyük ölçüde kendileriyle bütünleştirmişlerdir. Bazıları, organik devletçilikle, faşizmden esinlenen mobilize edici tek-parti deneyimi arasında çeşitli karışımlar seçmişlerdir. 1926'da İspanya'da, 1930'ların başlarında Portekiz'de, 1934'te Avusturya'da, 1937–1945 Vargas yönetimi sırasında Brezilya'da ve Franco yönetiminde İspanya'da durum budur.[47]

Müttefik güçlerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi, millet kurma sorunu ve modernleşme krizi karşısında bulunan ülkelere iki temel siyasal model bırakmıştır: Yarışmacı Batı demokrasileri ve Sovyet modeli hareket rejimleri. Anlaşılan bu iki güçlü örnek, iki dünya savaşı arasında Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın o zamanki yeni milletlerinde gelişmiş olan bürokratik otoriter örüntüye yer bırakmamaktadır. Başlangıçta Portekiz, İki Savaş arası Avrupa'da demokrasinin iflasına karşı bürokratik-otoriter tepkinin, ayakta kalabilen tek örneği gibi görünmüştür. Faşizmin yenilgisi, Komünist öncü parti modeline dayanmayan her türlü mobilize edici tek partili otoriter rejimi itibardan düşürmüştür. Şüphesiz, bürokratik otoritarizm ile zayıflamış faşist tek-partili mobilizasyon unsurlarının, daha sonraları da (1942) organik devletçi gelişimlerin bir karışımına dayanan

---

47 Mobilize edici otoritarizm ile askerî-bürokratik çeşitler arasındaki fark, 1933 Mayısında İspanyol faşistlerine yardım edilmesini savunan İtalyan elçisi ve ileri gelen Faşist lider Guariglia'nın raporundan yapılan şu alıntıda görülmektedir: "Onların yanında olabiliriz. Onlara, salt Katolik, monarşist, hatta gerici önyargılarını yenmeleri için yardım etmeliyiz. Onlara *Action Française*'in ideolojisini benimsemelerini önlemek ve *primoderiverismo*'yu unutmalarını sağlamak için, yardımda bulunmalıyız. Sanjurjo'nunki gibi askerî *pronunciamiento*'lardan kaçınılmalıdır. Tarımcı ve işçi kitleleri arasında propaganda temel önem taşır. Tek kelimeyle onlar, 1848 devrimcilerinin modası geçmiş zihniyetlerini geride bırakıp, Devlet otoritesi gibi tek ve üstün bir prensibin birleştirdiği, bütün sınıfların ittifak içinde işbirliği modern idealini kabul etmelidirler" (16 Mayıs 1933 tarihli rapor, Coverdale'den naklen, basılacak).

Franco Rejimi,[48] Birleşmiş Milletler'in boykotuna rağmen varlığını sürdürebilmiştir, Arjantin milliyetçiliği ise, yabancı baskıların ve savaş sırasındaki ithalat ikamesinin yol açtığı endüstrileşmeden doğan yeni işçi sınıfının yarattığı imkânların etkisiyle, askerî-oligarşik bir rejimin, Peronizm biçimi altında, bazı faşist unsuları da ihtiva eden bir halkçı otoriter rejime dönüşmesine yol açmıştır. Gerçi bu model, başarısız ya da oligarşik demokrasilerden hoşnut olmayan Latin Amerikalı gençlere çekici gelmemiş değildir; ancak bir süre, siyasal bilimciler ekonomik gelişmeye, sosyal ve kültürel modernleşmeye, geleneksel orduların profesyonelleşmesine, Kilisenin demokratik korporatizmden Hıristiyan demokrasiye kaymasına paralel olarak, Batı yarımküresi ülkelerinin yarışmacı demokrasi yönünde gelişeceklerini tahmin etmişlerdir. Demokratik kurumların Hindistan'a başarıyla transfer edilmesi, Kongre Partisi'nce Hint siyasal kurumlarının yaratılmasına yol açan uzun ve karmaşık tarihsel süreci (unutmamalı ki, parti 1885'te kurulmuş ve 1937'den itibaren yarı-egemen temsilî kurumlara katılmıştı) bilmeyenlerde, Britanya'nın bağımsızlık verdiği diğer bölgelerde de benzer bir transfer olabileceği ümidini uyandırmıştır. Bu transfer modelinde görülen ilk sapmalar, bazen vesayetçi demokrasiler olarak toplumu eninde sonunda demokrasiye hazırlayacak geçiş aşamaları biçiminde yorumlanmıştı. Oysa, yirmi yıl sonra, Küba'daki gibi başarılı devrimler, veya ilkin Çin'de ve özellikle Kuzey Vietnam'da olduğu gibi bir millî bağımsızlık mücadelesiyle bir sosyal devrimin birleşmesi, Afrika ve Arap ülkelerinde demobilize edici tek-parti rejimleri yaratma girişimleri, bu ümitleri birçok ülkeler bakımından kıracaktı.

Daha da beklenmeyen bir şey, sosyo-ekonomik gelişmenin, siyasal pluralizmi ve bunun sonucu olarak siyasal demokrasi olasılığını artıracağı yolundaki iyimser modelin, Latin Amerika'nın en gelişmiş iki ülkesinde yalanlanması olmuştur. Stepan'ın (1971, 1973) Brezilya'ya ilişkin daha önceki incelemelerinden esinlenen Guillermo O'Donnell (1973), Arjantin'in son birkaç on yıllık dönemi üzerindeki örnek-olay araştırmasına dayana-

---

48 "Durdurulmuş totalitarizm" olarak nitelendirebileceğimiz safhadan sonraki Franco rejimi hakkında, Linz'e (1964, 1970a, 1973a, 1973b) ek olarak, Von Beyme'nin (1971) *From Fascism to Development Dictatorship: Power Elite and Opposition in Spain* gibi anlamlı bir başlık taşıyan eseri ve Medhurst (1973) mükemmel bir genel bakış sağlamaktadır. Esteban ve diğerleri (1973) anayasayı, sistemin değişmesine yol açabilecek sistem-içi değişiklikler açısından tahlil etmektedirler. Iglesias Selgas (1968, 1971) yararlı bir "ortodoks" tasvir sunmaktadır. Anderson (1970) rejimdeki ekonomik politika yapımını, Linz ve De Miguel (1966b) ise, iş adamları topluluğunu, bunun resmi ve gayriresmî liderliğini, korporatif kurumlarda bu ikisi arasındaki kopukluğu, bir otoriter rejimde organik devletçiliğin ve menfaat grupları politikasının gerçekliklerini incelemektedirler. Yöresel politika ve yöresel toplumun iktidarı konusunda, bk. Linz (1970a).

rak, bürokratik otoritarizmin doğuşuyla, daha yüksek bir sosyal ve ekonomik gelişme düzeyi arasında bağlantı kuran alternatif bir model ileri sürmüştür. Bu otoritarizmin amacı, yeni tipte bir askerî elit koalisyonuna (kamu sektörünün ve özel sektörün en dinamik ve etkin kesimlerinde teknokratik rollerde bulunanlar) dayanarak ve mobilizasyonun tehdidi altındaki sosyal tabakalardan da destek görerek, halkın hareketlenmiş kesimlerini, özellikle kentsel işçi sınıfını, katılmanın dışında bırakmaktır. Stepan'ın göstermiş olduğu gibi ordudaki, bürokrasideki ve modern teşebbüslerdeki teknokratik rollerin sahipleri, gelişmenin şartları üzerinde, özellikle halk sektörünü bertaraf etmek ve pasifleştirmek gereği üzerinde ortak bir görüşe sahiptirler; bunların, ileri endüstriyel toplumlardaki benzer elitlerle olan milletlerarası ilişkileri, kendilerine sosyal problemleri çözme yetenekleri konusunda güven duygusu vermiş ve toplumlarının en önemli sektörleri üzerinde daha büyük bir etki sağlamıştır. Böylece oluşan darbe koalisyonu, teknokratik uzmanlığın uygulanmasına elverişli ve modernleşme sonucunda bu unsurların en çok etkinlik sağladıkları toplum sektörlerinin etkisini arttıracak yönlerde, sosyal ortamı yeni bir biçime sokmayı amaçlamaktadır.

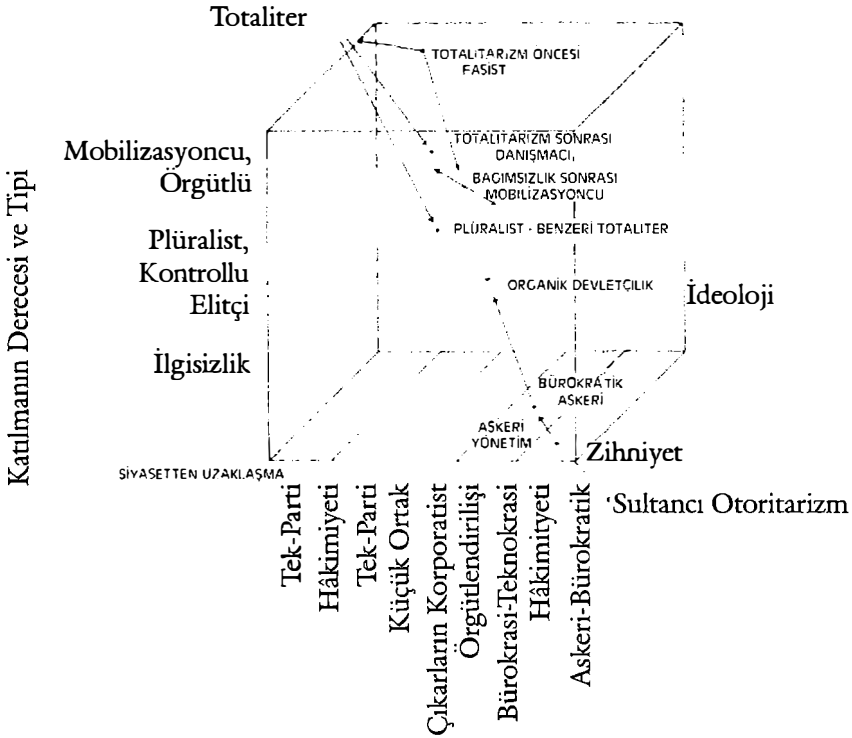
O'Donnell, bu modelle, Savaş arası yıllarda Avrupa'nın endüstriyel merkezinin çevresindeki gelişen toplumların uygulandığı model arasında mevcut benzerliklere, tereddütlü biçimde değinmektedir. Ancak, ekonomik istikrar ve himayecilikten çok gelişmeyi, vurgulayan uzmanların, teknokratların ve yeni menajerlerin nispî ağırlıkları, arada önemli farklar olduğunu düşündürmektedir. Doğu Avrupa'daki bürokratik-askerî-oligarşik otoriter rejimlerin aksine, bu yenileri, askerî-teknokratik-bürokratik otoriter rejimler olarak nitelendirilebilirler. O'Donnell'in belirtmemesine rağmen dikkate değer başka farklar da vardır. Meselâ (özellikle Romanya ve Yugoslavya'da, Primo de Rivera zamanında da İspanya'da olduğu gibi) meşruluğu zayıf bile olsa, kriz durumlarında politikayı değiştirebilecek bir monarşinin bu rejimlerde mevcut olmayışı gibi. Diğer bir fark, Doğu Avrupa ve Balkan otoriter rejimlerini hem güçlendirmiş, hem zayıflatmış olan milliyet, dil ve kültür çatışmalarının yokluğudur. Bizce temel bir fark da, bu rejimlere aydınlar, öğrenciler ve gençler arasında zaman zaman bir meşruluk kazandırmış olan faşist koalisyon ortaklarının veya örnek alınacak faşist modellerin bulunmayışıdır. Katolik korporatist ideolojinin geçirdiği kriz, Latin Amerika'daki yeni bürokratik otoriter rejimlerin kurumlaşma sorunlarını daha da güçleştirmektedir. Her iki otoriter tepki, radikalleşmiş aydınların uyarısıyla alttan gelecek bir devrim korkusunu paylaşmaktadır; Avrupa'da bu korku, Rus ve Macar devrimlerinin, Bulgaristan'daki halkçı köylü mobilizasyonunun ve

diğer Avrupa ülkelerindeki münferit devrimci veya sözde-devrimci patlamaların sonucu olmuştur. 1960'ların ortalarında Latin Amerika'da ise, Küba Devrimi ile onun ve özellikle Che Guevara'nın tahrik ettiği ufak çapta gerilla ve köylü mobilizasyonları, bu korkuyu arttırmıştır. Daha gerçeği, nispeten ileri Latin Amerikan toplumlarının önemli kesimlerinin, halk sektörü baskılarından endişe duymalarıdır; bu sektör, ilk defa bundan önceki halkçı otoriter rejimler tarafından, yukarıdan aşağıya doğru mobilize edilmişti; bu rejimler, sendikalar ve onlara bağlı partiler gibi, Estado Novo'nun ve Peronizmin yıkılmasından sonra da demokratik veya yarı-demokratik siyasal sistemler içinde dileklerini savunabilecek örgütlü güçler yaratmışlardı. Bizim görüşümüzce O'Donnell, faşizmin itibarını yitirmesinden sonra halkçı otoriter rejimlerin (belki faşist unsurları da bünyelerine katmak suretiyle) milliyetçi ve az çok anti-oligarşik bir mobilizasyonu gerçekleştirmiş oldukları toplumlarda, modernleştirici elitlerin kontrollü bir mobilizasyon sağlamalarının imkânsızlığını vurgulamayı ihmâl etmektedir. Alfred Stepan'ın (1971) Goulart'ın düşüşü hakkındaki parlak tahlili ve bunu, bir rejim değişikliğine yol açmamış olan daha önceki birkaç krizle karşılaştırışı, O'Donnell'ın makro-politik, sosyal ve ekonomik modelini tamamlayıcı ve kısmen de düzeltici niteliktedir.

Güney Amerika'daki modernleşmenin, derin, belgesel ve mantıksal bir analizi (böyle bir analizde, modernleşme göstergelerini, toplumların iç türdeşlikten yoksunluklarını ve merkezlerin modernleşme derecelerini eleştirici bir gözle incelemek gerekir) yüksek ve düşük modernleşme düzeylerinin demokratik-olmayan siyasal sistemlerle bağıntılı olduğunu, buna karşılık siyasal demokrasilerin (Peru istisnası bir yana) modernleşmenin orta düzeylerinde görüldüklerini akla getirir. Arjantin ve Brezilya'nın, birçok araştırıcıların beklentilerinin aksine, bürokratik otoritarizme kaydıkları bir dönemde Venezüella ve (bazı çekincelerle) Kolombiya, demokrasiye doğru gelişme göstermiş, Şili'de ekonomik güçlüklerine rağmen zor durumdaki demokrasisini hâlâ sürdürebilmiştir.

1960'ların ortalarında Brezilya ve Arjantin, hareketlenmiş kentsel halk sektörünü (işçi sınıfı ve alt-orta sınıfın bazı kesimleri) millî siyasal arenanın dışına çıkarma yolunu izlemişlerdir; bu iş, söz konusu sektör liderlerinin siyasal isteklerini reddetmek ve bu liderlerin, millî düzeydeki kararları doğrudan doğruya etkileyebilecek siyasal iktidar mevkilerine gelmelerini önlemek suretiyle yürütülmüştür. Bu dışlama, doğrudan doğruya zor kullanımı ile ve/veya siyasal etki sağlayacak seçim kanallarının kapatılması suretiyle gerçekleştirilebilir. Bu teşebbüslerin başarı derecesi değişir. Bir ihtimâle göre, dışlanan sektörün siyasal bakımdan pasifleştirilmesi sağlanabilir: bu sektör, kaynaklarının (özellikle örgütsel temelinin) tahribi so-

Şekil 1: Otoriter Rejimlerin Bir Tipolojisi

nucunda, siyasal bakımdan hareketsizleşir. Aksi ihtimâle göre, böyle bir pasifleştirme sağlanamayabilir. Bu ülkeler, bir halkçılık ve yatay endüstrileşme döneminde bilinçli olarak halk sektörünü hareketlendirmeye çalışmış ve ona millî politikada söz hakkı tanımış olan bütünleştirici bir siyasal sistemden, dışlayıcı bir sisteme geçmişlerdir. Bu ülkelerde, 1930'ların dünya krizi ve İkinci Dünya Savaşı, yerli endüstrinin ve bir kentsel işçi sınıfının doğuşunu hızlandırmış, bu da, siyasal iktidar dağılımını, ihraç ürünleri üreten millî unsurların elindeki tarım bölgeleriyle, yabancıların elindeki finans ve ihracat aracıları şebekesi aleyhine değiştirmiştir. Bu süreç, eski oligarşilere, milletlerarası pazarla iç pazar arasında aracılık eden göze batıcı yabancı firmalara ve geleneksel serbest ticaret politikalarına karşı, Vargas ve Peron gibi güçlü liderlerin önderlik ettiği geniş bir halkçı koalisyon temeline dayanmıştır. Sözü geçen koalisyon, endüstrileşmeden ve iç pazarın genişlemesinden yanaydı. Sosyal bakımdan bu, devletin fonksiyonlarının genişlemesini ve birçok orta-sınıf beyaz yakalı işçiye ve teknisyene iş sağlanmasını içeriyordu. Milliyetçilik ve endüstrileşme, orduya çekici gelmiş, kentsel işçileri yararlandırınış, kent merkezlerine

göçü hızlandırmış, pazar ekonomisini genişletmiş tüketim düzeyini yükseltmiş, iç tüketime yönelik tarım sektörlerinde de sendikalaşmayı ve buna bağlı menfaatleri güçlendirmişti. Döviz getirici geleneksel ihracat sektörü, geleneksel hegemonyasını kaybetmiş; hükümet, bu sektörün gelirinin önemli bir bölümüne, iç genişleme ve tüketim yararına yeniden dağıtılmak üzere, el koymuştu. Bununla birlikte ihracatın ekonomik önemi nedeniyle bu sektör, siyasal nüfuzunu, gayrisâfî millî hâsıla içindeki azalan payıyla orantılı olmayacak ölçüde koruyabiliyordu. Milliyetçi-halkçı politikalar, hiçbir zaman, oligarşiyi ara sıra kınamaktan ve yabancı varlığının en göze görünür sembollerini kamulaştırmaktan öteye gitmemişti. Endüstrileşme yatay ve yaygındı; ara malları ve sermaye malları üretiminde fazla gelişme kaydedilmemişti; bu da söz konusu malların ve teknolojinin ithalinde aşırı bir bağımlılık yaratıyordu. Endüstrileşmenin kolay safhaları geçildikten sonra, ihraç fiyatlarının kararsız olduğu bir dönemde ithal ikamesi, ithal-yoğun bir faaliyete dönüştü; istikrarsız ihraç fiyatları, halkçı politikaların faturasını ödeyen ihracat sektörlerinde verim düşüklüğü daha da arttırıyordu. Bu ise ciddi döviz darlıklarına yol açıyordu. Bir yandan Vargas ve Peron, işçilerin bağlılıklarını sağlamak ve halk sektörüne yeni katılan kesimler üzerinde hükümet kontrolünü kolaylaştırmak amacıyla, işçilerin sendikalaşmasını teşvik ediyorlardı. Sendika liderleri, bu liderlere karşı bağımlı durumda olsalar bile, gene de kentsel halk sektörüne ilk defa olarak millî politikada etkin bir ağırlık sahibi olmak ve örgütlenmesini geliştirerek halkçı koalisyon içinde pazarlıklarda bulunabilmek imkânı veriliyordu. Başlangıçta, halkçı koalisyonun bütün unsurları, sürekli bir gelişme başlangıcı döneminin ümit ve coşkusu içinde, beklentilerine az çok uygun yararlar sağlıyorlardı. Ne var ki, yukarıda değinilen ekonomik dinamik, büyümenin sona ermesine yol açtı. Yatay endüstrileşme, bir yandan yüksek oranda lüks ve tüketim mallarıyla dolu bir arz listesi, öte yandan da asgarî rekabet ve azamî devlet himayesi şemsiyesi altında birkaç büyük firma ile yan yana yaşayan bir sürü küçük üretici bıraktı. Tüketim beklentileri güçlendi; dikey endüstri projeleri, dış sermaye ve teknoloji transferlerine ve teknolojik rollerin topluma artan ölçüde nüfuz etmelerine daha fazla bağımlı hâle geldi; bu da söz konusu rollerin kaynaklandığı toplumlarla olan bağımlılık ilişkilerini pekiştirdi. Böylece, bir kez merkezlerin modernleşmesi ileri bir noktaya vardıktan sonra, halkçı ve gelişme yanlısı ittifakın çökmesine yol açan yeni sorunlar ortaya çıktı. Teknolojik yönden daha ileri veya daha sermaye-yoğun, malî yönden güçlü teşebbüsler üzerindeki kayıtlamaları kaldırarak, pazarı marjinal üreticilerden temizleme ihtiyacı, milliyetçilik ve sosyal barışın korunması çağrılarının etkisiyle, uzmanların tavsiyeleri-

ne, istikrar planlarına ve güçlü üreticilerin çıkarlarına karşı çıkılması sonucunu doğurdu. Bu sorun askerlerle, millî ekonomik planlama ve karar almanın stratejik noktalarında bulunan teknokratlar *(técnicos)* açısından özel bir önem taşıyordu. Vargas'tan sonraki rejim gibi, dağıtımcı-halkçı ekonomik politikalar izleyen daha açık demokratik siyasal sistemlerde, halk sektörünün seçimlerdeki ağırlığı; grevlere, gösterilere ve düzen bozucu eylemlere girişme gücü ve yoğunlaşan siyasal hareketliliği, diğer sektörlerin çoğunca büyük bir tehdit olarak görülüyordu. Bunun sonucunda, Arjantin ve Brezilya'daki mülk sahibi sektörlerin büyük bölümü, halk sektörünün isteklerinin, gerek tüketim gerek iktidara katılma açısından aşırı olduğunda ve bunlar kontrol altına alınmadığı taktirde sermaye birikiminin imkânsız olacağında karar kıldılar. Kutuplaşmadaki sınıf unsuru, bu tehditleri ortadan kaldıracağı varsayılan bir siyasal çözümün benimsenmesine neden oldu; Küba Devrimi'nin doğurduğu sosyalist devrim hayaleti de, bu tehdidi özellikle (hatta denilebilir ki, orantısız ölçüde) çarpıcı hâle getirdi. Subayların değişen zihniyetleri de, iç yıkıcı faaliyetlere cevap olarak sosyo-ekonomik gelişmeye de yer veren millî güvenlik doktrinlerinin ortaya çıkmasına yol açtı; bu zihniyet değişimi, ABD'deki yıkıcı faaliyetlerle savaş eğitimlerinin ve siyasal savaş, sivil eylem doktrinleri üzerindeki Fransız askerî düşüncesinin etkisi sonucuydu. 1964 ve 1966 darbelerinden önceki yıllarda, geniş ücretli orta-sınıfın gelirindeki gerileme, bunların biçimsel demokratik siyasal sistemden soğumaları, bir kanun ve düzen çağrısını hoş karşılamaları sonucunu doğurdu. Kötü gelir dağılımından ıstırap çeken halk sektörü, siyasal faaliyetlerini arttırıyorsa da, elde ettiği sonuçlar gitgide azalıyordu. İstek-icraat farkıyla, farklılaşma-bütünleşme farkı, Samuel Huntington'un "kitle pretörlüğü" olarak tasvir ettiği duruma yol açtı (Huntington, 1968, s. 192-343). Zaten hiçbir zaman fazla güçlü olmayan siyasal kurumlar, partili parlamentolar büsbütün zayıfladı; yürütme organı ise, bir dilek selinin başlıca hedefi hâline geldi. "Pretorcülüğün" kurbanı olan hükümetler, bir yandan da onunla işbirliğine giriştiler. Sınır tanımayan bir çatışma sonucu, durum çıkmaza girdi. İstekler arasındaki büyük farklar, hükümetin hiçbir politikayı uygulayamıyacak derecede zayıf oluşu ve buna rağmen iktidarını sürdürme arzusu, genel sorunların çözümünü bir yana bırakıp, siyasal aktörlerden en tehditkâr görünenleri yatıştırma amacını güden politikaların birbirini izlemesine neden oldu. Rekabet, gitgide toplam-sıfır niteliğini aldı; bu rekabette sağlanan kazançların da bir güvenliği yoktu; siyasal elitlerin çoğunluğunun, mevcut kurallar içinde kazanç sağlamaya çalışmak yerine, oyunun kurallarını değiştirmeye yönelmeleriyle birlikte, nihaî krizin eşiğine ulaşılmış oldu. Mevcut siyasal sistem, artık tavan noktasına ulaşmıştı.

Çeşitli sektörlerdeki modernleşme süreci, özellikle büyük örgütlerde, üretim, planlama ve denetim yöntemleri üzerinde eğitim görmüş kişilerin işgal ettiği teknokratik rollerin doğmasına yol açmıştı. Bu rollerin sahiplerinde "kaynak" toplumlardaki rol modellerinden doğan beklentiler vardır. Brezilyalı sosyal bilimcilerin sosyal değişme üzerindeki tartışmalarında bu yeni grup büyük önem taşır; hatta bazıları, bir tekno-bürokrasiden söz ederler. Bu teknotratların bilinçleri ve uzmanlıkları, onları şuna inandırmıştır ki, sosyal ortama kendi özlemlerine uygun bir biçim vermekle, aynı zamanda sosyal durumu da düzeltmiş olacaklardır. Geleceğin bu plancıları ve memurları, kendi tavsiyelerini izleyecek ve onlara etkin karar-alma yetkileri verecek hükümetlerin özlemini çekerler. Üstelik bu elitler, birbirlerini yeni bir ortam içinde, yeni işletmecilik okullarında ve Brezilya'daki *Escola Superior de Guerra* gibi yüksek askerî okullarda tanımışlar ve kamuoyu yaratıcı yeni yayınlar ortaya çıkmıştır (bu gelişme açısından, 1960'lardaki Latin Amerika, muhtemelen, 1920'lerde ve 1930'larda Avrupa'da görülen gelişmelerden farklıdır). Stepan'ın (1973) göstermiş olduğu gibi, yeni bir zihniyet doğmuştur. Bu elitlerin gördüğü eğitim, problemlerin teknik çözümünü, duygusal sorunların reddini, pazarlığın belirsizlik sayılmasını, siyasetin rasyonel çözümlere engel gibi görülmesini, çatışmanın da disfonksiyel olarak nitelendirilmesini vurgulamıştır. Ortak bir teknik dil veya özel lûgatçe, iletişimi kolaylaştırmış; grup içindeki etkileşimlerin yoğunluğu, sayıca küçüklüğüne rağmen bu grubun, daha az modernleşmiş ortamlarda olduğu gibi siyasal katılmadan geri çekilecek yerde, yeni darbe koalisyonunda hâkim bir rol oynamasını sağlamıştır. Kendi yönetim yeteneklerine olan büyük güvenleri, 1964 Brezilya ve 1966 Arjantin darbelerindeki büyük etkilerine neden olmuştur.

İleri derecede modernleşmiş bir ortamda halk sektörünü, üstelik psikolojik veya ekonomik ödünler sunma imkânı da olmaksızın, siyasetin dışına çıkarma ve neticede pasifleştirme çabası, zorunlu olarak, güçlü ve sistemli zor tedbirlerini gerektirmiştir. Siyasal partileri, seçimleri ve halk sektörünün isteklerine karşı duyarlı siyasal personeli tasfiye eden, sendikaları zorla olmasa bile kooptasyon yoluyla uslandıran, denetimi azamî haddine çıkarmak suretiyle sosyal sektörlerin çoğunu bürokratik duvarlar içine hapsetmeye çalışan bürokratik otoritarizm, buna cevap teşkil etmiştir. Pazarlıklar ve menfaatlerin temsili, bu örgütlerin zirvesindeki liderlerle sınırlı kalacak, spontane istek açıklamalarının ve muhalefetin bu sistemde meşru bir yeri olamayacaktır.

O'Donnell, kendi modeliyle, Barrington Moore'un (1967) ileri sürdüğü model arasında ilişki kurmaktadır, bu model, bujuva ve komünist devrimlerin dışında, endüstrileşmeye giden üçüncü tarihsel yoldur; bu

yol, köylü sınıfına ve yeni doğan proletaryaya karşı, kamu bürokrasisiyle mülk sahibi sektörler (ikinci derecedeki bir endüstriyel burjuvazi de dâhil) arasında bir koalisyonu içermektedir. Bu, ilerleyen endüstrileşmenin sancılarına, parlâmanter demokrasi yönündeki zayıf hamleye ve kitlelerin siyaset sahnesine girişlerine karşı muhafazakâr bir tepkidir. Bu tür rejimler, kırsal bölgelerdeki geleneksel egemenlik biçimlerini pekiştirmeye ve endüstrileşmeyi hızlandırmaya çalışmakta ve böylece sosyal devrim olasılığı asgarî hadde indirmektedirler. Sırası gelmişken belirtelim ki, Barrington Moore ve ona katılan O'Donnell, Franz Borkenau'nun (1933) faşizmin yükselişinin şartlarına ilişkin derin analiziyle de birleşmektedirler. Borkenau'nun ayırıcı özelliği, faşizmle yarı-gelişmiş toplumların sorunları arasında ilişki kurmuş olmasıdır; endüstrileşme noktasına geç ulaşan bu toplumlar, kırsal toplumdan kentsel topluma, küçük teşebbüslerden yeni tipte bir disipline dayanan modern teşebbüslere geçişin yarattığı doğal gerginliklerle, sosyalist siyasal isteklerin yaygınlaşması olgusunu kendilerinde birleştirirler; oysa bu istekler, millî kapitalizmin gelişmesini, daha önce endüstrileşmiş toplumlarda olmadığı biçimde, tehdit eder.

O'Donnell, bu genel modeli geliştirdikten sonra, başarılı askerî darbeleri takiben, Brezilya ile Arjantin arasında görülen farkları, özellikle zor kullanımındaki derece farkını tahlil etmektedir. Ona göre bu fark, Arjantin'deki hareketlilik düzeyinin Brezilya'dakine oranla daha yüksek (oysa, darbeden önceki dönemde bunun artış hızı, Arjantin'de daha düşük olmuştur) oluşunun sonucudur. Arjantin'de itici gücün esas itibarıyla alttan gelmesine ve iktidardaki Radikallerin bunu teşvik etmemelerine karşılık, Brezilya'da siyasal hareketlenme, yukarıdan Goulart hükümetinden teşvik görmüştür. Hâkim sektörler, Peron'a gösterilen bağlılığı Brezilya hükümet personeli arasındaki sosyalist eğilimlere oranla, daha az tehlikeli görmüşlerdir. Brezilya'da böyle bir algı, yönetici koalisyona başlangıçta daha büyük bir tutarlık sağlamış, koalisyondaki "yıkıcılığa karşı" ve "etkinlik yanlısı" unsurların nüfuzunu arttırmıştır. İktidardaki Radikallerin Peronculara karşı düşmanlığı, sendikalarla Peronculara, yeni siyasal sistemin ne tür politikaları içerdiği açıkça belli olana kadar, kısa bir süre için 1966 darbesini iyi karşılamaya sevketmiştir; Brezilya örneğinde ise, halk sektörünün daha baştan beri takındığı düşmanca tutum, daha baskıcı bir tepkiye yol açmıştır. Sonuçta, Brezilya örneğinde halk sektörü pasifleştirilebilmiş, Arjantin'in modern bölgelerinde ise nispeten yüksek düzeyde bir hareketlilik devam etmiştir; bu durum, iki sistemin yerleşme dereceleri arasında farkı da açıklamaktadır.

Bürokratik otoriter rejimlerde teknokratik rollerin sahipleri, kendi sosyalleşme süreçlerinde ölçmeyi ve uğraşmayı en iyi öğrendikleri şeyleri

ön plana çıkarma eğilimindedirler. Gayrisâfî millî hâsıla artışı enflâsyonun yavaşlaması, azalan grevler gibi sağlam ekonomik icraat verileri, gerçek sanılabilir; halk tercihlerini yansıtan daha gürültülü kanallardan gelen, deşifre edilmeleri yansıtan daha gürültülü kanallardan gelen, deşifre edilmeleri daha güç bilgiler ise, gözardı edilebilir; gözardı edilen başka bir şey de, bu başarıların, baskılar, gelirin yeniden dağıtımı, millî teşebbüsçülüğün ortadan kaldırılması, siyasal kurumların tasfiyesi, kentsel ve kırsal halk sektörlerinin artan yoksulluğu, aydınların ve öğrencilerin yabancılaşmaları pahasına elde edilmiş olduğudur. Ne var ki, eğer bu elitlerin duyarlı oldukları göstergeler tatminkâr bir icraat gösteriyorsa siyasal yönetimin rasyonelleştirilmesi kolaylaşacak, elitlerin problemleri çözme yeteneklerine olan güven duyguları güçlenecek ve koalisyon sağlamlaşmış olacaktır. Brezilya sistemindeki sertleşme ve süreklilik eğilimi *(continuismo)* ile; Arjantin örneğinde, tercih edilen göstergeler dizisinin, sistemin apaçık başarısızlığını göstermesi üzerine, ilk koalisyonun bazı nüfuzlu üyelerinin, demokrasiye dönüş konusunda istekli görünmeleri de böylece açıklanabilir. General Ongania ve General Levinsgton'u deviren darbeler ve Lanusse'ün ara-dönemini takiben Peroncuların kazandığı seçim, yönetici elitlerin gözünde, Brezilya ve Arjantin'deki darbe sonrası rejimlerin farklı başarı derecelerini yansıtmaktadır. Bu, orduyu yönetimden uzaklaştırma ve bürokratik otoriter yönetimi demokratlaştırma çabasının mutlaka başarılı olacağı anlamına gelmez. Keza, Brezilya'daki askerî-teknokratik-bürokratik otoriter rejimin bazı alanlardaki nispî başarısı, bunun istikrarlı bir kurumsal biçim ve meşruluk kazanmış olduğunu da ifade etmez (Linz, 1973b). Son zamanlardaki gelişmelerin doğurduğu gerginlikler, bazı subayların, siyasal sistemi halkçı çizgide yeniden kurma amacıyla, milliyetçi sloganlar kullanarak, himayeci ve dağıtımcı politikalar vaadederek, yerli müteşebbislere ve işçi örgütlerine hitap edebilmeleri ihtimâlini açık bırakmaktadır; ancak O'Donnell'in fikrince, böyle bir çözüm pek muhtemel değildir.

O'Donnell, kendi modelinin yalnız tek-yönlü etkileri yani sosyo-ekonomik faktörlerin siyasal sistem üzerindeki etkilerini vurguladığının bilincindedir; siyasal eylemin, sosyo-ekonomik faktörler üzerindeki etkisi konusunda başka araştırmalar yapılması gereğini de kabul etmektedir. Bizce, O'Donnell'in analizi, bürokratik otoritarizmin olumsuz siyasal sonuçlarını haklı olarak vurgulamakla beraber, teknokratik elitin ekonomik gelişmedeki başarısının yaratabileceği daha geniş kapsamlı sosyal etkiyi önemsemez görünmektedir. Bu başarı, bir aşağıya doğru yayılma süreciyle, ilk baştaki menfaat sahiplerinden daha geniş halk kesimlerine yayılabileceği gibi; bu rejimlerin ilk sermaye birikimi safhası tamamlandıktan

sonra, özellikle kritik kentsel işçi-sınıfı sektörleri yararına sosyal güvenliği geliştirmek ve firma paternalizmini zorunlu kılmak gibi, belli alanlarda refah politikaları uygulamaları da mümkündür. Marksist eleştiriciler bile, İspanya'daki durumun böyle olduğunu kabul etmektedirler; anket verileri de, toplumun geniş kesimlerinin (ilginçtir ki, buna, en modern ve en yüksek gelirli bölgeler dâhil değildir) bir iyileşme duygusu hissettiğini göstermektedir, gerçi bu, artan beklentilere ve daha sonraki bir tarihte gerginliklere yol açabilir ama, bir yandan da sosyal ilişkiler ve sınıf ilişkileri örüntüsünde bir değişim yaratır.

İspanyol örneği üzerindeki analizime dayanarak şunu ileri sürebilirim ki, istikrar kazanmış bürokratik otoritarizmin sorunları, ekonomik engellerden ve bunun toplum üzerindeki etkisinden çok, rejimin meşruluğu konusundaki tereddütlerden ve siyasal kurumlaşma güçlüklerinden ileri gelebilir. Şunu özellikle belirtmek isterim ki, ideolojik bir tek-partinin mevcut olmadığı Batı dünyasında önemli elitler, vatandaşların katılmasını sağlamak için, ya yarışmacı liberal demokrasileri veya dinamik tekpartili mobilize edici rejimleri ideal kabul ederler. İstikrarlı demokratik ileri endüstri toplumlarıyla olan milletlerarası ilişkiler, bir yandan teknokratik elitlerin ilişkileri dolayısıyla bu tür rejimlerin doğuşuna ve/veya başarısına etken olurken, öte yandan bunlara yönelttikleri eleştiriler ve bunların değerleriyle çatışan kültürel etkiler yoluyla, sözü geçen rejimlerin meşruluğunu sürekli olarak zayıflatırlar. Bir yandan bunların başarısının temeline katkıda bulunurken, bir yandan da gelecekteki krizlerin temelini atarlar; bir yandan bunların varlığını teknik ve ekonomik nedenlerle haklı görürken, diğer yandan da vatandaşlarına alternatif bir siyasal model sunmak, onları otoriter rejime tam bir sadakat göstermemeye, demokratik siyasal gelişim ümitlerinden vazgeçmemeye teşvik etmek suretiyle, hergün bunların meşruluk yitirmelerine neden olurlar. Batı'daki bürokratik otoriter rejimler, önemlice başarılar kazansalar bile, Doğu Avrupa'daki totalitarizm-sonrası otoriter rejimler ölçüsünde, kendi istikrarlarından emin olamayabilirler; bu kısmen, nüfuz alanı içinde bulundukları hegemonyacı devletle olan ilişkilerinin farklı mahiyetinden ileri gelir.

Ordunun Siyasete Müdahalesi Hakkında Not

Askerî unsuru içeren otoriter rejimler hakkındaki analizimiz, ordunun siyasetteki rolünün diğer yönlerine değinilmediği sürece, yanıltıcı olabilir. Bir defa, bütün müdahaleler bu tür rejimlerin kurulmasını amaçlamadıkları gibi, hepsi de böyle bir rejimin kurulmasıyla sonuçlanmaz. İkincisi, demokratik bir rejimin devrilmesine yol açan şartları ve subayların

bundaki saiklerini, ordu yardımıyla kurulan rejimin siyasal-sosyal fonksiyonlarından çıkarmak; siyasal liderlerin eylemlerine karşı ordunun tepkisini belirleyen, onun kendisine özgü "iç" faktörleri (subayların zihniyeti, kurumsal menfaatler, örgütsel problemler) ihmâl etmek yanlış olur. Bu yüzdendir ki, iktidarı ele geçirdikten sonra, siyasal, ekonomik ve sosyal konularda cuntanın izleyeceği yolu tahmin etmek, çoğu zaman güçtür. Üçüncüsü, unutmamamız gerekir ki, çoğu zaman, anayasal hükümeti devirmek veya savunmak amacıyla ordudan yardım isteyenler, sivillerdir; birçok toplumlarda, sivil anayasalar, yahut "demokratik biçimde" yapılmış anayasalar, orduya, onun müdahalesini "meşrulaştıran" bir "hakemlik" yetkisi verirler. Nihayet, zayıf demokratik hükümetler bile, kriz durumlarında ordunun desteğine bağımlı hâle gelirler. Dördüncüsü, sivil-siyasal-askerî ilişkiler konusu, sadece ordunun iç politikadaki rolünden ibaret değildir; bunun dışında, ordunun milletlerarası ilişkilerdeki rolü, savaşın yürütülmesinde askerî ve siyasal düşüncelerin ağırlığı ve liderlik mücadelesi gibi bütün bir problem alanı vardır; Clausewitz'in (1911; ilk baskısı 1832) o kadar parlak biçimde ifade ettiği bu konu, burada bizi ilgilendirmemektedir. Çeşitli rejimlerin kendi silahlı kuvvetleriyle olan ilişkisi sorununa (Huntington, 1956, 1964) yahut siyasete müdahaleden sonra ordunun iktidardan ayrılmasını ve sivilleşmesini içeren karmaşık sürece de, layık olduğu dikkati ayırabilecek durumda değiliz. Bütün bu temalar, şüphesiz, ayrı bir kitapta incelenmeye değer.

Askerî müdahalelere ilişkin analizler, iki perspektif arasında gidip gelmişlerdir. Bunlardan biri, ordu kurumunun müdahaleyi teşvik edici veya kolaylaştırıcı nitelikleri üzerinde durmakta, siyasal ve sosyal sistemdeki diğer aktörlerin eylemleriyle pek ilgilenmemektedir. Diğeri ise, en önemli sebeplerin, askerî değil, siyasal olduğunu; bunların, ordu kurumunun sosyal ve örgütsel niteliklerini değil, toplumun siyasal ve kurumsal yapısını yansıttığını belirtmektedir (Fitch, 1973). Başka bir fark, dikkatlerini sosyal ve siyasal gelişmenin tipi ve düzeyi ve belli kültürel geleneklerin (bunlar bazen "siyasal kültür" adı altında özetlenmektedir) önemi üzerinde toplayan yazarlarla; belli bir müdahaleye yol açan belli bir tarihsel krize (darbe koalisyonunun oluşumu, bunun destek çevresinin genişlemesi ve potansiyel muhaliflerin nötralize edilmesi süreci) ve müdahâlenin özgül siyasal sonucuna daha çok önem verenler arasındaki farktır. Diğer bazıları, müdahaleye katılanların açık demeçlerini ve gerekçelerini gözardı etme veya önemsiz sayma eğilimindedir; bunlar, ordunun bir sosyal grup olarak veya sosyal ve ekonomik menfaatlerin bir "aracı" veya "temsilcisi" sıfatıyla sahip olduğu "gerçek" menfaatleri araştırırlar. Literatürde rastlanan bir başka fark da, ordunun siyasal güç kaynaklarını vurgulayanlarla,

onun siyasal zayıflığına değinenler arasındadır. Bunlardan başka, dünya çapındaki siyasal çatışmanın artan önemi (soğuk savaş; milletlerarası bağımlılık örüntüleri; çeşitli ülkelerin orduları arasında, eğitim, askerî misyonlar, yurt dışına gönderilen askerî kuvvetler, silah ikmali, askerî doktrinlerin yayılması yollarıyla kurulan ilişkiler) dış etkilerin rolünün gitgide daha çok vurgulanmasına yol açmaktadır. (Einaudi, 1969, Pauker, 1963). Bir ölçüde bu farklar, literatürün büyük bölümünde, ordunun, belli ülkelerdeki veya belli bölgelerdeki rolü üzerinde odaklaşmasının sonucudur; ayrıca karşılaştırmalı ve bazen nicel analizlerle (Schmitter, 1973a; Nordlinger, 1970; Putnam, 1967) örnek-olay çalışmaları ve ideolojik ve kültürel yaklaşımlar arasında da farklar mevcuttur. Teoriye yönelik sistematik, ampirik örnek-olay çalışmalarının azlığı, genellikle zamansız genellemelere yol açmıştır. Belirli örneklerin incelenmesinde, burada değindiğimiz perspektiflerden biri ya da öteki daha verimli olabilirse de, şüphesiz bunların hepsinin nazara alınması gereklidir.[49]

Problemin değişik boyutları, sürecin değişik safhalarında (bir komplo grubunun oluşumundan önceki dönem, bunun etkisinin genişlemesi safhası, harekete geçme kararının verildiği çok önemli dönem, darbenin hemen sonrası ve iktidarın ele geçirilmesinden sonraki aylar veya yıllar içindeki siyasal süreç) değişik önem dereceleri taşıyabilir. Aslında, bu safhalardan herbirinde, ordu içindeki başlıca aktörler, değişik görüşleri yan-

49 Andreski (1954; gözden geçirilmiş bası, 1968), S. E. Finer (1962) ve Janowitz (1964), ilk sistematik ve karşılaştırmalı analizleri sunmuşlardır; bunlar, Huntington'un (1962), Gutteridge'nin (1965), Van Doorn'un (1968), Janowitz ve Van Doorn'un (1971), Kelleher'in (1974) derledikleri makaleler ve Feit'in (1973) eseriyle birlikte okunmalıdır. Eski bir bibliyografya, Lang'ındır. (1965). Askerî rejimlerin bir tipolojisi için, bk. Perlmutter (1969). Latin Amerika'daki müdahalelerin sıklığı, birçok bölgesel analizlere yol açmıştır; bunlar arasında, Lieuwen (1960, 1964), Germani ve Silvert (1961), Johnson (1964 gibi ilk yayınlardan başlayarak, Needler (1966), Horowitz (1967), Putnam (1967), Nun (1969), Ronfeld (1972), Solaun (1973), Stepan (1973), Schmitter (1973a) gibi daha yenileri ve McAlister'in (1966) ve Lowenthal'in (1974) bibliyografya denemeleri sayılabilir. Ülke monografileri arasında şunlara değinebiliriz: Arjantin, Şili ve Peru hakkında North (1966); Arjantin hakında Potash (1969), Evers (1972), O'Donell (1973), Arjantin ve Bolivya hakkında Hector (1964); keza Bolivya hakkında Puhle (1970); Brezilya hakkında Stepan (1971, 1973) ve Schneider (1971); Ekvator hakkında Gilmore (1964), Needler (1964) ve Fitch (1973); Peru hakkında Einaudi (1969), Lowenthal (1974) ve aynı yazarın yayınlanmak üzere olan bir derlemesi. Keza Peru ve Brezilya hakkında, Einaudi ve Stepan (1971). Orta Doğu'daki müdahaleler ve darbe sonrası rejimler, şu eserlerde incelenmiştir: N. Fisher (1963), Hurewitz (1969) ve Perlmutter (1970); Mısır hakkında Vatikiotis (1961) ve Dekmejian (1971), Irak hakkında Vernier (1963) ve Dann (1969). Endonezya için bk. Feith (1962) ve Pauker (1963); Kore için bk. Kim (1971). İspanya'da ordunun siyasetteki rolünün uzun tarihi, Payne (1967) tarafından ve iç savaşın kökenlerine ilişkin dipnotunda değinilen kaynaklarda incelenmiştir.

sıtan tamamen değişik kişiler de olabilir. Şunu iyice anlamak gerekir ki, niçin bazı ülkelerde diğerlerine oranla daha çok darbe olduğu sorusunu cevaplandırmak üzere, milletlerarası istatistiksel analizlerin ortaya attığı önermelerle, niçin herhangi belli bir darbenin vuku bulduğunu açıklamak, imkânsız değilse bile, güçtür. Her ayrıntının anlamının, onun bir parçası olduğu tüm ortamla olan ilişkisine dayandığı bir değişkenler dizisinin analizinde, milletlerarası karşılaştırmalı bir regresyon analiziyle kolayca çözülemeyecek derecede karmaşık bir durumla karşılaşırız.

Herhangi bir devletin, darbeye karşı, hele ordunun baskısıyla gerçekleşen bir hükümet değişikliğine karşı bağışık olduğunu söylemek tehlikelidir; ancak, şüphesiz silahlı kuvvetlerin siyasal liderliğe bağımlılıklarının devamı olasılığı bakımından, siyasal-sistemler arasında büyük farklar vardır. ciddi siyasal, sosyal veya ekonomik krizlerde, savaş yenilgilerinde ve prestij kayıplarında, rejimin tipi ne olursa olsun, ordunun daha etkili bir rol oynaması olasıdır. Savaş hâlinde, savaş ihtimâlinde veya potansiyel bir iç karışıklık durumunda da, bu etki artabilir.

Değişik partiler veya hizipler, subaylar arasında daha sempatik görülebilecekleri gibi, silahlı kuvvetlerin menfaatleri de bunlardan bazıları arasında daha duyarlı kulaklar bulabilir. Bununla birlikte, bazı toplumlarda ordunun siyasal rolü, kolay kolay itaatsizlik eşiğini aşamadığı hâlde, başka toplumlarda bu noktaya kolayca erişebilir. Değişik değer uyumlu örüntülerine ve/veya kontrol mekanizmalarına dayanan ve yüksek bir bağımlılık olasılığına erişmiş bulunan modeller arasında, Huntington'un (1956, 1964) formülleştirdiği aristokratik, liberal, geleneksel profesyonel ve komünist modelleri görmekteyiz.

Öte yandan, ordunun siyasete müdahalesi ve bununla birlikte otoriter rejimlerin kurulması olasılığının yüksek olduğu iki model de vardır. Alfred Stepan (1971, 1973) bunları, sivil-asker ilişkilerinde hakemlik örüntüsü ve yeni profesyonellik olarak tasvir etmektedir. Bunlardan ne birinde, ne de ötekinde, ordunun siyasal otoriteye bağımlılığı yönünde yerleşmiş bu örüntülerden, siyasal bünyedeki istisnaî kriz durumları nedeniyle sapılması söz konusudur; burada söz konusu olan, silahlı kuvvetlerin liderleri arasında, şartların müdahaleyi meşru kılacak nitelikte olduğu konusunda geniş bir oydaşmanın oluşması hâlinde başarı kazanması muhtemel, kurumlaşmış bir tepkidir. Stepan'ın iki modeline bir üçüncüsünü, bekçilik modelini ekleyebiliriz; bunda ordu, herhangi bir rejime açık bir bağlılığı olmaksızın, tarafsız bir güç olarak, siyasal sürecin dışında durur; kriz durumlarında hükümete göstereceği destek ve sadakat, şartlı niteliktedir ve silahlı kuvvetleri bölecek tarzda bir destekten kaçınılır. Von Seckt'in Weimar Cumhuriyeti'ndeki durumu (Carsten, 1967; Vogelsang,

1962) ile Franco'nun 1930'lardaki durumu böyleydi (Payne, 1967); bu durum, demokratik rejimleri gerçeklikten uzaklaştırır ve dolaylı olarak onların çöküşüne etken olabilir.

Sivil gruplar, siyasal bakımdan tarafsız bir subay kadrosunu kabullenmeye razı olmadıkları ve çeşitli siyasal gruplar askerî alanlarda etkilerini arttırmak istedikleri sürece, objektif sivil denetime dayanan liberal modelin gerçekleşmesi imkânsızdır. Ordunun, milletlerarası çatışmanın bir aracı olarak yöneldiği profesyonel hedefler tartışma konusu olduğu veya pek fazla önem taşımadığı taktirde de, bu modelin gerçekleşmesi olası değildir. Hakemlik örüntüsü, bu şartlar altında ortaya çıkar. Bunun normları, siyasal karakteri belirgin, fakat siyasal eylemleri gene de birtakım sınırlara bağlı bir orduyu teşvik eder. Sivil-asker ilişkilerinin bu örüntüsündeki temel unsurları Stepan (1971, s. 64) şöyle özetlemiştir:

1. Bellibaşlı bütün siyasal aktörler, orduyu kendi taraflarına çekmeye çalışırlar. Siyasallaşmış bir ordu, norm hâline gelir.

2. Ordu, siyasal türdeşlikten yoksun olmakla birlikte, belli ölçüde kurumsal birliğini sürdürmeye çalışır.

3. Önemli siyasal aktörler, belli şartlar altında, ordunun siyasal süreçte bir hakem rolü oynamasını, yürütme organını engellemesini veya devirmesini, yahut sistemin çöküşüne engel olmasını meşru karşılarlar; bu, özellikle daha önceleri siyasal katılma dışında bırakılmış yeni grupların kitle mobilizasyonuna sahne olan ülkelerde söz konusu olur.

4. Sivil elitlerin, siyasal türdeşlikten yoksun ordunun yürütme organını devirmesini onaylamaları, başarıya ulaşabilecek bir darbe koalisyonunun oluşmasını büyük ölçüde kolaylaştırır. Ordunun yürütmeyi devirmesi sivillerce meşru bir eylem olarak kabul edilmiyorsa, tersine, başarıya ulaşabilecek bir darbe koalisyonunun oluşumu güçleşir.

5. Sivil elitlerle subaylar arasında, ordunun siyasal sürece müdahalesinin ve siyasal iktidarı geçici olarak kullanmasının meşru olduğu, fakat ordunun uzun bir dönem için siyasal sistemin yönetimini üstlenmesinin meşru olmadığı yolunda, kuvvetli bir inanç vardır.

6. Değerlerdeki bu yaklaşık uyum, sivillerin ve askerlerin okullar ve yayınlar yoluyla sosyalleşmelerinin sonucudur. Ordunun gelişme doktrini de, parlamenter gruplarınkine hemen hemen uygundur. Subayların sosyal ve entelektüel açıdan sivillere karşı duydukları saygı, ordunun yönetime katılmasını ve sivil liderliğin devamını kolaylaştırır.

Geçmişte Latin Amerika'da sık rastlanan, hatta ordunun rolüne ilişkin anayasa hükümleriyle biçimselleştirilmiş bile olan bu modelde, mü-

dahale eğilimi, liberal modelde olduğu gibi patalojik değil, normaldir. Bu eğilimle, başlıca siyasal tabakaların iç tutarlığı arasında bir ilişki vardır: Sivillerin tutarlığı düşük düzeyde ise, eğilim güçlü; sivillerin tutarlığı yüksekse, eğilim zayıftır. Darbenin başarısı, kamu gözünde yürütme organına ve orduya atfedilen meşrulukla ilişkilidir. Önemli siyasal tabakalar arasında tutarlığın düşük olduğu tipik bir durum, başkanla yasama organı arasındaki sık çatışmalarda görülür. Son onyıllarda, halkçı millî liderlerle, yöresel iktidar temellerine dayanan yasama meclisi üyelerinin, seçimlerde ve halk arasında farklı tabanlardan destek alışları, bu çatışmaları şiddetlendirmiştir. Bu durumda, sonucu rejim yanlısı tabakaların yürütme organı karşısındaki tutumları belirler. Önemli sivil tabakaların tutarlılıktan yoksun oluşlarının başlıca göstergeleri şunlardır: Kazanan adayların oy yüzdelerinin düşüklüğü, uzlaştırıcı bir aday üzerinde yaygın bir oydaşma sağlanamaması, kurumların meşruluğuna (özellikle yürütme organının meşruluğuna ve bunun eylemlerinin anayasa hükümlerine uygunluğuna) ve başkanın kişisel niteliklerine inanç beslenmemesi, başkanın meselâ *continuismo* yasağı gibi hukuk ve örf kurallarına bağlılığına güvenilmemesi, başkanın silahlı kuvvetler de dâhil olmak üzere kurumların özerkliğine saygı göstermemesi (bir kriz durumunda, silahlı kuvvetlerin tepkisi açısından, bu faktörün oynadığı rol kesindir) (Fitch, 1973; Solaun, 1973). Ordudaki aktivistlerin, ister hükümetten yana, ister ona karşı olsunlar, daima azınlıkta oldukları bir ortamda, bu azınlık, ya kanunlara harfiyen bağlı ya da sadece pasif olan büyük subay çoğunluğunu ikna etmek zorundadır. Aktivistler, kan dökülmesi veya ordunun bölünmesi riskini göze almak istemezler; dolayısıyla, bir oydaşma oluşuncaya kadar beklerler. Kamu oyu veya en azından kamu oyunun bazı ifade şekilleri (meselâ ileri gelen bağımsız gazetelerin başyazılarındaki fikirler) ve etkili sosyal grupların tutumu, orduyu ikna etme açısından belirleyici önem kazanır. Darbe teşebbüslerinin başarısı veya başarısızlığı, bu meşruluk kazandırma eylemiyle yakından bağlantılıdır. Hakemlik örüntüsünün oluşabilmesi için, anayasal hükümet şekline inanç beslenmesi ordunun hükümeti sivillere geri vermekle krizin etkin biçimde çözülebileceğinden emin olması, ve ordu yönetiminin sivil yönetim derecesinde meşruluk taşımadığına inanılması gereklidir. Bu şartlar altında ordu, yeni bir rejim yaratmaz veya hiç değilse böyle bir amaç gütmez; sadece, Romalıların diktatörlük kavramıyla birçok ortak noktaları olan, geçici bir istisnaî rejim yaratmayı amaçlar. İster sivil ister asker olsun, darbeye katılmayan muhaliflere karşı yumuşak davranılması, yeniklerin direnme göstermeden makamlarını terketmeleri, şimdiye kadar hakemlik örüntüsünün, rejimin meşruluğunda sürekli bir kesinti olmaksızın işlemesine imkân vermiştir.

Hakemlik örüntüsünü mümkün kılmış olan şartların bir kısmî, son onyıl içinde ortadan kalkmıştır. Demokratik veya yarı-otoriter halkçı başkanların gerçekleştirdikleri mobilizasyon ve bu başkanların, ordunun hakemlik rolüne meydan okuyabilecekleri yolundaki gerçek veya temelsiz güven duyguları, kansız darbeleri ve iktidardan kolayca uzaklaşmayı gitgide güçleştirmiştir. Sivil liderliğin süregelen güçsüzlüğü, giderek çözülmesi güç sorunların ortaya çıkması, artan sosyal huzursuzluk ve Huntington'un pretörcü politika (pretörcü politikanın teşvik ettiği veya hoşgördüğü isteklerin, kurumsal sınırlar içinde işleyen bir siyasal sistem tarafından tatmin edilebilmelerine imkân yoktur) dediği tipte kamu düzeni problemleri, bütün bunlar, yeni bir müdahale tipinin doğuşuna yol açmıştır. Önemli dış politika sorumluluklarına sahip, ileri, istikrarlı toplumların ordularınkinden çok farklı, yeni bir profesyonellik doğmuştur. klasik ordulara karşı devrimci savaş yöntemlerinin sağladığı başarı ve bunun ardından karşı-devrimci iç savaş doktrinlerinin yaygınlaşması, ordu içinde yeni bir sosyal ve siyasal bilinç tipi yaratmıştır. İç yıkıcı faaliyetlerle savaş gereğiyle veya olasılığıyla karşılaşan ordu, uğraş alanını genişletmiştir; bu tür bir savaş, haklı görünen ve sivil otoritelerce yerine getirilemeyen birtakım istekleri dile getirmekte, bunların bastırılması ise siyasal becerilere gerek göstermektedir. Masraflı askerî kuruluşların yararsızlığı yolundaki eleştiriler, ordunun toplum kalkınması projelerine katılması sonucunu doğurmuş, böylece subaylar, azgelişmişliğin yarattığı sorunlar hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Askerî eğitim kurumlarındaki yeni tipte bir eğitim, ordunun ilgi alanını ve meslekî kapasitesini değiştirmiştir. Bu tür bir eğitim, başka toplumlarla temaslar, diğer elitlerle özellikle uzman ve menajerlerle etkileşimler, iç güvenlik ve millî gelişme alanlarında yeni bir profesyonellik doğurmuştur. Bu rol genişlemesinin sonucu olarak ordu, sivil liderliği başarısız gördüğü zaman, artık hakemlik örüntüsü doğrultusunda müdahale etmemekte, fakat bir kez kendi yönetim yeteneğine inandığı ve politikacılara güvensizlik duyduğu zaman, iktidarı *sine die* ele almaktadır. Üstelik, siyasal liderliği (ister, *latifundia* sahipleri, ihracatçılar ve yabancı yatırımcılar, ister sendikacılar ve aktivist aydınlar olsun) özel çıkarların, iyi örgütlenmiş grupların aracı olarak gördüğü için, millî menfaate objektif şekilde hizmet edebilmek amacıyla iktidarı ele almayı da bir görev saymaktadır. Yeni profesyonelliğin sonucu olarak kurulan otoriter rejimler, Brezilya ve Peru örneklerinin gösterdiği gibi, değişik millî ortamlara tepki olarak, birbirlerinden çok farklı politikalar izlemektedir ama, her iki örnekte de bunu, kriz içindeki toplumlarda ordunun rolüne ilişkin benzer varsayımların gereği olarak yapmaktadırlar.

2. *Organik Devletçilik*

Sınıfsal menfaatler ve ekonominin örgütlendirilişi açısından birbirlerinden çok farklı politikalar izleyen bazı otoriter rejimler, bürokratik-askerî-teknokratik otoriter yönetimin ötesine geçerek, "organik yapılar" vasıtasıyla toplumda kontrollü bir katılma ve mobilizasyon sağlamaya çalışmışlardır. Bir yandan liberal demokrasinin bireyci varsayımlarını, bir yandan da sınıf çatışmasını reddetmekle birlikte, modern veya modernleşen toplumlardaki birbirine benzemez menfaatleri temsil edecek kurumsal bir kanal sağlama arzusu, çok çeşitli teorik-ideolojik formüllere ve bunların siyasal kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi yolunda çeşitli teşebbüslere yol açmıştır. Bu gibi teşebbüsler, ya mobilize edici tek-partinin bir alternatifi, ya tek-parti yönetiminin bir aracı veya tamamlayıcısı, hatta tek-partiyle toplumu birbirine bağlamanın bir yolu olarak düşünülmüştür.

Yarışmacı demokrasilerde siyasal partiler, çok özgül menfaatlerin ifadesine yarayan bir kanal olmaktan çok, geniş bir menfaatler yelpazesini açıklama ve birleştirme fonksiyonu görürler. İktidarı elde tıtma amacı güden partiler için, çoğunluk arama eğilimi kaçınılmaz niteliktedir; bu ya modern herkese açık *(catchall)* partilerdeki gibi, belli hedefler üzerinde hiç değilse geçici olarak anlaşan bütün toplum kesimlerini temsil etmek, veya bir sosyal sınıf yahut toplumun kalabalık başka bir kesimi içindeki desteğini azamî ölçüye çıkarmak suretiyle olur. Yalnız, Max Weber'in İmparatorluk Almanyası'ndaki partiler hakkında belirttiği gibi iktidardaki etkinlikleri sınırlı olan partiler, bir de parçalanmış bir çok-parti sisteminde genellikle büyük partilerin küçük ortakları olarak hareket eden küçük partiler, kendilerini özgül menfaatlerle özdeştirirler. Bu konuda da tek-partiler, demokratik siyasetin temelinde yatan varsayımlardan uzak değillerdir. Dolayısıyla, istikrarsız demokrasilere sahip, fakat belli bir ekonomik ve sosyal karmaşıklık derecesine ve belli bir siyasal mobilizasyon düzeyine erişmiş toplumlarda, sert ideolojik parti çalışmalarını ve siyasal partileri reddeden bir düşünce içinde doğmuş otoriter anlayışların, korporatist çözümlere yönelmesinde şaşılacak bir taraf yoktur.

Gerek bireyci liberalizmi gerek devlet mutlakiyetçiliğini reddeden ve Ortaçağla ideolojik bir özdeşlik kuran, On Dokuzuncu Yüzyıl karşı-devrimci muhafazakârlığı (bu akım, ilerleyen endüstriyel ve malî kapitalizme karşı, zanaatkârlar ve köylüler gibi endüstri-öncesi tabakaların, hatta bazen serbest meslek sahiplerinin gösterdiği bir tepkidir) korporatist ideolojilerin çeşitli şekillerine vücut vermiştir. (Schmitter, 1974; Manoilesco, 1934; Elbow, 1953; Bowen, 1947; Pike ve Stritch, 1974). Katolik Kilisesi'nin;

Rerum Novarum gibi papalık genelgelerinde ifadesini bulan, anti-liberal, anti-kapitalist, anti-devletçi (özellikle, laikleşen devlete karşı) tepkisi de, bunun çekiciliğini arttıran başka bir akım oluşturmuştur (Azpiazu, 1951; Vallauri, 1971). İşçi hareketi içinde, Marksist otoritarizmi reddeden sendikalist gelenek; devletin bir zulüm aracı olmaya devam edişi; sosyal demokrat işçi hareketinin ise seçim ve parlamento siyasetine katılarak sistemle bütünleşmesi, fabrika ve yöresel topluluk düzeyindeki bağımsız üretici konseyleri yoluyla katılmayı sağlayacak formüllerin aranmasına etken olmuştur; bu konseyler kendi hür iradeleriyle ve istenirse vazgeçilebilecek sözleşmeler yoluyla, daha büyük örgütler yaratabileceklerdi. Hatta devletin büyüyen gücünden; artan işbölümü ve geleneksel kurumların kriz nedeniyle yalnızlaşan yalın bireylerin anomisinden korkan bazı liberal demokratlar bile, korporatif meslek örgütlerinin sosyal kontrole hizmet edebileceğine inanmışlardı (Durkheim, 1902). Böylece, muhafazakâr karşı-devrimci, Katolik, sendikalist ve liberal dayanışmacı geleneklerin varlığı, 1920'lerin ve 1930'ların krizinde meyvalarını vermiştir. İtalyan faşistleriyle diğer faşistler, teorik formüllerinde, kanunlarında, bilimsel hukuk eserlerinde, ve kurum kurma çabalarında korporatizmi etkili bir siyasal-ideolojik akım hâline getirmişlerdir.[50]

Teorik olarak korporatizm, bireylerin veya parti adaylarının yerel seçim çevreleri yoluyla millî bir parlamentoya seçilmelerine dayanan katılma türüne karşı, hür ve spontane bir katılmayı örgütlendirebilecek alternatif bir yol olarak düşünülebilir. Gerçekte ise, partilere dayanan bireyci "inorganik demokrasi"nin aksine, "organik demokrasi" daima otoriter biçimde empoze edilmiş, yöneticiler yönetilenlere hesap vermekten kaçınmışlardır. Korporatizmin gerçek yüzünü Phillippe Schmitter (1974) şöyle tanımlanmıştır:

> "sistemi oluşturan birimlerin, tek, zorunlu, yarşmacı olmayan, hiyerarşik düzenli, fonksiyonel bakımdan farklılaşmış az sayıda kategoriler hâlinde örgütlendirildiği; bunların devletçe yaratılmasa bile, devletçe tanındığı ve ondan ruhsat aldığı; liderlerinin seçiminde, istek ve desteklerinin ifadesinde belli denetimlere uymaları karşılığında, kendilerine o kategoriler içinde temsil yetkisi tekelinin verildiği bir menfaatlerin temsili sistemi" (s. 93).

---

50 İtalyan korporatizmi üzerindeki literatür geniş olmakla beraber, bunun pek azı sosyolojik niteliktedir. Birçok kaynaklar arasında, Aquarone (1965) ve Ungari'ye (1963) ilaveten, Sarti (1968, 1970, 1971) özellikle değinilmeye değer. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan önce yayınlanmış çalışmalar arasında, bk. Schneider (1928 ve 1936), Finer (1935), Schmidt (1938, 1939). Welk (1938). İtalyan deneyinin, muhafazakârlardan Nazilere kadar, Almanya'nın farklı sektörlerince nasıl algılandığı hakkında ilginç bir analiz için, bk. Hoepke (1968). Katolik, Faşist ve illiyetçi korporatif ideolojilerin karşılaştırılması için, bk. Vallauri (1971).

Schmitter, ideal tip olarak bu sistemi, şu demokratik plüralizm tanımıyla karşılaştırmaktadır:

> "sistemi oluşturan birimlerin, çokçu, gönüllü, yarışmacı, hiyerarşik-olmayan bir düzene tâbi, menfaat tipi veya alanı kendilerince belirlenen, belirsiz sayıda kategoriler hâlinde örgütlendirildiği; devletçe özel bir izne tâbi tutulmadığı, ondan mâli destek görmediği, devletçe yaratılmadığı ve başka biçimlerde denetlenmediği; kendi kategorileri içindeki temsil faaliyetleri üzerinde bir tekele sahip bulunmadığı bir menfaatlerin temsili sistemi" (s. 96).

Şüphesiz, bu saf ideal tipleri gerçek hayatta bulamayız; demokratik toplumlardaki menfaat plüralizmi çoğu zaman korporatif nitelikler taşıdığı gibi, otoriter rejimlerdeki korporatizm ve fiiliyatta kayıtlanmamış bazı plüralist eğilimlere, özellikle iş adamlarının ve serbest meslek sahiplerinin menfaatlerine karşı bir ölçüde hoşgörülü davranır.

Acaba niçin korporatizm, otoriter rejimlerle özdeştirilir olmuş, Alfred Stepan'ın isabetli deyimiyle "organik devletçilik" hâline dönüşmüştür? Bu, üç sebeple açıklanabilir: Birincisi, siyasal hayatı salt korporatif menfaatlerin bir ifadesi biçiminde örgütlendirmenin mantıksal ve pratik güçlükleri; ikincisi, bu tür çözümlerin uygulandığı belirli tarihsel-sosyal ortamda izlenen sosyal-siyasî amaç; üçüncüsü, siyasal toplumun ve devletin mahiyeti ve devlet fikrinin, dayandığı enteklektüel ve hukukî gelenekler.

Organik demokrasi kuramcılarının hepsi şunu vurgulamaktadır: İnsanlar, doğal olarak, işyerlerindeki, tarım kooperatiflerindeki, meslek derneklerindeki, üniversitelerindeki, mahallelerindeki, Kilise cemaatlerindeki, vb. birincil sosyal ilişkilere dayanan birçok grupların üyesidirler; bu gruplar, siyasal partiler gibi, birincil ortamlardaki insanları bölen ve vatandaşın hayatından uzak profesyonel politikacıların, parti bürokratlarının ortaya çıkmasına yol açan, yapay şekilde yaratılmış daha büyük gruplara hiç benzemezler. Öyleyse niçin temsili, bu birincil gruplar temeline dayanarak örgütlendirmeyelim? Şüphesiz, bir ölçüde yüzyüze ilişkilere dayanan bu grupların temsilcileri, halka daha yakın olacak ve halkça hergün denetleneceklerdir. Sosyal bilim araştırmaları ise, bu teorilerin beklentilerinin aksine, özel kurumların yönetimlerinin daima güçlü oligarşik eğilimler ve üyelerin ilgisizliği gibi nitelikler taşıdığını göstermiştir.[51] Bunu bir yana bıraksak bile, ortaya şu soru çıkmaktadır: Büyük-boy örgütlerin, başka birtakım büyük sosyal, ekonomik ve siyasal birimlerle etkileşim

---

51 Çeşitli gönüllü kuruluşlarda, özellikle sendika ve meslekî derneklerde üyelerin büyük ilgisizliğine ve oligarşik kontrole, Michels'in eserinden esinlenmiş bilim adamlarınca değinilmiştir (referanslar için, bk. Linz, 1966, s. cv-cxiii).

içinde bulunduğu kentsel endüstri toplumunda, bu toplum için gerekli büyük karar alma birimlerine katılma, böyle bir temele nasıl dayandırılabilir? Teorinin buna verdiği cevap, çok dereceli, yani dolaylı seçimlerdir; bu tür birincil birimlerin bir araya gelmesinden oluşan seçim çevreleri içindeki bir dizi seçim, sonuçta millî bir korporasyonlar meclisi (Aquarone, 1965, Fraga, 1959; Fernandez-Carvajal, 1969, s. 77-124; Esteban, 1973, s. 127-255) veya bir dizi uzmanlaşmış meclis yaratacaktır. Prensip olarak, millî liderliğin bireysel vatandaşa hesap vermesini gerçekleştirmek güç olsa bile, millî bir demokratik siyasal sistemi böyle bir dolaylı demokrasi temeline dayanarak örgütlendirmenin mümkün olabilmesi gerekir. Ancak birçok yanlış varsayımlar, modelin geçerliğini şüpheli kılmaktadır: Birincisi, bu birincil birimlerin, kendi içlerinde çatışma göstermeden ortak menfaatleri paylaşmalarıdır; ikincisi, millî düzeyde bu birimleri çapraz biçimde kesen ve bunların üyelerinin ortak menfaatlerinden daha ön planda gelen bölünmelerin mevcut olmamasıdır (meselâ komşuların, diyelim ki, laikleşme-klerikalizm veya savaş ve barış sorunlarından çok, yöresel sorunlara ilgi duymaları; bu gibi sorunların toplumu bölmemesi ve temsil olunmayı gerektirmemesi). Eğer toplumda böyle daha geniş boyutlu sorunlar varsa, o taktirde birçok sorunların sentezine dayanan partiler, eninde sonunda ve özellikle millî düzeyde ortaya çıkacaktır. Bu durumda, korporatif yoldan seçilmiş temsilciler, bu sorunlar üzerindeki tutumları nedeniyle seçilmiş olmayacaklar ve kararlarını dayandıracakları bir temel bulamayacaklardır. Daha da ciddi bir problem, seçim çevrelerinin sınırlarını ve bunlara verilecek temsil yetkisini rasyonel biçimde saptamaktır. Kendiliğinden doğan, önceden var olan örgütlerin tanınması, çeşitli menfaatlerin örgütsel mobilizasyon dereceleri arasındaki büyük eşitsizliği ortaya koyacaktır; dolayısıyla devlet, zorunlu olarak, yarışmaya dayanmayan, fonksiyonları önceden saptanmış kategorileri, bunları tescil etmek veya izin vermek ve kendilerine münhasır bir temsil yetkisi tanımak suretiyle belirlemek görevini üstlenecektir. Daha da zoru, çeşitli örgütlenmiş menfaatlere karar-alma sürecinde ne ağırlık tanınacağının kararlaştırılmasıdır. Böyle bir kararın dayanacağı açık bir kriter yoktur. Üye sayısı, sayıca önemsiz, fakat fonksiyonel bakımdan önemli grupların temsilini imkânsız kılar. Ekonomideki ağırlık (bu, Yuguslav meclisler sisteminde sandalyelerin dağıtımında kullanılan bir kriterdir) gene, sayıca önemli fakat ekonomik bakımdan zayıf sektörlerin, meselâ yarıgelişmiş toplumlarda tarımın, temsilini engeller. Ekonomik ve meslekî nitelik taşımayan menfaatlere temsil hakkı vermenin, kolayca savunulabilecek hiçbir kriteri yoktur; sonuç olarak, en iyi bir karar bile, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimler sonucu, sürekli revizyonlara tâbi olacak;

inorganik demokrasilerde sandalye sayısının yeniden dağıtımına ilişkin uyuşmazlıklar, bunun yanında çocuk oyuncağı gibi kalacaktır. Devletin, yani bürokratların ve/veya yönetici siyasal grupların otoriter kararları, karar organlarının mahiyetini ve bileşimini daima önceden belirleyecektir; o zaman da bu, toplumun organik bir ürünü olmaktan başka her şeye benzeyecektir. Nüfus ve yerel seçim çevreleri esasına dayanan demokrasilerde, âdil temsilden kaçınılmaz sapmalar olsa bile (saf nispî temsile dayanan, tek bir millî seçim çevresi sistemi müstesna), bunlar, en rasyonel ve en hakkaniyete uygun bir korporatif temsil sisteminin doğuracaklarıyla kıyaslanamayacak derecede küçüktür.

Max Weber'in (1968) "menfaat gruplarının görevlilerce temsili" hakkındaki kısa bir bölümünde belirttiği gibi, sosyolojik bakımdan böyle bir sistemin gizli fonksiyonu, belli tabakaları temsil hakkından yoksun bırakmaktır.[52] Weber'in dediği gibi, bu sistem, niteliği yönünden aşırı muhafazakâr da olabilir, radikal devrimci de. Temsilcilikleri mesleklere göre dağıttığı ve böylece sayıca üstün kitleleri temsilden yoksun bıraktığı taktirde muhafazakâr olur; oy hakkını açıkça ve resmen proletarya ile sınırlandırıp, böylece iktidarları ekonomik durumlarından kaynaklanan tabakaları temsilsiz bıraktığı taktirde ise (bir Sovyetler Devleti'ndeki durum) devrimci nitelik alır. Özellikle, işçi, tarım işçisi ve köylü kitlelerinin kitlesel sınıf partileri için potansiyel bir çoğunluk desteği sağladığı toplumlarda, korporatif temsilî otoriter rejimlerin gözünde çekici kılan şey de budur. Bir yandan bu olgu, bir yandan da dolaylı, çok-dereceli seçimlere hile karıştırma imkânları sözü geçen ilkelere dayanan siyasal sistemlerin gerçek durumlarını açığa vurur. Üstelik menfaatler de çoğu zaman birbirleriyle açık çatışma hâlindedir; dolayısıyla, statü ve sınıf bağları açısından türdeşlikten çok uzak unsurların oluşturduğu çoğunluk, aşırı derecede yapaydır. Nihaî kararın temelinde yatan oy verme işlemi, partiler arasında uzlaşma sağlamanın ve bunu ifade etmenin bir özelliğidir; meslekî menfaat gruplarında ise böyle bir özellik yoktur. Bundan başka,

---

52 Max Weber (1968) *Economy and Society (Ekonomi ve Toplum)*, Cilt I, s. 297-99'da, "Menfaat Gruplarının, Görevlilerce Temsili" bölümünde belirtmektedir ki, "kural olarak bu tür temsil, belli tabakaları seçme hakkından yoksun bırakmak amacıyla savunulur: (a) Ya temsilcilikleri meslekler arasında dağıtmak ve böylece sayıca üstün kitleleri *fiilen* seçme hakkından yoksun kılmak, veya (b) oy hakkını *açıkça* ve *resmen*, meslek sahibi olmayanlara hasretmek ve böylece iktidarları ekonomik durumlarından kaynaklanan tabakaları seçme hakkından yoksun bırakmak (bir Sovyetler devletinde olduğu gibi) suretiyle". Weber, devamla, bu tür heyetlerde etkin bireysel liderliğin bulunmayışı, yapay olmayan çoğunluk kararlarına ulaşmanın güçlüğü, vb. , üzerinde görüşlerini söylemektedir. Şüphesiz, bu örüntüler, siyasal sistemdeki temsilsiz ve seçimsiz unsurları, yani hesap verme durumunda olmayan otoriter unsurları güçlendirir.

menfaatlerin temsilcilerinin, birçok sorunlar üzerinde bir fikir sahibi olmaları da gerekmez; dolayısıyla bunlar, mantıken çoğu sorunlar üzerinde oylarını, kendi dar ve özgül menfaatlerinden yana tedbirlerle takas etmeyi isteyebilirler. Böyle bir sistemde nihaî iktidar, sistemi örgütlendiren, seçim çevrelerini saptayan, temsildeki payları dağıtan, menfaatler arasındaki çatışmalarda hakemlik eden ve temsilcilerin bir tercih kriterine sahip olmadığı bütün sorunları karara bağlayan bir yönetici grubun elinde toplanır. İdeolojik bakımdan organik demokrasiye bağlı sistemlerde bile, gerçek durum, daha çok "devlet organikçiliği" biçiminde tanımlanabilir; bunlarda, bürokratik-askerî-teknokratik elitler ve/veya tek-partinin liderleri, en büyük iktidar payına sahiptirler. Korporatif yapı, en iyi ihtimâlle, bu tür otoriter rejimlerdeki sınırlı plüralizmin bir unsuru hâline gelir. Bununla birlikte, zayıf korporatif yapılar bile, özellikle yöresel düzeyde, toplumu ütopyacı amaçlar uğruna mobilize etmeye çalışan disiplinli bir siyasal elitin monist tutkularını sınırlandırır. Dolayısıyla, faşist rejimlerde, bu kurumların, tek-parti iktidarı aleyhine ne ölçüde geliştirilmeleri gerektiği konusundaki iç çelişki ve gerginlik; Nazilerin ise, plebisitçi, sınıfsız *Volksgemeinschaft* anlayışları sonucu olarak, Alman muhafazakârlığının daha eski korporatif fikirlerini reddedişleri, bir rastlantı değildir (Ramisch, 1957).

En yüksek ve en güçlü karar organlarını (kâbine ve hükümet başkanı) korporatif tipteki yasama organlarına karşı hesap verme yükümlülüğüne sokmuş, hiçbir siyasal sistem yoktur (Aquarone, 1965; Fraga, 1959; Fernandez-Carvajal, 1969). Halk katılmasının, partiler yerine korporatif seçim çevreleri ve seçimler yoluyla örgütlendirilmesi, saf teori açısından mümkün olmakla beraber, bizim kullandığımız anlamda, hiçbir partisiz demokrasi mevcut değildir.

Kurumlaşmış veya hoşgörülen sınıf çatışması fikri ile Marksizmin ütopyacı ideolojik versiyonlarındaki yahut Nazi *Volksgemeinschaft*'ındaki sınıfsız toplum düşüncesi reddedildiği taktirde, siyasal kurumların korporatif menfaat temsili temeline dayandırılması fikri, açık bir alternatif hâline gelmektedir. Açık çatışma fikrini reddederek, menfaat çatışmalarının rasyonel ve temelde idarî yollardan çözülebileceğine inanan, fakat ütopyacı bir toplum görüşünden değil, pragmatik düşüncelerden hareket eden bürokratik, askerî ve teknokratik elitler için bu fikir özellikle çekicidir. Böyle bir çözüm, bir yandan menfaatlerdeki çeşitliliğin, toplumdaki plüralizmin ifadesine imkân verecek, bir yandan da bu çeşitliliğin çatışma yollarıyla, özellikle sınıf çatışması biçiminde ifadesini sınırlandıracaktır. Fiiliyatta ise, ortaya çıkan sistemler, sınıf egemenliğinin birçok unsurlarını taşımışlardır.

Daha totaliter bir toplum modelinin etkisine kapılan nasyonel Sosya-

listlerin, bir *Standenstaat* yönündeki korporatif fikirlerle bir süre oyalandıktan sonra bunu reddetmeleri, *Reichswirtschaftsrat* veya *Conseil Economique et Social* gibi korporatif ilkelere dayanan ikinci meclisler kurma eğilimindeki demokratik partilerin ise, bu kurullara hiçbir zaman gerçek bir hayatiyet vermemiş olmaları, bir rastlantı eseri değildir. Bütün siyasal sistemlerde korporatizmin bazı unsurlarına, özellikle ekonomik ve meslekî nitelikteki menfaatlerin kurumsal ve düzenlenmiş biçimde temsiline rastlanırsa da, siyasal sistemi korporatif bir ideolojiye göre örgütlendirme yönünde ciddi bir çabaya ancak otoriter rejimler yer vermişlerdir. Gerçekte, korporatist olduklarını ileri süren bu otoriter rejimler, özde bürokratik, teknokratik veya tek-partili mobilize edici otoriter rejimlerdir. Bununla birlikte, korporatizm (organik demokrasi), yarışmacı demokrasiye önemli bir ideolojik alternatif olmuştur. Sadece idarî yöntemlerle yönetilemiyecek bir sosyal ve ekonomik karmaşıklık ve sosyal ve siyasal katılma imkânları sağlama ihtiyacında olan, fakat siyasal bilinci yüksek bir elit veya bir öncü grup liderliğinde bir kitle partisi de yaratamayan veya bunu sürdüremeyen toplumlardaki rejimler için korporatizm, kurumsal plüralizmin önemli bir unsurunu teşkil etmiştir. Böyle bir çözüm, bir yandan serbest pazara dayanan kapitalist girişimciliği, bir yandan da bütün üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olmasını ve merkezî planlamayı reddeden bir ekonomik sisteme de özellikle uygundur. Birçok Avrupa ve Latin Amerika toplumlarında liberal demokrasiye ve saf bir kapitalist ekonomik sisteme karşı duyulan hayal kırıklığı, özel girişimci elitler de dâhil olmak üzere, birçok grupların korporatif çözümleri benimsemeleri için verimli bir zemin oluşturmuştur.

Yönetimlerini meşrulaştırmak ve dikkatle ölçülüp biçilmiş bazı halk kesimlerinin hayli sınırlı nitelikteki katılımlarını örgütlendirmek amacıyla, organik demokrasi düşüncelerine yönelmiş birçok otoriter rejimler mevcut olmuştur ve hâlen de mevcuttur. Yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş zayıf tek-partisiyle, Salazar'ın Portekiz *Estado Novo*'su, teorik olarak, bu tür bir rejimin en saf örneğidir (Schmitter, 1973a). 1934 ile 1938 arasında Dollfuss (Barnthaler, 1971) yönetimindeki Avusturya'da (Voegelin, 1936; Diamant, 1960; Bushoff, 1968) ve totalitarizm-öncesi faşist dönemden sonra Franco İspanyası'nda[53] olduğu gibi, Potekiz'de de, İtalyan Faşist deneyimiyle Katolik ideoloji mirasının bir karışımını kullanan yöneticiler, organik demokrasi unsurları taşıyan sistemler yaratmışlardır. Başlangıçta sendikalist gelenekle bağları olan, sağcı milliyetçilerin fikrî mirasından güç

53 Pétain'in Vichy hükümeti yönetimindeki Fransa da, organik devletçiliğin birçok özelliklerini taşıyan bir otoriter rejimle, onu destekleyenlerden bazılarının istedikleri bir faşist mobilize edici rejim arasındaki farkı gösteren bir örnektir (Paxton, 1972).

alan ve Katoliklerin onayını sağlamaya çalışan Mussolini, korporatist bir üst-yapı kurmuştur; bu yapı, ileri derecede mobilize olmuş bir işçi sınıfını oy gücünden yoksun bırakmak ve nispeten gelişmiş bir toplumun karmaşık menfaatler yapısına mecra sağlamak suretiyle, tutucu menfaatlere iyi hizmet etmiştir. Ne var ki, birçok faşist liderlerdeki güçlü totalitarizm-öncesi eğilimler ve idealist gelenekten kaynaklanan menfaatler-üstü bir "ahlâkî devlet" anlayışı, rejimin korporatist unsurlarıyla, tek-partili mobilize edici unsurları arasında kararsız bir denge yaratıyordu.[54] Latin Amerika'daki otoriter rejimler, özellikle halkçı tipte olanlar da, korporatist politikaları hayli çekici bulmuşlardır (Wiarda, 1973a, 1974). İktidara gelmelerinden önce, sosyalistler veya diğer bağımsız işçi hareketleri tarafından örgütlendirilmiş büyük bir işçi sınıfının yaygın siyasal mobilizasyonunun mevcut olmaması, Vargas (Schmitter, 1971), Cardenas ve bir ölçüde Peron gibi yöneticilere, korporatif menfaat temsilinden yararlanma ve otoriter rejimlerine güçlü işçi sendikalarını da katma imkânını vermiştir. Meksikalılar da, partiyi sektör esasına göre örgütlendirmek ve bunu yasama organı ve diğer makamlar için aday gösterilmesi sürecine de yansıtmak suretiyle, hâkim partinin yapısına korporatif unsurları sokmuşlardır. (Scott, 1964). Günümüzde Peru ordusu, aşağıdaki alanlarda (Cotler, 1972; Palmer, 1973; Malloy, 1974) *Sinamos*'ların *(Sistema Nacional de Apoyo a la Mobilizacion Social*, "sosyal mobilizasyon için millî destek sistemi") kuruluşunu teşvik ederek, aynı nitelikte ilginç bir deneye girişmiş bulunmaktadır: *Pueblos jovenes* ve şehirlerin fakir mahalleleri, kırsal örgütler, gençlik ve işçi örgütleri (sendikalar ve işçi toplulukları); kültürel, meslekî ve ekonomik kooperatifler; özyönetime dayanan teşebbüsler gibi. Rus Devrimi'nden sonraki ilk dönemde, Sovyetler (işçi şûraları veya işçi, köylü ve asker şûraları) fikri, parlamenter demokratik rejimlere katılmaya istekli Marksist sosyal demokrat partiyi reddeden devrimcilere hayli çekici gelmiştir; bu Sovyetler, toplumun diğer sektörlerini oy hakkından yoksun bırakacak ve diğer solcu parti ve hareketlerin liderliğini devirmek isteyen devrimci aktivistler için özellikle etkin bir arena sağlayacak bir yöntem oluşturmuşlardır. (Kool, 1969). Ne var ki, sonunda öncü parti, katılmanın bu türüne son vermiştir. Yugoslavya'da, işçi özyönetimine ve yerel yerinden yönetime dayanarak, korporatif nitelikte bir meclisler sistemi yaratmıştır; bu sistem, partiye, onun fonksiyonel örgütlerine ve devrimci oligarşiye dayanan siyasal yapıyı tamamlamaktadır.

---

54 Bürokrasiyle ittifak hâlindeki faşistlerin kontrolündeki devlet, parti örgütü ve *corporazioni* ile bunların kendi içlerindeki menfaatler ve ideolojik eğilimler arasındaki üç köşeli iktidar yarışması ve sonuçta bunun birinci unsur lehine çözülmesi hakkında, bk. Aquarone (1965, bölüm 3 ve 4, özellikle s. 151, 164-165, 188-89; partinin yerini *corporazioni*'nin alması gerektiğini ileri sürenlerin düşünceleri için, s. 220-21). Devlet ve parti, özellikle valiler ve parti il yöneticileri arasındaki çatışmalar hakkında, bk. 262-63.

Şunu önemle belirtmek gerekir ki, yarışmacı demokratik kurumlara ve partilere sahip birçok plüralist sistemler, özellikle iş idaresi ve işçi ilişkileri alanlarında belirli problemleri çözmek amacıyla, korporatif yöntemleri doğrudan doğruya veya dolaylı biçimde kurumlaştırmış veya teşvik etmişlerdir. Bunlardan birçoğu, siyasal meclisleri korporatif danışma meclisleriyle tamamlamaya çalışmışlarsa da, bu meclisler, menfaat grupları arasındaki siyasal, ideolojik veya dinsel bölünmeler karşısında genellikle canlılık gösterememişlerdir. Ancak İskandinav demokrasileriyle (Rokkan, 1966) Avrupa'nın ortaklıkçı *(consociational)* küçük demokrasilerinin bazılarında, özellikle Avusturya'da bu kurumlar iktidarda önemli bir pay sahibi olabilmişlerdir. Belki de bunu mümkün kılmış olan şey, ılımlı ve merkezcil bir çok-parti sistemiyle, toplumdaki temel menfaat bölünmelerinin büyük ölçüde çakışması ve parti sistemiyle menfaatlerin örgütlendiriliş sistemi arasındaki bütünleşmedir. Gene de, partilerin siyasal plüralizmine dayanan sistemlerdeki korporatif eğilimlerle, siyasal süreci korporatif yapılar vasıtasıyla örgütlendirme iddiası taşıyan sistemlerdeki korporatif eğilimler arasında mevcut temel farkı unutmamamız gerekir. Aynı şekilde, çoğu zaman devletçe teşvik edilmiş veya kendilerine ayrıcalık tanınmış bile olsa, toplum içinden doğmuş olan korporatif örgütlerle, devlet tarafından emir yoluyla yaratılmış olanlar arasındaki farkları da gözden uzak tutmamalıyız. Birinci türde bir gelişme, bir liberal dönemin, bazen de tarihsel sürekliliğin ve "dernekleşme sanatı"nı özendiren bir kültürün ve ekonomik gelişmenin ürünüdür; ikincisi ise, bu faktörlerin mevcut olmadığı veya bunların otoriter iktidara sahip bir toplum kesimince denetlendiği durumlarda, bir zorlamanın sonucudur.

Korporatizm ve organik demokrasi üzerindeki bütün ideolojik vurgulamaya rağmen, kendilerini "organik" olarak nitelendiren rejimlerden hiçbiri, bir tek-parti sistemini reddetmiş değildir; bu partiler, çoğu zaman, çeşitli anti-demokratik örgütlerin birleşmesinin sonucudur ve/veya tepeden inme kurulmuşlardır. Avrupa'da, Faşist İtalya dışında, bu partilerin örgütleri zayıftı; Latin Amerika'da ise, belki daha önceki siyasal sistemlerin oligarşik karakteri nedeniyle, resmen kurulan yeni partiler (bunlar, çoğu zaman "tanınmış" işçi sendikaları gibi korporatif yapılarla yakından bağlantılıdır) daha demokratik bir siyasal sisteme geçişten sonra da varlıklarını sürdürebilecek güçte, önemli kurumlar hâline gelmişlerdir.

3. *Demokrasi-sonrası Toplumlarda Mobilize Edici Otoriter Rejimler*

On Sekizinci Yüzyıl'da başlayan Batı Avrupa demokratik devrimi, liberal demokratik kurumları; ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal gelişme bakımından birbirlerinden çok farklı toplumlara yaydı. Bunların birço-

ğunda siyasal devrimlerden ve çoğu zaman önemli sosyal ve ekonomik değişimlerden sonra, geleneksel meşru yönetime dönmek artık mümkün değildi. Bazılarında, gelişme krizleri (devlet kurma, meşrulaşma, katılma, yeni sosyal güçleri sistemle bütünleştirme, yasama organları yoluyla temsil ve nihayet yürütme yetkisinin paylaşılması) kısa bir dönem içinde toplanarak birbirini izledi. Genellikle, ekonomik gelişme, siyasal değişime ayak uyduramadı. Daha ileri toplumlarda geliştirilmiş olan protesto ideolojileri yayıldı; yeni hareketler, katılma ve yeniden dağılım isteklerinin yanında endüstrileşmenin ilk dönemlerinden ve geleneksel ekonomik ve sosyal örüntülerin bozulmasından doğan değişimler karşısındaki tepkiyi de dile getirdiler (Borkenau, 1933). Başka birtakım ülkeler, özellikle daha önceki laiklarda Protestan Reformu'nu ve dinsel plüralizme paralel olarak din ve devletin ayrılması olayını geçirmemiş ülkeler, bir laikleşme kriziyle karşılaştılar. Geç devletleştikleri için, sınırları kültürel milletin sınırlarıyla çakışmayan İtalya ve Almanya gibi bazıları, daha güçlü bir millî dayanışma duygusuna ihtiyaç duydular (Allen, basılacak). Birleşik Krallık'la Fransa'nın ve daha küçük ölçüde de Hollanda ve Belçika'nın sömürgecilikteki başarıları, diğer orta büyüklükte devletlerde bir "proleter millet" bilinci yarattı. İspanya İmparatorluğu'nun son kalıntılarının elden çıkması ve Portekiz genişlemesinin İngiltere tarafından veto edilmesi de, millî bilinç krizlerine yol açtı. Özellikle, geleneksel meşruluğa sahip kurum ve elitlerin bulunmadığı veya zayıf olduğu ülkelerde, bu çok farklı fakat etkileri birbirine eklenen krizlerin hızlı siyasal demokratlaşma dönemi içinde üstüste gelmesi, demokratik siyasal süreçlerin yavaş ve başarılı şekilde kurumlaşmasını engelledi; böylece, sınıf veya kültür bilinci uyanan yeni sosyal grupların isteklerini, bu süreçlerle bütünleştirmek mümkün olmadı. Doğu Avrupa toplumlarının aksine, Batı Avrupa toplumları, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, liberal hürriyetleri tanımış, anayasal veya yarı-anayasal hükümetlerin kurulmasına; Marksist, sendikalist ve Hıristiyan işçi hareketleri de dâhil olmak üzere, modern siyasal partilerin önem kazanmalarına tanık olmuşlardı. Savaş müdahalelerinin, Savaş sonrası ekonomik düzensizliklerin, Rus Devrimi'nin yoksul kitleler üzerindeki psikolojik etkisinin ve bununla birlikte sosyalist hareketin bölünmesinin neden olduğu kriz, yerleşme süreci içindeki demokratik rejimlerin meşruluk ve etkinliklerini yitirmelerine yol açtı. Siyasal, ekonomik ve sosyal bakımdan daha az gelişmiş olan Doğu Avrupa milletlerinin aksine, salt bürokratik-askerî-oligarşik otoriter çözümlerin krize cevap olması mümkün değildi. Değildi, çünkü kurulu düzenin oligarşik kurumları bile, siyasetin idareye indirgenemeyeceği düşüncesini benimsemişlerdi; bunlar ayrıcalıklı orta-sınıflar da dâhil olmak üzere bütün sınıflar içinde demokratik düşüncelerin hayli taraftar kazanmış olması karşısında, salt zora da-

yanan bir baskı rejiminin başarısızlığa mahkûm olduğunu da biliyorlardı. Bu gibi toplumlarda demokrasinin krizi, kitlesel tek-parti gibi plebisitçi sözde-demokratik unsurları içeren yeni siyasal formüllere yol açtı. Öte yandan bu toplumlar, öyle bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine erişmişlerdi ki, Nazi Almanyası müstesna, böyle bir partinin liderliğinin totaliter bir yöne yönelmesi de güçtü. Devrimci değişimle geleneksel otoriteden en büyük ölçüde kopulduğu, 1848 Devrimi'yle de en yüksek düzeyde bir siyasal mobilizasyona ulaşıldığı Avrupa ülkesinin Fransa olduğu düşünülürse, demokrasi krizine karşı Avrupa'daki plebisitçi, liberal-olmayan otoriter çözümün ilk tezahürünün Bonapartizm oluşu, rastlantı değildir. Thalheimer (1930) gibi birtakım Marksistlerin faşizmin yarattığı yeni otoriter rejimleri anlayabilmek için, Marx'ın On Sekizinci Brumaire'deki analizine başvurmaları da rastlantı değildir.[55]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa toplumlarının karşılaştığı kriz, yükseliş hâlinde gibi görünen liberal demokratik sistemlerden kopan iki siyasal hareketin doğuşuna yol açtı: Leninizm ve faşizm. Her ikisi de, tarihsel bir görevin hizmetinde, çoğunluğu (proletaryayı veya milleti) temsil etmek üzere kendi kendini görevlendirmiş bir azınlığın, bir elitin yönetimine dayanıyordu. Bu partilerin başındaki kendilerinden emin elitler, izafe edilmiş *(ascriptive)* nitelikleriyle veya meslekî başarılarıyla değil, iktidarı ele geçirme ve onu, engelleyici sosyal ve tarihsel şartları kırıp aşma amacıyla kullanma iradeleriyle belirleniyorlardı; bunlar, kitlelerin desteğini elde etmeye çalışmakla beraber hedeflerinin peşinde giderken onları işe karıştırmak istemiyorlardı. Marksizmdeki demokratik mirasın gücü ve Marksist sosyal bilimin bilimselciliği, liberal gelenekten kopmaya imkân vermekle birlikte, demokrasi yönünde bir ideolojik bağlılığın sürdürülmesini de sağlamıştır. Marksizmin ideolojik enternasyolizmine karşı milliyetçi bir tepki olan faşizm ise, On Dokuzuncu Yüzyıl'ın diğer

55 Troçki'nin (1937, s. 278-79) de, Stalinizmi tasvir ve tahlil ederken, bu metinde Bonapartizm deyimini kullanmış olması anlamlıdır. Bu tahlil, Troçki'nin "sosyal temeller arasındaki derin farklara rağmen" Stalinizm ile Faşizm arasındaki simetriye ilişkin görüşünü de yansıttığı için, bunu aktarmaktan kendimizi alamıyoruz:

> "Bonapartizm, kritik dönemindeki kapitalist rejimin siyasal silahlarından biridir. Stalinizm de aynı sistemin bir çeşidi olmakla beraber, örgütlü ve silahlı bir Sovyet aristokrasisi ile silahsız emekçi kitleler arasındaki karşıtlıkla bölünmüş bir işçi devletine dayanmaktadır.
>
> Son tahlilde Sovyet Bonapartizmi, doğuşunu, dünya devriminin gecikmesine borçludur. Kapitalist ülkelerde ise aynı sabep, faşizme vücut vermiştir. Böylece, ilk bakışta beklenmez gibi görünen, fakat gerçekte kaçınılmaz olan şu sonuca varıyoruz: Sovyet demokrasisinin, bütün gücü elinde toplamış bir, bürokrasi tarafından ezilmesi ile burjuva demokrasisinin faşizm tarafından yok edilmesi, tek ve aynı sebebin sonucudur; bu sebep, dünya proletaryasının tarihin kendisine hazırladığı sorunları çözmekte geç kalışıdır. Stalinizmle faşizm, sosyal temellerdeki derin farka rağmen, simetrik olgulardır. Birçok özellikleri yönünden, eksiksiz bir benzerlik gösterirler. Avrupa'da başarılı bir devrimci hareket sadece faşizmi değil, Sovyet Bonapartizmini de derhâl sarsardı."

ideolojik gelenekleriyle (romantik irrasyonalizm, sosyal Darwinizm, devletin Hegelci yüceltilişi, Nietzsche'nin fikirleri, Sorel'in efsanenin rolü hakkındaki düşünceleri, büyük adam ve dâhi imajları) bağlantı kurarak, açıkça anti-demokratik bir yön aldı (Gregor, 1969; Nolte, 1969; E. Weber, 1964). Toplumsal krize karşı, diğer otoritarizm anlayışlarından farklı, modern bir tepki olarak faşizm, liderle yandaşları arasında duygusal bir özdeşmeye dayanan yeni ve farklı bir demokratik meşrulaşma biçimi aradı; bunu da ilk devrim-sonrası tezahürünü Napolyoncu Sezarizmde gördüğümüz bir plebisitçilikte buldu. Faşizm, Batı entelektüel geleneğinde mevcut olup, liberal demokratik plüralist toplum ve siyasetin dayandığı varsayımlara, dolaylı veya dolaysız biçimde ters düşen birçok akımları, burada tahlil edemiyeceğimiz karmaşık bir yoldan bir araya getirdi ve asıllarından saptırdı.

İtalyan toplumunun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki özel durumu, Mussolini'nin liderliği altında yeni tipte, gelenekçi olmayan, halkçı ve anti-demokratik bir hareketin doğuşuna yol açtı; başlangıçta, bu hareketi, müdahalecilerden; milliyetçilerden; sivil toplumla yeniden bütünleşmekte güçlük çeken eski muhariplerden; milliyetçiliğin, fütürizmin, Giolitti *transformismo*'sunun yanaşmacılık siyasetine ve burjuvazinin bencilliğine karşı duydukları husumetin etkisiyle öfkeye kapılmış belli bir aydın tipinden; ve millî benliklerini bulan ihtilâlci sendikalistlerden devşirilmiş küçük bir aktivistler grubu yürütüyordu (De Felice, 1966a, 1969, 1970; Delzell, 1970). Şair D'Annunzio, bu âsiler kuşağı için yeni bir uslûp, yeni semboller keşfetmişti. (Hamilton, 1971). Ancak bu aktivist azınlığın başarı şartlarını yaratan şey, iktidarı devrimle ele geçirmeyi beceremeyen, fakat kuruluş hâlindeki demokrasiyle bütünleşecek reformcu bir yol da izlemek istemeyen maksimalist bir sosyal işçi hareketinin, İtalyan işçi sınıfını mobilize etmesi olmuştur. Kuzey İtalya'nın kırsal alanlarında kızılların toprak sahiplerini ve zengince köylüleri ürküten hâkimiyeti, endüstri merkezlerinde özellikle Torino'da fabrikaların işgali, ürkmüş burjuvazinin yeni doğmakta olan harekete katılmasına ve destek olmasına yol açtı (Salvemini, 1961). Burjuva liderleri böyle bir ittifaka hazırdı; çünkü, müdahaleciliğe karşı olan sosyalistlere ve fabrikalarında oturup da geri dönen eski muhariplere düşmanca davranan işçilere kızıyorlardı. Devletin ve devlet temsilcilerinin terörist *squadrismo* eylemleri karşısındaki çelişik tavrı, reformcuların demokratik-liberal devlete destek olmamaları, eski liberal partilerle gerek sosyalistler gerek yeni demokratik Hıristiyan halk partisi arasındaki gerginlikler, Mussolini'nin gaddarlığı ve opportünizmiyle birleşince, yeni hareket iktidara geldi. Böylece, yeni ve çokyönlü bir ideoloji, yeni bir siyasal eylem biçimi, yeni bir uslûp doğmuş

oluyordu ve bunun yankıları, Avrupa'nın önemli bir bölümünde (Nolte, 1966, 1968a; Laqueur ve Mosse, 1966; Rogger ve E. Weber, 1966; Woolf, 1969; Carsten, 1967; Kedward, 1969, Hayes, 1973), hatta Latin Amerika (Trindade, 1974) ve Asya'da (Maruyama, 1963; Morris, 1968) bile hissedilecekti. Başlangıçta faşizmi, İtalyan krizinin kendine özgü bir ürünü gibi düşünmek mümkündü (De Felice, 1966a, 1969, 1970; Nolte, 1967). Daha sonraları, hatta 1930'lara kadar, onu gecikmiş ve başarısız bir ekonomik gelişme ve modernleşmenin yarattığı sorunlara karşı bir tepki olarak yorumlamak da mümkün olabilirdi. (Borkenau, 1933). Ancak Hitler'in zaferinden sonra bunu, Batı toplumunun bazı temel niteliklerine dayanarak açıklamak, zorunlu hâle geldi (Nolte, 1967, 1969; Gregor, 1968, 1974a, 1974b; Wolf, 1968; Turner, 1972).

Siyasal sistem tiplerine ilişkin analizimizin çerçevesi içinde, ne faşist anti-demokratik ideoloji ve hareketin aldığı çeşitli biçimlerin tahliline, ne de bunun başarı şartları hakkında bir açıklamaya girişmemiz mümkündür (Lipset, 1960; Nolte, 1968a; Linz, basılacak). Faşizmin mahiyeti ve tanımının kendisi, canlı bir tartışma konusudur. Biz faşizmi, onun reddettiği şeylerle, aşırı milliyetçiliğiyle, keşfettiği yeni siyasal eylem biçimleri ve yeni uslûpla tanımlanabilecek bir ideoloji ve hareket olarak nitelendireceğiz. Faşizmin anti-tutumları, onun anlaşılması ve çekiciliği açısından büyük önem taşısa bile, onun başarılarını tek başına açıklayamaz. Faşizm, anti-liberal, anti-parlamanter, anti-Marksist ve özellikle anti-komünist, anti-klerikal veya en azından aklerikal, ve bir anlamda da anti-burjuva ve anti-kapitalisttir; gerçek veya hayali tarihsel millî geleneğe bağlı olmakla birlikte, yakın geçmişle tutucu bir sürekliliğe veya salt gerici nitelikte bir geçmişe dönüşe angaje olmayıp, geleceğe yöneliktir. Bu negatif tutumlar, onun siyaset sahnesine geç çıkışının ve liberal, Marksist, sosyalist ve klerikal partileri bertaraf ederek onların taraftarlarını kendine çekmeye çalışmasının mantıksal bir sonucudur. Bu tutumlar, aynı zamanda, millî sınırlar ötesinde sınıf dayanışması çağrısını reddeden ve bunun yerine bir millet içinde üretimle ilgili bütün kesimlerin diğer milletlere karşı dayanışması kavramını geçiren, aşırı milliyetçiliğin ürünüdür; faşizm, bunu yaparken, proleter milletler, yani zengin plütokrasiler karşısındaki yoksul ülkeler kavramından yararlanmaktadır ki, bu zengin plütokrasiler aynı zamanda güçlü demokrasilerdir. Bu çerçeve içinde komünist enternasyonelizm, düşman olarak tanımlanmaktadır. Millî sınırların ötesine taşan, millî toplum üzerindeki bölücü etkisi ve klerikallerle laiklerin mücadelesi nedeniyle millî büyüklük hedefini engelleyen bir Kiliseye karşı gizli husumet de, faşizmi diğer tutucu anti-demokratik partilerden ayırdeden başka bir mantıksal sonuçtur; Nazi örneğinde bu husumet, koyu bir nefrete

dönüşmüştür. Modern kapitalizm (özellikle malî kurumları açısından) bir enternasyonel sistemin parçası olduğu ölçüde, faşistler, bağımsız köylü, zanaatkâr ve girişimci (özellikle kendi firmasını doğrudan doğruya kendi kuran girişimci) gibi endüstri öncesi tabakaları idealleştirme eğilimindedirler (Mosse, 1964; Winkler, 1972) Milletlerarası bağları ön plana çıkaran ve liberal demokratik rejimleri yaratmış liberal, laik, burjuva tabakalarla yakından özdeşleşmiş olan masonluk, başka bir açık düşmandır. Yüzyılın başında, özellikle Doğu Avrupa'da eski bir anti-Semitizm (Pulzer, 1964; Massing, 1949) geleneği vardı; Yahudilerin olduğu her yerde faşistler, bu eğilimlere el atmışlar, Yahudilerin ve özellikle Siyonizmin milletsiz, kozmopolit karakterlerini vurgulamışlardır.

Ne var ki, bu negatif çağrıların bir çeşit çarpıtılmış pozitif karşılıkları da yok değildir. Anti-Marksizm, çalışmanın yüceltilmesi, *Faust* ve *Stirn*, "el ve beyin" üreticilerinin yüceltilmesi yoluyla telafi edilmektedir ki, bu da, proletarya ile özdeşmesi gerektiği yolundaki Marksist iddiayı reddeden ve gitgide büyüyen beyaz yakalı orta-sınıfa çekici gelmektedir (Kele, 1972). Faşizmin halkçılığı, onu refah devleti politikalarını desteklemeye ve nasyonel sosyalizmden, bankaların devletleştirilmesinden vb. genel düzeyde söz etmeye sevkeder; böylece, faşist otoriter rejimlerde devletin ekonomik müdahaleciliği ve ekonomide önemli bir kamu sektörünün gelişmesi meşrulaştırılmış olur. Kapitalizm-öncesi tabakalarla küçük burjuvaziye hitap eden anti-kapitalizmin yeni tanımı ise, enternasyonel hisse senetleri borsasına ve Yahudi kapitalizmine düşmanlık ve millî girişimci burjuvazinin yüceltilmesidir. Bireyciliğin dayandığı varsayımları reddeden millî ortak iyilik teması, ekonomik liberalizmin serbest çıkar yarışmasına karşı düşmanlıkla kolayca birleştirilebilir ve milletlerarası rekabetin tehdidi altındaki sanayicilere hitap eden himayeci ve otarşik ekonomik politikalarda ifadesini bulabilir. Aşırı milliyetçi, laik bir aydınlar zümresinin klerikal siyasete karşı duydukları husumet ve Hıristiyan demokrat partilerle aynı sosyal tabanı ele geçirmek için giriştikleri rekabet, bunların bir yandan anti-klerikal niteliklerini, bir yandan da dinsel geleneği millî, kültürel, tarihsel geleneğin bir parçası olarak kabul etmelerini açıklar. Daha önceleri, laik Fransa'da *Action Française* bu yola başvurmuş ve laikleştirici liberal demokratik devleti reddeden Katoliklere hitap etmişti. Bir Rum Ortodoks ülkesindeki tek başarılı faşist hareket olan Demir Muhafızlar, millîlikten uzaklaşmış, laikleşmiş bir burjuvazi ve nüfuzlu bir Yahudi cemaati karşısında, dinsel sembolizmle en yakın bağlantı kuran faşist hareketi oluşturmuşlardır. Almanya örneğinde, pozitif Hıristiyanlık hakkındaki karışık programatik ifadeler ve birçok Protestanların tutucu bir devlet diniyle özdeşmeleri, Nazilerin işine yaramıştır ama, sonunda

ırkçı ideoloji, Hıristiyan inancın hiçbir türüyle bağdaşmaz hâle gelmiştir (Lewy, 1965; Buchheim, 1953). Marksizmin ve özellikle Sovyetler Birliği komünizminin din aleyhtarı tutumu, faşistlere, dinsel mirasla aralarındaki çelişkili özdeşlikten yararlanma imkânını vermiştir. Bir yandan antiklerikalist nitelikleri, klerikal ve Hıristiyan demokrat orta-sınıf partilerini desteklemek orta-sınıf partilerini desteklemek istemeyen laikleşmiş, antiliberal, anti-Masonik, hatta anti-Semitik tutumları, anti-komünizmle de birleşince, iktidara geldiklerinde Kiliselerle işbirliği etmelerine zemin hazırlamıştı. Anti-burjuva duygular; kişilik-dışı kapitalizme ve bencil burjuva rantiyelere karşı, köylünün, zanaatkârın, askerîn romantikleştirilmesi; burjuva çocuklarının duygusal tatminsizliklerine ve modern kentsel endüstri toplumunun kültürel eleştiricilerine hitap etmiştir. Proletaryanın haklılık inancı ile burjuva bencilliğinin reddi, sınıf bölünmelerinin ötesinde ve üzerinde ortak millî menfaatlerin ileri sürülmesi, eski muharipler arasındaki sınıflar-arası dayanışma arzusunu (Linz, basılacak) ve burjuvazinin suçluluk duygusunu istismar etmiştir. Bu durum, iş çevrelerinin de çok işine yaramıştır; çünkü onların ayrıcalıklarını ve statüsünü tehdit eden bir işçi hareketini yıkmıştır. Toplumun pragmatizmine karşı cemaate, *Gesellschaft*'a karşı *Gemeinschaft*'a yönelik halkçı çağrı, sınıf çatışmasının böldüğü ve modern kitle partilerinin mobilize ettiği demokratik toplumlarda hayli etkili olmuştur.

Tasvir ettiğimiz, bu kasten müphem bırakılmış ve büyük ölçüde birbiriyle çelişik çağrılar, savaşın ve yenilginin ciddi bir millî kriz yaratmamış olduğu toplumlarda başarısız kalmaya mahkûmdu ve öyle olmuştur. Yenilgiye uğrayan milletlerde veya İtalya gibi galip gelmekle birlikte zaferin meyvalarından haksız olarak yoksun bırakıldıklarına inanan milletlerde ise, milliyetçiliğin güçlenişi, yeni partiler kanalına yönelmiştir. Milletler Cemiyeti yoluyla, Batılı kapitalist plütokratik demokrasilerin liderliğinde ve onlar yararına milletlerarası bir siyasal düzen kurma çabaları da, faşistlerin silahlığındaki bir başka sorun olmuştur. Millî-kültürel sınırlarla devlet sınırlarının çakışmaması, sınır bölgelerinde irredenta'nın varlığı, millî-devlet hâline gelememiş millî toplulukların mevcudiyeti ve bunlara dayanan pan-nasyonelist hareketler, özellikle Nazi örneğinde, faşizmin bir başka güç kaynağını oluşturmuştur.

Faşist ideoloji, çoğulcu katılmaya; menfaatlerin serbestçe ifadesine; bireylerin, sınıfların, kültürel ve dinsel toplulukların hep kolektif menfaate tâbi olmaları yerine, bunlar arasında bir uzlaşmaya dayanan, liberal demokratik siyasetin varsayımlarını toptan reddetmek zorundaydı. Yirminci Yüzyıl'ın ilk dönemlerinin gerçekliğinde, demokrasi fikrinin apaçık çarpıtılmış olması ve demokratik liderliğin, uyuşmazlıkların çözümü

mekanizmalarını kurumlaştırmadaki yetersizliği, faşizmin etkisine zemin hazırlamıştır. Daha somut düzeyde şu da söylenebilir ki, devrim edebiyatına düşkün güçlü bir işçi hareketinin tehdit ettiği bütün menfaatler, özellikle bazı devrim teşebbüslerinin bastırılmasından sonra, sosyal düzeni koruyacak bir araç olarak, faşist müfrezelere destek olabilmişlerdir. Batı Avrupa'nın siyasal, ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine erişmiş toplumlarda bu savunma işi, eski kurumlara (monarşi, ordu, bürokrasi ve oligarşik siyasal elitler) bırakılamazdı. Bu ortam içinde faşist ideoloji, işçi sınıfını millî toplumla bütünleştirmek ve onun menfaatlerini başka milletlere karşı, gerekirse askerî hazırlık hatta saldırı yoluyla korumak vaadiyle, yeni bir alternatif sunmuştur (Neumann, 1963). Böyle bir tutum, subaylara ve sivil toplumla tekrar bütünleşememiş olan eski muhariplere çekici gelecek ve iktidar mücadelesinde silahlı kuvvetleri nötralize edecektir.

Faşizmin ne ideolojik cazibesi, ne de hizmet ettiği veya edeceği umulan menfaatler, onun âni başarısını açıklamaya yeterlidir. Faşizm, gerek seçim komitesi tipindeki partilerden, gerek işçi sendikalarına dayanan sosyalist kitle partilerinden farklı, yeni siyasal örgütlenme biçimleri geliştirmiştir. Bu, komünist partilerdeki benzeri gibi, eylem, ilgi ve katılma imkânları veren, günlük hayatın monotonluğunu gideren bir örgüt tipiydi. Savaşın kahramanlık ve macera dolu eylemlerini yaşamış bir kuşak, özellikle gençliği nedeniyle bu deneyimi başkalarının sırtından geçirmiş bir kuşak için, *squadrismo* ve fırtına orduları, sevinçle karşılanan bir fırsat olmuştur. Normal meslekleri ve eğitimleri savaş ve ekonomik kriz yüzünden aksamış birçok kişi ve muhtemelen bir kısım işsizler, partinin aktivistlerini oluşturmuşlardır; bunların belirli dertleriyle (toprağından atılmak üzere olan çiftçiler, işçi sendikalarının işçi almaya zorlandığı köylüler, grevlerin tehdidi altındaki sanayiciler) ilgili propaganda ve eylemler, partiye hiçbir seçim propagandasının sağlamayacağı bir destek kazandırmıştır. Bu yeni politika stili, birtakım psikolojik ve heyecansal ihtiyaçları da tatmin etmiştir; bazı kültürel protesto hareketleri ve bir dereceye kadar komünistler hariç, hiçbir parti, bu işte aynı derecede başarılı olamazdı.

Nihayet, faşizmin kendine özgü stili, üniformalara veya gömleklere (bunlar, burjuva âdetlerinden, burjuva kıyafetinin bireyciliğinden kopuşu sembolleştirmiştir), kitle gösterilerine ve törenlere (bunlar da, bireylere, topluluk içinde erimek ve modern toplumun özelleştirici etkisinden kurtulmak imkânını vermiştir) yansımıştır. Şarkılar, selâmlar, yürüyüşler bütün bunlar, o kuşağın bir bölümünün ümitlerini, hayallerini ve yeni efsanelerini sembolleştirmiştir.

Bir siyasal hareket olarak faşizmin bu ideal-tipsel tasviri, ideoloji, etki kaynakları, sosyal taban ve siyasal ittifaklardaki millî farkları gözardı etmektedir. nasyonel sosyalizmin, aşırı ırkçılığı ve insan hakkındaki biyolojik telakkisiyle, daha geniş kapsamlı faşizm kategorisine girip girmeyeceği yolundaki karmaşık soruyu burada tartışamayız (Nolte, 1963, Mosse, 1964, 1966); gerçekten birçok faşist Nazizm hakkında hayli eleştirici düşünceler beslemişler, birçok Nazi de Mussolini'ye ve onun hareketine karşı çelişik duygular taşımışlardır (Hoepke, 1968). Bizce, nasyonel sosyalizmin "Hitlerci" kanadından çok, solcu kuzey kanadı, daha genel kapsamlı faşizm kategorisine girmektedir (Kühnl, 1966). Nazizm, faşizmle özdeştirilmeyi reddetmemiştir; ancak kazandığı kendine özgü nitelikler, onu ortak ağacın bir hayli farklı bir dalı hâline getirmiş; Alman ideolojik geleneklerinin (Mosse, 1964; Sontheimer, 1968, Lukacz, 1962) aşılandığı bu ağaç, kendine özgü meyvalar vermiştir.[56]

Alman toplumunun kaynaklarıyla büyüyen bu dalın gücü, onu ilk faşist devletin etkili bir rakibi hâline getirmiştir.

Bir yandan faşist ütopyanın belirsizlikleri ve çelişkileri, öte yandan başlangıçta eleştirdiği güçlerden birçoğuyla yaptığı kaçınılmaz pragmatik uzlaşmalar, İtalya (belli bir noktaya kadar) ve Almanya hariç, modelin başarısızlığını açıklamaktadır. İlk çekirdeğin başarı kazanabilmesi, ancak toplumun bütün tabakalarında, özellikle köylüden başka işçi sınıfı içinde de destek bulmasıyla mümkün olabilirdi. Oysa belki Macaristan, Romanya ve Arjantin (eğer Peronizmi, faşizmin aslından sapmış bir çeşidi olarak görüyorsak) hariç, sosyalist, komünist ve anarko-sendikalist (İspanya'da) işçi hareketleri örgütsel bakımdan toplumun o kadar derinlerine işlemişlerdi ki, bu tür ümitler boşa çıkmaya mahkûmdu. Bazı ülkelerde Katolik köylüler, orta sınıflar, hatta birçok işçiler, dini savunmak için, klerikal veya Hıristiyan demokrat partilerle özdeşmişlerdi; bunlar, Kilisenin sosyal doktrininde, faşizmin çözüm getirdiği varsayılan problemlerin çoğuna cevap buluyorlardı. Orta-sınıflarla yüksek orta-sınıflar ise, başarısız

---

56 Bir ideoloji, bir hareket ve iktidardaki bir parti olarak nasyonel sosyalizme ilişkin literatür, kitaplıklar doldurur. Bir bibliyografya için, bk. Herre ve Auerbach ve Thile Vogelsang'ın derlediği ek *Vierteljahrshafte für Zeligeschichte* (1953'ten bu yana). İngilizce'de temel kaynak: Bracher (1970) ve oradaki bibliyografyadır (s. 503-33). Notlu eleştirili bibliyografya için, bk. Orlow (1969, 1973). Keza bk. Bracher ve Jacobsen (1970). Yararlı kaynak (1969) ile Noakes ve Pridham (1974) ve 1933-35 dönemi için Wheaton (1966), giriş bölümlerini muhtevî belge antolojileridir. Franz Neumann'ın klasik eseri *Behemoth* (1963; ilk basısı 1944) hâlâ vazgeçilmez niteliktedir. Naziler zamanında Alman siyasal sürecine, toplumuna ve kültürüne ilginç bir genel bakış için, bk. Dahrendorf (1965). Mükemmel bir belgesel derleme, Tyrell'indir (1969). Sauer (1967), Nazizm hakkındaki karşıt veya tamamlayıcı yorumları fevkalâde ilginç biçimde gözden geçirmektedir.

devrim teşebbüslerinden paniğe kapılmadıkları, sürekli ekonomik krizler (enflâsyon, depresyon, işsizlik ve iflaslar) yüzünden sarsıntı geçirmedikleri taktirde, Fransa'da, Belçika'da, Hollanda'da, İskandinavya'da ve İngiltere'de (hatta Marttaki Roma yürüyüşünden önce Güney İtalya'nın büyük kısmînda) olduğu gibi, eski partilere bağlı kalmışlardı (Linz, basılacak; Kaltefleiter, 1966; Lepsius, 1968). Bu ülkelerde faşizmin başarısı, milliyetçi sınır bölgelerinde güç kazanan, kriz dönemlerinde de daha geniş çapta bir destek sağlayan, esas itibarıyla kuşaksal bir azınlık hareketi olmaktan öteye geçememiştir. Hareketin türdeşlikten yoksun tabanı ve hitap etmek istediği tabakaların desteğini kazanmadaki başarısızlığı, son tahlilde, onun siyaset sahnesine geç çıkmasıyla izah edilebilir; bu durum, iktidarı ele geçirebilmek için, faşist liderleri inatçı bir mücadeleye, yerleşik gruplarla ve anti-demokratik ya da demokratik olmayan tutucu güçlerle opportünist bir ittifak politikasına sevketmiştir; onlar da, kendi açılarından, faşizmin halk üzerindeki etkisini ve genç aktivist taraftar kitlesini kendi amaçlarına alet edebilmeyi ümit etmişlerdir. Bu durum, ciddi bir kriz geçirmekle beraber, Çarlık Rusyası'ndakine benzer siyasal, sosyal ve ekonomik bir çöküntüye uğramamış olan toplumlarda, iktidar yolunun, ancak diğer güçlerle, özellikle İtalya'da *Partito Nazionalisto* (Milliyetçi Parti) ve Almanya'da DNVP gibi tutucu otoriter partilerle, işçi aleyhtarı güçlü menfaat gruplarıyla ve orduyla koalisyon hâlinde, ve Kiliseleri de nötralize etmek şartıyla açık olabileceği anlamına geliyordu. Düzenin kurumları ve devlet içinde daha köklü biçimde yerleşmiş olan bu gruplar, ilk aktivistlere oranla, devlet yönetiminde daha yetenekli kişiler sağlayabiliyorlardı. Sonuçta, çok sınırlı ve kontrollü bir plüralizme yer veren tek-partili otoriter rejimler kuruldu; bu partilerin yönetimi, bazı anlarda totaliter modele yaklaşan hayli, hâkim ve aktif bir partiden, onun güçler koalisyonu içinde ancak küçük bir ortak olduğu veya Portekiz'deki gibi özümlendiği yahut da Romanya'daki gibi bastırıldığı rejimlere kadar, değişik şekiller göstermiştir. Sadece Almanya'da parti, birbirine rakip birçok örgütleriyle birlikte, hâkimiyet kurabilmiştir. Bütün bu ülkelerde faşizm, mobilize edici halkçı bir unsur, gönüllü siyasal katılmanın bazı tipleri için kısmî bir kanal, statükoya karşı ideolojik hoşnutsuzluğu ifade eden ve sosyal değişime meşruluk kazandıran bir kaynak oluşturmuştur, mobilize edici otoriter rejimleri, diğer tiplerden ayırdeden de budur. İspanya gibi bu mobilizasyonun neticede kasten durdurulduğu (Linz, 1970) bir ülkede bile, 1940'lardan sonra ortaya çıkan yarı organik devletçi, yarı bürokratik-teknokratik-askerî otoriter rejim, hiçbir zaman, meselâ bizim nitelendirdiğimiz anlamda faşizmin hiç kök salmamış olduğu, Salazar rejimiyle aynı şey olmamıştır.

Güçlü ve özellikle sosyal demokrat bir işçi hareketine karşı yürütülen mücadele ve demokratik devletin otoritesini çökertme çabası, romanik şiddet aşkını, başlıbaşına bir amaç hâline getirmiş ve faşist hareketi genellikle, bilinçli veya bilinçsiz olarak, yerleşik menfaatlerin (bu menfaatleri sözde, hatta samimî olarak kınamasalar bile) bir aracına dönüştürmüş, böylece "millî bütünleştirici devrim" nefret dolu bir karşı –devrim niteliğini almıştır. Gerçi Marksist yorum. (Abendroth, 1968; Mansilla, 1971; *International Journal of Politics*, 1973; Galkin, 1970; Lopukhov, 1965)[57] ideolojinin doğuşunu, karmaşık etki kaynaklarını ve birçok genç ideoloji heveslisinin hayal gücünü fethetmekteki başarısını açıklamak bakımından yetersiz kalmakta; kurucuların ve birçok liderlerin saiklerini de yanlış anlamaktadır ama, faşizmin oynadığı "objektif" tarihsel rolün analizinde hayli isabetlidir (F. Neumann, 1963). Şüphesiz bu faşistlerin, kapitalizmin paralı askerleri olduğu; partinin dayandığı yardımların, ancak parti güçlendikten sonra gelmeye başladığı ve diğer anti-Marksist partilere oranla gösterdiği başarı ölçüsünde arttığı; faşizmin, kapitalizmin son savunma hattı olduğu; iktidardayken yalnız ve her zaman onun menfaatlerine hizmet ettiği tezinin kabul edileceği anlamına gelmez. Hele Marksist hareketi, nispeten demokratik toplumlarda iktidarı ele geçirmek için devrim girişimlerinde bulunup başarısızlığa uğradığı veya kendi düşmanlarını mobilize ederken demokratik hükümetlerin etkin işleyişini engelleyen maksimalist bir devrim edebiyatına bağlı kaldığı için, suçlanmaktan hiç kurtaramaz; bu politika, hükümetlerin, taraftarlarının kendisinden beklediği düzeni sağlamasına engel olmuştur; öte yandan Marksist hareket, hükümeti desteklemek, hatta ona dâhil olmak suretiyle, demokratik politika yapımına aktif şekilde katılıp, kendi tercih ettiği politikaların kısmen olsun kabul ettirilmesi için ciddi bir çaba da göstermemiştir. Diğer niteliklerinin yanında faşizm, Marksist ideoloji geleneğinin; siyasal kurumların önemine, "biçimsel" liberal demokrasiye, devrimcilik yerine reformculuğun tercihine karşı çelişkili tutumunun bir tepkisidir. Mussolini, "eğer kızıl tehlike mevcut olmasaydı, bunun icat edilmesi gerekirdi" derken, bu diyalektik ilişkiyi ifade etmiştir. Gerçi solcu tepki, liberallerin demokratik kurumları kendi amaçlarına alet eden tutumlarıyla açıklanabilir ama, solun bu anti-demokratik veya hiç değilse ademokratik davranışı, sağda da daha etkin bir anti-demokratik davranışa yol açmıştır.

---

57 Faşizm hakkındaki daha derin Marksist tahlillere ek olarak, Aquila'nın, Zetkin'in, Tegliatti'nin, Dutt'un; Nolte (1967), De Felice (1969, 1970) ve Gregor (1974b) tarafından tartışılan partizanca yorumlarını da ihmâl edemeyiz. Ayrıca bk. Troçkist Guerin (1939) ve Lopukhov'un (1965), Galkin'in (1970) ve Vajda'nın (1972), Gregor (1974c, s. 129-70) tarafından gözden geçirilen daha yeni eserleri, ve Üçüncü Enternasyonel'in tepkileri (Fetscher, 1962; Pirker, 1965).

Mobilize edici faşist otoriter rejimler, zayıf tek-partili bürokratik-askerî veya organik devletçi rejimlere oranla, daha az plüralist, daha ideolojik ve daha katılımcıdır; "liberalizm"den daha uzak, "demokrasi"ye daha yakındır, bireyin siyasal engellerden kurtulma hürriyetinden daha uzak, fakat vatandaşlara bir katılma fırsatı verilmesine daha yakındır; daha az tutucu ve daha değişime yöneliktir.[58] Bu rejimlerin, ideolojik bakımdan daha fazla meşruluk taşımaları ve daha geniş bir desteği mobilize etmiş olmaları, onları, otoriter rejimin diğer tiplerine oranla iç muhalefet ve devirme teşebbüsleri karşısında daha dayanıklı kılabilir; gerçekte de bunlar, ancak dış yenilgiyle yıkılmışlardır.

4. *Bağımsızlık-sonrası Mobilize Edici Otoriter Rejimler: Teori ve Gerçeklik*

Mobilize edici otoriter rejimler, sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan, ya da yabancı bağımlılığa karşı başkaldıran devletlerde ortaya çıkmışlardır. Üçüncü Dünya Ülkeleri arasında siyah Afrika ülkeleriyle[59] Mağrip ülkeleri,[60] bu tipin örnekleridir. Birçok siyasal bilimcilerin bek-

---

58 Faşizmin modernleşme ile olan ilişkisi, son zamanlarda tartışma konusu olmuş bulunan (Turner, 1972; Gregor, 1974c; Turner, basılacak) karmaşık bir sorundur. Keza bk. Organski (1965) ve Borkenau'nun (1933) daha eski denemesi.

59 Belli ülkelerin siyasal süreçleri monografik incelemelere konu olmuşsa da, bunlar genellikle fazla bir karşılaştırma ve teorik kavramlaştırma çabası göstermemektedirler; meselâ Fildişi Sahili hakkında Zolberg (1969) ve Potholm'dan (1970, s. 230-71) başka, daha eleştirici bir görüş ve PDCI ile Tanzanya'nın TANU'sunun *(Tanganyika African National Union)* bir karşılaştırması için, bk. Zeller (1969); malî hakkında, Snyder (1965); Sierra Leone hakkında, Cartwright (1970); Madagaskar hakkında, Spacenski (1970); ayakta kalan birkaç mobilize edici tek parti rejiminden biri olan, Sekou Touré'nin liderliğindeki Gine hakkında, bk. Ameillon (1964); Charles (1962), Voss (1971) ve Zolberg (1966). Kongo'da (Zaire) yıllar süren çalkantıdan sonra Mobutu'nun kurduğu otoriter rejim hakkında Willame'in (1972) patrimonyalizm kavramını kullanan ilginç bir incelemesi vardır.

60 Mağrip ve Orta Doğu ülkeleri, bağımsızlıktan sonra, ya yarı-geleneksel yöneticileri muhafaza etmişler (meselâ Fas, bk. Not 39) veya askerî ya da tek partili mobilize edici rejimler denemişlerdir. Genel bir bakış için, bk. Clement Moore (1970b) ve Hurewitz (1969); Hurewitz, Orta Doğu'da askerî cumhuriyetler, asker-sivil koalisyonları, geleneksel monarşiler, modernleştirici monarşiler ve askerî olmayan cumhuriyetler ayırımını yapmaktadır. Bağımsızlık mücadelesinde doğmuş en istikrarlı sivil tek-parti sistemi, Bourgiba'nın kişisel liderliğindeki Tunus'tur. (Clement Moore, 1965, 1970a; Camau, 1971; Hermassi, 1972); oysa, başlangıçta mobilize edici bir parti rejimi olan Cezayir, Fransızlarla olan uzun savaş sonucu, daha baştan beri bir askerî unsur ihtiva etmiş ve Boumedienne'in Ben Bella'yı devirmesiyle bu unsur üstünlük kazanmıştır (Quandt, 1969; Duprat, 1973). İdeolojik karakterdeki Baas partisinin orduyla ittifak hâlinde önemli bir etkiye sahip olduğu Irak'ta (Vernier 1963; Dann, 1969) ve Suriye'de (bibliyografik referanslar için bk. Hurewitz, 1969, s. 520) ordu, Mısır'da olduğu gibi, milliyetçi-sosyalist halkçı mobilize

lentilerinin aksine, son on yıl içinde bunların istikrar gösterebilenleri çok değildir; özellikle 1964'ten bu yana, çoğunda askerî darbeler, sivilleri iktidardan uzaklaştırmıştır (Bienen, 1968, 1974; Lee, 1969, G. E. Welch, 1970; Young, basılacak). Diğer bir bölümünde ise, bir gerileme süreci başlamış ve bu, birçok yerlerde bir partisiz devlete yol açmıştır (Wallerstein, 1966; Potholm, 1970, s. 273-96; Bretton, 1973).

Yöneticilerin tepeden inme kurdukları rejimler yerine, yöresel kaynaklardan doğan ve bu kaynakları mobilize eden siyasal liderlerin yarattığı tek-partili mobilize edici otoriter rejimler, ekonominin gelişme düzeyi düşük; özellikle nispeten eşitlikçi bir köylü kırsal yapıya sahip; küçük modern ekonomik eliti, çoğu zaman yabancılardan veya bir dış etnik grup mensuplarından oluşan; sömürge yöneticilerinin, bir profesyonel orta-sınıfın, kendine özgü statü ve şeref pâyelerine sahip bir bürokrasinin ve profesyonel bir ordunun gelişmesine izin vermemiş veya bunu teşvik etmemiş oldukları toplumlarda kurulabilmiştir (Apter, 1963). Sahra-altı Afrika'da, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş yerli bir dinsel liderliğin bulunmayışı da, bunu eklenebilir. Sömürge yönetimi, sömürge öncesi geleneksel otoriteleri çoğu zaman tahrip etmiş; dolaylı yönetimin uygulandığı hâllerde ise, hiç değilse yeni doğan kentsel, eğitim görmüş, daha modern sektörler gözünde bunları itibardan düşürmüştür. Böyle bir ortamda, dışarda veya sömürgeci devletin kurduğu birkaç eğitim kurumundan birinde eğitilmiş kişiler arasından yeni bir milliyetçi liderlik doğmuştur; bunlardan bazıları, metropoldeki sol partiler tarafından, sendika liderleri veya yeni gelişen özyönetim kurumlarının temsilcisi olmaya teşvik edilmişler; ilhamlarını, birkaç milliyetçi aydından ve ülke dışındaki temaslarından almışlardır (Wallerstein, 1961; Hodgkin, 1961; Carter, 1962; Coleman ve Rosberg, 1964). Zaman zaman bu liderler, ekonomik değiş-

---

edici rejimler kurmaya teşebbüs etmişse de, sonunda kişisel liderlikle askerî ve bürokratik-teknokratik unsurlar hâkim duruma geçmiş görünmektedir. Sosyalist Baas partisinin kaderi, otoriter rejimlerdeki küçük faşist partilerinkinden pek farklı olmamıştır. Etnik ve dinsel türdeşlikten yoksunluk, bu rejimlerin istikrarsızlığında etken olmuştur.

Monarşiye karşı yapılan darbeden sonra, Necip, Nasır ve Sedat zamanındaki Mısır siyasal rejimi, geniş tahlil ve tartışmalara konu olmuştur. Başlıca incelemeler arasında Vatikiotis (1961), Lacouture ve Lacoutere (1958), Lacoutere (1969), Wheelock (1960), Abdel-Malek (1968; ilk basısı 1962), Binder (1965), Moore (1970, 1973, 1974), Dekmejian (1971) Kosheri Mahfouz (1972) ve Harik (1973) zikredilmeye değer. Mısır, rejim içi değişimlerin, rejim değişimine yol açışının mükemmel bir örneğidir; bu değişimler, saf askerî rejimden mobilize edici bir tek-parti yaratma yönündeki karmaşık, değişken ve kararsız teşebbüslere; askerî bir zihniyetten, bir ideoloji geliştirme çabalarına; halkın pasif durumundan, katılma kanalları yaratma gayretlerine doğru yönelmiş değişimlerdir. Bunlar, bir yandan değişim imkânlarının çeşitliliğini, bir yandan da ordunun kurduğu bir otoriter rejim çerçevesi içinde değişimin güçlüklerini göstermektedir.

menin veya Batı hukukî kurumlarının kabulünün, ve bazen de Avrupalı göçlerinin geleneksel düzende yarattığı sarsıntılardan etkilenen yerli halkın, işçilerin ve köylülerin dertlerini başarıyla dile getirebilmişlerdir. Bu yeni hareketler karşısında sömürge yöneticileri, bastırma ve kooptasyon politikaları arasında yön değiştirip durmuşlardır; sözü geçen politikalar ise, özellikle tutarsızca uygulandıklarında, doğuş hâlindeki bu milliyetçi liderliğin güçlenmesine etken olmuştur. Bağımsızlık arzusu, hiç değilse başlangıçta, diğer bölünmelerin önemini ikinci plana itmiştir; azgelişmişlik olgusu ve modern ekonomik sektörün yabancı karakteri, sınıfsal politikanın önemini azaltmıştır. Bağımsızlıktan az önce veya hemen sonra seçilen temsilî meclislerde, milliyetçi hareketlerin temsilcileri çoğunluğu kazanmışlar; çoğu zaman bu çoğunluğu, kabileler, dinsel veya geleneksel gruplar gibi daha özgücü seçmen çevrelerinin de kooptasyonu yoluyla genişletmişlerdir. İlk zamanlarda, İngiliz ya da Fransız anayasal sistemlerinin aktarılmasıyla, yeni demokratik devletlerin oluşabileceğine inanılıyordu. Oysa, bağımsızlıktan az sonra, muhalefetin eylemleri veya yönetici parti liderlerinin bunları algılayış biçimi; yönetici partinin millet-kurma anlayışında (özellikle, sömürgecilerin empoze ettikleri yapay sınırlı devletlerde) kenar bölgelerin, sektörlerin ve kabilelerin isteklerinin nazara alınmaması; güç ekonomik problemler; ve halkın yeni beklentilerinin yarattığı sorunlar, bu liderleri, serbest siyasal ve seçimsel yarışmayı engellemeye, sınırlandırmaya veya yasaklamaya sevk etmiştir. Sömürgeciliğin sona ermesiyle kurulmuş devletlerin çoğunda, bağımsızlık ve devletlik, sembolik olarak, bir liderle ve onun partisiyle özdeşleştiriliyordu; lider, çoğu zaman kendini karizmatik bir otorite sahibi olarak görüyor, yandaşları da bunu kabulleniyordu. Geleneksel otoritenin zayıflığı, rasyonel hukukî otoritenin de karmaşık yönlerinin iyi anlaşılamaması, hiç değilse görünüşte bir çeşit karizmatik liderliğin doğuşunu mümkün kılıyordu. Devlet sınırlarının birçoğunun yapay niteliği; halkın etnik, dilsel ve dinsel çeşitliliği; az sayıdaki kentsel merkezler ve kıyı bölgeleriyle, kırsal kenar bölgeler arasındaki büyük sosyal gelişme farkları ve idarî kurumların zayıflığı, yeni bağımsızlaşmış devletlerin liderlerinde, partilerinin bir millet-kurma aracı olabileceği inancını yaratmıştır. Millî bütünleşme sorunlarıyla, her zaman sâdık olmayan bir muhalefetle ve dış etkiler korkusuyla karşılaşan hâkim parti, liberal demokratik değerleri kurumlaştıramamış bir siyasal kültür ortamı içinde, az zamanda bir tek-parti hâline dönüşmüştür.

Bu liderlerden bazılarının, tek ve yekpâre bir parti fikrini reddetmeleri ilginçtir. Senghor bunu, "biz tek-partiye *(parti unique)* karşıyız; birleşik partiden *(parti unifié)* yanayız" sözleriyle ifade etmiştir. (Foltz, 1965,

s. 141). Hâkim parti liderlerinin birçoğu, güçlü bir bölge, cemaat, kabile veya sektör desteğine sahip olup da, daha önceleri yenik muhalefet partilerini desteklemiş veya bunlarda ön planda bir rol oynamış bulunan liderlerin, kendi partilerine girişini teşvik etmişlerdir. Bunlar da, kendi taraftar ve seçmenlerini, gevşek biçimde örgütlenmiş olan birleşik partiye getirmişlerdir.

Afrika tek-parti sistemlerini ve bunların mobilizasyon yeteneklerini incelerken, Aristide R. Zolberg'in (1966, s. 15-33), bunların topluma nüfuz etme dereceleri hakkında değindiği bazı olguları hatırımızda tutmak gerekir. Gana'da, Konvansiyon Halk Partisi (*Convention People's Party*-CPP) için ilk kuvvet denemesi, partinin kuruluşundan iki yıl sonraki 1951 seçimleri olmuştur; bu seçimlerde parti, Accra'da oyların yüzde 92'sini, seçimlerin tek dereceli olduğu diğer kentlerde yüzde 94'ünü, diğer bölgelerde de ikinci seçmenlerin yüzde 72'sini elde etmiştir. Ne var ki, beş belediye bölgesinde oy hakkına sahip halkın yüzde 64'ü, seçmen kütüğüne kayıt yaptırmış, bunların da sadece yüzde 47,2'si oy kullanmıştı. Dolayısıyla seçmenler, oy kullanabilecek nüfusun yaklaşık yüzde 30'unu meydana getirmekteydi; bu nüfus da, toplam yetişkin nüfustan daha küçük bir topluluktu. Bu, şaşırtıcı bir başarı olmakla beraber, CCP'nin ülkeye iyice nüfuz etmiş olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilemez. Benzer şekilde Zolberg, Fildişi Sahilinde Houphouet-Boigny'nin örgütünün (PDCI) 1946'da bölgeler meclisi seçiminde oyların yüzde 94'ünü elde ettiğini, bunun oy hakkına sahip kayıtlı seçmenlerin yüzde 53'ünü oluşturduğunu, ancak seçmen kitlesi çok sınırlı tutulduğundan bu oyların yaklaşık yetişkin nüfusun yalnızca yüzde 6 kadarını temsil ettiği kaydetmektedir. 1952'de, liderlerce serbest olduğu teslim edilen bir seçimde, Houphouet-Boigny'nin muhalifleri, kullanılan oyların ancak yüzde 28'ini elde etmişler; PDCI ise, genişletilmiş seçmen kitlesinin sadece yüzde 33'ünü sağlamıştı. Benzer bir hesapla, Senegal'de Leopold Senghor'un partisinin 1951 ve 1952'de elde ettiği yüzde 68'lik desteğin, yetişkin nüfusun belki yüzde 10 ilâ 15'i olduğu anlaşılabilir. Kuşkusuz, bu oy gücü, demokratik veya anti-demokratik kitle partilerinin, çeşitli Avrupa demokrasilerinin çöküşlerinden önceki kritik seçimlerde sağladığı oylarla, özellikle 1930'ların ilk yıllarında NSDAP'ye verilen kitlesel oyla kıyaslanamaz. Bu rakamlar, Afrika devletlerinde bir hareket rejiminin ve onun liderlerinin, totaliter bir kontrol kuracağından korkan veya bunu ümit eden kişileri, düşünmeye sevketmelidir; siyasal edebiyatın, parti örgüt şemalarının ve lider kültünün, bu yönde bir gelişim izlenimi verdiği Gana bile, buna dâhildir. [61]

61 Karizmatik liderlikten, tek-partili mobilize edici otoriter rejimin (bazılarınca, totaliter tutkulara sahip görünen bir rejimin) biçimsel unsurlarına sahip bir kişisel yönetime geçen

Bağımsızlığına yeni kavuşan milletlerdeki tek-parti rejimleri, sosyal yapı ve ekonomik gelişmeye ilişkin nedenler yüzünden, toplumu örgütsel yöntemlerle kökten değiştirme hayallerini gerçekleştirebilecek kaynakları sağlayamamışlardır. Bu örgütleri ayakta tutacak vergi ve resimlerin tahsiline imkân yoktu. Az sayıdaki siyasal bilinç sahibi ve nispeten iyi eğitilmiş liderlere, hükümette ve onun çeşitli kuruluşlarında ihtiyaç vardı; bu da, parti örgütünün zararına oluyordu. Primordial ve kişisel bağlılıklar, kenar bölgelerdeki parti örgütünü, merkezin ona vermek istediği görevlerden alıkoyuyordu. İdeolojik edebiyatla, siyasetin gerçekleştirdikleri ve gerçeklikleri arasındaki uyumsuzluklar (Friedland ve Rosberg, 1964) ve yeni kuşakların, özellikle yurt dışından dönüp de ihtiraslarıyla orantılı iktidar mevkileri bulamayanların hoşnutsuzlukları, çoğu zaman, gençlik örgütlerinde, sendika liderliği içerisinde, vb, hizipsel gerginlikler yaratıyordu; bunu önlemenin en iyi yolu ise, partinin önemini azaltmaktı. İdeolojik formüller, büyük ölçüde türevsel ve müphem nitelikteydi; bunlar, sosyal ve ekonomik gerçeklikler nedeniyle liderliğin izlemek zorunda kaldığı pragmatik politikalarla çelişiyor ve dolayısıyla üye kitlesine açık ve yakın hedefler göstermiyordu. Bunun sonucunda tek-parti, totaliter bir mobilizasyonun aracı ve monist bir merkez olacak yerde, ancak sınırlı bir katılma sağlayan ve iktidar yapısı içindeki faktörlerden sadece bir tanesini teşkil eden bir kuruluş hâline geldi. İlginçtir ki, tek-partilerin yaşama şansına en çok sahip oldukları ülkelerin, Gana gibi daha büyük kaynaklara sahip ve dolayısıyla enflasyonist talep oluşumu sürecine daha yatkın ülkeler (Zolberg, 1966, s. 145–50) değil, malî (Snyder, 1965) ve Tanzanya (Bienen, 1970) gibi en az mobilize olmuş, en geri ülkeler olduğu ileri sürülmüştür. Çok geri toplumlarda, ekonominin modern sektörüyle ilgili devrimci planlar, büyük sarsıntılara yol açmamıştır.

Başka bir alternatif ise, tek-partinin, disiplinli ideolojik bir kitle hareketi olmaktan çıkıp, hizipler arasındaki mücadelelere ve sürekli uzlaşmalara izin veren, bir yandan da üyelerin kişisel çıkarlarına hitap etmek suretiyle dayanışmayı sürdüren, siyasal prensiplerin doğuracağı heyecan yerine daha çok maddi ödüllerin çekiciliğinden yararlanan esnek bir makineye dönüşmesidir. Bazı gözlemcilerce ve belki de kendi toplumlarının bazı kesimlerince karizmatik olarak düşünülen liderler, başka birtakım kişilere de siyasal patronlar gibi görünmektedir. Suiistimal imkânları, ideolojik tek-partinin krizine etken olmakla birlikte, çoğu zaman makine tipindeki bir örgütü bir arada tutan bir harç görevini de ifa etmektedir.

Nkrumah, tek bir kişinin yönetim döneminin bile, nasıl bir tipolojiye yerleştirilemediğini ve farklı kavramlaştırmaların nasıl analize yardımcı olacağını gösteren bir örnektir: Wallerstein (1961), Apter (1963), Bretton (1966), Fitch ve Oppenheimer (1966)

Gerçi muhalefetin ve muhaliflerin susturulmaları gerekmiştir ama, bunların sayıları ve sahip oldukları kaynaklar göz önünde tutulduğunda, faşist partilerin ileri Avrupa toplumlarında geliştirdikleri paramiliter tipte örgütlere ihtiyaç olmamıştır. Zor kullanımı bile, makine politikası biçimini almıştır (Zolberg, 1966, 1969; Bretton, 1973).

Mobilize edici tek-partilerden pek azı, bağımsızlıktan birkaç yıl sonra fonksiyonlarını muhafaza edebilmiştir. Askerî bir darbeyle devrilmeyenleri de, önemli bir dönüşüm geçirmişlerdir. İlk yıllarda formüle edilen tipolojiler, yanıltıcı niteliktedir; çünkü bunlar çoğu zaman, Afrika partilerinin dünyaya ve kendilerine karşı vermek istedikleri imajlara dayanmışlardır. Nispeten biçimsel nitelikteki yapılara ağırlık veren bu tipolojiler, gerçek olgularla büsbütün ilişkisiz olmamakla birlikte; eğer bu yapılar, elitlerin normatif beklentilerine uygun olarak işleselerdi, nasıl işleyecek olduklarını gösteren tasvirlerden ibarettir. Bu ideolojileri geliştirmiş olanların çoğu da, parti içindeki iktidar merkezine pek yakın kimseler değildi. Bununla birlikte tek-parti, çoğu zaman, toplumun birliğinin objektifleşmiş, gözle görülür sembolü olmaya devam etmiştir. Siyasal tekel, bir araç olmaktan çıkıp, kendi kendini meşrulaştıran bir amaç hâline gelmiştir. Zolberg'in (1966, s. 62-63) belirttiği üzere, Afrika toplumları gibi esas itibarıyla çoğulcu toplumlarda, tek partinin ön plana çıkarılmasının temelindeki zihniyet, *Fédéré*'ler karşısında *Jacobin*'lerin durumunu andırmaktadır. Pazar gibi karmaşık ve pek göze görünmeyen bir süreç yerine, planlamaya, ekonominin rasyonel kontrolüne beslenen inanç, topluma karşı sembolik bağlılığa paralel ve onu güçlendiren bir faktördür. Zolberg, *Creating Political Order* (1966) adlî eserinde, makine partilerinin, üyelerin kişisel çıkarlarına hitap etmek, hiziplerin mücadelelerine ve sürekli uzlaşmalarına izin vermek, toplumdaki nispeten modern ve pek modern olmayan birçok grubun (bunlar arasında ortak kökene dayananlar olduğu gibi, açık ekonomik ve siyasal çıkarlara dayananlar da vardır) resmî ve gayriresmî biçimlerde temsilini sağlamak suretiyle, ne gibi fonksiyonlar ifa edebileceğini belirtmiştir. Partinin gayriresmî nitelikteki iç faaliyetleri, modern değil diye gözardı edilebilecek olan davranış kalıplarına ve normlara imkân vermekte, uzmanlık veya bürokratlık becerilerine sahip olmamakla beraber siyasete ilgi duyan kişilerin katılmalarına fırsat sağlamakta ve bir yandan parti halkçı niteliğini korur ve kitleyle liderlik arasındaki teması kolaylaştırırken, öte yandan da güçlü bir merkezî otoritenin sürdürülmesini mümkün kılmaktadır.

Bazı tek-parti liderlerinin ümidi, bütünleşmemiş toplumlardaki çokparti sistemlerinin yol açtığı gerginliklerden de kurtulmak suretiyle, halka bir demokratik katılma kanalı sağlayabilmekti. Bu ortamda, Nyerere'nin,

TANU'yu *(Tanganyika African National Union)* demokratik bir tek-parti devleti kurma amacıyla kullanma girişimi, özellikle ilginçtir; bu girişim, millî yasama meclisi seçimlerinde parti tarafından ikişer adayın desteklenmesi suretiyle gerçekleştirilmektedir (Bienen, 1970; Hopkins, 1971). TANU'nun, bir elit partisi değil, her iyi niyetli vatandaşın o yoldan devlet yönetimi sürecine katılabileceği bir kitle partisi olarak karşılaştığı ikilem, şu resmî raporda ifadesini iyi bulmuştur: "Dar anlamda ideolojik uyumculuk üzerinde ısrar etmek, bizce asıl olan, kitlenin parti işlerine karışmasıyla açık şekilde çelişir" (Bienen, 1970, s. 242). Öte yandan, eğer üyelik hiçbir sayasal bağlılığı gerektirmiyorsa, o zaman da TANU, milletle aynı şey olacak ve ciddi anlamda bir siyasal parti olarak iş göremeyecektir.

Adayların önce parti içinde seçilmeleri, fakat bunlar arasında bir rekabete yer verilmesi, halka TANU'yu reddeder görünmeksizin, belli bir bireyi reddetme imkânını verir. Ne var ki, Nyerere'nin ilk düşündüğü gibi; bütün yurtsever vatandaşların aday olabileceği tamamen açık seçimlerin yapılması kabul edilmemiştir. Gerçekte, daha elitçi ve daha sıkı örgütlenmiş bir TANU'yu içeren, üyelik için niteliksel kriterler konulmasına yol açan birtakım eğilimler ortaya çıkmıştır. 1965 Eylülünde eski Tanganyika'nın seçmenleri, beş seçim çevresi dışında, ikişer adaydan birini seçebilmişlerdi; sonuçta, 31 resmî görevliden 22'si ile 31 milletvekilinden 16'sı, seçimi kaybetmişlerdir. Partinin seçim çevrelerinde yaptığı tercih yoklamalarında alınan oy oranı ile seçimlerdeki başarı veya başarısızlık arasında açık bir ilişkinin bulunmayışı şunu göstermektedir ki, adaylar ancak partiye yakın kişiler olabilmekle beraber, yetişkin nüfusun yüzde 50'sinin oy kullandığı bir sistemde bunlar, sonuç üzerinde oligarşik bir kontrol sağlayamamaktadır. Tanzanya bir tek-parti sistemini, seçmen kitlesinin tercih serbestliğiyle birleştirme yönünden ilginç bir deneydir (Cliffe, 1967). TANU'nun ideolojik ve disiplinli bir parti olmaktan çok, açık bir kitle partisi niteliği taşıyışı, seçmen kitlesi içinde yöresel sorunların taşıdığı önem ve ülke çapında derin, mobilize olmuş bölünmelerin bulunmayışı, bunu mümkün kılmış görünmektedir. Ne var ki, kentsel endüstriyel, hatta yarı-endüstriyel bir toplumda, demokratik bir tek-parti devleti deneyinin başarıya ulaşacağı şüphelidir.

5. *Irksal ve Etnik "Demokrasiler"*

Paradoksal olduğunu bile bile kullandığımız bu kavramla anlatmak istediğimiz şey, ırksal bir grup, özellikle bir azınlık içinde siyasal sürecin, demokrasi tanımımıza uygun düştüğü; fakat başka bir ırksal grubun (veya grupların) hukuken veya *de facto* zorlama yöntemleriyle sürekli biçimde dışlandığı rejimlerdir. Bu dışlama, sözü geçen rejimleri demokratik rejim tanımımıza sokmaya imkân vermez. Güney Afrika Cumhuriyeti, bu tür

rejimlerin başta gelen örneğidir. Irk esasına göre halkın büyük bir kesimini hatta çoğunluğunu, sınırlı plüralizm dışında bırakan rejimler, birçok bakımlardan, ırksal oligarşiler veya otoriter rejimler olarak tanımlanabilir. Irk ayrımı *(apartheid)* ideolojisinin taşıdığı önem; ırksal kast sisteminin hâkim azınlık da dâhil olmak üzere, vatandaşların günlük hayatı üzerindeki yaygın etkisi; bu azınlığın üstünlüğünü tehdit edebilecek potansiyel tehlikelere karşı girişilen siyasal ve sosyal mobilizasyonun düzeyi; statükoyu korumak için hâlen ve daha önemlisi gelecekte gerekecek olan zor kullanımı açılarından ise, bunları totalitarizm-öncesi veya totalitarizm potansiyeline sahip rejimler olarak kabul etmek mümkündür. Öyleyse bunlara niçin ırksal demokrasiler etiketini yapıştırıyor ve nitelikleri açısından demokratik rejimlerle sınırdaş bir bölgeye koyuyoruz? Bu paradoks, 114 ülke arasında Güney Afrika'nın, seçme ehliyeti ve açık muhalefet imkânları açısından yapılan sıralamada, 14 numaralı basamakta (en az imkâna sahip olanlar, 30 numarada yer almaktadır), yani dünyadaki otoriter rejimlerden pek çoğunun çok üzerinde yer alışında kendini göstermektedir (Dahl, 1971). Paradoks, iki toplumun ve iki siyasal sistemin acayip şekilde yanyana gelmesinin sonucudur. Irk ayrımını savunanların ütopyacı ideolojisine göre, bunların paralel ve ayrı olmaları gerekirse de; birçok ekonomik sosyal ve tarihsel engeller nedeniyle, bu toplumlar kendilerini, siyasal bakımdan otoriter ve eninde sonunda zora dayanacak bir hâkimiyetle ayakta tutulan, kast biçimi bir hiyerarşik ilişki içinde bulurlar.

Bu ilişki tipi, sömürge yönetiminin ayırıcı özelliğini meydana getirmiş olmak [6262] ve bugün de sömürge yönetimi altındaki birkaç ülkede varlığını sürdürmekle birlikte, bazı bakımlardan ondan ayrılır. Yönetim, bir metropol hükümeti adına, onun atadığı memurlar eliyle, ideolojik ve hukukî bakımdan tüm halkın menfaatine olarak değil; kendi kendini yöneten bir ırksal azınlık adına fiilen onun menfaatine olarak yürütülür. Dünyanın az sayıdaki bazı bölgelerinde sömürgeleşme tarihi, önemli büyüklükte beyaz yerleşmelere yol açtı; buralarda, beyaz olmayan büyük halk kitleleri imha edilmedi ve ırksal önyargılar, ırk temeline dayanan kast tipi toplumlar yarattı; bu önyargıları, bazen, din ve ideoloji, ve göçmenlerin yerlilerle cinsel ilişkilere girmeye hazır erkeklerden çok, ailelerden oluşması da destekledi. Bu beyaz göçmenler, beraberlerinde, liberal demokratik geleneğin ana akımına ait değerleri ve kurumları getirdiler. Bu bakımlardan, Louis Hartz'ın (1964) tasvir ettiği, Batı Avrupa İmparatorluklarının parçalanmasından doğan toplumlara, özellikle Amerika Birleşik Devlet-

62 Farklı sömürgecilik örüntülerine atıflar için, bk. Potholm (1970), s. 70-77.

leri, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'ya benziyorlardı. Bu gelenekler ve onların bazen metropoldeki otoritenin desteğiyle bazen de ona karşı olarak kurumlaşması, özellikle Güney Afrika'nın ekonomik kaynakları da düşünüldüğünde, istikrarlı demokrasilerin gelişmesine yol açabilirdi. Yerli halk, sosyal bakımdan mobilize olmadığı; dolaylı yönetimin aracı olarak sürdürülen geleneksel otorite yapılarının etkisinde kaldığı; kırsallıktan ve cahillikten kurtulamadığı; Batı kültürünün, dininin ve kitle haberleşme araçlarının etkisine açılmadığı; bu marjinal ve bağımlı statüye az çok rıza gösterdiği sürece, beyaz göçmenler, kendi temsilî kurumlarını geliştirebildiler; kamu hürriyetlerinin ve hukuk devletinin nimetlerinden yararlanabildiler. Bunun sonucunda, yarışmacı bir parti sistemi, parlamanter hükümet ve daha birçok nitelikler gelişti; beyaz halkın siyasal hayatına ilişkin on niteliği ele aldığımızda, bunlar, 1968'de bile Güney Afrika'yı poliarşilere çok yaklaştırmaktaydı.

Ne var ki, beyazların ırkçılığı; nüfus içinde beyazlarla beyaz olmayanların sayısal oranları; ırklar arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizlik; ırkçı önyargıların ve ırklar arasındaki demografik ve diğer eşitsizliklerin doğurduğu korkular; kökendeki ırk ayırımından ve bütünleşme politikasının reddinden kaynaklanan kaçınılmaz kutuplaşma, şu ya da bu biçimde, çok-ırklı bir milletin ve bunun sonucunda da çok-ırklı bir demokratik devletin doğmasına engel oldu (Thompson, 1966; Van den Berghe, 1967; Adam, 1971; Potholm ve Dale, 1972). Cape Town'daki "Renkliler"in seçimlere ve temsilî kurumlara sınırlı ölçüdeki katılmaları bile, karmaşık ve uzun bir hukukî süreç sonucunda yavaş yavaş sınırlandırıldı ve pratikte ortadan kaldırıldı. Metropoliten devlet, çok-ırklı bir demokrasiyi empoze etmeye isteksizdi ve/veya buna muktedir değildi. (Rodezya örneğinde) Uzun süredir orada yaşayan, kalabalık, Afrikanca konuşan beyazlarla, daha sonra gelmiş olan ve İngilizce konuşan halk arasında, Great Trek ve 1899-1902 Savaşı anılarından doğan gerginlikler; sosyal yapı, ekonomik iktidar, din ve kültür bakımlarından süregelen farklar, beyaz Afrikanerlerin Milliyetçi Parti ve onun *apartheid* politikası etrafında mobilize olmalarına yol açtı. Ilımlıların seçimlerde zayıf kalmaları ve bu politikaya karşı çıkan İlerici partinin ve elit içindeki aydın azınlığın pratikte bir önem taşımayışları, böylece açıklanabilir. Tedricen çıkarılan genel kanunu değiştiren 1963 ve 1965 kanunlarıyla da doruk noktasına ulaşan baskıcı kanunlar, Afrikalılar'ın, kesin beyaz hâkimiyetine ve ikinci sınıf vatandaşlığa karşı her türlü muhalefetini yasaklamış ve tahrip etmiştir. Yüzde 68,3 oranındaki Bantular'ın, yüzde 9,4 oranındaki Renklilerin (dört temsilci seçebilen ufak bir azınlık dışında) ve yüzde 3 oranındaki Asyalılar'ın seçmen kitlesi dışında bırakılmaları, Sharpeville olayından

sonra bunun gitgide artan ölçüde zor kullanımını gerekli kılması, bizim tanımımıza göre Güney Afrika'yı, demokratik-olmayan rejimler arasına sokmaktadır. Öte yandan, beyaz azınlık arasında liberal demokratik kurumların, geniş bir kamu hürriyetleri kataloğunun ve serbest seçimlerde iktidar için yarışan partilerin varlıklarını sürdürmeleri, ırksal demokrasi etiketini haklı kılmaktadır. Beyazlar arasındaki siyasal hürriyet, beyazlar arasındaki birliğe, ırksal egemenlik politikası üzerindeki yaygın oydaşmaya ve özellikle seçmen çoğunluğunun Milliyetçi partiyi desteklemesine bağlıdır.

Ne var ki, ırksal bir demokrasi, sadece beyaz olmayanlar üzerindeki bir otoriter yönetim olmakla kalmaz; kaçınılmaz şekilde, çoğunluğun politikasına karşı çıkan beyazlar üzerinde de giderek bir otoriter yönetim kurulmasına, muhaliflerin kamu hürriyetlerinin ve siyasal ifade imkânlarının gitgide sınırlandırılmasına ve ihlâl edilmesine de yol açar. 1950 tarihli Komünizmin Yasaklanması Kanunu, 1953 tarihli Kamu Güvenliği Kanunu, aynı yıl çıkarılan Ceza Kanununu Değiştiren Kanun, 1959 tarihli Hapishaneler Kanunu, 1963 tarihli Yayınlar ve Eğlenceler Kanunu, vd., çoğunlukça benimsenen politikayı yansıtarak, kanunu protesto eden veya buna karşı bir kampanyaya katılan beyaz muhaliflere karşı uygulanabilecek ve giderek artan ölçüde de uygulanmakta olan kayıtlamalara, esnek ifadelerle, yer vermişlerdir. Sonunda ırksal demokrasi, çoğunluk desteğinin seçimler yoluyla düzenli biçimde ifade edildiği bir otoriter yönetime dönüşmektedir; bu yönetimde demokratik siyasal yarışmaya, ancak ırk sorunu dışındaki sorunlar bakımından izin verilmekte, Afrikan ve İngiliz dillerinin eşitliği gibi diğer hürriyetler ise, hiç değilse şu an için, garanti altında tutulmaktadır.

Güney Afrika rejimini destekleyenler, bu tasvirin eksik, hatta çarpıtılmış olduğunu ileri sürebilirler. *Apartheid*'ın, bugünkü uygulamasında olmasa bile prensibinde, ırksal toplulukların, hatta ayrı milletlerin, kendi bölgelerinde kendi demokratik özyönetimleriyle ayrı ayrı gelişmelerini içerdiğini savunabilirler. Bu modeli, belirli bir yerel temelden yoksun, büyük kentsel merkezlerde birbirine karışmış hâlde yaşayan halklara, özellikle Asyalılar'a, Renklilerin çoğuna, Bantu nüfusunun da çok büyük bir kesimine uygulamanın güçlüğünü bir an için gözden uzak tutsak bile, beyaz olmayanlara mahsus demokratik devletler kurma girişimleri, bizim demokrasi tanımımıza uygun düşecek bir başarıya erişmemiştir ve erişmesi de muhtemel değildir. Afrikalı olmayanların vatandaş olamayacakları ideolojisiyle tutarlı olarak, 400 beyazın yerel yönetimde söz hakkından yoksun bırakıldıkları Transkei örneği, bu demokrasi tanımına uymamaktadır. Uymamasının nedeni, sadece, yasama meclisinde

45 seçilmiş temsilciye ek olarak Transkei'deki 4 yüksek şefin ve 60 şefin bulunması ve bunlar arasındaki boşalmaların devlet başkanının onayıyla bölgesel otoriteler tarafından doldurulması değil, aynı zamanda birçok önemli yasama konularının, bu arada Güney Afrika Parlamentosunca yapılmış olan Transkei Anayasasını değiştirme yetkisinin, bu meclisin yetki alanı dışında bırakılmasıdır. Dolayısıyla bu temel kanun, diarşi ile yönetilen bir sömürgenin temel kanununu andırmaktadır; bu sistemde metropoliten devlet, bir yandan yerli halka sınırlı birtakım yerel işlerin çoğu zaman şefler aracılığıyla (bu şefleri de metropoliten devlet birçok açık ve gizli yollardan etkileyebilmektedir) ve kayıtlara bağlı olarak yürütülmesi imkânını verirken, öte yanda bütün hayati konuları kendi kontrolünde tutmaktadır.

Hükümet politikasına göre bu tür siyah ırksal demokrasilerin kurulacağı Bantu bölgelerinde, Cumhuriyetin Afrikalı halkının ancak yüzde 40'tan azının fiilen yaşamakta olduğunu görmezlikten gelsek bile, anayasaya göre bunların iktidarda ancak bir hisse sahibi olmaları ve Güney Afrika Cumhuriyetinin tümünü ilgilendiren kararların alınmasına katılma hususunda hiçbir kurumlaşmış mekanizmanın mevcut olmayışı, bu Afrikalı Bantustan'ları paralel demokratik siyasal birimler saymamıza imkân vermemektedir. Renklilerin temsilî konseyi ile bir Hintli temsilî konseyinin gelişmesi, il ve belediye otoritelerinin beyaz olmayanlar üzerindeki birçok yetkilerinden yoksun kılınması (eğer merkezî hükümetin bakanlıklarına verilen yetkilerle, bu konseylere ve onlarca seçilen yürütme komitelerine tanınan iktidar payını göz önüne alacak olursak) ayrımlı ırksal topluluklara sahip bir tek-devlet deneyiminin, bunlara tanınan biçimsel özyönetim derecesi ne olursa olsun, tâbi bulunduğu hukukî ve fiilî sınırları bize göstermektedir. Duane Lockard'ın yazdığı bölümde (bu El Kitabının 6'ncı cildinde) daha ayrıntılı olarak tasvir edilen Güney Afrika'nın sosyal ve ekonomik gerçeklikleri, özellikle kentsel ekonomide ırklar arasında mevcut sosyal ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ve beyaz olmayanların hukuken belirlenmiş aşağı statüsü, beyaz ırksal "demokrasi"nin otoriter niteliği hakkında daha da etkileyici kanıtlar sunmaktadır.

Hükümet politikasına göre bu tür siyah ırksal demokrasilerin kurulacağı Bantu bölgelerinde, Cumhuriyetin Afrikalı halkının ancak yüzde 40'tan azının fiilen yaşamakta olduğunu görmezlikten gelsek bile, anayasaya göre bunların iktidarda ancak bir hisse sahibi olmaları ve Güney Afrika Cumhuriyetinin tümünü ilgilendiren kararların alınmasına katılma hususunda hiçbir kurumlaşmış mekanizmanın mevcut olmayışı, bu Afrikalı Bantustan'ları paralel demokratik siyasal birimler saymamıza imkân vermemektedir. Renklilerin temsilî konseyi ile bir Hintli temsilî konseyi-

nin gelişmesi, il ve belediye otoritelerinin beyaz olmayanlar üzerindeki birçok yetkililerden yoksun kılınması (eğer merkezî hükümetin bakanlıklarına verilen yetkilerle, bu konseylere ve onlarca seçilen yürütme komitelerine tanınan iktidar payını göz önüne alacak olursak) ayrımlı ırksal topluluklara sahip bir tek-devlet deneyiminin, bunlara tanınan biçimsel özyönetim derecesi ne olursa olsun, tabî bulunduğu hukukî ve fiilî sınırları bize göstermektedir. Duane Lockard'ın yazdığı bölümde (bu El Kitabının 6'ncı cildinde) daha ayrıntılı olarak tasvir edilen Güney Afrika'nın sosyal ve ekonomik gerçeklikleri, özellikle kentsel ekonomide ırklar arasında mevcut sosyal ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ve beyaz olmayanların hukuken, belirlenmiş aşağı statüsü, beyaz ırksal "demokrasi"nin otoriter niteliği hakkında daha da etkileyici kanıtlar sunmaktadır.

Güney Afrika ve Rodezya'nın siyasal geleceği, nihaî olarak beyaz olmayan (özellikle Afrikalı) çoğunlukların siyasal bilinç düzeylerine, muhalefet ve direnmelerinin yoğunluğuna bağlıdır. Bu muhalefet, doğası gereği olarak, prensiplere dayanan, devlete sadakat beslemeyen, hukuka aykırı veya hiç değilse hukukî-olmayan bir muhalefet olacaktır; bunun zora başvurması da ihtimâl dışı değildir. Söz konusu muhalefetin gücü ve niteliği, büyük ölçüde dış desteğe ve Güney Afrikalılar'ın buna karşı gösterecekleri tepkiye bağlı olacaktır. Irklar arasında, özellikle yabancılardan destek gören açık ve şiddetli bir çatışma, beyaz ırksal demokrasiyi, beyaz muhalifler üzerinde tam otoriter çoğunluk yönetimine dönüştürecektir; apartheid lehindeki yaygın destek, güçlü Afrikaner oydaşması ve Hollanda Reform Kiliselerinin bu politikaya sağladıkları destek düşünülecek olursa, bu da, radikal bir ırkçı ideolojiye dayanan, çoğunlukça desteklenen, biçimsel demokratik kurumlara ve güçlü bir kanunîlik unsuruna sahip bir totaliter sisteme dönüşebilecektir.

Neyse ki, Güney Afrika'da ırksal demokrasinin kurulmasına yol açmış bulunan sosyal ve tarihsel şartlar, bugün dünyanın birçok yerlerinde görülmemektedir. Britanya'dan bağımsızlığını ilan eden Salisbury hükümetinin benzer bir rejim kurduğu Rodezya dışında pek az sömürge, beyaz olmayan bir çoğunlukla çevrili ve metropoliten vatana dönme niyeti veya imkânı olmayan büyük bir beyaz göçmen nüfus kombinezonu göstermektedir. Sadece, 8, 5 milyon Mağripli arasında bir milyondan biraz fazla, çoğu orada doğmuş ve metropoliten Fransa'da kökleri olmayan Avrupalının yaşadığı Cezayir, eğer kolonlar ve OAS Cezayirlilere ve Fransızlara karşı başarı kazanmış olsalardı, bu tür bir rejime gidebilirdi. Angola'da, metropoliten Portekiz'den bağımsız ve Güney Afrika'nın etkisinde olan beyaz göçmen nüfus, belki böyle bir rejim kurmayı çekici bulabilirdi. Eğer ayrılık savaşında egemenliğini kazanabilmiş olsaydı, Amerika'nın

Güneyi, bunun başka bir örneği olacaktı. Gelecekte kuşkusuz, Batı-dışı dünyanın, ırksal, etnik, dinsel veya kültürel bakımdan çok-milletli veya çok-cemaatli toplumlarında, ırksal demokrasilere benzer siyasal birimler gelişebilir. Ancak bugün bunlar, ya çok-milletli demokratik rejimleri, ya da millî grupların hiçbiri bakımından demokrasiye benzemeyen, çeşitli türde otoriter rejimleri denemektedirler. Bunların çoğunda, sosyal mobilizasyon ve siyasal örgütlenmenin, dolayısıyla herhangi bir grubun zor kullanma yeteneğinin düşük düzeyde oluşu, daha çok siyasal parçalanma ve ayrılma ihtimâllerini güçlendirmektedir.

Oydaşmaya dayanmayan çok-etnik-gruplu demokrasiler

Demokratik bir siyasal kültüre, parti plüralizmini azamî haddine çıkaran nispî temsil de dâhil olmak üzere demokratik kurumlara ve bütün vatandaşlar için eşit oy hakkına sahip olan İsrail'in (Fein 1967), liderlerinin demokrasiye olan bağlılıklarına rağmen, ırksal demokrasilerinkine benzer bir gelecekle karşı karşıya bulunması, bir paradokstur. Bu örnek, kendi benliğinin bilincindeki hâkim bir toplumun, gene kendi benliğine bağlı ve ondan büyük kültürel, dinsel, dilsel ekonomik ve sosyal farklarla ayrılmış, sayıca önemli bir azınlıkla karşı karşıya bulunduğu durumlarda; çok-etnik-gruplu, çok-kültürlü, çok-dilli bir demokratik devlet yaratmanın güçlüklerini göstermektedir. Ancak, etnik topluluk sınırlarını çapraz biçimde kesecek sınıfsal ve diğer bölünmeler; Yahudiler, Araplar ve diğer azınlıklar için, biçimsel değil, gerçek eşitliğe dayanan çok-milletli demokratik bir devlete imkân verebilirdi. Oysa, İsrail'de böyle bir gelişme, Siyonistlerin bir Yahudi devleti kurmalarına yol açmış olan temel varsayımlara, ve devletin kurulmasından bu yana küçük dinsel partilerin hâkim koalisyonun politikaları üzerindeki orantısız etkileri sonucunda ortaya çıkan dinsel niteliklere ters düşecektir. Ancak devletin kültürel-ideolojik bakımdan laikleşmesidir ki, onun demokratik bir çerçeve içinde Arap azınlığınca kabullenilmesini, Filistinlilerin geri dönmelerini ve devlete sadık olarak yaşamlarını mümkün kılabilecektir. Her kültürel topluluğun oturduğu bölgelere önemli ölçüde özyönetim yetkisi bırakacak daha federatif bir yapının, demokratik yönetim altında böyle bir gelişmeyi kolaylaştırabileceği iddia edilebilir; ancak bu da, her demokratik sistemin dayandığı şu temel varsayımı görmezlikten gelmektedir. Devlete sadakat gösterilmesi; devletin sınırları dışında başka herhangi bir siyasal sisteme sadakatin, her türlü ayrılıkçı düşüncenin ve dışardan gelen irredentist etkilere karşı her türlü duyarlığın reddi. İsrail'in yakın geleceğinde, ve sınırları kültürel etnik veya dilsel toplulukları çapraz biçimde kesen başka birtakım çok-etnik-gruplu, çok-kültürlü devletlerde, bu şart-

ların gelişmesi olası değildir. Bu şartlar altında azınlığın, tam vatandaşlık haklarına sahip olsa bile, millî siyasal sürece katılımı, kısmî ve şartlı olma, gerek devleti destekleyen çoğunluğun, gerek ona fiilen veya potansiyel olarak sadakatsizlik gösteren azınlık mensuplarının gözünde, şüpheyle karşılanma eğilimindedir. Bu şartlar altında demokratik kurumlar, özellikle çoğunluğu oluşturan toplum kendini tehdit altında gördüğü sürece, o toplum içinde iyi işleyebilir; ama bu ayrıcalıklara özgü bir demokrasi olur. Gerçi Lijphart'ın (1968a, 1968b, 1969) "ortaklıkçı (*consociational*) demokrasi" dediği ve çoğunluk yönetimi kuralının katı şekilde uygulanmadığı demokrasiler için düşünülmüş formüllerin, bu tür sorunları çözebileceği ileri sürülebilir; ancak, bu gibi sistemler üzerinde günümüzde çok artmış olan literatürü (Daalder, 1973; McRae, 1974) okuyan herkes, bunun başarısının birçok şartları gerektirdiğini, çağdaş İsrail gibi birçok örneklerde de bu şartlara rastlamanın muhtemel olmadığını bilir.

Biçimsel anlamda demokratik bir anayasaya ve rejimi benimseyen herkesin siyasal hürriyetleri bakımından az çok gerçek garantilere sahip olan Kuzey İrlanda örneği (Rose, 1971, Lijphart, 1975), azınlığın anayasaya ve rejime sâdık olmadığı, çoğunluğun büyük bir bölümünün de bu şartlar altında biçimsel meşruluğa sahip bir çoğunluk yönetiminin baskıcı nitelik alacağı gerçeğini kabullenerek, gitgide otoriter tepkilere yöneldiği bölünmüş toplumlarda, demokratik süreçleri işletmenin pratik imkânsızlığını gösteren başka bir örnektir.

Paradoksal bir durum da, tarihsel bakımdan Batı'da demokratik ideallerle ve tüm halkın artan sosyal mobilizasyonu ile aynı zamanda doğmuş olan milliyetçiliğin, yani milletlerin ve kültürel toplulukların kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri doktrininin, birçok toplumlarda demokrasi ile bağdaşmayacak bir mahiyet almış bulunmasıdır. Bu sürecin ilk kurbanı, otokratik yönetim altında, içindeki millî unsurlara önemli ölçüde bir birlikte yaşam sağlamış olan, fakat demokratlaşma süreci içinde çaresiz kalıp parçalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğudur. Devlete ve onun kurumlarına karşı ortak bir sadakati reddederek, bağımsızlığı veya ayrılıp başka bir devlete katılmayı tercih eden, sürekli bir benlik bilincine sahip azınlıklar sorununa, geleneksel demokratik hükümet teorisi çerçevesi içinde kolay bir çözüm bulunamaz. Dünyanın birçok bölgelerinde bu tür toplulukların, anlamlı coğrafi sınırlara sahip olmamaları, kentlerde ya da coğrafi bitişiklik göstermeyen adacıklarda dağınık şekilde yaşamaları, çoğu zaman çatışmalara yol açar; bu çatışmalar, otoriter yöntemlerle veya hiç değilse devletin meşruluğuna karşı çıkan azınlık üyelerinin hürriyetlerinin hukuken veya fiilen sınırlandırılması suretiyle çözülür. Bunlar sürekli bunalımların etkisiyle bazen ümitsizliğe kapılarak, ge-

rek hâkim topluluk üyelerine, gerek nispeten ortaklıkçı bir demokratik çerçeve içinde katılmaya istekli olan azınlık üyelerine karşı şiddet yollarına başvururlar; bu da, çoğunluğun otoriter tepkisini pekiştirir. Öyle görünüyor ki, demokrasi, sınıf çatışmalarını kurumlaştırmada; ekonomik menfaat çatışmalarını, hatta dinle laiklik arasındaki çatışmaları partiler yoluyla kanalize etmekte; etnik, dilsel, ve kültürel cemaat dayanışmaları arasındaki çatışmaları çözmekten daha başarılı olmuştur. Bu tür çatışmalar, demokratik-olmayan birçok rejimlerin doğuşunu ve paradoksal olarak bunların istikrarını açıklayan önemli faktörlerden biridir (Fishman, 1968).

Irksal demokrasi, biçimsel demokratik yöntemler içinde ve bir kesintiyle karşılaşılmaksızın, demokratik liberal kurumlardan otoriter rejime geçişin, teorik yönden ilginç bir örneğidir. Teorik olarak, sınırlı oy hakkına dayanan diğer oligarşik demokrasiler de, alt-sınıflardan gelen, siyasal katılmanın genişletilmesi istekleri karşısında aynı yolu izleyebilirlerdi. Ne var ki, ırksal bakımdan türdeş toplumlarda, diğer derin bölünmelere rağmen, sosyal bütünleşmenin daha farklı bir düzeyde oluşu ve bundan doğan cemaat duygusu, demokratik liberal biçimlerle azınlık yönetiminin bir araya gelmesini engellemiştir. Bu tür toplumlarda, siyasal bakımdan ayrıcalıklı sınıflara mensup bir azınlık, daima siyasal hakların genişletilmesini savunmuş; buna karşı olanlar ise, ya tâviz vermek veya toplumun ayrıcalıklı sektörü içinde bile her türlü demokratik hürriyet görünümünü terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, tek-partideki iç demokrasi gibi, otoriter rejimler içinde kısmî liberalleşme ve demokratlaşma girişimlerinin de güçlüğünü ve istikrarsızlığını dolaylı yoldan kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, katılma hakkı olanlarla, bunun dışında bırakılanları tanımlayan; ırk gibi nispeten katı bir engel olmadıkça; başkalarını vatandaş haklarından yoksun bırakanlar anormal bir korku içinde yaşamadıkça; katılmayı sosyal mobilizasyon düzeyi ötesinde sınırlandırmak, ancak otoriter kurumlarla mümkün olabilir. Gene de, etnik-kültürel-dinsel azınlıkların durumunun gösterdiği gibi, oy hakkının genişletilmesi, tek başına, ne gerçek siyasal katılma imkânlarını, ne de istikrarlı demokratik siyasal rejimin ön-şartı olan gerçek sosyal bütünleşmeyi ve devlete sadakat duygusunu sağlamaya yeter.

6. "Eksik" ve "Totalitarizm-Öncesi" Siyasal Durumlar ve Rejimler

Demokratik-olmayan siyasal sistemlerin dinamiğini anlayabilmek için, totalitarizmi hayli dar tanımlama ve onu çeşitli otoriter rejimlerden açıkça ayrı tutma yoluna gittik. Oysa, bu iki tip arasındaki geçişler, demokrasiden otoritarizme geçişteki gibi temel bir kesinti göstermemekte; nadir istisnalar bir yana, zora dayanan değişimler, iç savaşlar ve askerî

darbeler söz konusu olmamaktadır. Sınırın belirsizliği, bu ikisi arasındaki gri bölgeyi tasvir etmek üzere, totalitarizm-benzeri, totalitarizm-sonrası, rasyonelleştirilmiş totalitarizm, terörsüz totalitarizm, vb. deyimlerin gitgide daha çok kullanılır olmasından da anlaşılmaktadır. Bizim tipleştirme çabamız, şu varsayıma dayanmaktadır: Demokratik-olmayan hükümet sistemlerinin kuruluş sürecindeki bazı ilk temel özellikler, sonucun totaliter uca mı, yoksa otoriter uca mı daha yakın olacağını belirler. Yarışmacı demokrasilerin (Linz ve Stepan, basılacak), geleneksel rejimlerin veya sömürge yönetiminin çöküşlerine ilişkin tahlillerin, bu sonuçlardan birine ya da ötekine yol açan dinamikler hakkında bize bazı şeyler öğretmesi gerekir. İktidarı ele geçiren lider veya grubun başlangıçtaki niteliklerinin (bunların ideolojileri ve zihniyetleri, örgütsel tabanlarının mevcut sosyal yapıdan veya yeni bir kitle hareketinden yahut da komplocu bir partiden doğuşu, ve belki de kendi kişilikleri) durumsal değişkenlerle birlikte sonucu nasıl önceden belirlediğini de yukarıda vurgulamıştık. Uzun bir savaştan sonra aşırı derecede örgütsel çöküntüye uğrayan toplumlar bir yana bırakılırsa, bir totaliter sistemin karmaşık yapısı kısa bir süre içinde kurulmadığına göre, totalitarizm-öncesi olarak adlandırılabilecek bir safha düşünebiliriz. Yeni devrimci yöneticilerin, Otto Kirchheimer'in (1969, s. 385-407) deyimiyle, engelleyici şartları nasıl kırıp aştıkları ve ne gibi durumlarda başarısızlığa uğradıkları hakkında henüz fazla bir şey bilmiyoruz. Yeni rejimlerin yerleşmesi hakkında da hâlâ bir teoriye ihtiyaç duyuyoruz. Derin görüşlü bir İspanyol faşist politikacı olan Ramiro Ledesma Ramos'un (1935), 1930'ların ortalarındaki Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere, Avrupa tek-parti devletlerini karşılaştıran bir siyasal denemesinde, dikkâtini daha çok engelleyici şartlar üzerinde toplamış olması dikkate değer; ona göre bu şartlar, alt edilemedikleri taktirde, gerçek bir totaliter devrimi sınırlandırır. Biz, totaliter bir sonuca elverişli, önemli siyasal, sosyal ve kültürel faktörlerin mevcut olduğu durumları, totalitarizm-öncesi durumlar olarak tasavvur ediyoruz: Temelde bu durum, totaliter bir ütopya peşinde koşan hayli önemli bir siyasal grubun mevcut olduğu, fakat bunun henüz iktidarını tam sağlamlaştıramadığı ve sisteme kendi istediği kurumsal yapıyı veremediği bir durumdur; bu durumda, silahlı kuvvetler, Kiliseler, özel teşebbüsler, menfaat grupları, eşraf ve kabile şefleri, mahkemeler, hatta hükümdar gibi kurumlar, plüralizmin sınırlandırılmasına oldukça taraftar olsa bile, her türlü plüralizmi bertaraf eden bir sisteme kesin olrak bağlanmış değillerdir ve kendi özerkliklerini, meşruluklarını ve etkinliklerini hâlâ büyük ölçüde korumaktadırlar; gene bu durum, tahminlerin şu ya da bu yana yöneldiği, bazıları totaliter hareketin mevcut sosyal yapı tarafından özümlenmesini beklerken, başkalarının

da bu hareketin nihaî zaferine ümit ve korku ile baktıkları kararsız bir denge durumudur.

Nazi sistemi hakkındaki ilk tasvirleri, özellikle Marksist yazarların tasvirlerini okuyanlar, Sovyetler Birliği'nin yerleşme safhalarına ilişkin tasvirleri de hatırlamalıdırlar. Nazilerle ilgili tasvirlerde, rejimin, Alman toplumunun tutucu yapılarıyla, özellikle bürokrasi ve orduyla (F. Neumann, 1963) hatta bazı yorumlara göre Kiliselerde yaptığı birçok uzlaşmalar; modern endüstri ve finans kapitalizmi, büyük karteller, büyük mağaza şebekeleri vb. yararına, küçük burjuva devrimci ideallere ihanet edilişi vurgulanmaktadır. Sovyetler Birliği hakkında da, Jeremy R. Azrael'in şu özetiyle karşılaştırma yapılabilir:

"Kısa bir sol militanlık döneminden sonra, 'Emek, Toprak ve Barış' revizyonizmi, yerini Yeni Ekonomik Politikanın (NEP) geniş kapsamlı uzlaşmalarına bıraktı. Serbest Pazar canlandırıldı; yabancı yatırımcılara ödünler verildi; maddi özendiriciler hâkim düzeye çıkarıldı; bireysel köylü toprak mülkiyeti aktif biçimde özendirildi. Benzer şekilde, "işçi kontrolü" ve "işçi yönetimi" kökten sınırlandırılarak, idarî etkinlik, teknik rasyonellik ve sıkı iş disiplini, resmî politikanın sembolleri hâline geldi. Aynı yönde olarak rejim, artakalmış "burjuva uzmanlar"a daha büyük yetkiler verdi ve komünist yöneticilere onların uzman görüşlerini almalarını ve bunlara uymalarını emretti. Üstelik, bu gelişmelerin yanısıra, partinin kendi içinde de açık bozulma belirtileri görülüyordu. Özellikle, partinin sıradan üyeleri arasında 'sınıf bekçiliği' ve devrimci heyecan apaçık biçimde geriliyor, partinin üst tabakaları ise idarî baskı grupları ve bürokratik klikler biçiminde açık 'yeniden gruplaşma' belirtileri gösteriyorlardı" (Azrael, 1970b, s. 263).

Eğer Sovyet rejimi bu noktada yıkılmış olsaydı, devrimci güçlerin Rus toplumunu dönüştürme ve totaliter ütopyaya doğru ilerleme kapasiteleri, elbette tartışma konusu olacaktı. Bu durum, o günlerde birçok gözlemcilerin, Stalinizmden çok daha farklı sonuçlar tahmin etmiş olmalarını da açıklamaktadır. Hitler yönetiminin ilk yıllarına ait birbirinden çok farklı yorumlar da, aynı karışıklığın bir ifadesidir. Bu tür çelişik eğilimler arasındaki kararsız denge, İtalyan faşizmi örneğinde olduğu gibi, kâh bir yöne, kâh öteki yöne gitmek suretiyle, yıllarca sürebilir.

Tipik bir totalitarizm-öncesi durum, kitle örgütleri (faşizm örneğinde ise paramiliter örgütler) vasıtasıyla az çok totaliter bir hâkimiyet kurmaya yönelmiş bir partinin, kendi liderleriyle birlikte diğer partilerin temsilcilerinden oluşan bir koalisyon hükümeti üzerindeki baskılarıdır.[63] Böyle

63 Yeni rejimlerin mobilizasyon, kontrol ve katılma potansiyellerinde (ve buna paralel

bir hükümet, İtalya'da Roma yürüyüşünden sonra, Almanya'da ise Cumhurbaşkanlığının kararı üzerine Hitler'in başbakanlığında, Papen'in başbakan yardımcılığında ve otoriter milliyetçi DNVP'nin katılmasıyla kurulmuştur. Koalisyona katılan partiler, ya demokratik rejime karşı veya yarı bağlı partilerdi; ya da İtalya örneğinde olduğu gibi, diğer partilerin, Faşistlerle uzlaşma sağlamak için onlarla işbirliğinde bulunmaya istekli azınlık temsilcileriydiler. Almanya'da parlamentonun baskı altında, Komünistleri dışarıda bırakmak suretiyle ve Sosyalistlerin muhalefetiyle çıkardığı Yetki Kanunu, hükümeti olağanüstü yetkilerle donatmış ve bu yetkileri otoriter bir "başkanlık hükümeti" olarak o andaki belirli koalisyon hükümetinin devamı şartına bağlamaya çalışmıştı. Bu değişiklik, Weimar anayasal rejimiyle en son kopuşu ifade ediyordu. Doğu Avrupa'da 1945'ten sonra Sovyetler Birliği'nin baskıları, askerî varlığı, Almanlar karşısında millî birliği koruma arzusu, işbirlikçi sosyalistlerin mevcudiyeti ve Batılı müttefiklerle Sovyetler Birliği arasındaki uzlaşma, bütün antifaşist partilerin önceden saptanmış bir orana göre (bu oran, her zaman, onların seçimden sonra seçmen kitlesi ve parlamento içinde sağladıkları gücü yansıtmıyordu) katıldıkları millî cephe koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açmıştır (Kase, 1968; Seton-Watson, 1968; Ionescu, 1967; Oren, 1973). Görünüşte hâlâ "anayasal" hükümet niteliği taşıyan bu hükümetler, çoğu zaman, bazı partileri (kominist veya faşist partiler veya bunlarla işbirliğinde bulunmaktan sanık olanlar) kanun-dışı ilan etme, kamu hürriyetlerini sınırlandırma (genellikle içişleri bakanlığının hâkim partinin elinde oluşundan yararlanarak), çeşitli partilerin bazı liderlerini kooptasyon yoluyla kendi saflarına alma, diğerlerini de siyasal bakımdan nötralize etme işlerine girişmekte ve bütün partilerin veya birçoğunun kapatılıp, bazılarının (veya bazılarının bazı kesimlerinin) totaliter eğilimli partide birleştirilmeleriyle, bu iş tamamlanmaktadır (Korbell, 1959). Bağımsız iktidar tabanlarına sahip bulunan bu birleşik unsurların nispî ağırlıkları ve ilişkileri, kuşkusuz, nihaî sonucun totaliter veya otoriter olması bakımından belirleyici önem taşır. Ekonomik ve askerî bakımdan bağımlı ülkelerde ise yabancı etkiler, bu safhada kesin etkilidir (Black ve

olarak totalitarizm potansiyellerinde) önemli bir faktör, partinin, iktidarın ele geçirilmesinden önceki gücüdür. Unutmamak gerekir ki, İtalyan Faşistlerinin daha 1921 Mayısında 80. 476 üyeleri vardı ve üyelerin çoğu Roma'nın kuzeyinde toplanmış olmakla birlikte, bu sayı, Aralıkta 218. 453'e Mayısında da (Roma yürüyüşü Ekimin sonunda olacaktır) 322. 310'a ulaşmıştı (De Felice, 1966, s. 10-11). NSDAP'nin 1930'da 129. 563, 30 Ocak 1933'te yani *Machtergreifung* arifesinde 719. 446 üyesi mevcuttu (Schafer, 1957, s. 17); 1931 sonunda Hitler Gençliği, örgütlendirilebilecek kitlenin yüzde 5,1'ini örgütlendirmiş durumdaydı (Orlow, 1969, s. 237). Muhakkak ki, bu tür bir destek, ancak ya açık ve nispeten modern bir toplumda, veya Rusya, Yugoslavya, Çin ve Vietnam gibi savaşla devrimin iç içe geçtiği ve tam bir çözülme içinde bulunan toplumlarda gerçekleştirilebilir.

Thornton, 1964; Triska, 1969).

Bu durumlarda koalisyon ortakları, totaliter eğilimli partinin bazı politikalarına karşı çıkmak isteyebilirler; ama o zaman da, totaliter partinin eline, kendilerini hükümete ve yeni rejime sadakatsizlikle suçlama kozunu vermiş, onları hükümetten atma amacının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış olurlar. Öte yandan, onaylamadıkları politikalar karşısında boyun eğmeleri veya pasif kalmaları da, hergün daha otoriter bir yönetime doğru gidişin meşrulaştırılmasına ve hâlâ muhalefet gücüne sahip kurumların ve sosyal grupların aktif muhalefetinin engellenmesine yol açar. Bu gibi durumlarda, partilerin gitgide güçlenen hâkim koalisyon ortağıyla birleşmesini savunan, güçlü orduya katılmaya hazır opportünistler için geniş imkânlar açılır. Almanya'daki birçok muhafazakâr otoriter örgütlerde ve komünistlerin egemenliğindeki birleşik partilere (meselâ Doğu Almanya *Sozialistische Einheits-partei,* SED) katılan sosyalist parti kesimlerinde böyle olmuştur. Bazı komünist ülkelerde, bu millî cephe safhası, hâlâ, komünist partinin liderliğindeki bir çok-parti sistemi görünümünde devam etmektedir; bu ülkelerdeki küçük partiler, diğer grupların temsilcilerinin kooptasyonunu sağlama görevi ifa etmekte, Stalin-sonrası safhada ise belli menfaatlerin temsili için kontrollü kanallar sağlama ve meşrulaştırıcı bir dış görüntü verme görevini yapmaktadırlar. Totalitarizm yönündeki gelişmenin durdurulduğu ve durumun istikrar kazandığı, totaliter kontrolü amaçlayan güçlerin rejimi sınırlı plüralizmi içindeki unsurlardan bir tanesi (genellikle çok önemli bir tanesi) hâline geldiği, bunların ideolojisinin sosyal hayatın önemli alanlarını etkilediği ve söz konusu örgütler içindeki katılmanın yüksek boyutlara ulaştığı bir sistem, "eksik totalitarizm" olarak tanımlanabilir. Totalitarizm-öncesi deyimi ise, tersine, totaliter bir sistemin kurulmasıyla sonuçlanan az veya çok uzun safhayla sınırlı tutulabilir. Totalitarizmden yana olan güçlerin etkinliğinin önlendiği durumlara da "durdurulmuş totalitarizm" adı verilebilir.

İspanya'nın bir otoriter rejim olarak incelenmesi (Linz, 1964), Falanjist hareket içindeki totaliter eğilimlerin eninde sonunda yenik düşmesine yol açan değişkenleri vurgulamaktaydı; oysa, iç savaşın son safhalarındaki ve 1939'u izleyen ilk yıllardaki İspanyol siyasal rejimini, eksik bir totaliter sistem olarak yeni bir tahlile tâbi tutmak da mümkündür. Ernst Frankel'in (1941) derin tahlili, *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*, birçok bakımlardan, Nazi rejiminin totalitarizm-öncesi yönlerinin bir incelenmesi sayılabilir. Totalitarizm öncesi durumların ve eksik totaliter rejimlerin, yeni rejimlerin yerleşmesi süreci hakkındaki teoriyle bir arada incelenmesi, hem totalitarizmin benzersizliğinin daha iyi anlaşılması açısından ileri bir adım olacak, hem de otoriter rejimlerin doğuşunda çok

defa mevcut bulunan totaliter eğilimlerin öneminin küçümsenmesini önleyecektir. Franco rejimini otoriter bir rejim olarak ele alan analizimizin zayıf noktalarından biri, belki bu tür bir küçümsemedir.

Bracher, Sauer ve Schulz'un Nazi *Machtergreifung'u* üzerindeki anıtsal eserleri, De Felice'nin Mussolini hakkındaki biyografisinde (1965, 1966a, 1968) yer alan faşizmin tarihçesi, Leonard Schapiro'nun (1965) *The Origin of the Communist Autocracy*'si ve Robert V. Daniels'in (1969) *The Conscience of the Revolution*'u gibi tarihsel incelemeler ve bunların yanı sıra, totaliter potansiyelin daha zayıf olduğu sistemlere ilişkin incelemeler, meselâ Robert Scalapino'nun (1933) *Democracy and Party Government in Pre-War Japan'ı* (ne yazık ki, demokratik olmayan diğer sistemlerde iktidarın ele geçirilmesinden sonraki yılları inceleyen benzer önemde pek az eser vardır) akla gelen ilk kaynaklardır. Bunlar, otoriter rejimlerden çok, totalitarizmin doğuşunu ve yerleşmesini açıklayan bir teoriye temel teşkil edebilirler. Böyle bir teori, demokrasinin çöküşünden önceki sosyal, kültürel, psikolojik ve siyasal krizler üzerinde odaklaşan analizleri tamamlayacaktır. Böyle bir teori, aynı zamanda, totalitarizmin ne ölçüde önceden belirlenmiş olmayıp, bu geçiş döneminde yapılan kritik tercihlerin sonucu olduğunu da bize anlatacaktır.

7. Totalitarizm-Sonrası Otoriter Rejimler

Stalin'in ölümü ve bunun sonucunda gerek Sovyetler Birliği'nde gerek Sovyet modelini izlemiş olan Doğu Avrupa ülkelerinde Stalinciliğin tasfiyesi süreci, bu siyasal sistemlerde öyle değişikliklere yol açmıştır ki, siyasal bilimciler, klasik totaliter sistem modelinin uygulanabilirliği konusunda haklı olarak şüpheye düşmüşlerdir. Sovyet siyasal rejiminde menfaat grupları (Skilling ve Griffiths, 1971; Janos, 1970b), belli politika yapımı süreçleri (Ploss, 1965; Stewart, 1968) Sovyet elitinin değişen bileşimi (Armstrong, 1967; Fischer, 1968; Farrell, 1970; Fleron, 1969, 1970; Barghoorn, 1972; Beck, 1970), entelektüel hayat ve muhalefet veya tartışmaların ifade yolları (Barghoorn, 1973) üzerindeki araştırmalar, bazı "neo-Stalinist" belirtilere rağmen, Stalinist modelin önemli değişikliklere uğradığını ortaya koymuştur. Doğu Avrupa Komünist rejimlerinin karşılaştırmalı incelemesi de (Brzezinski, 1960; Brown, Skilling, 1966, 1973; Ionescu, 1967; Schöpflin, 1970) millî-kültürel, tarihsel, sosyal-yapısal ve ekonomik faktörlere paralel olarak, gitgide birbirinden farklılaşan bir gelişimi ortaya koymuştur. 1968 Çek baharı ve Dubcek tarafından ya da onun yönetiminde önerilen reformlar (Zeman, 1968; Gueyt, 1969; James, 1969; Remington, 1969; Tigrid, 1969; Windsor ve Roberts, 1969; Skilling, 1970, 1973b), ondan önce de Yugoslavya'nın yönetsel safhadan özyöneti-

me doğru gösterdiği bağımsız evrim, Sovyet tipi siyasal sistemlerde değişimin şartları ve sınırları sorununu tartışma konusu hâline getirmiştir. Liberalleşme ve demokratlaşma deyimleri, gelişigüzel, çoğu zaman birbirinin yerine, ve maalesef belirgin anlamlardan yoksun biçimde kullanılmıştır. Şu sorunun ortaya atılmış olması, tartışmalardaki düşünce çizgisinin niteliğini göstermektedir: "Meksika, Doğu Avrupa'nın geleceği mi?" (Croan, 1970). Bu değişimlerin, belli bir anda totaliter modele yakın sayılabilecek olan siyasal sistemlerde, bizim otoriter rejimlerin tanımlanmasında kullandığımız bazı niteliklere rastlanması eğilimini yansıttığı ileri sürülebilir. Bu da, totaliter sistemlerle otoriter rejimler arasındaki sınırın nispeten açık ve belirsiz olduğu yolundaki görüşümüze uygundur.

Ne var ki, totalitarizm-sonrası, otoriter rejimleri, kurucularınca hiçbir zaman totaliter olacağı düşünülmemiş veya kurucularından bazılarının çabalarına rağmen hiçbir zaman "eksik" bir totaliter aşamanın ötesine geçememiş rejimlerle aynı nitelikte saymak da, kanımızca yanıltıcıdır. Totaliter safha, Doğu, Avrupa'nın bazı halk demokrasilerinde olduğu gibi dışarıdan empoze edilmiş bile olsa, başka şekle dönüşmesi mümkün fakat ortadan kalkması muhtemel olmayan birçok yapılar (gerek siyasal, gerek ekonomik ve sosyal) bırakmış, elitlerin bir bölümünün hâlâ bağlılık duydukları ve "pozitif" yönlerini korumak veya gerçekleştirmek isteyebilecekleri bir devlet tipi imajı yaratmıştır. Gene bu safhadan, rejimin özellikle en kötü yönlerine (terör ve temizlikler) ilişkin birtakım anılar da kalmıştır; bunlar, siyasal sürece katılanların tepkilerini belirler ve dolayısıyla bu sistemlerin evrimini etkilerler. İşte bu nedenlerledir ki, totalitarizm-sonrası otoriter rejimleri, elbette büyük millî çeşitlilikler gösteren, ayrı bir tip saymayı gerekli görüyoruz. Bunun alternatifi, ya Stalin'den sonraki değişim süreçlerini, zaten mevcut örüntülerin sadece daha belirgin tezahürlerinden ibaret saymak (bu ise, ya totalitarizmin hiçbir zaman o kadar topyekûn karakterde olmadığı ve totalitarizm kavramının geçirdiği değişime rağmen bugünkü gerçekliğe de uygulanabileceği, yahut da hiçbir zaman için geçerlik taşımamış olduğu demektir) veya her türlü temel değişikliğin varlığını inkâr etmektir. İnsanı rahatsız eden, "Sistemin değişebilmesi için, sistemde ne kadar değişiklik gereklidir?" sorusunu cevaplandırmak, kuşkusuz, ampirik bakımdan güçtür; özellikle geçmişteki bilimsel araştırmaların, ütopyacı totaliter modelden sapmaları göz ardı etmiş olabilecekleri, son yıllardaki araştırmaların ise değişiklik görebilmek ve onun önemini abartmak konusunda fazla istekli olabilecekleri düşünüldüğünde, bu güçlük daha da artmaktadır. Totalitarizmin "olağanlaşması" (veya dönüşümü) diye adlandırabileceğimiz olgunun karşılaştırmalı analizinde, maalesef komünist ülkelerle sınırlıyız; çünkü askerî

yenilgi, faşist totaliter devletlerden hiçbirinin böyle bir süreçten geçmesine imkân bırakmamıştır. Himmler'in idam edildiği, Dönitz'in Reich'a sâdık subaylarla koalisyon hâlinde *Führer* olarak Bormann'ın yerine geçtiği, kamu görevlileriyle sanayicilerin makûl bir *Gauleiter*'i parti başkanı olarak destekledikleri bir Hitler-sonrası Almanya mevcut olmamıştır.

Sovyet totalitarizmini Stalin'in paranoyak kişiliğinin bir yansıması olarak yorumlayanlar için, totaliter safhayı gelip geçici bir sapma saymak kolaydır; sistemin en canavarca birtakım yönleri bakımından bu pek âlâ doğru da olabilir. Stalinciliği tasfiye edenlerin resmî çizgisi de bu olmuştur. Bu yorum, Leninist yönetimin totalitarizm-öncesi karakterini ve Bolşevik devrim ideolojisindeki totaliter amacı zımnen inkâr etmektedir. Böyle bir yaklaşım, sosyal bilimcilere doyuruculuktan yoksun, hiç değilse eksik görünmektedir. Sosyal bilimciler, daha çok, Stalin'in haleflerinin karşılaştığı, dış çevredeki ve sosyo-ekonomik yapıdaki değişimleri vurgulama eğilimindedirler: Daha büyük ölçüde rasyonelliği yerinden yönetimi ve uzmanların özerkliğini gerekli kılan, yönetsel ve teknik karar alma sürecinin karmaşıklığı; ideolojik *apparatchiki*'nin yerini daha iyi eğitim görmüş ve uzmanlaşmış olanların alması; daha ileri bir ekonomik gelişme sonucu, engelleyici faktörlerin azalması, vb. Endüstri-sonrası toplumların birbirine yaklaşmaları olgusunu inceleyenler, elbette bu faktörleri vurgulamakta ve değişim sürecinde ekonomistlerin rolüne ve onların savundukları reformlara ilişkin görüşü desteklemektedirler. Bazı Sovyet yazarları da dâhil olmak üzere, başka birtakım yazarlar ise, kapitalist düşmanların Üçüncü Dünya'da sorunlarla karşılaştığı ve karşılıklı güvenlik menfaatlerinin yumuşamayı zorunlu kıldığı bir dünyada, atomik caydırıcının gerisinde kendini güvenli hisseden ve Doğu Avrupa'da kendi müttefikleriyle çevrili yaşayan bir Sovyetler Birliği'nin farklı nitelikteki milletlerarası çevresini vurgulamaktadırlar. Bu faktörlere, komünizmde yeni ortaya çıkan, alternatif ve yaratıcı çözümler göstermekte olan çokmerkezliliği de ekleyebiliriz; farklı millî, kültürel ve siyasal geleneklere bağlı olan bu çözümler, ilk sosyalist devletin orijinal modelini daha da tartışılabilir hâle getirmektedir. (Blackmer, 1968). Sovyetler Birliği'nde ve onun Doğu Avrupa'daki nüfuz alanında meydana gelen değişimlere karşı, yönetimde olmayan, güçlü komünist partilerin aldıkları tutum da başka bir faktördür. Kuşkusuz, Doğu Avrupa ülkelerinde, millî komünist devletler olarak daha büyük bir bağımsızlığa doğru kayış, Yugoslavya örneğinin gösterdiği gibi, değişimde kesin etkili bir rol oynamıştır. Romanya ise, blok içindeki daha milliyetçi bir politikanın, mutlaka derin iç değişimlerle bağlantılı olmadığını kanıtlamaktadır. (Jowitt, 1971) Komünist ülkelerin totalitarizm-sonrası gelişmelerinde bu faktörlerin hepsinin veya

bir kısmînın büyük önemini inkâr etmemekle beraber, Gordon Skilling'in şu sözlerine katılıyorum:

> "Şüphesiz, SSCB'de menfaat gruplarının faaliyetlerini teşvik eden sosyal ve ekonomik güçler vardır. Ancak, açıkça görülmektedir ki, daha sonraki bu gelişim, bireysel liderlerin ve Sovyet siyasal hayatında rol oynayan diğer kişilerin belli bilinçli kararlarının bir sonucudur; bu kararlar, mutlaka önceden belirlenmiş olmadıkları gibi, gelecekte değiştirilmeleri de mümkündür. Kruşçev zamanında grup faaliyetlerinin artışı, her şeyden önce, yukarıdan gelen bir inisiyatifin sonucu olmuştur; bu Stalin'in halefinin, siyasal sistemin karar alma sürecini daha rasyonel halkın ve özellikle etkili elitlerin gerçek ihtiyaç ve isteklerine karşı daha duyarlı kılma konusundaki çabasının bir ifadesiydi" (Skilling ve Griffiths, 1971, s. 403).

Max Weber'in eserleri, söz konusu sürece dolaylı olarak ve ilginç biçimde ışık tutmaktadır. Weber, karizmatik otoriteye ilişkin analizinde karizmanın içerdiği salt kişisel nitelikte sosyal ilişkilerin, günlük olağan yapılara tamamen yabancı olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:

> "Eğer bu, salt geçici bir olgu olarak kalmayıp, sürekli bir ilişki, bir müritler veya taraftarlar 'topluluğu'veya bir parti örgütü, yahut herhangi bir siyasal ya da hiyerokratik örgüt hâline gelecekse, o taktirde karizmatik otoritenin karakterinin köklü bir değişim geçirmesi zorunludur... Bu otorite, istikrarını sürdüremez; ya gelenekselleşir, veya rasyonelleşir, yahut da bu ikisinin bir karışımı hâline gelir."

Bu dönüşümün temelinde yatan başlıca saikler şunlardır: a) taraftarların, topluluğun devamını ve sürekli biçimde hareketlendirilmesini amaçlayan idealleri ve bundaki maddi menfaatleri; b) yönetici kadro mensuplarının, müritlerin, parti militanlarının veya diğerlerinin, bu ilişkilerin sürdürülmesini amaçlayan daha da güçlü idealleri ve daha da güçlü maddi menfaatleri. Ancak bu süreklilik öyle bir biçimde olmalıdır ki, gerek ideal gerek maddi açıdan, kendi mevkileri istikrarlı bir günlük temele oturtulmuş olsun" (Weber, 1968, Cilt I, s. 246).

Daha sonra Weber, özellikle halefiyet krizini takiben karizmanın olağanlaşması (routinization) üzerindeki tartışmasında, bir gelenekselleşme veya hukuksallaşma sürecinin ortaya çıktığını ve bunun mümkün sonuçlarından birinin de, daha büyük ölçüde bir bürokratlaşma olduğunu belirtmektedir. Weber'e göre, karizmanın olağanlaşması örneklerinin hepsinin temelinde yatan etkin saiklerden biri, doğal olarak, güvenlik arzusu, düzeni ve yönetici kadro örgütünü normal günlük ihtiyaçlara ve yönetimin sürdürülmesi şartlarına uyarlamadaki objektif zorunluluk, ve yönetici kadro örgütünün kendisinin de belli bir düzene sokulması gereğidir.

Hiç kuşkusuz, Stalin'den sonraki yüksek elitçe, yani Stalin'in halefleri-nce hissedilen güvenlik arzusu ve geçirilen temizlikler deneyi, bu yüksek elitin kararlarında kesinlikle etkili olmuştur. Polisin temel bir siyasal faktör olarak zayıflaması, belki onun ordu tarafından nötralize edilmesi, kolektif liderliğin vurgulanışı ve kişilik kültünün reddi, güçlü bir liderin doğuşuna karşı beslenen ve Kruşçev'in düşürülmesine yol açan güvensizlik duygusu, hatta Kruşçev'in kendisinin de liderlik krizini çözmek için parti tüzüğündeki usûllere başvurmak istemiş olması, sosyalist kanunîliğe artan ölçüde önem verilmesi, hep yüksek elitin bu güvenlik arzusunu yansıtmaktadır. Stalin'den önce kurumlaşmış bulunan biçimsel kurallar ve liderlik anlayışı, bu değişikliklerin bir bölümünü kolaylaştırmıştır; bu açıdan, bir Hitler-sonrası *Fuhrerstaat*'ın dönüşümünün bu kadar kolay gerçekleşebilecek olduğu şüphelidir. Ne var ki, güvenlik arzusu, bir yandan da, partinin rolünün yeniden pekiştirilmesini, liderliğin meşruluğunun bir kaynağı olarak partiye yeniden canlılık verilmesini, hatta Stalinciliğin tasfiyesi sürecinin ve bunu yeniden gözden geçirme çabalarının yavaşlatılmasını, ve nihayet Çek reformuna karşı gösterilen kararlı tepkiyi de açıklamaktadır. Totalitarizm-sonrası bir rejim, eğer istikrarını koruyabilmek, sistemin radikal bir değişimine yol açabilecek ve elitin iktidardaki sürekliliğini tehlikeye düşürebilecek devrimci bir patlamadan kaçınmak istiyorsa, totaliter mirası ancak seçmeli ve tedrici olarak reddebilir. Literatürdeki sınırlı ve dolaylı kanıtlar göstermektedir ki, tutucularla reformcular arasındaki bölünmeler, hemen bütün örgütleri, grupları, fikir çevrelerini veya analizde kullanılan diğer birimleri çapraz biçimde kesmekte ve daha çok kuşaksal bir çizgi izlemektedir. Bu durumla, otoriter rejimlerdeki halefiyet veya yaklaşan halefiyet krizleri arasında, anlaşılan şu fark vardır: Otoriter rejimlerde, bu tür çapraz kesişen kuşaksal farklara ek olarak, rejimin daha kurumlaşmış sınırlı plüralizmini meydana getiren unsurlar arasında daha büyük bir gerginlik görürüz, hatta bu unsurlardan bazıları sistemden kopabilir ve onun nihaî krizine ya da devrilmesine etken olabilir (Linz, 1973a). Hiç kimsenin, hiçbir komünist ülkede, komünist olmayan bir rejim kuracak bir askerî müdahale veya darbe beklememesi de anlamlıdır.

Engelleyici şartları kırıp aşan büyük atılım; geleneksel toplumun savaş komünizmi tarafından tahrip edilmesi, Komünist parti yönetiminin diğer solcu partilerle iktidarı paylaşma ihtiyacı olmaksızın sağlam şekilde yerleşmesi, tarımın kolektifleştirilmesi, zora dayanan endüstrileşme ve Batı'nın düşündüğü karantina kuşağının yıkılması suretiyle gerçekleştirildikten; daha ileri bir uzmanlığı ve dolayısıyla bireylerle grupların daha büyük özerkliğini gerektiren daha karmaşık bir toplum

doğduktan sonra, liderlik, şöyle bir varsayımda bulunmakta haklı olabilirdi: Bundan böyle sistem, moral siyasal birliği ileri sürüp durmaksızın, ideolojik ortodoksluğu vurgulamaksızın, "grupçuluk"tan korkmaksızın, partinin iktidarını mütemadiyen ön plana çıkarmaksızın, radikal değişimler için sürekli mobilizasyona başvurmaksızın da, aynı güvenle ve daha da etkin biçimde yönetilebilir. Belki de Stalin'in kişisel mizacı sonucu olarak totaliter atılımın elite karşı bile uygulanan kitlesel terörle birlikte gerçekleşmiş olması, Tucker'ın (1963) "ölü hareket rejimi" diğerlerinin ise "yönetsel totalitarizm" (Kassof, 1969) veya "rasyonelleştirilmiş totalitarizm" (Cocks, 1970) adını verdikleri rejime geçişi, elbette meşrulaştırmıştır. Totalitarizm-sonrası safhaya geçiş, hedef kültürünün daha az vurgulanmasını, sosyal sistemin fonksiyonel gereklerine ise daha çok önem verilmesini içerir. Bu, liberalleşme olarak tanımlanan süreci ortaya çıkarır: Grup menfaatlerinin doğuşu veya hiç değilse bunların bazı ileri gelenlerce ifadelendirilmesi (Skilling, 1971, s. 382); "grupçuluk eğiliminin (*gruppovshina*) reddine rağmen, "fikirlerin serbestçe açıklanması ve çarpışması"na ve hasmane olmayan çelişkiler''e ideolojide yer verilmesi; karar alma sürecinde grup etkilerinin, etkin ve bir ölçüde görülür biçimde ortaya çıkması (Skilling, 1971, s. 401). Sınırlı bir tek-merkezlilik, ideolojiye daha az yer veren bir siyasal süreç ve siyasetten uzaklaşma eğilimine karşı gösterilen daha büyük hoşgörü, otoriter rejim yönünde bir eğilimi yansıtmaktadır. Şunu belirtelim ki, komünist olmayan otoriter yöneticilerin çoğu, siyasal partilerin geri dönüşüne ısrarla karşı çıkarken, Sovyetler Birliği'ndeki yöneticilerin, "grupçuluk" ve hizipçiliğe karşı uyarılarda bulunmaları (böylece, parti içinde eğilimlerin varlığını itiraf etmiş olmaktadırlar) değişimin başlangıç noktaları arasındaki farkı göstermektedir. Bu süreçlere paralel olan bürokratlaşma ve profesyonelleşme eğilimleri, parti aktivistleriyle vatandaşların siyasal katılmasını ve mobilizasyonunu öngören ideolojik geleneğe aykırı düşer; söz konusu gelenek, artan katılma isteklerini meşrulaştırdığı hâlde, yeni doğan sosyal plüralizmi gizli bir şüpheyle karşılar. Dolayısıyla, ilk başlarda totalitarizm-sonrası otoriter rejimin meşruluğunu sorgulayanlar, sadece neo-Stalinistler değildir, Marksist-Leninist gelenekteki daha sosyal eşitlikçi, aktif ve katılmacı bir toplum ümidine dönmek isteyenler de bundan kuşku duyarlar. Stalinciliğin tasfiyesinden sonra izlenen farklı yollar ve bu dönemin gerginlikleri de, bu iki farklı baskıdan doğmuş olabilir. Gerçekte, birçok gözlemcilerin inançlarının aksine, liberalleşme ile "demokratlaşma" (daha çok katılma anlamında) arasında bir gerginlik vardır. Çünkü diğer otoriter rejimlerin de gösterdiği gibi, her iki eğilimin bir arada izlenmesi, eninde sonunda, otoriter olmayan bir rejime yol açar ve mevcut yönetici elitin durumunu

tehlikeye düşürür; üstelik, bu noktada ideolojik mirasta da açıklık yoktur.

Richard Lowenthal, totalitarizm-sonrası otoriter rejimlere yol açan çelişik baskıları, şu sözleriyle çok iyi formülleştirmiştir:

> "Bundan böyle Komünist Parti, sosyal yapıyı kendi ütopyacı amaçlarına göre dönüştürmek için devlet kudretini kullanmakla görevli olduğunu ileri süremez; toplumun baskılarına ve isteklerine cevap vermek zorunda olduğunu o da bilir. Ancak, iktidar tekelini elinden kaçırmak istemediği için de, hükümeti salt toplum ihtiyaçlarının bir temsilcisi olarak görmeyi kabullenemez; çünkü gerçek bir temsili rejim, plüralist bir rejim olmak zorundadır; böyle bir rejim, örgütlü bağımsız grupların kendi fikir ve menfaatleri için mücadele etmelerine, kararlara koalisyonlar ve uzlaşmalar yoluyla ulaşmalarına izin vermelidir. Devrim-sonrası parti rejimi, kendini daha çok, toplumdaki çeşitli menfaatlerin vazgeçilmez ve otoriter bir hakemi gibi görür, gerçi bu menfaatlerin varlığını kabul eder ama, bunların açıklanmalarını düzenler, temsillerini sınırlandırır ve nihaî karar yetkisini kendisinde alıkoyar. Ne topluma karşı devrimci saldırısını sürdürebilen, ne de belli bir andaki sosyal güçler manzumesinin ifadesi olma rolüne indirgenmeyi kabul edebilen böyle bir rejim, totaliter veya demokratik değil, *otoriter* bir rejimdir: Bu rejim, özerk sosyal gelişme güçlerine karşı bir kendini savunma durumu içindedir; bu durum, vesayet altındaki küçük rüştüne eriştikten sonra bile hâlâ rolünden kopamayan bir vasînin durumunu andırmaktadır" (Lowenthal, 1970, s. 114-15).

Schurmann'ın (1968) analizinin de ortaya koyduğu gibi denilebilir ki Çin'deki devrimci rejimin istikrar kazanmasından sonra totalitarizm-sonrası eğilimlerin doğuşu, özellikle partinin bürokratlaşması, v. s. , resmen hâlâ iktidarda olan eski devrimci Mao'yu, Büyük Kültür Devrimi'nin ve Kızıl Muhafızlar'ın mobilize edici tepkisiyle, bu eğilimi tersine çevirmeye sevketmiştir. Unutmayalım ki, Kruşçev de, totaliritarizmden uzaklaşma eğilimini, partiyi yeniden canlandırma ve vatandaşları siyasal katılmaya sokma çabalarıyla bir arada yürütmüştür. Bu katılma, vatandaş mahkemeleri, yöresel gönüllülerin canlandırılması, halk muhafızları *(druzhiny)* ve Konsomol'un Leon Lipson'ca (1967) tasvir edilmiş olan sosyal kontrol fonksiyonları gibi yollardan gerçekleştirilmiştir. Halk kitleleri ve onun aktif kesimleri, bireysellikten uzaklaşmış, kolektivizme yönelmiş bir toplumun birçok değerlerini paylaştıkları ölçüde, ara tabakalarca savunulan özerklik eğilimlerine karşı çıkabilir ve terör yerine oydaşmayla empoze edilen totaliter eğilimleri destekleyebilirler. Bu nokta, Sovyetler Birliği ile Almanya Demokratik Cumhuriyetinin totalitarizm-sonrası karakterinin; totaliter safhanın çok daha kısa sürdüğü, büyük ölçüde dışarıdan empoze

edildiği, iktidar değişiminden önceki toplum ve kültürün plüralist unsurlarının yaşamaya devam ettiği toplumlara oranla, çok farklı oluşunu açıklamaktadır.

Literatürde, yukarıda değindiğimiz bazı ikilemleri yansıtan totalitarizm-sonrası komünist sistemleri kavramlaştırmaya ve tasvir etmeye çalışan çeşitli girişimlere rastlıyoruz.[64] Stalin zamanındaki Sovyetler Birliği birçok bakımlardan bunların en çok totaliter karakter taşıyan olduğundan, otoriter rejim yönünde hangi noktaya kadar gidebileceği henüz belli değildir. Gerçekte, Stalin rejiminin, son safhasında ileri derecede tutuculuk, katılık, atalet ve durgunluk gösteren bir sistem hâline gelmiş olduğu; bunun da, totaliter bir hareket rejiminin mobilize edici yönleriyle çatıştığı söylenebilir. İdeolojik formüllere biçimsel bir bağlılık, ütopyacı beklentilerin sınırlandırılması, aşırı bürokratik katılık, örgütsel yeniliklerin azlığı, partinin devlete ve polise oranla gerek teorik gerek fiilî yönden daha aşağı düzeye indirilmesi, gerçek bir ilgiyi içermeyen biçimselleşmiş bir siyasal katılma gibi nitelikler gösteren bu tür bir "geç totalitarizm", bir "totaliter otoritarizm" olarak da tasavvur edilebilir.

Bu hareket noktasından yola çıkan Stalin-sonrası gelişme, birbirinden oldukça farklı iki eğilim göstermiştir; bunlardan biri, bilim adamlarının ortaya çıkarmış oldukları menfaat ve grup politikasıdır; diğeri, Kruşçev'in, "kamusal katılma" politikasını yaygın biçimde uygulayarak başlattığı ve Azrael'in (1970a) iyi tasvir etmiş olduğu "halkçı, rasyonelleşmiş totalitarizm modeli"dir. Bu cümleden olarak, bölge ve şehir parti komitelerince kurulan sözde yönetim-dışı parti komisyonlarını görüyoruz; bu komisyonlar, parti aygıtının ücretli memuru olmayan parti gönüllülerinden oluşmakta ve üye kabullerinin, disiplin işlerinin ve itirazların gözden geçirilmesi işlerinde yardımcı olmaktadır. Oysa, 1934'ten beri yürürlükte olan sistemde bu gibi işler, parti sekreterlerinin münhasır ayrıcalık alanına giriyordu. Bu eğiticilerin, disiplin cezalarına çarptırılmış parti üyelerini gözetim altında tutmak gibi bir görevleri daha vardı (Cocks, 1970, s. 172); bu da, Sovyetlerdeki anlamında demokratlaşma ve rasyonelleşmenin, niçin liberalleşme ile eşit tutulamayacağını gösteren mükemmel bir örnektir. Başka bir örnek, "Konsomol Işıldak" müfrezelerine verilen kontrol fonksiyonudur; 1964'te bunların içinde, 260. 000 grup ve 500. 000 yardımcılık görevi mevcuttu (Cocks, 1970, s. 172). "Kamu prensipleri" veya *obshchestvennye nachala* adı verilen ve bir boyutu da "ka-

64 Menfaat grubu politikası yaklaşımının, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere Doğu Avrupa komünist sistemlerine uygulanışı vesilesiyle belirtelim ki, Barrington Moore (1954) tarafından daha önceleri ileri sürülmüş olan ve hâlâ çok verimli görünen "teknik-rasyonel gelenekçi ve ideolojik devrimci" gelişme modelleri alternatifleri, maalesef biraz ihmâl edilmiş bulunmaktadır.

musal katılma" olan politikayı uygulamak üzere, Parti Kontrol Komitesi (PSCC) gözetiminde yürütülen bu faaliyetler (Cocks, 1970, s. 165–66), *apparatchiki* ve ekonomik menajerler arasında elbette güvensizlik duyguları uyandırıyordu. Kruşçev'in düşmesinden sonra onun yerine geçenler, bu "komünist yönetim" eğilimini yeniden gözden geçirip sınırlandırdılar; gönüllülük ve halkçılık üzerindeki vurguyu hafifletip, "emeğin bilimsel örgütlendirilişi"ne *(nauchnaia organizatsiia trude)* yöneldiler; böylece, daha bürokratik bir rasyonelleşme formülünü tercih ettiler. Bu politika, Leninist geleneğin başka bir unsuruyla, yani Lenin'in bilimsel yönetim hayranlığıyla, gerçekte de sosyalist ekonominin ihtiyaçlarıyla bağlantılıydı; pratik alanda ise, parti ve hükümet görevlilerinin yeni bir eğitimden geçirilmeleri konusuna ağırlık verilmesini içeriyordu. Yeni ruh, bilgi toplanması ve büroların örgütlendirilmesi konularına daha büyük ilgi gösterilmesinde, uzmanlarca yukarıdan aşağı doğru yapılacak idarî reformlara yönelik teknolojik yardımlarda ifadesini bulmuştur. Sovyet politikalarının analizi konusunda kendisinden yararlandığımız Cocks, şu sonuca varmaktadır: "Demokratik müdahalelere ve kitle baskılarına karşı, ortak menfaatlerini ve kendi kurumsal yapılarını koruma arzusundan doğmuş olan, ekonomik menajerler-parti bürokratları ittifakının uzun ömürlü olacağı konusunda hiçbir garanti yoktur" (Cocks, 1970, s. 185). Zvi Gitelman da, bu gerginliği şu sözleriyle yansıtmaktadır:

Gerçek katılmacı stratejileri tercih eden sistemlerde partinin rolü, kuşkusuz daha Nazik bir sorundur; çünkü millî performans stratejisini seçenler, bir yandan partinin yapısını ve siyasal mevkiini muhafaza ederken, öte yandan onun ideolojisinin içeriğini değiştirebilirler; meselâ onu bir 'uzmanlar' partisi hâline getirebilirler" (Gitelman, 1970, s. 261)

Bu alternatif yol, Allen Kassof'un (1969) "yönetilen toplum, terörsüz totalitarizm" adını verdiği sisteme yönelmektedir. Bunun amacı, 1969 yılında *Partiinaia Zhizn* başyazarlarınca şöyle ifade edilmiştir: "Sistemli ve temelli kontrol, hata ve ihmâlleri önler, insanları sürekli bir yaratıcı gerginlik içinde tutar; durgunluk, uyuşukluk, kibir belirtilerine yer bırakmaz (Cocks, 1970, s. 186–87). Cocks, tartışmakta olduğumuz bu iki ana eğilimi birleştirme, halkçı ve bürokratik rasyonelleşme formülleri arasında bir denge kurma yolundaki bir eğilime de değinmektedir. Bütün bunlar, bizi şu soruya götürür: Stalin'in kişisel mizacını ve terörü kuşkusuz bir yana bırakmak kaydıyla, acaba Sovyet toplumu, ne ölçüde totalitarizm-sonrası bir toplumdur?

Gordon Skilling'in geniş çalışmaları ile politika yapımına ve yerel politikaya ilişkin birçok monografik incelemeler, grup çatışmasının rolünü vurgulamış bulunmaktadır. Tartışma, büyük ölçüde, gruplardan ne kas-

tedildiğine ve Skilling'in değindiği beş tipin ("liderlik grupları veya hizipler, resmî veya bürokratik gruplar, aydın grupları, geniş sosyal gruplar ve kanaat grupları") totalitarizm-öncesi veya istikrarlı otoriter rejimlerde rastladığımız gruplarla ne dereceye kadar kıyaslanabilir nitelikte olduklarına bağlıdır. Skilling'in haklı olarak belirttiği gibi, ilk soru, Marksist-Leninist teoride siyasal grupların meşruluğu veya daha doğrusu bunların meşruluktan yoksun varsayılışları sorusudur. Kuşkusuz, bu grupların *de facto* varlığıyla, saf otoriter rejimlerde bunlara tanınan sınırlı meşruluk arasındaki sınır çizgisi çok incedir. "Hasmane olmayan çelişkiler"den söz edilmesi, şüphesiz, bir yakınlaşmayı mümkün kılmaktadır. Skilling, buna ek olarak, üç belli başlı noktayı saymaktadır: Grubun, kendi menfaatlerini ve fikirlerini savunmadaki özerkliği; siyasal grupların örgütlenme ve kurumlaşma dereceleri; bu grupların amaçlarının ve özgül hedeflerinin kapsamı. Skilling, bu boyutlardan yararlanarak, komünist sistemlerin karşılaştırmalı bir analizi çerçevesinde, komünist devletleri beş tipe ayırmakta ve bunlara kısaca totalitarizm-öncesi (Stalin'den önceki) safhayı da eklemektedir. Bu tipleri nasıl nitelendirdiğini kısaca nakledelim.

> "Totaliter-benzeri devlette siyasal gruplar, teorik açıdan gayrimeşru sayılırlar; uygulamada da bunların bağımsız hareket yetenekleri ciddi şekilde sınırlandırılır. Liderlik, bazı durumlarda bilinçli olarak, siyasal grupları tahribe, diğer durumlarda ise bunlara sızmaya ve güçlerini yok etmeye çalışır. Sendikalar gibi örgütlenmiş gruplar mevcut olsa bile, bunlar liderlikçe yönetilir ve kontrol edilir ve kendi tabanlarının menfaatlerini savunamazlar. Genellikle resmî gruplar ve özellikle parti, gerçek iktidardan tamamen yoksun olan aydınlar karşısında, iktidar ve etki yönünden üstündür. Resmî gruplar bile nispî olarak zayıftırlar ve liderliğin araçları olarak kullanılırlar" (Skilling, 1970, s. 222–23).

Skilling'in belirttiği gibi bu kategori, iktidar tekelini vurgulayan ve terörüaslî bir nitelik sayan tanımlar hariç, totalitarizmle aynı şeydir. 1929'dan 1953'e kadar Sovyetler Birliği, 1947-48'den sonraki Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya ile günümüze değin Arnavutluk, bu kategoride yer alabilir.

İkinci bir tip, Peter Ludz'un (1968) Alman Demokratik Cumhuriyeti hakkındaki deyimiyle "danışmacı otoritarizm" olarak adlandırılabilir. Skilling, bu kategoriye Romanya'yı (Jowitt, 1971), Bulgaristan'ı (Oren, 1973) ve bazı bakımlardan da 1960'lardaki Macaristan'ı, 1968 Martından sonraki Polonya'yı (Wiatr, 1967; Lane ve Kolankiewicz, 1973) ve Kruşçev'den sonraki Sovyetler Birliği'ni dâhil etmektedir. Bu tipte,

"Grup faaliyetleri spontane olarak ortaya çıktığı ve temelde bir muhalefeti ifade ettiği taktirde, sert şekilde bastırılır ve yüksek liderliğin hâkim rolü, olduğu gibi korunur. Polis önemli bir güç olmaya devam etmekle beraber, onun totaliter-benzeri devlette işgal ettiği birinci derecede mevki, burada parti ve devlet yöneticileri gibi bürokratik gruplarca doldurulur. Bu gruplara, uzmanlıkları nedeniyle değer verilir; böylece bunlar, gerek kendi menfaatlerini gerek diğer grupların menfaatlerini savunma imkânı bulurlar. Parti örgütü, gerek teoride gerek pratikte en üstün rol oynamaya devam etmekle birlikte, ekonomistler ve bilim adamları gibi bazı meslek gruplarının karar alma sürecine katılmalarına da gitgide daha fazla rıza gösterilir. Yaratıcı aydınlar... sıkı bir kontrol altında tutulurlar ama zaman zaman bu zincirden kurtulup kendi görüşlerini açıklayabilirler. Daha geniş kapsamlı sosyal grupların ise hâlâ bir gücü yoktur; bunların menfaatleri olsa olsa güçlü resmî gruplar tarafından ifade edilir" (Skilling, 1970, s. 223).

Skilling, bu tipin, belli krizlere ve liderliğin isteklerine göre, nasıl ileri geri oynadığını da belirtmektedir. Anlaşılan, bizim daha soyut düzeydeki genel tipolojimize göre bu tip, bizim tanımladığımız anlamdaki totaliter uca gene de daha yakındır.

Skilling'in üçüncü kategorisi, "plüralist-benzeri otoritarizm"dir; kendisi, bu kategoriye 1953–56 yumuşama dönemi sırasındaki Macaristan ve Polonya'yı, Kruşçev zamanındaki Sovyetler Birliği'ni ve 1960'ların ortalarındaki Çekoslovakya ve Polonya'yı dâhil etmekte ve onu şöyle nitelendirmektedir:

"Bu tip, genellikle grupların kendilerinden gelen inisiyatif sonucu olarak, daha ileri düzeyde bir grup çatışması özelliği gösterir. Parti liderliği, siyasal süreçte hâkim faktör olmaya devam etmekle beraber, liderlerle siyasal gruplar arasında daha büyük bir etkileşim vardır ve bu grupların siyasal süreçte bir miktar etki sahibi olmaları ihtimâli daha kuvvetlidir. Grup çatışmasının yanı sıra, belki de onu teşvik eden bir faktör olarak, liderler arasında keskin hizip çatışmaları ve partinin bütünü içinde ciddi görüş ayrılıkları görülür. Bürokratik gruplar ve özellikle parti, gene de güçlü olmakla birlikte, aydın gruplarını ve genel olarak kanaat gruplarını katılmanın büsbütün dışında bırakamazlar. Her iki tip grup, parti çizgisine karşı olan menfaatleri ve değerleri ifade etmekte daha büyük bir kararlılık gösterir, alternatif politikalar önerir, resmî karar ve eylemleri eleştirirler; bazen de bir dizi resmî politikaya tümden karşı çıkabilirler. İlginçtir ki, sendikalar gibi örgütlü grupların güçsüz oluşlarına karşılık, bu aktif gruplar, çoğunlukla, kurumlaşmamış durumda bulunurlar" (Skilling,

1970, s. 224).

İlk defa bu çerçeve içinde, rejimden önce mevcut olan bir kuruma, yani Polonya Katolik Kilisesi'ne, önemli bir grup olarak değinildiğini görüyoruz. Skilling'in birçok komünist ülkeleri bu tipe yerleştirme çabası, bu tipin hem istikrarsızlığını, hem de sık rastlanırlığını göstermektedir. Totalitarizm-sonrası komünist rejimin en hâkim tipi, belki de budur.

"Demokratlaşan ve plüralist otoritarizm" olarak nitelendirilen dördüncü bir tip, 1968 Ocağıyla Ağustosu arasındaki Çekoslovakya'yı ve Sovyetler Birliği'yle bozuşmasından, özellikle 1966'dan sonraki Yugoslavya'yı içine almaktadır. Bunlar, "liderliğin onayıyla siyasal grupların büyük ölçüde kurumlaşmış oldukları ve politika yapımında önemli bir rol oynadıkları" sistemlerdir (Skilling, 1970, s. 225). Dubcek yönetimindeki Çekoslovakya, "gerek parti liderliğinin tasarladığı ve geliştirdiği merkezden yönetilen değişimin, gerek alttan hayli geniş bir fikir hürriyetiyle birlikte (burada söz konusu olan, özellikle, çok çeşitli grupların menfaatlerini savunan, değişime yönelik aydın gruplarının hürriyetidir) gelen güçlü spontane baskıların" liderliği yeni politikalara, hatta kurumsal değişikliklere ittiği ilginç bir örnektir; işçi sendikaları gibi kış uykusundaki kuruluşların, hatta "partisiz komite kulübü" gibi kanat gruplarının canlanmalarının da bunda rolü olmuştur (Skilling, 1973a). Ne var ki, Sovyet istilâsı, bu gelişimi yarıda kesmiştir. Yugoslavya ise, 1950'lerde ve 1960'larda daha tedrici bir yoldan, kamu yönetiminde yerinden yönetime yer vermek, işçi konseyleri kurmak, yöresel ve bölgesel menfaatlerin ifadesini kurumlaştırmak ve bir çeşit korporatizm temeline dayanarak ekonomik menfaatlere seçimli meclislerde temsil hakkı vermek suretiyle, bu tipe yönelmiştir. Skilling, bu plüralist gelişmenin, Yugoslavya'da kültürel ve entelektüel alanı, Çekoslovakya'da hatta kısa bir süre için Macaristan ve Polonya'da olduğundan daha az etkilemiş bulunduğu görüşündedir.

Bu çerçeve içinde daha geniş tartışılması gereken Yugoslavya'nın, bizim temel tipolojimize göre bir otoriter rejim olması gerekir; çeşitli gruplara değişik ölçülerde tanınan özerklik ve bunların kurumlaşmaları, bizim sınırlı plüralizm kavramımıza uygun düşmektedir (Neal, 1957; Hoffman ve Neal, 1962; Zaninovich, 1968; Horvat, 1969, Barton; Denitch ve Kadushin, 1973). Ne var ki, öz yönetimin ve işçi denetiminin (Roggemann, 1970, Pusic, 1973; Supek, 1973) sağladığı katılma fırsatlarıyla, Komünistler Liginin gösterdiği mobilizasyon potansiyelini de göz ardı etmemek gerekir. Bu katılmacı eğilim, bürokratik ve teknokratik eğilimlerle çatışma hâlindedir. (Milenkovitch, 1971) ve ilke olarak, milliyetçi baskılara da bir set çekmesi gerekir. Yeni kurumların kazandığı meşruluğun bir belirtisi

şudur ki, eleştiriler, çoğu zaman özyönetimin ideali ile gerçekliği arasındaki uyumsuzluklara yöneltilmektedir. Yugoslavya, otoriter rejimlerin dinamiğinde iki alternatif yol olabileceğini gösteren bir örnektir: Bunlardan biri, özellikle entelektüel ve kültürel grupları, kanaat gruplarını yararlandırabilecek olan ve profesyonel politikacıların devşirildiği alanı daha az türdeş hâle getiren liberalleşmedir; öteki yol, ideolojiyi daha fazla vurgulayan, partinin önemli fonksiyonunu devam ettiren, fakat yöresel düzeyde ve fabrika düzeyinde daha çok demokratlaşmaya izin veren yoldur. Bu açıdan, Yugoslavya ile Meksika'daki Partido Revolucionario Institucional (PRT) rejiminin, hatta Franco İspanyası'nın karşılaştırılması verimli olabilir. Bizim varsayımımız şudur ki, SSCB'den tamamen bağımsız bir millî devrimle kurulmuş olan istikrarlı komünist rejimlerin, liberalleşmeden çok, kısmî bir demokratlaşma yönünde ilerlemeleri ihtimâli daha fazladır. Totalitarizm-sonrası (Yugoslavya örneğinde ise, yönetsel safhadan sonraki) bağımsız komünist rejimler, bu biçimi alabilirler. Veya belki de, engelleyici şartların yıkılması aşaması henüz gerçekleşmemişse ve ilk ideolojik elit hâlâ iktidardaysa, Kültür Devrimi'nin anti-bürokratik ve mobilize edici özelliklerini taşıyan Çin modeline uygun bir biçim ortaya çıkabilir.

Skillig'in "anarşik otoritarizm" olarak tanımladığı model, bu sonuncusudur; Kültür Devrimi'nde birbiriyle çatışan grupların pek azı, kurumlaşmış veya "meşru" gruplardı. Üstelik bunlar, Mao'dan müsamaha hatta teşvik görmüşlerdi; Çekoslovakya veya Yugoslavya'daki örgütlü grup eylemi süreçlerine hiç benzemeyen spontane ve zorbaca yöntemler kullanıyorlardı. Skilling'in tasnifinde en az yararlı görünen tip, bu sonuncusudur. Bu tipoloji, cevaplandırılması kolay olmayan şu temel soruyu ortaya atmaktadır: "Plüralist-benzeri otoritarizm" hangi şartlar altında "demokratlaşan ve plüralist otoritarizm"e dönüşür?

John Michael Montias'ın (1970) "Ekonomik Sistemlerin Tipleri" adlî eseri, üç eksene dayanmaktadır: Rejim hedeflerini gerçekleştirebilmek için, sisteme katılan unsurların, özellikle köylülerin, işçilerin ve memurların, alt-kademe parti kadroları tarafından ne ölçüde mobilize edildikleri; rejim hedeflerini gerçekleştirebilmek için, merkezî otoritelerin hiyerarşik biçimde iletilen emirlere ne ölçüde dayandıkları; üretilen mallar açısından pazarın taşıdığı nispî önem. Bu kitap, komünist sistemlerdeki diğer siyasal ve kültürel değişimlere pek değinmemektedir. Ancak, komünist siyasal sistemin gelişiminde ekonominin örgütlendiriliş tarzının taşıdığı temel önem, partinin ekonomide oynadığı değişen rol, vatandaşı etkileyen özendiricilerin mahiyeti, hoşnutsuzluğun kaynakları, vb. göz önüne alındığı taktirde, onun bu tipleriyle diğer siyasal değişimler arasında ilişki

kurmak çok ilginç olacaktır. Montias, değindiğimiz üç eksene dayanarak, sosyalist ekonomik sistemlerin başlıca dört tipini ayırdetmektedir: (1) mobilizasyoncu; (2) merkezden yönetilen, (3) yerinden yönetilen (bunların her ikisi de, partinin ekonomik politikalarını yürütecek hiyerarşik yapılı bürokrasilere sahiptirler); (4) pazar sosyalizmi. Mobilizasyon ve emir eksenleri üzerinde yüksek noktaları işgal eden mobilizasyon sistemi, kuşkusuz, ekonomik alanda totalitarizme en uygun olanıdır. Bu sistem, belki Çin'de Büyük İleri Atılım kampanyası sırasında olduğu gibi, hiyerarşik biçimde iletilen emirlere çok fazla yer vermeyen bir mobilizasyon sistemi bakımından da geçerli olabilir. Totalitarizm-sonrası otoriter sistemlerin, ekonomiyi, ya yerinden yönetim sistemiyle veya Pazar sosyalizmi yoluyla yönetmeleri akla yakın görünmektedir.

Montias'ın ileri sürdüğü tipolojiyle ilgili olarak şu soru ortaya atılabilir: Acaba, ekonomiyle ve sosyal yapıyla değil, kültürel ve dinsel değerlerle ilgili alanlarda ütopyacı bir toplumsal dönüşümü; emperyalist bir politikaya yönelik bir mobilizasyonu; ve sınıf yapısından çok statü yapısını değiştirmeyi (Nazi örneğinde olduğu gibi) amaçlayan bir totalitarizm, mobilizasyoncu veya merkezden yönetilen sistem tiplerine girmeyen ekonomik politikasıyla, totaliter sayılabilir mi? Belki, o zamanlar Alman ekonomisi çok daha ileri olduğundan, Naziler açısından durum böyleydi. Oysa komünist toplumlarda siyasal ve ekonomik sistemler arasındaki yakın karşılıklı ilişki göz önünde tutulduğunda, ekonomik sistemde çeşitli birimlerin daha fazla özerkliği yönündeki değişimlerin, siyasal sonuçlar da doğurabilmesi gerekir. Montias, analizinde, bir ekonomik sistemden ötekine geçişlerin geri çevrilebilir nitelikte olduğunu ve yeniden-mobilizasyonun da bazı örnekleri bulunduğunu vurgulamaktadır. Anlaşılan, yazara göre, mekezîleşmiş sistemlerin yıkılması ve özellikle pazar sosyalizmine yöneliş, ideolojideki paralel değişimlerin güçlendirdiği bir "tepeden inme devrim" olmadıkça, kolay kolay gerçekleştirilemez. Bu vesileyle Montias, Yugoslavya'da ekonomik reform için ideolojik desteğin, Sovyet "yozlaşması"nın sembolü gibi gösterilen tekelci devlet kapitalizmine ve bürokratlaşmaya karşı girişilen saldırılardan doğmuş olduğunu; oysa bu sürecin Çekoslovakya ve Macaristan'da işlemediğini, oralarda reformların eski sisteme aşılandığını belirtmektedir. Anlaşılan, siyasal liderlikte bir değişim olmadıkça, pazar sosyalizmi yönünde bir dönüşüm gerçekleşemez. Şüphesiz, totalitarizmden, çeşitli totalitarizm-sonrası sistemlere geçiş sürecinde, ekonomik gelişmelerin, sosyal değişimlerin ve dar anlamda siyasal faktörlerin nispî ağırlıklarının ne olduğu sorusu, daha yakından incelenmeye değer.

Kuşkusuz, totalitarizm-sonrası komünist devletlerdeki bu farklı gelişimleri açıklayan birçok sosyal, ekonomik, siyasal ve tarihsel değişkenler mevcut olmakla beraber, Çekoslovakya örneğinin gösterdiği gibi, Sovyetler Birliği'yle olan milletlerarası ilişki de, hiç ihmâl edilemeyecek bir değişkendir. Öte yandan karşılaştırmalı bir analizde, komünistlerin farklı ülkelerde iktidara farklı yollardan gelmiş olduğunu da unutmamak gerekir: Çin, Yugoslavya Kuzey Vietnam, Küba ve Arnavutluk'ta millî devrimle sosyal devrimin birleşmesi; Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Doğu Almanya'da ise, büyük ölçüde dışarıdan empoze edilmiş bir rejim. Komünist partinin iktidarı ele geçirmeden önceki niteliklerini de ihmâl etmemeliyiz: Partinin büyüklüğü, Çekoslovakya'da serbest seçimlerde elde etmiş olduğu hatırı sayılır başarı, Güney Balkan ülkeleri gibi diğer ülkelerde ise sürgün, yasadışılık ve direnme dönemlerindeki gelişme tarzı. Doğu Almanya örneğinde, rejimden hoşnutsuzluğa ve Berlin duvarından önce Federal Cumhuriyetin gelişimi engellemekte olan rekabetine rağmen, toplumun bir totaliter sistemden bir diğerine geçmiş olması, şüphesiz ki, rejimin istikrarına katkıda bulunmuştur. Bir komünist ülkedeki değişimlerin diğerleri üzerindeki örnek olma etkisini, özellikle Yugoslavya örneğinin ve ondan çok farklı yöndeki Çin örneğinin etkilerini de görmezlikten gelemeyiz.

Bizce, Sovyet nüfuz alanının istikrar kazanması, Macaristan ve Çekoslovakya'daki Sovyet müdahaleleri ve Amerika Birleşik Devletleri'yle yürütülen yumuşama politikası, kısa vadede, siyasal kurumsal alternatiflerin daha açıkça tartışılmasını isteyen ve partinin hâkim rolünü sorgulayan kişilerin cesaretini herhâlde kıracaktır. Öte yandan, siyasal sistemin ve partinin üstlendiği görevlerin karmaşıklığı, daha büyük ekonomik kaynaklarla ve daha az gergin bir atmosfer içinde, daha katılmacı bir otoriter rejimi teşvik edecektir; böyle bir sistem, yöresel düzeyde ve belki fabrika düzeyinde bir yerinden yönetimi, sisteme bağlı olanların daha hür biçimde katılmalarıyla birleştirecektir. Bu ise, "plüralist benzeri otoritarizm"in daha fazla kurumlaşmasından çok, alt düzeylerde bir "demokratlaşan otoritarizm"i, üst düzeylerde de Peter Ludz'un "danışmacı otoritarizm"ini teşvik edecektir. Komünist devletlerde ekonomik reformla siyasal reformu ayırdetmek oldukça güç olmakla beraber, bu gelişmeler, siyasal reformdan çok, ekonomik reformu özendirecektir. Birçok bakımlardan diğer otoriter rejim tipleriyle özellikle Üçüncü Dünya'daki "mobilize edici tek-parti devletleri" ve Batı'nın nüfuz alanı içindeki bazı "organik devletçi otoriter rejimler"le yakınlaşmaya rağmen, bu rejimlerin aynı yönde bir evrim göstermelerini bekleyemeyiz. Batı'da, liberalleşme baskılarının katılma baskılarından daha güçlü olmasına karşılık; Doğuda

liberalleşme baskılarının kısıtlanması, katılma baskılarının ise, hiç değilse kontrol altında tutulabilecekleri yöresel düzeyde güçlendirilmesi muhtemeldir. Bu iki çeşit gelişmeden hangisinin yarışmacı demokrasi modeline daha yakın sayılacağı, pek büyük ölçüde, gözlemcinin kendi değer yargılarına bağlıdır. Ancak bunlardan hiçbirinin, neticede yarışmacı demokrasiye yol açması beklenemez. Komünist dünyadaki totalitarizm-sonrası otoriter rejimlerin, "halkçı" veya "bürokratik" totaliter eğilime geri dönmeleri ihtimâli de büsbütün bir yana bırakılamaz ama şimdilik böyle bir şey muhtemel görünmemektedir.

Özellikle Sovyetler Birliği'ndeki totalitarizm-sonrası rejim sorunu, endüstri toplumlarının veya endüstri-sonrası toplumların (yakınlaşmalarına ilişkin teoriler)e yakından bağlantılıdır.[6565] Alfred G. Meyer, bu teorilerin ortaya atıldığı entelektüel ve ideolojik ortamı çok iyi özetlemiştir:

> "Eğer Waclaw Machajski'nin çarpıtılmış Saint-Simoncu tahminini düşünecek olursak, yakınlaşma teorileri, Rus Devrimi'nin kendisi kadar eskidir; bu tahmine göre, tabakalaşmış bir endüstri toplumunun gelişmesi sonucunda, eğitime ve beceriye sahip olanlar, yeni bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkacaklardır. Machajski, hayal kırıklığına uğramış bir Marksistti; yakınlaşma teorileri de, hayal kırıklığına uğramış Marksistlere veya hiç değilse Sovyetler Birliği hakkında hayal kırıklığına uğramış Marksistlere kolayca hitap etmektedir. Troçki'nin, Achminov'un, Djilas'ın, Mao'nun, Avrupa ve Amerikan Yeni Solunun teorilerini düşünün. Bunların hepsi şu veya bu biçimde, Sovyet sistemini, bir proleter devriminin yanlış yola saptığı ve bunun sonucunda toplumun bir çeşit kapitalizme yeniden döndüğü bir sistem olarak tasvir etmektedirler. Hayalleri kırılmış bir başka Marksist olan James Burnham ise, tersine, ihanete uğramış devrim teorileri yerine, Batı'da kapitalizmin ve demokrasinin sonuna ilişkin varsayımlar vurgulamaktadır; bunlar, Saint-Simon'un, Machajski'nin ve diğerlerinin tahminlerine pek benzer biçimde, bir 'menajerler' toplumunun doğuşunu önceden haber vermektedir" (Meyer, 1970, s. 319).

Hayal kırıklığına uğramış Marksistlerden başka, demokrasiden beklediklerini bulamayan veya onun hakkında şüpheleri olan yazarlar da

---

65 Yaklaşma üzerinde bir literatür incelemesi için, bk. Meyer (1970) ve Weinberg (1969). Keza bk. Halm (1969), Linnemann, Pronk ve Tinbergen (1965), Tinbergen (1961), Mills (1958), Sorokin (1964), Wolfe (1968), Black (1970), Aron (1967) ve yaklaşmanın eleştirici bir tartışması için Brzezinski ve Huntington (1964, s. 9-14, 419-36). Bu iki yazar, yaklaşma teorisini kabul etmekten uzak olmakla birlikte, ilginç bir karşılaştırmalı incelemede, ABD ile SSCB'nin benzerliklerine, farklarına ve fonksiyonel bakımdan eşdeğerli yönlerine işaret etmektedirler.

(özellikle Tocqueville'den bu yana, sosyologlar) demokrasideki totaliter eğilimleri belirtmişlerdir. Başka bir grup, emir ekonomisinin fonksiyonelliğini yitirdiğini, bunun yerini yeni ve daha rasyonel planlama yöntemlerinin alması gerektiğini ileri süren bazı ekonomistlerdir. İsaac Deutscher'in eserinde olduğu gibi, bunların eserlerinde de güçlü bir teknolojik ekonomik determinizm unsuru vardır; bu, belli bir teknolojinin, fonksiyonel bakımdan kendisine uygun bir sosyal yapıya veya bir sosyal ilişkiler sistemine vücut verdiğini, benzer sosyal ilişkiler sistemlerinin de benzeri siyasal sistemler yarattığını varsaymaktadır. Sosyolojinin kurucu babalarından bu yana, siyasete sosyo-ekonomik sistem karşısında ancak sınırlı bir özerklik tanıma eğilimi ve söz konusu yazarların kendi ilgi alanları, bu perspektifin aralarında taraftar bulmasını açıklamaktadır. Paul Hollander'in (1969) derlediği *American and Soviet Society* adlî okuma parçaları kitabı, bu perspektifin hem verimliliğini, hem sınırlılığını göstermektedir. Diğer bir kaynak, pasifist ahlâkçılık, gerçek-dışı temenniler ve soğuk savaşın doğurduğu düpedüz sabırsızlıktır; bu, birbirine benzer sistemlerin, benzemeyenlere oranla, daha iyi uyuşabilecekleri gibi şüpheli bir varsayıma dayanmaktadır. Daha yeni bir yakınlaşma teorisi, endüstri toplumlarının, Batı toplumlarının gelişiminde gelip geçici bir aşama olan liberalleşme ve demokratlaşma biçiminde değil, bürokratlaşma biçiminde yakınlaşacakları varsayımından hareket etmektedir. Alfred G. Meyer (1970), yakınlaşma terimini kullanmamakla beraber, Sovyetler Birliği'nin en iyi şekilde, bir dev bürokrasi, bütün toplumu kapsayan bir çeşit modern anonim şirket "genel kapsamlı bir General Motors" olarak anlaşılabileceğini söylemek suretiyle, bu perspektife katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte yazar, gerçek hayatta General Motors'un ne de olsa daha kapsayıcı bir toplum, kültür ve siyasal sistem içinde var olduğunu göz önünde tutarak, bu benzetmenin fazla ileri götürülmemesi uyarısında bulunmuştur.

İster iyimser ister apokaliptik nitelikte olsun, çoğu zaman ideolojik önermelerin karşıtlarına dayanmakta olan yakınlaşma teorilerinin yararı şudur; Bunlar, toplum ve siyasal sistem incelemelerinin, bizimkine benzer bir analizde ihmâl edilebilen, fakat büsbütün bir kenara atılması mümkün olmayan birtakım yönlerini aydınlatmaktadır.

Bölüm 5

Dünya Devletlerinin Tipolijideki Yeri: Bir Girişim ve Güçlükleri

Üç temel boyutumuzu (sınırlı plüralizme karşılık, monizm derecesi; halkın siyasetten uzaklaşmasına karşılık, mobilizasyon derecesi ve zihniyetlerin egemenliğine karşılık, ideolojilerin temel önemi) daha da kullanılabilirleştirmek, elbette çok istenecek bir şey olurdu. Bu taktirde ikinci adım, bu üç boyutla ilgili sistematik, doğru ve güvenilir göstergeler bulmak ve dünya ülkelerini, bunun sonucunda ortaya çıkacak olan nitelikler alanı içinde yerlerine yerleştirmek olacaktı. Nihayet, anlamlı kesişme noktaları saptamak suretiyle, demokratik-olmayan devletlerin tiplerini ve alt-tiplerini pratikte kullanılabilir biçimde tanımlamak imkânını da bulacaktık. Bu çabaların son ürünü ise, herhangi bir anda tiplerden her birine yerleştirilebilecek ülkelerin bir listesi olacaktı.

Demokrasinin şartları ve ölçüleri konusunda, John D. May'in (1973) güzel özetlediği yaygın literatürü okumuş olan herkes, böyle bir işlemi, genellikle demokratik olarak veya sınır bölgesinde kabul edilen az sayı-

da ülke bakımından bile gerçekleştirmenin zorluklarını pek iyi bilir. Oy hakkına sahip halkın yüzdesi, oy verenlerin yüzdesi, çoğunluk ve azınlık partilerinin seçimsel desteği, bu partilerin sandalye oranları, yürütme organının meşru anayasal yollardan değiştirilmesi gibi kolayca ölçülebilecek göstergelerin; ayrıca çok daha zengin bilgilerin; kitle haberleşme araçlarının kontrolü ve ekonomik gelişmenin alışılmış göstergeleri gibi diğer göstergelerin varlığına rağmen, demokrasi derecesinin herkesçe kabul edilmiş bir sınıflamasına veya ölçüsüne ulaşılamamıştır. Bizim tipolojimizin boyutlarını kullanılabilirleştirmek için gerekli olan veriler ise çok daha kaypak oldukları gibi, kimse de henüz bunları sistematik biçimde toplamak üzere bilinçli bir çaba göstermiş değildir. Tek ve apaçık bir ekseni, siyasetten uzaklaşmaya karşı vatandaşların siyasal mobilizasyonu eksenini ele alacak olursak, burada yarışmacı demokrasilerde oy kullanan vatandaşların yüzdesiyle kıyaslanabilecek, kolay sağlanabilir bir ölçü yoktur.[66] Alternatif kanaatleri savunma ve örgütlendirme hürriyetinin bulunmadığı durumlarda oyun anlamının farklı oluşunu bir yana bırakırsak bile, Fildişi Sahilinde, Gine'de, Gabon'da, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde ve Nijer'de, resmî raporlara göre (yedi komünist ülke hakkında da benzer bir rapor hazırlanmıştır) seçmenlerin yüzde 98'den çoğunun fiilen oy kullandığını, poliarşiler arasında ise sadece Hollanda'nın bu derece yüksek bir katılma düzeyine eriştiğini öğrenmek, hayli şaşırtıcı olmaktadır. Ancak şu da kayda değer ki, tanımımıza göre demokrasi saymadığımız bütün ülkeler arasında yüzde 90'dan yüksek bir katılma oranı iddia edenlerin hepsi, totaliter, totalitarizm sonrası veya bağımsızlık-sonrası mobilize edici rejimler olarak sınıflandırdığımız ve genellikle resmen kurulmuş bir tek-partinin mevcut olduğu rejimlerdir.[67] Ne var ki, böyle bir gösterge, millî seçimlerin yapılmadığı, Küba ve Çin gibi kuşkusuz yüksek düzey-

66 Otoriter rejimlerdeki yarışmasız, veya yarı yahut sözde-yarışmacı seçimlerin karşılaştırmalı incelemesi için temel bir kaynak, **Institute for the Comparative Study of Political Systems**'in Latin Amerika ülkeleri için yayınlandığı **Election Factbooks** ile Sternberger ve Vogel (1969-)tarafından derlenen ciltlerdir.

67 Siyasal partilerin örgütlerinin, fonksiyonlarının ve bileşimlerinin ampirik ve sistematik incelemesinde, daha çok, demokratik yarışmacı ortamdaki partiler (sisteme karşı olan partiler de dâhil) ile yarışmacı olmayan komünist rejimlerdeki ve Nazi Almanyası'ndaki iktidar partileri üzerinde durulmakta; sözde çok-partili, resmen tek-partili, çoğu zaman da fiilen partisiz otoriter rejimlerdeki partiler nispeten ihmâl edilmektedir. Northwestern Üniversitesinde Kenneth Janda'nın yönetimindeki 50 ülkeyi kapsayan "Milletlerarası Karşılaştırmalı Siyasal Partiler Projesi" (**International Comparative Political Parties Project**) verileri dikkatle kodlayışı ve kapsayıcı bibliyografik tanıtmalarıyla, bu boşluğu doldurmaktadır. (Proje, bizim ilgi alanımıza giren ülkeler arasında, Gine, Ekvator, Dominik Cumhuriyeti, Kongo-Brazzaville, Yunanistan, İran ve komünist ülkelerden de Bulgaristan, Macaristan ve Kuzey Kore gibi ülkeleri içine almaktadır).

de bir mobilizasyona dayanan ülkelerle, geleneksel Arap şeyhlikleri gibi diğer ülkeler bakımından bir işe yaramaz; gene, gerçeği büyük ölçüde saptıran ve yanıltan böyle bir gösterge, bu uçların arasında yer alan ülkeleri sınıflandırma açısından da fazla değer taşımaz. Tartışmamız sırasında önerdiğimiz başka bir mobilizasyon göstergesi resmî tek-partinin ve onun gençlik, kadın, vd. kitle örgütlerinin fiilî üye sayısı ve bu örgütlerin faaliyetlerine katılmadır. Ancak hiç kimse, sistematik biçimde bu tür veriler toplamış olmadığı gibi, birçok durumlarda da verilen rakamların gerçekleri isteklere uygun biçimde saptırmış olması muhtemeldir. Partiye katılmanın asgarî göstergelerini bile ele alsak, İspanya'da 1960'ların ilk yıllarında Movimiento Falange'ın sahip olduğunu iddia ettiği 1. 1. milyon üye ile NSDAP'nin 1935'teki 2. 5 milyon üyesi arasında hiçbir anlamlı karşılaştırma yapılamayacağında kuşku yoktur. Aslında her iki ülkenin nüfuslarına oranları bakımından, bu iki rakam arasında büyük bir fark yoktur. En kolay nicelleştirilebilecek bir gösterge bakımından bile durum böyleyse, sınırlı plüralizmin veya siyasal iktidar tekelinin derecesi gibi göstergeleri ele aldığımızda, durum daha kötü olacaktır. Bu tür sistemleri yakından tanımayan bilim adamları, hükümet üyeleri veya yüksek kamu görevlileri arasında parti üyesi olanların oranını bir gösterge olarak kabul etme hatasına düşmüşlerdir; bu bilim adamları, söz konusu yöneticilerin, bu makamları işgal etmekte oluşları dolayısıyla hukuken parti üyesi saydıklarını, yoksa onların bu makamlara gelişinin daha önceki parti faaliyetleriyle hiçbir ilgisi olmayıp, ordu ve bürokratik kariyerler, teknik uzmanlık, nüfuzlu dinsel derneklerde üyelik vb. tamamen farklı kriterlere dayandığını unutmaktadırlar. Ancak kanıtların olay olay ayıklanması, bu işlemsel kriterlerin akıllıca kullanılmasını mümkün kılabilir ki, çoğu zaman da bunun için gerekli monografik araştırmalar mevcut değildir. Totaliter ve otoriter rejimlerin siyasal süreçlerinde resmî tek-partinin taşıdığı önemin nicel göstergelerine sahip olabilmeyi elbette isteriz ve bu tür göstergelerin bulunabileceğini de inkâr etmiyoruz. Meselâ hükümette parti üyesi olmayan görevlilerle partinin ücretli memurlarının oranı; siyasal sistemin, hükümet, bürokrasi, ordu, üniversiteler vb. diğer sektörlerinde, kariyerlerini partide yapmış kişilerin varlığı; kitle haberleşme araçlarının kontrolünde partinin payı gibi. Plüralizm derecesini ölçmekte de, Gabriel Almond'un tanımladığı özerklik, gelişme, menfaatlerin açıklanması ve birleştirilmesi unsurlarından yararlanılabileceği akla gelebilir. Ancak Banks ve Textor'un (1963; Banks ve Gregg, 1965) bu kavramları kullanılabilirleştirme çabaları, bunları demokrasilerin ve iyi bilinen birkaç başka ülkenin dışında kullanmanın güçlüğünü kanıtlamaktadır. Gerçekte, onların bu boyutlara ilişkin kodlamaları, sağlam göstergelere değil,

en iyi bildikleri ülkeleri sınıflandırırken muhtemelen birbirlerinden çok farklı başvuru çerçeveleri kullanmış olan uzmanların yargılarına dayanmaktadır.

Bütün bu problemler göz önüne alındığında, dünyanın bütün ülkelerini burada geliştirdiğimiz tiplerin ve alt-tiplerin içine yerleştirmek, yersiz gibi görünmektedir. Ancak, takdirimizi en iyi şekilde kullanarak, bazı siyasal sistemleri, teorik olarak ve tümevarım yoluyla geliştirdiğimiz tiplere sokmak uygun olabilir. Şüphesiz bilim adamları, tipolojimizi, literatürde demokrasinin ölçümü üzerinde görülen anlaşmazlıklardan daha da fazla eleştireceklerdir; bunun yararlılığını kabul etseler bile, mevcut kanıtları farklı yorumlamaları veya bizim zımnen kullandığımız göstergelerden farklı göstergeler kullanmaları nedeniyle, belli ülkelerin belli bir anda tipolojide yerleştirildiği yere itiraz edeceklerdir. Dolayısıyla, bizim tasnifimiz, yol gösterici ve açıklayıcı olarak kabul edilmeli ve siyasal olmayan diğer değişkenlerle korelasyonlarının araştırılacağı ileri bilgisayar analizlerinde kullanılmadan önce, başka bilim adamları tarafından mükemmelleştirilmelidir. Bizim yaptığımız ayırımlar, nicel olmaktan çok, nitel mahiyettedir; bunlar, çoğu zaman, Dahl ve çalışma arkadaşlarının, millî seçimlere katılma ve hükümete muhalefet edebilme imkânlarına göre 114 ülkeyi 31 tip hâlinde basamaklandırmaları gibi, bazı önemli boyutların belki zamansız nicelleştirilmesi sonucu elde edilen ayrımlardan çok farklıdır. Bu demek değildir ki, sözü geçen araştırıcıların, Banks ve Textor'un tartışılabilir kodlamalarına dayanarak elde ettikleri ülke kümeleriyle bizim vardığımız gruplandırmalar arasında anlamlı paralellikler yoktur. Banks ve Textor'la Dahl arasında, Fransa gibi iyi bilinen bir ülkenin tasnifi konusunda bile derin bir görüş ayrılığı olabiliyorsa, bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş, istikrarsız hükümetlere sahip ve henüz karşılaştırmalı açıdan monografik araştırmalara konu olmamış ülkelerin pek çoğunda, böyle ince tasnifler için gerekli veri temelinin ne kadar sallantılı olduğunu tasavvur edebiliriz. Bütün bunlar, bizim tipolojimizdeki sınıflandırmalarla, aynı ülkelerin Dahl, Norling ve Williams (Dahl, 1971, Ek A, s. 231–45) tarafından yapılan basamaklandırılışı arasındaki nispeten zayıf paralelliği, siyasal rejimlerin mahiyetinde kısa süreler içinde bile meydana gelen değişimler de bir yana bırakılmak üzere, açıklanmaktadır. John D. May'in (1973) belirttiği gibi, Marvin E. Olsen, Dick Simpson ve Arthur K. Smith'in demokratik performansı ölçmekte karşılaştıkları güçlükler, bizimki gibi tipolojik bir çabanın, zamansız ve yüzeysel nicelleştirilmesine karşı bir uyarı ödevi görmelidir. Bize göre, zayıf temellere dayanan şık istatistiksel işlemler, birçok bilgilerin zihni ve (umarız ki) makul bir muhassalasına dayanan ve niteliksel karakterini inkâr etmeyen bir yargıdan daha yanıltıcı mahiyettedir.

Bölüm 6

Son Gözlemler

Toplum içinden az çok spontane biçimde doğan örgütlenmiş gruplar arasında düzenli ve serbest bir iktidar yarışmasına dayanmayan çeşitli siyasal sistemlere, yani yarışmacı demokrasiler olarak adlandırılamayacak bütün rejimlere panaromik bir genel bakıştan sonra, farklı hükümet şekillerinin geleceği hakkında birtakım genel eğilimler fark edebilmek güçtür.[68] Bir yanda başarılı istikrarlı demokrasiler, siyasal hürriyetleriy-

68 Bizim analizimize karşı ileri sürülebilecek meşru bir itiraz, egemen devletler üzerinde yoğunlaşarak, açık ve pek açık olmayan yabancı bağımlılık durumlarını ihmâl etmiş olmamız olabilir. Gerçekten incelememize, sömürge yönetiminin çeşitli şekillerini, devletin malî işlerine müdahaleden, geleneksel yöneticiler üzerindeki himayeye ve yabancıların dolaysız veya dolaylı yönetimine kadar değişen biçimleri dâhil etmedik. Yabancı bir devlet kuvvet kullanımı tehdidiyle kurulan yönetimlere (meselâ Nazi **Reichsprotektorat** altındaki kuyruk Çek Devleti) veya bir ülkenin vatandaşları tarafından başka bir ülkenin

le, ortalama vatandaşa ve özellikle siyasete yatkın vatandaşa sağladıkları siyasal katılma fırsatlarıyla, siyasal ve sosyal krizleri önceden tahmin edilebilir ve nispeten barışçı biçimlerde çözmeleriyle, demokratik-olmayan çeşitli rejimler altında yaşayan halklar için bir cazibe kaynağı olmaya devam etmektedirler. Otoriter rejimlerde, yöneticilerin sözde savundukları veya az çok içten fakat beceriksizce amaçladıkları, daha yüksek düzeyde bir plüralizm ve daha fazla katılma fırsatları yaratma eğilimleri, bununla açıklanabilir. Farklı otoriter ve totaliter sistemlerde liberalleşme ve demokratlaşma (aktif siyasal katılma fırsatlarının daha çok oluşu anlamında) süreçlerinin, niçin aynı derecede elverişli bir geleceğe sahip görünmediklerini yukarıda belirtmiştik. Otoriter karakterini kaybetmemekle beraber, elverişli şartlar altında yarışmacı demokrasilere dönüşme potansiyeline sahip birçok geçiş rejimi tiplerinin ortaya çıkması elbette beklenebilir. Birkaç ülkede de, bunların yakın geçmişlerinde yarışmacı

---

siyasal ve askerî desteğiyle kurulan rejimlere de yeterli yer vermedik; bu devletler, askerî kuvvetlerini geri çektikten sonra bile, o rejimin politikalarını etkilemeye veya veto etmeye devam ederler ve gereğinde rejimi ayakta tutmak için müdahale etme hakkını da kendilerinde saklı tutarlar.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Quisling adıyla özdeştirilen uydu rejimler, bu ilişkiyi gerçeğe uygun biçimde ifade etmektedir. Meşrulukları sınırlı veya neredeyse yok derecesinde olan bu rejimler, mahiyetleri gereği olarak, demokratik bir kökene sahip değillerdir. Süreklilik, belli alanlarda sağlanan başarılar ve artan ölçüde bir özerklik, bunları salt zor kullanımına dayanmayan istikrarlı rejimlere dönüştürebilir. Milletlerarası etki alanlarının bölüşülmesi ve milletlerarası bir hareketle özdeşleşen millî partiler arasındaki ideolojik yakınlıklar ve kişisel bağlar, özellikle komünist devletlerde bu rejimlerin istikrar kazanmalarına etken olmuştur. İç siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler, Hitler ve Stalin zamanındaki gibi doğrudan doğruya hegemonyacı devlet tarafından kararlaştırılmasalar bile, blok veya hegemonya bölgesinin egemen devletindeki politika değişimlerinden derin şekilde etkilenirler.

Bundan başka, özellikle büyük devletler dışında, birçok devletlerin iç siyasal gelişmelerini etkileyen daha karmaşık bağlantı tipleri de vardır (Rosenau, 1969). İç krizlere ve rejim değişikliklerine müdahale yeni bir şey olmadığı gibi, âsilere ve ayrılıkçı bağımsızlık hareketlerine yardım da yeni değildir. Fransız Devriminden, Napoleon'dan ve Kutsal İttifaktan bu yana, ideolojik yakınlık (bunu iktidar politikasından ayırmak her zaman kolay değildir) gerekçesiyle dış destek, normal sayılmıştır. Devrimci hareketlerle (anarşizm ve sosyalizm) birlikte, milletlerarası partiler de ortaya çıkmıştır. Daha sonraları ideolojik yakınlıklar, Komintern ve Kominform'dan Hıristiyan **Equipes Internationales**'e kadar partiler arasında, ve günümüzde de milliyetçi teröristler arasında hayli sıkı ilişkiler yaratmıştır. Her an, şu veya bu başarılı rejim, birçok ülkelerde halkın takdirini ve taklit arzusunu uyandırır ve iç siyasal gelişmeler böyle bir dış başvuru noktasına başvurulmadan anlaşılamaz. Milletlerarası örgütler, rejimlerin gelişimini, arabuluculuk, tanımama, ihraç, siyasal-ekonomik boykot, barış kuvvetleri, vb. yollardan etkilemeye çalışmış ve bunda çeşitli ölçülerde başarılı olmuşlardır. Dolayısıyla, başka milletler, milletlerarası hareketler ve bunların etkisi altındaki örgütler de, totaliter, otoriter ve nadir durumlarda demokratik rejimlerin kuruluşunda etken olabilirler; bunları gözardı etmemiz mümkün olmamakla beraber burada tartışmamıza da imkân yoktur.

demokrasiler olarak yönetilmiş olmaları olgusu, bu yönde gerek aşağıdan gelen, gerek elit-içi baskılar yaratır. Gene de şunu unutmamalıyız ki, burada incelemekte olduğumuz ülkelerin çoğunluğu, hiçbir zaman liberal demokratik yönetim altında yaşamamışlar, hiçbir zaman bir "hukuk devleti" *(Rechtstaat)* geleneklerini ve değerlerini yahut da Batı'nın yüzyıllar süren feodalizm, sınıfsal temsil *(standische-Verfassung)* ve tüzel kişilik sahibi özerk şehirler döneminde geliştirdiği kurumlar ve gruplar plüralizmini geliştirebilme fırsatını bulamamışlardır. Gene unutmamalıyız ki, incelemekte olduğumuz rejimlerin birçoğu, otoritenin kanundan çok, örf ve âdetle sınırlanmış olduğu ve dinsel örgütler ve otoriteler de dâhil olmak üzere başka hiçbir grubun siyasal otoriteye meydan okuyamadığı veya onu sınırlandıramadığı monarşik geleneksel despotlukların veya geleneksel siyasal sistemlerin yerine geçmişlerdir. Özellikle Afrika'da birçok devletler, küçük geleneksel siyasal birimler, modernleşme-öncesi kabile örgütleri ve cemaat yapıları üzerine, sömürge yönetimlerinin yerel sınırlarının dıştan empoze edilmesi sonucu doğmuşlardır. Bu gibi örneklerde modern veya sözde-modern siyasal sistemler, vatandaşlık bilincine sahip bir millî topluluğa değil, sömürgecilerce dıştan yönetilen otoriter rejimlerin haleflerine empoze edilmiştir; böyle durumlarda bir vatandaşlık bilinci ve belki de bir millî bilinç yaratma görevi, yatay bölünmelerin, dikey, yerel ve/veya etnik bölünmelerle çapraz kesişip bütünleştiği bir demokratik devlet kurma girişimlerinden daha önce gelmek zorunda olabilir. Bu tür toplumlarda, istikrarlı rejimler yaratabilmek amacıyla, otoriter, belki de zaman zaman totaliter nitelikte çeşitli çabalara girişilmesini bekleyebiliriz. Otoriter rejimin, hemen hiçbir kesinti olmaksızın, modernleşme-öncesi geleneksel otoriter biçimlerin veya sömürge yönetiminin yerine geçtiği bu toplumlarda yarışmacı demokrasi yönünde halktan fazla bir baskı ümit edemeyiz. Şüphesiz, ileri Batı toplumlarında eğitim görmüş ve/veya onlara yönelik elitler, otoriter yönetiminden hoşnut olmayabilir ve modernleşmenin, ya yarışmacı demokrasiyi, ya da ütopyacı totaliter modelin taklitini gerektirdiğine inanabilirler. Elitin bazı kesimleri içindeki bu hoşnutsuzluk, kuşkusuz, otoriter rejimlerin istikrarsızlığına etken olabilir; ancak bunun, yeni ve farklı otoriter rejimlerin birbiri ardından kurulmalarına yol açmayacağı söylenemez. Afrika devletlerinin pek çoğunda, bağımsızlıktan sonra elitlerin anayasal demokratik biçimlere karşı duydukları istekten (bu, ya taklit veya dışarıdan empoze edilme sonucu olabilir veya gerçekten arzu edilebilir), mobilize edici veya makine tipi tek-partilere, oradan da bürokratik-askerî otoriter yönetime geçilmesi, bu ikilemleri yansıtmaktadır. Yarışmacı demokrasilerin aydınları, liderleri, hatta vatandaşları, otoriter rejimlerin her türünü temelde meşruluktan

yoksun görmüşler ve bu değer yargısı, her zaman kitleler gözünde olmasa bile, elitin önemli sektörleri gözünde, söz konusu rejimlerin meşruluğunu yitirmesine çeşitli yollardan etken olmuştur. Dolayısıyla, otoriter rejimlerin istikrarsızlığı ile yarışmacı demokrasilerin ümit verici geleceğini birbirine karıştırmamaya dikkat etmeliyiz. Belli bir otoriter rejimin alternatifi, rejim-içi bir değişiklik veya bir otoriter yönetim tipinin yerini bir başkasının alması olabilir; yoksa sürekli bir istikrarsızlık veya kaos (bağımsızlıktan sonra Kongo, bunun önde gelen bir örneğiydi; bk. Willame, 1972) ortaya çıkabilir.

Şunu da unutmamalıyız ki, yerleşmiş yarışmacı demokrasiler bile, bir sosyal değişim ve canlanan ideolojik tutku döneminde, otoriter rejime yol açan krizler geçirebilirler; bunu ancak, son dakikada gösterilen bilinçli bir yeniden dengeleme *(reequilibration)* çabasının başarıya ulaşması önleyebilir (Linz ve Stepan, basılacak), Latin Amerika örneklerinin gösterdiği gibi, demokrasinin çöküşüne etken olan şartlar, onun yeniden kurulmasını da çok güçleştirmektedir. Öyle görünüyor ki, yarışmacı demokrasi, kuruluşuna ve istikrarına yol açan faktörlerin ve şartların, hayli benzersiz biçimde bir araya gelişinin sonucudur. Modern ve kısmen modern toplumlardaki bazı gelişmelerin, özellikle ekonomik refahın, istikrarlı demokrasileri kolaylaştırması gerekirse de, bu şartlar böyle bir rejimin başarıyla kurulmasını garanti etmemektedir. Şüphesiz birçok toplumlar, literatürde gördüğümüz istikrarlı demokrasi şartlarını yerine getirmişlerse de, yarışmacı rejimler hâline gelmemişlerdir.

Robert Dahl, poliarşilerin geleceği sorununu ortaya atarken şunları söylemiştir: "Pek çok konuda olduğu gibi, bir ülkenin rejiminin bugünkünden bir kuşak sonra nasıl olacağı konusunda da en emin tahmin, onun bugünkü hâlinden biraz farklı olacağı, fakat çok da farklı olmayacağıdır." Ancak şunu eklememiz gerekir ki, istikrarlı demokrasilerin aksine, otoriter rejimlerin tiplerinde ve bu rejimlerin kendi içlerinde önemli değişimler beklenebilir. Paradoksal bir durum, ileri toplumların seçmen kitlelerinde, aşırı kriz durumları dışında, büyük kaymaların muhtemel olmayışıdır; dolayısıyla, demokratik siyasal sürecin ayırıcı özelliği, temel değişikliklerden çok evrimci değişikliklerdir. Otoriter rejimlerde ise değişiklik, az sayıda aktöre bağlı bulunduğu; iknadan çok, zor yöntemlerine dayandığı, inandırılmaları güç seçmen kitlelerine bağlı olmadığı için önemli değişiklikler daha beklenmedik biçimde gerçekleşebilir ve sistemi büyük ölçüde değiştirebilir. Belki, otoriter rejimlerin belli bazı tiplerinin tam kurumlaşmaları ihtimâli fazla olmadığından, otoriter türün kendi içinde birçok değişiklikler beklenebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan, hatta daha öncelerden bu yana, çoğunlukçu ve ortaklıkçı demokrasi

temel tiplerine uygun düşen ülkelerin listesinde pek az değişiklik olmuştur. Demokratik-olmayan devletlerin listesi de bu dönem içinde fazla değişmiş değildir. Oysa değişik anlarda çeşitli alt-tiplere giren ülkelerin listeleri, hiç de istikrar göstermemiştir. Afrika'da bağımsızlıktan sonraki tek-parti rejimlerinin, askerî-bürokratik rejimler kuran askerî darbelerle devrilmesinin gösterdiği gibi, düzensiz ve zora dayanan değişimler sık sık görülmüştür. Otoriter rejimler içinde evrimci değişimler de olmaktadır; anlaşılan bunlar menfaatlerin sorumsuz ve kontrollü temsiline dayanan bir sınırlı plüralizmi, sınırlı ve kontrollü katılma biçimlerini ve bu tür bir kurumsal düzene ideolojik meşruluk kazandıracak sınırlı çabaları, şu veya bu biçimde kurumlaştırma yönünde birbirine yaklaşma eğilimindedirler. Otoriter rejimlerin gelişiminde bu yakınlaşma noktası, organik devletçilik olarak tasvir etmiş olduğumuz tipe hayli yakındır.[69] Dar anlamda (olağanüstü hâllerde ordunun geçici yönetimi anlamında) askerî diktatörlükler şeklinde kurulmuş olan rejimler, çok kısa zamanda, bürokratik-teknokratik-askerî tipe olmasa bile, bürokratik-askerî tipe dönüşme eğilimindedirler. Zaman geçtikçe, toplumdaki çeşitli menfaatler, özellikle ekonomik, meslekî ve sektörel menfaatlerle, bir dereceye kadar işçiler ve yerel menfaatler, şu veya bu biçimde sınırlı ve kontrollü plüralizme dâhil edilmektedir. Öte yandan açık, ideolojik bağlılıkları ve kitle mobilizasyonu çabalarıyla kontrol tekeli veya hiç değilse diğer plüralist unsurlar üzerinde hâkimiyet kuran veya bunu amaçlayan siyasal partilerin yarattığı sistemler de, görünüşe göre, bu dinamizmlerini yitirmekte ve giderek iktidarlarını seçilmiş çeşitli menfaat gruplarıyla paylaşmaktadırlar. Bunların totaliter ve durdurulmuş totaliter eğilimleri, çeşitli biçimlerde tutucu plüralist veya plüralist-benzeri otoriter rejimlere yönelmekte, bazıları ise giderek organik devletçilik modeline yaklaşmaktadır. Bir zamanlar gözlemciler, iktidar tekelini olmasa bile, hâkim ya da üstün iktidarı elinde tutan mobilize edici tek-partinin, geleceğin egemen tipi olduğunu düşünebiliyorlardı. Oysa bu beklentinin tersine, tek-parti rejimlerinin ve örgütlerinin devrildiklerini, dönüşüme uğradıklarını veya bozulduklarını görmüş bulunuyoruz. Anlaşılan, hâkim model, bürokrasinin belli tanınmış örgütlü menfaatlerle işbirliği hâlindeki yönetimidir; bu bazen, ordunun zorlama gücü ve örgütsel kaynaklarıyla desteklenir, bazen de zirvede varlığını ve etkisini sürdüren bir tek-partiyle meşrulaştı-

69 Fiilî olarak ise, bu süreç çoğu zaman, liderin veya yürütme organının başının daha kişisel bir yönetimine yol açar. Bu lider, bütün kurumları tayin eder, denetler ve bunlara müdahale eder, bağımsız liderliğin ve gerçek kurumsal özerkliğin, doğuşunu engeller; fakat (tek-partinin ihtiyatlı tutumu yüzünden)desteği mobilize edecek ve dinamik sosyal değişimi gerçekleştirecek kaynaklardan yoksundur. Bu süreçleri, Aquarone (1965) iyi tasvir etmiştir.

rılır; bu tek-parti, bir kitle katılımının örgütlendirilmesi ve siyasal ihtiras sahibi kişilerin devşirilmesi açılarından bazı imkânlar sağlar. Otoriter rejimlerdeki dinamik eğilimlerin kapsam ve yönünü önemle hatırda tutmak gerekir. Bu yüzdendir ki, farklı ülkeleri, gelişimlerindeki belli bir âni başvuru noktası olarak almaksızın, yukarıda tanımlanan tiplere yerleştirebilmek çok güçtür.

Totalitarizmin geleceğine gelince, burada tahminlerde bulunmak daha da güçtür. Şüphesiz ki, tarihsel bakımdan en önemli ve en ünlü olan iki örnek, Hitler ve Stalin yönetimleri, bu modelin çekiciliğini azaltmış gibi görünmektedir. Ancak, terörü de içeren bu çarpık biçimleri mümkün kılmış olan bazı temel ütopyacı ideolojik varsayımlar, hâlâ varlıklarını sürdürmektedir. Son tahlilde, demokratik siyasal sürecin temelindeki plüralist çatışma ve uzlaşma modeli reddedildiği taktirde, totaliter modelin cazibesini yitirmesi pek olası değildir; bu model, demokratik modelin yerine, rasyonel veya irrasyonel bir ideal doğrultusunda bilinçli ve aktif bir ortak iyilik arayışına dayanan, buna ulaşabileceğinden emin ve buna yetenekli kabul edilen bir liderliğin yönetiminde, oydaşmacı bir toplum geçirmektedir. Modern insan için totaliter ütopya, kolay unutulamayacak ve bireyin demokratik siyasete katılma hürriyetindeki cazibe ile kıyaslanabilecek, bir cazibe kaynağıdır. Realitenin kısıtlayıcı şartları, otoriter rejimlerden pek çoğunun, bu iki yönden biri veya öteki doğrultusunda evrim göstermesi olasılığını zayıflatsa bile, otoriter rejimlerdeki elitlerin, bu iki kutbun cazibesini hissetmemeleri hemen hemen imkânsızdır. Temelde totalitarizm, yarışmacı demokrasi kadar, belki ondan da daha fazla, benzersiz bir faktörler birleşiminin sonucudur. Belki de, totaliter sistemlerin kolay kolay kurulamamaları iyi bir şanstır. Totaliter sistemlere ve demokratik hükümetlere oranla otoriter rejimler, birçok başarısızlıklarına, aydınlara çekici gelecek kendilerine özgü bir meşruluk formülünden ve ideolojiden yoksunluklarına rağmen, hükümetin istikrarı için ne çok elverişli ne çok elverişsiz olan şartlar altında, en kolay kurulabilecek ve işleyebilecek rejimlerdir. Hür insanların ve Burckhardt'ın sözünü ettiği "korkunç basitleştiriciler"in *(terribles simplificateurs)* ümitlerine aykırı olarak, bu devletlerin çoğunluğu olmasa bile birçoğu, yakın gelecekte otoriter rejimlerce yönetilecektir; bunlar, ne bireyi mükemmel bir toplum kurma gibi büyük bir tarihsel görev karşısında tamamen bir hiç durumuna indirecek, ne de ona geniş bir alternatifler dizisi içinde serbest bir tercih veya bu amaçlarının gerçekleştirilmesinde kendisini desteklemeleri için yurttaşlarını ikna edebilme fırsatı vereceklerdir.

Bibliyografya

Abboushi, W.F. (1970). *Political Systems of the Middle East in the 20th Century.* New York: Dodd, Mead.

Abdel-Malek, Anouar (1968). Egypt: *Military Society. The Army Regime, the Left, and Social Changer under Nasser.* New York: Random House (Vintage).

Abendroth, Wolfgang (1969). Faschismus und Kapitalismus: *Theorien iiber die sozialen Urspiinge und die Funktion des Faschismus.* Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt.

Abraha, Gedamu (1967). "Wax and gold." *Ethiopian Observer* (Addis Ababa) 11:226-43.

Adam, Heribert (1971). Modernizing Racial Domination: *The Dynamics of South African Politics.* Berkeley: University of California Press.

Adorno, Theodor W., Else Frenkei - Brunswick, Daniel J. Levinson, and R. Nevitt Sanford (1964). *The Authoritarian Personality,* 2 vols. New York: Wiley.

Allen, Richard Woged (1968, 1969). *Yearbook on International Communist Af-*

fairs. Stanford: Hoover Institution Press.

Allen, William Sheridan (1965). *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town* 1930-1935, Chicago: Qnadrangle Books.

Almond, Gabriel, and James S. Coleman, eds. (1960). *The Politics of the Developing Areas.* Princeton: Princeton University Press.

Almond, Gabriel, and G. Bingham Powell (1966). *Comparative Politics: A Developmental Approach.* Boston : Little, Brown.

Ameillon, B. (1964). *La Guinea: Bilan d'une Independence.* Paris: Maspero.

Anderson, Charles W. (1967). Politics and Economic Change in Latin America : *The Governing of Restless Nations.* New York : Van Nostrand Reinhold.

——— (1970a). "Nicaragua: The Somoza Dynasty." In Martin Needier (ed.), Political Systems of Latin America. New York: Van Nostrand Reinhold.

——— (1970b). *The Political Economy of Modern Spain.* Madison: University of Wisconsin Press.

Andreski, Stanislav (-1968). *Military Organization and Society.* Berkeley; University of California Press.

The Anti-Statin Campaign and International Communism (1956). New York: Columbia University Press.

Apter, David E. (1963). Ghana in Transition. New York: Atheneum.

——— (1965). *The Politics of Modernization.* Chicago: University of Chicago Press.

Aquarone, Alberto (1965). L'*organizzazione dello Stato totalitario.* Torino: Einaudi. Quoted by permission.

Arendt, Hannah (1963). *Eichmann in Jerusalem:* a Report on the Banality of Evil. New York: Viking Press.

——— (1966). *The Origins of Totalitarianism.* New York: Harcourt, Brace & World.

Armstrong, John A. (1967). *The Soviet Bureaucratic Elite:* A Case Study of the Ukrainian Apparatus. New York: Praeger.

Aron, Raymond (1967). *The Industrial Society:* Three Essays on Ideology and Development. New York : Praeger.

——— (1968). *Democracy and Totalitarianism.* London: Weddenfeld and Nicolson.

Ashford, Douglas E. (1961). *Political Change in Morocco.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1965a), *The Elusiveness of Power:* The African Single Party State.

Ithaca, N.Y.: Center for International Studies, Cornell University.

——— (1965b). Morocco-Tunisia: Politics and Planning. New York: Syracuse University Press.

——— (1967). National Development and Local Reform: *Political Participation in Morocco, Tunisia and Pakistan.* Princeton: Princeton University Press.

Azpiazu, Joaquin (1951). El Estado Corporativo. Madrid: Fomento Social.

Azracl, Jeremy R. (1966). *Managerial Power and Soviet Politics.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1970a). *"Varieties of de-Stalinization."* In Chalmers Johnson (ed.), Change in Communist Systems. Stanford: Stanford University Press.

——— (1970b). "The internal dynamics of .the CPSU, 1917-1967." In S. Huntington and C. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society.* New York: Basic Books.

Bahrach, Peter (1967). *The Theory of Democratic Elitism: A Critique.* Boston: Little, Brown.

Baier, Helmut (1968), *Die Deutschen Christian Bayems im. Rahmen des bayerischen Kirchenfampfes.* Nurenberg. Verein fur bayerische Kirchengeschichte.

Banks, Arthur S., and Robert B. ltextor (1963). *A Cross-Polity Survey.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Banks, Arthur S., and Phillip M. Gregg (1965). "Grouping political systems : *Q-factor analysis of A Cross-Polity Survey."* American Behavioral Scientist 9:3-6.

Barber, Benjamin (1969). *"Conceptual foundations of totalitarianism."* In Carl J. Fried-rich, M. Curtis, and B. Barber (eds.), Totalitarianism in Perspective: Three Views. New York: Praeger.

Barghoorn, Frederick C. (1971). *"The security police."* In H. Gordon Skilling and F. Griffiths (eds), *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: University Press.

——— (1972). *Politics in the USSR.* Boston: Little, Brown.

——— (1973). *"Factional, sectoral, and subversive opposition in Soviet politics."* In Robert A. Dahl (ed.), *Regimes and Oppositions.* New Haven : Yale University Press.

Barnett, A. Doak, ed. (1969). *Chinese Communist Politics in Action.* Seattle: University of Washington Press.

Bärnthaler, Inmgard (1971). *Die Vaterländische Fron*t: Geschichte und Organisation. Vienna: Europa Verlag.

Barton, Allen H., Bogdan Denitch, and Charles Kadushin, eds. (1973). *Opinion - Making Elites in Yugoslavia,* New York: Praeger.

Bauer, Raymond A., Alex Inkeles, and Clyde Kluckhoki (1956). *How the Soviet System Works.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Bauer, Otto, Herbert Marcuse, Arthur Rosenberg et at (1968). *Faschismus und Kapitalismus.* Frankfurt: Europäische Verlag.

Baum, Richard, ed. (1971). *China in Ferment: Perspectives on the Cultural Revolution.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice - Hall.

Baylis, Thomas A. (1974). *The Technical Intelligentsia and the East German Elite: Legitimacy and Social Change in Mature Communism.* Berkeley : University of California Press.

Beck, Carl (1970). "Career characteristics of Eastern European leadership" In R. Barry Farrell (ed.), *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union.* Chicago: Aldine.

Beck, F., and W. Godin [pseuds.] (1951). *Russian Purge and the Extraction of Confession.* New York: Viking.

Behrman, Lucy C., (1970). *Muslim Brotherhoods and Politics in Senegal.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Bell, Daniel (1961). *"Ten theories in search of Soviet reality."* In Alex Inkeles and Kent Geiger (eds.), *Soviet Society: A Book of Readings.* Boston: Houghton Mifflin.

Bendix, Reinhard (I960). *Max Weber: An Intellectual Portrait.* Garden City, N.Y.: Doubleday.

————, ed. (1968). *State and Society: A Readern in Comparative Political Sociology.* Boston: Little, Brown.

Berdyaev, Nicholas (1948). *The Origin of Russian Communism.* London: Geoffrey Bles.

Berghahn, Volfcer R. (1969). "NSDAP und 'Geistige Führung' der Wehrmacht. 1939-1943" *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 7:17-71.

Berman, Harold j. (1963). *Justice in the USSR.* New York: Random House (Vintage).

————(1972). *Soviet Criminal Law and Procedure: the RSFSR Codes.Cambridge,* Mass.: Harvard University Press.

Berman, Harold J., and James W. Spindler (1972). *Soviet Criminal Law and Procedure: The RSFSR Codes. Cambridge, Mass.:* Harvard University Press.

Berning, Cornelia (1964). *Vom "Abstammungsnachweis" zum "Zuchtwart" : Vokabular des Nationalsoziolismus.* Berlin: de Gruyter.

Berton, Peter, and Eugune Wu (1967). *Contemporary China: A Research Guide.* Stanford: Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University.

Bettelheim, Bruno, and Morris Janowitz (1950). *Dynamics of Prejudice.* New York: Harper.

Beyme, Klaus von (1971). *Vom Faschismus zur Entwicklungsdiktatur: Machtelite und Opposition in Spanien.* Munich: R. Piper.

Bienen, Henry (1970). *Tanzanya.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1974). *"Military and society in East Africa: thinking again about praetorianism."* Comparative Politics 6:489-517.

———, ed. (1968). *The Military Intervenes: Case Studies in Political Development.* New York: Russell Sage Foundation.

Binder, Leonard (1962). *Iran: Political Development in a Changing Society.* Berkeley; University of California Press.

(1964). *The Ideological Revolution in the Middle East*. New York: Wiley.

——— (1965). "Egypt: the integrative revolution." In L. W. Pye and S. Verba (eds.), *Political Culture and Political Development.* Princeton: Princeton University Press.

Black, Cyril (1970). *"Marx and modernization."* Slavic Review 29: 182-86.

———, ed. (1967). *The Transformation of Russian Society: Aspects of Social Change since 1861.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Black, Cyril E., and Thomas P. Thornton, eds. (1964). *Communism and Revolution : The Strategic Uses of Political Violence.* Princeton: Princeton University Press.

Blackmer, Donald L.M. (1968). Unity in Diversity: *Italian Communism and the Communist World.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Blackmer, Donald L.M., and Sidney Tarrow, eds. (forthcoming). *Communism in Italy and France,* Princeton: Princeton University Press.

Bloch, Charles (1970). *Die SA und die Krise des NS-Regimes 1934.* Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag.

Blondel, Jean (1972). *Comparing Political Systems.* New York: Praeger.

Boberach, Heinz, ed. (1965). *Meldungen aus dem Reich: Auswahl cms dengeheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939-1944.* Neuwied: Luchterhand.

Borkenau, Franz (1933). *"Zur Soziologie des Faschismus."* In Ernst Nolte (ed.), *Theorien über den Faschismus.* Cologne : Kiepenbeuer & "Witsch.

Bourdeaux, Michael (1968). *Religious Ferment in Russia: Protestant Opposition to Soviet Religious Policy.* New York: St. Martin's Press.

——— (1969). *Patriarch and Prophets: Persecution of the Russian Orthodox Church Today.* London: Macmillan.

Bourricaud, François (1967). *Pouvoir et société dans le Pérou contemporain.* Paris: Colin.

Bowen, Ralph H. (1947). *German Theories of the Corporate State.* New York: Russell & Russell.

Bracher, Karl Dietrich (1957). *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem, des Machverfalls in der Demokratie,* Stuttgart: Ring.

———(1970). *The German Dictatorship.* New York: Praeger.

Bracher, Karl Dietrich, and Hans-Adolf Jacobsen, eds. (1970). *Bibliographie zur Politik in Theorie und Praxis.* Düsseldorf: Droste Verlag.

Bracher, Karl Dietrich, Wolfgang Sauer, and Gerhard Sebulz (1960). *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34.* Cologne ; Westdeutscher Verlag.

Bradenburg, Frank R. (1964). The Making of Modern Mexico. Englewood Cliffs : Prentice - Hall.

Brandenburg, Hans - Christian (1968). *HJ-Die Geschichte der HJ. Cologne:* Wissenschaftu. Politik.

Brenner, Hildegard (1963). *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus.* Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Bretton, Henry L. (1966). *The Rise and Fall of Kwame Nkrumah: A Study of Personal Rule in Africa.* New York: Praeger.

——— (1971). *Patron-Client Relations; Middle Africa and the Powers.* New York: General Learning Press.

——— (1973). *Power and Politics in Africa.* Chicago: Aldine.

Broszat, Martin (1966). *German National Socialism, 1919-1945.* Santa Barbara: Clio Press.

Brown, J.F. (1966). *The New Eastern Europe: The Khrushchev Era and After.* New York: Praeger.

Brzezinski, Zbigniew (1956). *The Permanent Purge.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

———(1960). *The Soviet Bloc.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Enlarged and revised paperback edition, 1971.

——— (1962). *Ideology and Power in Soviet Politics.* New York: Praeger,

——— (1971). *The Soviet Bloc: Unity and Conflict.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Brzezinski, Zbigniew, and Samuel P. Huntington (1964). *Political Power: USA/USSR.* New York: Viking Press.

Buchheim, Hans (1953). *Glaubenskrise im Dritten Reich: Drei Kapitel Nationalsozialistischer Religions politik.* Stuttgart: -Deutsche Verlags - Anstalt.

———(1958), *"Mitgliedschaft bei der NSDAP."* In Paul Kluke (ed.), *Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte Munich:* Institut für Zeitgeschichte.

——— (1968a). *Totalitarian Rule: Its Nature and Characteristics.* Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.

——— (1968b). *Command and compliance."* In Helmut Krausnik, Hans Buchheim, Martin Broszat, and Hans-Adolf Jacobsen (eds.), Anatomy of the SS State. New York; Walker.

Bullock, Alan (1964). *Hitler: A Study in Tyranny.* New York: Harper & Row.

Bundesministerium für Gesamtdeutsche Fragen (1963). *Die Wahlen in der Sowjetzone: Dokumente und Materialien.* Bonn: Deutscher Bundes -Verlag.

Burke, Melvin, and James Malloy (1972). *"Del Populismo Nacional al Corporativismo Nacional:* El caso de Bolivia 1952-1970." Aportes 26:66-97.

Burks, R. V. (1961). *The Dynamics of Communism in Eastern Europe. Princeton* : Princeton University Press.

Burks, R. V., and S.A. Stankovic (1967). *"Jugoslawien auf dem Weg zu halbfreien Wahlen?"* Osteuropa 17:131-46.

Burrowes, Robert (1969). "Totalitarianism: the revised standard versions World Politics 21; 272 - 94.

Bush, Richard C, Jr. (1970). *Religion in Communist China.* Nashville: Abingdon Press.

Busshoff, Heinrich (1968). *Das Doll fuss - Regime in Osterreich in geistesgeschichtlicher Perspektive unler besonderer Berücksichtigung der "Schöneren Zukinft" und "Reichspost."* Berlin; Duncker & Humblot.

Butler, Rohan (1941). The Roots of National Socialism 1783-1933. London: Faber and Faber.

Camau, Michel (1971). *La notion de démocratie dans la pensée des dirigeants maghrébins.* Paris : CNRS.

Cardoso, Fernando Henrique (1973). *"As contradiçoes do Desenvolvirnento-*

associado." Paper presented at the International Meeting on Sociology of Development: Dependency and Power Structure, Berlin, 1973.

Carr, Raymond, ed. (1971). *The Republic and the Civil War in Spain.* London : Macmillan.

Carsten, Francis L. (1967). *The Rise of Fascism.* Berkeley: University of California Press.

Carter, Gwendolen M., ed. (1962). *African One-Party States.* Ithaca: Cornell University Press.

Cartwright, John R. (1970). *Politics in Sierra Leone 1947-67.* Toronto: University of Toronto Press.

Chapman, Brian (1970). *Police State.* London: Pall Mall.

Charles, Bernard (1962). "Un parti politique africain: le Parti Démocratique de Guinée." *Revue Française de Science Politique* 12:312-59.

Chen, S.H. (1967). "Artificial 'flowers' during a natural 'thaw.'" In Donald W. Treadgold (ed.) *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

Chen, Theodore H. E., ed. (1967). *The Chinese Communist Regime: Documents and Commentary.* New York: Praeger.

Clausewitz, Karl von (1911). *On War,* 3 vols. (Originally published 1832). London: Kegan Paul, Trench, Triibner & Co.

Cliffe, Lionel, ed. (1967). *One-Party Democracy.* Nairobi: East African Publishing House.

Clogg, Richard, and George Yannopoulos, eds. (1972). *Greece under Military Rule.* New York: Basic Books.

Cocks, Paul (1970). *"The rationalization of party control."* In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Cohen, Lenard (1973). "The social background and recruitment of Yugoslav political elites, 1918-1948." In Allen H. Barton, Bogdan Denitch, and Charles Kadushin (eds.), *Opinion-Making Elites in Yugoslavia.* New York: Praeger.

Cohen, Ronald, and John Middleton, eds. (1957). *Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre - industrial Societies.* New York: Natural History Press.

Cohn, Norman (1966). *Warrant for Genocide.* New York: Harper & Row.

Coleman, James S., and Carl G. Rosberg, Jr., eds. (1964). *Political Parties and National Integration in Tropical Africa.* Berkeley : University of California Press.

Conde, Francisco Javier (1942). *Introduccion al Derecho Politico actual.* Madrid : Eseorial.

Conquest, Robert (1960). *The Soviet Deportation of Nationalities.* New York: St. Martin's Press.

——— (1968). *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties.* New York: Macmillan.

Conrad Martius, Hedwig (1955). *Utopien der Menschenzüchtung: der Sozialdarwinismus und seine Fölge.* Munich: Kosel - Verlag.

Conway, John S. (1968). *The Nazi Persecution of the Churches, 1933-1945.* New York: Basic Books.

Conze, Werner, and Hans Raupach, eds. (il967). *Die Staats- und Wirtschaftskriese des Deutschen Reiches 1929/33.* Stuttgart: E. Klett.

Cornell, Richard (1970). *The Soviet Political System: A Book of Readings.* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Cosio Villegas, -Daniel (1972). *El sistema politico mexicano: las posibilidades de cambio.* Mexico city: Editorial Joaquin Mortiz.

Cotter, Julio (1972). *"Bases del Corporativismo en el Perú."* Sociedad y Politica 1: 3-11.

Coverdale, John F. (forthcoming). *Mussolini and Franco: Italian Intervention in the Spanish Civil War.* Princeton: Princeton University Press.

Craig, A.M. (1961). *Cho-Shu in the Meiji Restoration.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Crassweller, Robert D. (1966). *Trujillo: The Life and Times of a Caribbean Dictator.* New York: Macmillan,

Croan, Melvin (1970). "Is Mexico the future of East Europe: institutional adaptability and political change in comparative perspective In S. Huntington and C. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society.* New York: Basic Books.

Curtis, John S. (1960). "Church and state." In Cyril E. Black (ed.), *The Transformation of Russian Society.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Curtis, Michael (1969). *"Retreat from totalitarianism."* In Carl J. Friedrich, M. Curtis, and Benjamin Barber (eds.), *Totalitarianism in Perspective:* Three Views. New York: Praeger.

Daalder, Hans (1974). *"The consociational democracy theme: a review article."* World Politics 26: 604-21.

Daedalus (Winter, 1973). *"Post-traditional societies."* Essays by several authors.

Dahl, Robert A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition.* New Haven: Yale University Press.

Dahrendorf, Ralf (1967). *Society and Democracy in Germany.* Garden City, N.Y.: Doubleday.

Dallin, Alexander, and George W. Breslauer (1970). *Political Terror in Communist Systems.* Stanford : Stanford University Press.

Dallin, David J., and Boris I. Nicolaevsky (1947). *Forced Labor in Soviet Russia.* New Haven : Yale University Press.

Daniels, Robert Vincent (1969). *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia.* New York: Simon & Schuster.

Dann, Uriel (1969). *Iraq under Quassem: a Political Histo*ry 1958-1963. New York: Praeger.

Deakin, F.W. (1966). *The Brutal Friendship: Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism.* Garden City, N.Y.: Doubleday.

De Felice, Renzo (1965). *Mussolini it rivoluzionari*o: 1883-1920. Torino: Einaudi.

——— (1966a). M*ussolini il fascista. I: La conquista del potere 1921-1925.* Torino: Einaudi.

——— (1968). *Mussolini if facista. II: Vorganizzatione dello Stato fascista.* 1925 -1929. Torino: Einaudi.

——— (1969). *Le Jnterpretazioni del Fascismo.* Bari: Laterea.

——— (1970). *II Fascismo: Le Interpretazioni dei contemporanei e degli storici.* Bari: Laterza.

, ed. (1966b). *II Fascismo e I Partiti politici Italiani: Testimchnianze del 1921 -1923.* Rocca San Casciano: Cappelli.

Dekmejian, R. Hrair (1971). E*gypt under Nasir: A Study in Political Dynamics. Albany:* State University of New York Press.

Delaell, Charles R, ed. (1970). *Mediterranean Fascism 1919-1945.* New York: Harper & Row.

Diamant, Alfred (1960). *Austrian Catholics and the First Republic: Democracy, Capitalism, and the Social Order, 1918 -1934.* Princeto*n:* Princeton University Press.

Diaz, Elias (1974). *Pensamiento espanol 1939-13.* Madrid: Edicusa.

Dicks, Henry V. (1972). *Licensed Mass Murder: A Socio-Psychological Study of Some SS Killers.* New York : Basic Books.

Diederich, Bernard, and Al Burt (1969). *Papa Doc: The Truth about Haiti Today.* New York: McGraw-Hill.

Dominguez, Jorge I. (1974). *"The civic soldier in Cuba." In Catherine McArd le*

(ed.), Political - Military Systems: Comparative Perspectives. Beverly Hills: Sage.

Döring, Hans Joachim (1964). *Die Zigeuner im Nationalsozialistischen Staat.* Hamburg: Kriminalistik Verlag.

Drachkovitch, Milorad M., ed. (1965). Marxism in the Modern World. Stanford: Stanford University Press.

Draper, Theodore (1965). *Castroism: Theory and Practice.* New York: Praeger.

Dumont, René (197O). *Cuba est-il socialiste?* Paris: Editions du Seuil.

Duprat, Gérard (1973). *Révolution et autogestion rurale in Algérie.* Paris: A.Colin.

Durkheim, Emile (1902). *De la division du travail social: Etude sur l'organisation des societes superieures.* 2nd ed., with a new preface : "Qulques remarques sur les groupements professionels." Paris: Alcan.

Duverger, Maurice (1963). *Political Parties.* New York: Wiley.

Eckstein, Harry (1966). *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1971). *The Evaluation of Political Performance: Problems and Dimensions.* Beverly Hills: Sage.

Eichholtz, Dietrich (1969). *Geschichte der deutschen Kriegwirtschaft: 1930-1945.* (East) Berlin: Akademie Verlag.

Einaudi, Luigi R. (1969). *The Peruvian Military; A Summary Political Analysis.* Rand Memorandum RM - 6048 - RC. Santa Monica: The Rand Corporation.

Einaudi, Luigi, and Alfred Stepan (1971). *Latin American Institutional Development: Changing Military Perspectives in Peru and Brazil.* Santa Monica: The Rand Corporation.

Eisenstadt, S.N. (1958). "The study of Oriental despotisms as systems of total power." *The journal of Asian Studies* 17: 435-46.

——— (1959). "Primitive political systems; a preliminary comparative analysis." *American-Anthropologist* 61: 205-20.

——— (1962). *The Political Systems of Empires.* New York: Free Press of Glencoe,

——— (1967). *Israeli Society.* New York: Basic Books.

———, ed. (1971). *Political Sociology:* A Reader. New York: Basic Books.

Elbow, Matthew H. (1953). *French Corporative Theory,* 1789-1948. New York: Columbia University Press.

Eschenburg, Theodor, et al (1966). *The Path to Dictatorship 1918-1933: Ten Essays by German Scholars.* Garden City, N.Y.: Doubleday (Anchor).

Esteban, Jerge de, et al. (1973). *Desarrollo politico y Constitucion espanola.* Esplugues de Llobregat, Barcelona: Ariel.

Evans - Pritchard, E.E. (1940). *The Political System of the Annuak of the Anglo Egyptian Sudan.* London: London School of Economics.

——— (1948). *The Divine Kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan. Cambridge:* Cambridge University Press.

Evers, Tilman Tönnies (1972). *Militärregierung in Argentinien.* Frankfurt am Main: A. Metzner Verlag.

Fagen, Richard R. (1965). *"Charismatic authority and the leadership of Fidel Castro."* Western Political Quarterly 18:275-84.

——— (1969). *The Transformation of Political Culture in Cuba.* Stanford: Stanford University Press.

Fagen, Richard R., Richard A. Brody, and Thomas J. O'Leary (1968). *Cubans in Exile: Disaffection and the Revolution.* Stanford: Stanford University Press.

Fagen, Richard R., and William S. Tuohy (1972). *Politics and Pricilege in a Mexican City.* Stanford: Stanford University Press.

Fainsod, Merle (1963). *Smolensk under Soviet Rule.* New York: Random House (Vintage).

Falters, Lloyd A. (1965). *Bantu Bureaucracy: A Century of Political Evolution among the Basoga of Uganda.* Chicago: University of Chicago Press.

Farrell, R. Barry (1970a). "Top political leadership in Eastern Europe." In R. Barry Farrell (ed.), *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union.* Chicago: Aldine.

———, ed. (1970b). *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union.* Chicago: Aldine.

Faye, Jean Pierre (1972). *Langages totalitaires.* Paris: Hermann.

Fein, Leonard J. (1967). *Politics in Israel.* Boston: Little, Brown.

Feit, Edward (1973). *The Armed Bureaucrats: Military - Administrative Regimes and Political Development.* Boston: Houghton Mifflin.

Feith, Herbert (1962). *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia.* Ithaca: Cornell University Press.

Fernândez - Carvajal, Rodrigo (1969). *La Constitución Espanola.* Madrid: Editora Nacional.

Fest, Joachim C. (1970). *The Face of the Third Reich: Portraits of the Nazi Leadership.* New York: Pantheon Books.

Fetscher, Iring (1962). *"Faschismus und Nationalsozialismus: Zur Kritik des sowjet- marxistischen Faschismusbegriffs."* Politische Viertelijahresschrift 3: 42-63.

Finer, Herman (1935). *Mussolini's Italy.* New York: Holt.

Finer, S. E. (1962). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics.* New York: Praeger.

———— (1971). *Comparative Goverment.* New York: Basic Books.

Fischer, George (1968). *The Soviet system and Modern Society.* New York: Atherton Press.

Fischer, Sydney Nettleton, ed. (1963). *The Military in the Middle East.* Columbus: Ohio State University Press.

Fishman, Joshua A. (1968). *"Some contrast between linguistically homogeneous and linguistically heterogeneous politics."* In Joshua A. Fishman, Charles A. Fergurson, and Jyatirindra das Gupta (eds.), *Language Problems of Developing Nations.* New York; Wiley.

Fitch, John S., Ill (1973). "Toward a model of the coup d'etat as a political process in Latin America : Ecuador 1948-1966." Ph.D. dissertation in political science. Yale University.

Fitch, Bob, and Mary Oppenheimer (1966). "Ghana : end of an illusion." *Monthly Review.* 18: 1 -130.

Fleischman, V. (1971). *Aspekte der Sozialen und Politischen Entwicklung Haitis.* Stuttgart: Klett.

Fleron, Frederic (1970). "Representation of career types in Soviet political leaderships." In R. Barry Farrell (ed.), *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union.* Chicago: Aldine.

————, ed. (1969). *Communist Studies and the Social Sciences: Essays on Methodology and Empirical Theory.* Chicago: Rand McNally.

Foltz, William J. (1965). *From French West Africa to the malî Federation.* New Haven: Yale University Press.

Fortes, M., and E. E. Evans - Pritchard, eds. (1940). *African Political Systems.* London: Oxford University Press.

Fraenkel, Ernst (1941). *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship.* New York: Oxford University Press.

Fraga Iribarne, Manuel (1959). *El reglamento de las Cortes Espanolas.* Madrid: S.I.P.S.

Friedland, William H., and Carl G. Rosberg, Jr., eds, (1964). *African Socialism.* Stanford: Stanford University Press.

Friedrich, Carl J. (1969). "The evolving theory and practice of totalitarian regimes." In C. Friedrich, Michael Curtis, and Benjamin R. Barber (eds.), *Totalitarianism in Perspective: Three Views.* New York: Praeger.

——— ed. (1954). *Totalitarianism: Proceedings of a Conference held at the American Academy of Arts and Sciences, March 1953.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Friedrich, Carl J., and Zbigniew K. Brzezinski (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy.* New York: Praeger.

Fronum, Erich (1941). *Escape from Freedom.* New York: Rinehart.

Galindez, Jesus de (1973). *The Era of Trujillo Dominican Dictator.* Tucson: University of Arizona Press.

Galkin, Alexander (1970). *"Capitalist society and fascism."* Social Sciences (Published by the USSR Academy of Sciences) 1: 128-38.

Gamm, Hans-Jochen (1962). *Der braune Kult. Das Dritte Reich und seine Ersatzreligion: Ein Beitrag zur politischen Bildung.* Hamburg: Rütten & Loening.

Geertz, Clifford (1968). *İslam Observed: Religions Development in Morocco and Indonesia.* New Haven: Yale University Press.

Geiger, Theodor (1932). *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes.* Stuttgart: F. Enke.

Gellner, Ernest, and Charles Micaud, eds. (1972). *Arabs and Berbers: From Tribe to Nation in North Africa.* Lexington: D. C. Heath.

Germani, Gino (1965). *Politica y sociedad en una época de transición.* Buenos Aires: Paidos.

——— (1973). *"E1 surgimiento del peronismo el rol de los ebreros y de los migrantes internos."* Desarrollo Econdmico 13:435-88.

Germani, Gino, and Kalman Silvert (1961). "Politics, social structure and military intervention in Latin America." *Archives Europeennes de Sociologie* 2: 62-81.

Germino, Dante L. (1959). *The Italian Fascist Party in Power.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Gibson, Richard (1972). *African Liberation Movements: Contemporary Struggles against White Minority Rule.* London: Oxford University Press.

Gilison, Jerome M. (1970). "Elections, dissent, and political legitimacy." In

Richard Cornell (ed.), *The Soviet Political System: A Book of Readings* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Gilmore, Robert (1964). *Caudillism and Militarism in Venezuela* Athens, Ohio: Ohio University Press.

Girabel, John H. (1968). *The American Occupation of Germany: Politics and the Military, 1945 -1949,* Stanford: Stanford University Press.

Gitelman, Zvi Y. (1970). "Power and authority in Eastern Europe" In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Gittings, John (1967). *The Role of the Chinese Army.* London: Oxford University Press.

Gliksman, Jerzy G. (1954). "Social prophylaxis as a form of Soviet terror. In Carl J. Friedrich (ed.), *Totalitarianism.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Gluckman, Max (1965a). *Politics, Law and Religion in Tribal Society.* Chicago: Aldine.

——— (1965b). *The Ideas of Barotse Jurisprudence.* New Haven: Yale University Press.

Gonzalez Casanova, Pablo (1970). *Democracy in Mexico.* New York: Oxford University Press. Gordon, Harold J., Jr.

———(1972). *Hitler and the Beer Hall Putsch.* Princeton: Princeton University Press.

Görgen, Hans-Peter (1968). "Düsseldorf und der Nationalsozialismus." Dissertation, Cologne University.

Greene, Nathanael, ed. (1968). *Fascism: An Anthology.* New York: Crowell.

Gregor, A. James (1968). *Contemporary Radical Ideologies.* New York: Random House.

——— (1969). *The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism.* New York: Free Press.

——— (1974a). *The Fascist Persuasion in Radical Politics.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1974b). *Interpretations of Fascism.* Morristown, NJ.: General Learning Press.

——— (1974c). " Fascism and modernization: some addenda." *World Politics* 26:370-84.

Gripp, Richard C. (1973). *The Political System of Communism.* New York:

Richard Cornell (ed.), *The Soviet Political System: A Book of Readings.* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Gilmore, Robert (1964). *Caudillism and Militarism in Venezuela 1810-1910.* Athens, Ohio: Ohio University Press.

Girabel, John H. (1968). *The American Occupation of Germany: Politics and the* Military, 1945 -1949, Stanford: Stanford University Press.

Gitelman, Zvi Y. (1970). "Power and authority in Eastern Europe." In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Gittings, John (1967). *The Role of the Chinese Army.* London: Oxford University Press.

Gliksman, Jerzy G. (1954). "Social prophylaxis as a form of Soviet terror." In Carl J. Friedrich (ed.), *Totalitarianism.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Gluckman, Max (1965a). *Politics, Law and Religion in Tribal Society.* Chicago: Aldine.

——— (1965b). *The Ideas of Barotse Jurisprudence.* New Haven: Yale University Press.

Gonzalez Casanova, Pablo (1970). *Democracy in Mexico.* New York: Oxford University Press. Gordon, Harold J., Jr.

———(1972). *Hitler and the Beer Hall Putsch.* Princeton: Princeton University Press.

Görgen, Hans-Peter (1968). "Düsseldorf und der Nationalsozialismus." Dissertation, Cologne University.

Greene, Nathanael, ed. (1968). *Fascism: An Anthology.* New York: Crowell.

Gregor, A. James (1968). *Contemporary Radical Ideologies.* New York: Random House.

——— (1969). *The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism.* New York: Free Press.

——— (1974a). *The Fascist Persuasion in Radical Politics.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1974b). *Interpretations of Fascism.* Morristown, NJ.: General Learning Press.

——— (1974c). " Fascism and modernization: some addenda." *World Politics* 26:370-84.

Gripp, Richard C. (1973). *The Political System of Communism.* New York:

Dodd. Mead.

Groth, Alexander J. (1964). "The 'isms' in totalitarianism." *The American Political Science Review* 58: 888-901.

Grunberger, Richard (1917). *The 12-Year Reich: A Social History of Nazi Germany 1933-1945.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Gueyt, Rémi (1969). *La mutation tchécoslovaquc.* Paris: Editions Cuvriéres.

Gulijew, W. E. (1972). *Demokratie und Imperialismus.* East Berlin: Staats-Verlag der Deutschen Demokratischen Republik.

Gutteridge, William F. (1965). *Military Institutions and Power in the New States.* New York: Praeger.

Hale, Oron J. (1964). *The Captive Press in the Third Reich.* Princeton: Princeton University Press.

Halm, George N. (1969). "Will market economies and planned economies converge?" In Erich Streissler (ed.), *Roads to Freedom: Essays in Honor of Friedrich A. von Hayek.* London: Routledge & Kegan Paul.

Halperin, Maurice (1972). The Rise and Decline of Fidel Castro: An Essay in Contemporary History. Berkeley: University of California Press.

Halpern, Manfred (1963). *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa.* Princeton: Princeton University Press.

Hamilton, Alastair (19711). *The Appeal of Fascism.* New York: Avon.

——— (1973). *The Appeal of Fascism: A Study of Intellectuals and Fascism 1919-1945.* New York: Avon.

Hammond, Thomas T. (1955). "Yugoslav elections: democracy in small doses." *Political Science Quarterly* 70:57-74.

Harnon, Léo, and Albert Mabileau (1964). *La personnalisation du pouvoir.* Paris: Presses Universitaires de France.

Harasymiw, Bohdan (1972). "Nomeklatura: the soviet communist party's leadership recruitment system." *Canadian Journal of Political Science* 2:493-512.

Harik, Iliya (1973), "The single party as a subordinate movement: the case of Egypt. *World Politics* 26 : 80-105.

Hartz, Louis (1964). *The Founding of New Societies: Studies in the History of the United States, Latin America, South Africa, Canada and Australia.* New York: Harcourt, Brace and World.

Hayes, Paul M. (1-973). *Fascism.* New York: Free Press.

Hayward, Max and William C. Fletcher eds. (1969). *Religion and the Soviet State.* New York: Praeger.

Hector, Cary (1964). *Der Staatsstreich als Mitt el der politischen Entwicklung in Südamerika: Dargestellt am Beispiel Argentinians und Boliviens von 1930 bis 1955.* Berlin: Colloquium Verlag.

Heidenheimer, Arnold J., ed. (1970). *Political Corruption: Readings in Comparative Analysis.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Hennig, Eike (1973). *Thesen zur deutschen Sozial und Wirtschaftsgeschichte 1933 bis 1938.* Frankfurt/aM.: Suhrkamp.

Hermassi, Elbaki (1972). *Leadership and National Development in North Africa: A Comparative Study.* Berkeley: University of California Press.

Hermet, Guy (1973). "Les fonctions politiques des organisations religieuses dans les régimes a pluralisme limité." *Revue Frangaise de Science Politique* 23: 439 - 72.

Herre, Vorher F., and H. Auerbach (1955). *Bibliographie zur Zeitgeschichte und zum Zweiten Wettkricg für die Jahre 1945-1950.* Munich: Instituts flir Zeitgeschichte.

Hess, Robert L. (1970). Ethiopia: *The Modernization of Autocracy.* Ithaca: Cornell University Press.

Hess, Robert L., and Gerhard Loewenberg (1964). "The Ethiopian no-party state: a note on the functions of political parties in developing states. *American Political Science Review* 58: 947-50.

Heyen, Franz Josef (1967). *Nationalsozialismus im Alltag.* Boppard am Rhein: Harald Beldt Verlag.

Hildebrand, Klaus (1973). *The Foreign Policy of the Third Reich.* London: B. T. Batsford.

Hilferding, Rudolf (1947a). "The modern totalitarian state." Modern Review 1: 597-605. (First published under the pseudonym Richard Kern, "Die Weltwartschaft in Kriegsgefahr," *Neuer Vorwärts* 289: January 1939.)

——— (1947b). "State capitalism or totalitarian state economy." (Written in 1940). *Modern Review* 1:266-71.

Hiligruber, Andreas (1971). *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Aussenpolitik von Bismarch bis Hitler.* Düsseldorf: Droste Verlag.

Hitler, Adolf (1924-26). *Mein Kampf.* Page references are to the 1943 English edition, translated by Ralph Manheim. Boston: Houghton Mifflin.

Hodgkin, Thomas (1961). *African Political Parties: An Introductory Guide.* Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.

Höhne, Heinz (1969). T*he Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS.*

London: Seeker & Warburg.

Hoepke, Klaus-Peter (1968). *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus.* Düsseldorf: Droste Verlag.

Hofer, Walther, ed. (1957). *Der Nationalsozialismus: Dokumente 1933-1945.* Frankfurt am Main: Fischer Bücherei.

Hoffmann, Erik P., and Frederic J. Fleron, Jr., eds. 01971). *The Conduct of Soviet Foreign Policy.* Chicago: Aldine-Atherton.

Hoffman, George W., and Fred W. Neal (1962). *Yugoslavia and the New Communism.* New York: Twentieth Century Fund.

Hollander, Gayle D. (1972). *Soviet Political Indoctrination.* New York: Praeger.

Hollander, Paul (1969). *American and Soviet Society.* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice- Hall.

———(1973). *Soviet and American Society: A Comparison.* New York: Oxford University Press.

Hopkins, Raymond F. (1971). *Political Roles in a New State: Tanzanya's First Decade.* New Haven: Yale University Press.

Horn, Wolfgang (1972). *Führerideologic und Parteiorganisation in der NSDAP (1919 -1933).* Düsseldorf : Droste.

Horowitz, Irving Louis (1967). "The military elites." In S.M. Lipset and A, Solari (eds.), *Elites in Latin America.* New York: Oxford University Press.

———, ed. (1972). *Cuban Communism.* New Brunswick, N J.: Transaction Books.

Horvat, Branko (1969). *An Essay on Yugoslav Society.* White Plains, N. Y.: International Arts and Sciences Press.

Hough, Jerry F. (1969). *The Soviet Prefects: The Local Party Organs in Industrial Decision - making.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1971). "The party apparatchiki." In H. Gordon Skilling and Franklyn Griffiths (eds.), *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: University Press.

——— (1974). "The Soviet system: petrification or pluralism?" In Le-nard J. Cohen and Jane P. Shapiro (eds.), *Communist Systems in Comparative Perspective.* Garden City, N.Y.: Doubleday (Anchor).

Huberman, Leo, and Paul M. Sweezy (1969). *Cuba: Anatomy of a Revolution.* New York: Monthly Review Press.

Huntington, Samuel P. (1956). "Civilian control of the military: a theoreti-

cal statements In H. Eulau, S. Eldersveld, and M. Janowitz (eds.), Political Behaviour: *A Reader in Theory and Research.* New York: Free Press.

————(1964). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil - Military Relations.* New York: Random House (Vintage).

Inkeles, Alex (1954). "The totalitarian mystique: some impressions of the dynamics of totalitarian society." In Carl J. Friedrich (ed.), *Totalitarianism.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Inkeles, Alex, and Raymond A. Bauer (1959). *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Inkeles, Alex, and Kent Geiger, eds. (1961), *Soviet Society: A Book of Readings.* Boston: Houghton Mifflin.

Institut für Zeitgeschichte (1958). *Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte.* Munich: Institut für Zeitgeschichte.

Institute for the Comparative Study of Political Systems, A Division of Operations and Policy Research Inc. (from 1962 onwards). *Election Fact-book ...* (for different countries and dates), Washington, D.C.

International Journal of Politics (1973). Vol. 2, no. 4. "Critiques of fascism theory from the West German New Left." Several essays.

Ionescu, Ghita (1967). *The Politics of the European Communist States.* New York: Praeger.

Jackel, Eberhard (1972). *Hitler's Weltanschauung. A Blueprint for Power.* Middletown: Wesleyan University Press.

Jackson, Gabriel (1965). *The Spanish Republic and the Civit War 1931-1939.* Princeton: Princeton University Press.

Jacobsen, Hans-Adolf (1968) *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933-1938,* Frankfurt aM.: A. Metzner.

Jacobson, Jason, ed. (1972). *Soviet Communism and the Socialist Vision.* New Brunswick, NJ.: New Politics Publishing Company.

Jäger, Herbert (1967). *Verbrechen unter Totalitärer Herrschaft. Studien zur nationalsozialistischen Gewaltkriminalitat.* Olten: Walter-Verlag.

James, Robert Rhodes, ed. (1969). *The Czechoslovak Crisis, 1968.* London: Weidenfeld and Nicolson.

Janda, Kenneth, ed. (1972). "International Comparative Political Parties Project : ICPP variables and coding manual." Multilith. Evanston: Northwestern University.

Jänicke, Martin (1971). *Totalitäre Herrschaft.* Anatomie eines politischen Begriffes. Berlin: Duncker & Humblot.

Janos, Andrew C. (1970a). The one-party state and social mobilization: East Europe between the wars." In S. Huntington and C. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society.* New York : Basic Books.

——— (1970b), "Group politics in communist society: a second look at the pluralistic model." In S. Huntington and C. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society.* New York : Basic Books.

Janowitz, Morris (1964). *The Military in the Political Development of New Nations: An Essay in Comparative Analysis.* Chicago: University ol Chicago Press.

——— (1971). *On Military Intervention.* Rotterdam: Rotterdam University Press.

Janowitz, Morris, -and Jacques Van Doom, eds. (1971). *On Military Ideology.* Rotterdam: Rotterdam University Press.

Jansen, M. B. -(1961). *Sakamoto, Ryoma and the Meiji Restoration.* Princeton : Princeton University Press.

Jasper, Gotthard, ed. (1968). *Von Weimar zu Hitler, 1930-1933.* Cologne: Kiepenheuer & Witsch.

Joffe, Ellis (1965). *Party and Army-Professionalism and Political Control in the Chinese Officer Corps, 1949-1964.* Cambridge, Mass.: Harvard University East Asian Research Center.

——— (1971). "The Chinese army under Lin Piao: prelude to political intervention." In J.M. H. Lindbeck (ed.), China: *Management of a Revolutionary Society.* Seattle: University of Washington Press.

Johe, Werner, ed. (1967). *Die gleichgeschaltete Justiz.* Frankfurt: Europäische Verlaganstalt.

Johnson, Chalmers, ed. (1970). *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Johnson, John J. (1964). *The Military and Society in Latin America.* Stanford: Stanford University Press.

Johnson, Priscilla, and Leopold Labedz, eds. (1965). *Khrushchev and the Arts: The Politics of Soviet Culture, 1962-1964,* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Jowitt, Kenneth (1971). *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944 -1965.* Berkeley: University of California Press.

Jünger, Ernst (1934). *Die totale Mobilmachung.* (First ed. 1930). Berlin: Junker und Dunnhaupt.

Kahin, Georg McTurnan (1964). *Governments and Politics in Southeast Asia.* Ithaca: Cornell University Press.

Kaltefleiter, Werner (1968). *Wirtschaft und Politik in Deutschland: Konjunktur als Bestimmungsfaktor des Parteiensystems.* Cologne: Westdeutscher Verlag.

Kanet, Roger E., ed. (1971). *The Behavioral Revolution and Communist Studies.* New York: Free Press.

Karol, K. S. (1970). *Guerrillas in Power: The Course of the Cuban Revolution.* New York : Hill & Wang.

Karpat, Kemal H. (1959). *Turkey's Politics: The Transition to a Multiparty System.* Princeton: Princeton University Press.

———, ed. (1968). *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East.* New York: Praeger.

Kase, Francis, J. (1968). *People's Democracy: A Contribution to the Study of the Communist Theory of State and Revolution.* Leyden : A. W. Sijthoff.

Kassof, Allen (1965). *The Soviet Youth Program.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1969). "The administered society: totalitarianism without terror" In Frederick J. Fleron, Jr. (ed.), *Communist Studies and the Social Sciences.* Chicago: Rand McNally.

———, ed. (1968). *Propects for Soviet Society.* New York: Praeger.

Kaufman, Susan Beth (1970). "Decision-making in an authoritarian regime: the politics of profit-sharing in Mexico." Ph. D. dissertation, Columbia University.

Kautsky, John H., and Roger W. Benjamin (1968). *"Communism and economic development."* In John H. Kautsky (ed.), *Communism and the Politics of Development.* New York: Wiley.

Kay, Hugh (1970). *Salazar and Modern Portugal.* New York: Hawthorn Books.

Kedward, H.R. (1969). *Fascism in Western Europe 1900-45.* Glasgow: Blackie.

Kele, Max H. (1972). *Nazis, and Workers: National Socialist Appeals to German Labor, 1919 -1933.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Kelleher, Catherine McArdle, ed. (1974). *Political-Military Systems: Comparative Perspectives.* Beverly Hills Sage.

Kelsen, Hans (1929). *Vom Wesen und Wert der Demokratie.* Tübingen : J.C.B. Mohr.

———(1948). *The Political Theory of Bolshevism: A Critical Analysis.* University of California Publications in Political Science, Vol. 2. Berkeley : University of California Press.

Kern, Robert, and Ronald Dolkart, eds. (1973). *The Caciques; Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso - Hispanic World.* Albuquerque: University of New Mexico Press.

Kilson, Martin (1963). "Authoritarian and single-party tendencies in African politics." *World Politics* 15:262-94.

Kim, Se-Jin (1971). *The Politics of Military Revolution in Korea.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Kirchheimer, Otto (1969). *Politics, Law, and Social Change.* New York: Columbia University Press.

Kirkpatrick, Jeane (1971). *Leader and Vanguard in Mass Society: A Study of Peronist Argentina.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Klemperer, Victor (1966). *Die unbewältigte Sprach: Aus dem Notizbuch eines Philologen LTI.* Darmstadt: Melzer.

Kling, Merle (1956). "Towards a theory of power and political instability in Latin America." *Western Political Quarterly* 9:21-35.

Klönne, Arno (1957). *Hitlerjugend. Die Jugend und ihre Organisation im Dritten Reich.* Hannover: Norddeutsche Verlagsanstalt.

Kluke, Paul (1973). "National Socialist Europe ideology." In Hajo Holborn (ed.), Republic to Reich: *The Making of the Nazi Revolution.* New York: Random House (Vintage).

Koehl, Robert (1972), "Feudal aspects of National Socialisms" In Henry A. Turner (ed), *Nazism and the Third Reich.* New York: Quadrangle Books.

Kogon, Eugen (1950). *The Theory and Practice of Hell.* London: Seeker and Warburg.

Kolkowicz, Roman (1967). *The Soviet Military and Communist Party.* Princeton : Princeton University Press.

——— (1971). "The military" In H. Gordon Skilling and Franklyn Griffiths (eds.), *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: Princeton University Press.

Kool, Frits, and Erwin Oberländer, eds. (1967). *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur.* Olten: Walter Verlag.

Korbell, J. (1959). *Communist Subversion of Czechoslovakia, 1938-1948: The Failure of Coexistence.* Princeton: Princeton University Press,

Korbonski, Andrzej (1974). "Comparing liberalization processes in Eastern Europe: a preliminary analysis." In Lenard J. Cohen and Jane P. Shapiro (eds.), *Communist Systems in Comparative Perspective.* Garden City, N.Y.: Doubleday (An-

chor).

Kornhauser, W. (1959). *The Politics of Mass Society.* Glencoe, III.: Free Press.

Kosheri Mahfouz, El (1972). *Socialisme et pouvoir en Egypte.* Paris: Librairic générale de droit et de jurisprudence.

Krader, Lawrence (1968). *The Origins of the State.* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice - Hall.

Krausnick, Helmut, Hans Buchheim, Martin Broszat, and Hans-Adolf Jacobsen (1968). *Anatomy of the SS State.* New York: Walker.

Kriegel, Annie (1972). *Les grands procés dans les systémes communistes.* Paris : Gallimard.

Kühnl, Reinhard (1966). D*ie nationalsozialistische Linke 1925-1930.* Meisenheim am Glan: Anton Hain.

Labedz, Leopold, ed. (1962). *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas.* New York: Praeger.

La Cierva, Ricardo de (1969). *Historia da la Guerra Civil espanola,* Vol. 1. Madrid : San Martin.

Lacouture, Jean (1969). *4 hommes et tears peuples: Surpourvoir et sousdevelopment.* Paris: Editions du Seuil.

Laeouture, Jean, and Simonne Laeouture (1958). *Egypt in Transition.* New York: Criterion.

Lamounier, Bolivar (1974). "Ideologia em regimes autoritarios: uma critica a Juan J. Linz." *Estudos Cebrap* (Sao Paulo) 7:69-92.

Landau, Jacob M., ed. (1972). *Man, State, and Society in the Contemporary Middle East.* New York: Praeger.

Lande, Carl H. (1965). *Leaders, Factions, and Parties: The Structure of Philippine Politics.* New Haven: Southeast Asia Studies, Yale University.

Lane, David, and George Kolankiewicz, eds. (1973). *Social Groups in Polish Society.* New York: Columbia University Press.

Lang, Kurt (1965). "Military sociology: a trend report and bibliography." Current Sociology 13:1 - 55.

Lange, M.G. (1955). *Wissenschaft im Totalitdren Staat: Die Wissenschaft der Sowjetischen Besatzungszone auf dem Weg zum 'Stalinismus.'* Stuttgart : Ring Verlag.

Lanning, Eldon (1974). "A typology of Latin American political systems." *Comparative Politics* 6:367 - 94.

Laqueur, Walter, and Leopold Labedz, eds. (1962). *Polycentrism: The New*

Factor in International Communism. New York: Praeger.

Laqueur, Walter, and George L., Mosse, eds. (1966). *International Fascism, 1920 ~ 1945.* New York: Harper & Row.

Lasswell, Harold D., and Daniel Lerner, eds. (1966). *World Revolutionary Elites: Studies in Coercive Ideological Movements.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Ledeen, Michael Arthur (1972). *Universal Fascism: The Theory and Practice of the Fascist International, 1928-1936.* New York: Fertig.

Ledesma Ramos, Ramiro (1968). *Fascismo en Espana? Discurso a las juventudes de Espana. Reprinted.* (Originally published 1935). Esplugues de Llobregat, Barcelona: Ariel.

Lee, J.M. (1969). *African Armies and Civil Order.* New York: Praeger.

Leeds, Anthony (1964). "Brazilian careers and social structure." *American Anthropologist* 66:1321-17.

Lefever, Ernest W. (1970). *Spear and Scepter: Army, Police, and Politics in Tropical Africa.* Washington, D.C.: The Brookings Institution.

Leff, Nathaniel H. (1968). *Economic Policy - Making and Development in Brazil 1947 -1964.* New York: Wiley.

Leites, Nathan C. (1953). *A Study of Bolshevism.* Glencoe, 111.: Free Press.

Leites, Nathan, and Elsa Bernaut (1954). *Ritual of Liquidation: The Case of the Moscow Trials.* Glencoe: Free Press.

Lemarchand, Rene (1972). "Political clientelism and ethnicity in tropical Africa: competing solidarities in nation-building." The American Political Science Review 66 : 68 - 90.

Lemarchand, Rene, and Keith Legg (1972). "Political clientelism and development: a preliminary analysis." *Comparative Politics* 4:149-78.

Lenin, V. I., One Step Forward, Two Steps Back, as quoted in Daniels, Robert Vincent (1969). *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia.* New York: Clarion Book.

Lepsius, Rainer (1968). "The collapse of an intermediary power structure: Germany 1933-1934." *International journal of Comparative Sociology* 9:289-301,

———— (1971). "Machtübernahme und Machtübergabe zur Strategie des Regimewechsels." In Hans Albert et al. (eds.), *Sozialtheorie und sozial Praxis. Meisenheim am Glan :* Verlag Anton Hain.

Lerner, Daniel. Ithiel de Sola Pool, and George K. Schueller (1966). "The Nazi elite." In H. Lasswell and D. Lemer (eds.), *World Revolutionary Elites : Studies*

in Coercive Ideological Movements. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Levine, Donald N. (1965). *Wax and Gold: Tradition and Innovation in Ethiopian Culture.* Chicago: University of Chicago Press.

Levytsky, Borys ed. (1974). *The Stalinist Terror in the Thirties: Documentation from the Soviet Press.* Stanford : Hoover Institution Press.

Lewis, John Wilson (1963). *Leadership in Communist China.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Lewy, Guenter (1965). *The Catholic Church and Nazi Germany.* New York: McGraw-Hill.

Lieuwen, Edwin (1960). *Arms and Politics in Latin Ameriha.* New York: Praeger.

Lieuwen, Edwin (1964). *Generals vs. Presidents: Neo - Militarism in Latin America.* New York: Praeger.

Lifton, Robert Jay (1968). *Revolutionary Immortality: Mao Tse-tung and the Chinese Cultural Revolution.* New York: Vintage Books.

Lijphart, Arend (1968a). "Typologies of democratic systems." *Comparative Political Studies* 1: 3-44.

——— (1968b). *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands.* Berkeley: University of California Press.

——— (1969). "Consociational democracy." *World Politics* 21:207-25.

——— (1975). "Review article: the Northern Ireland problem: cases, theories, and solutions." *British Journal of Political Science* 5: 83-106.

Lindbeck, J. M. H. (1967). "Transformation in the Chinese Communist Party." In Donald W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

———, ed. (1971). China: *Management of a Revolutionary Society.* Seattle: University of Washington Press.

Linnemann, H., J. P Pronk, and Jan Tinbergen (1965). *Convergence of Economic Systems in East and West.* Rotterdam: Netherlands Economic Institute.

Linz, Juan J. (1964). "An authoritarian regime: the case of Spain." In Erik Allard and Yrjo Littunen (eds.), *Cleavages, Ideologies and Party Systems.* Helsinki: Westermarck Society. Reprinted in Erik Allard and Stein *Rokkan, eds. (1970),* Mass Politics: Studies in Political Sociology. -New York: Free Press. Page references are to the *1970* edition.

——— (1966). "Michels e il suo contribute alia sociologia political Introduction to Roberto Michels, *La sociologia del partito politico nella democrazia moderna.*

Bologna: Il Mulino.

——— (1970a). "From Falange to Movimiento-Organizacion: the Spanish single party and the Franco regime 1936-1968." In S. Huntington and C. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Societies: The Dynamics of Established One Party Systems.* New York: Basic Books.

——— (1970b). *Elites locales y cambio social en la Andalucia rural.* Vol, 2 of *Estudio Socioeconomico de Andalucia.* Madrid: Instituto de Desarrollo Economico.

——— (1973a). " Opposition in and under an authoritarian regime: the case of Spain." In Robert A. Dahl (ed.), *Regimes and Oppositions.* New Haven: Yale University Press.

——— (1973b). "The Future of an authoritarian situation or the institutionalization of an authoritarian regime: the case of Brazil." In Alfred Stepan (ed.), *Authoritarian Brazil: Origins, Policies, and Future.* New Haven: Yale University Press.

——— (1973c). "Continuidad y discontinuidad en la elite politica espanola: de la restauracdon al regimen actual." *In Libra Homenaje al Prof. Carlos Ollero.* Madrid: Graficas Carlavilla.

——— "Some notes towards a comparative study of fascism in sociological - historical. perspectives In Walter Laqueur (ed.), *A. Guide to Fascism.*

Linz, Juan J., and Amando De Miguel (1966a). "Within - nation differences and comparisons: the eight Spams." In Richard L. Merrit and Stein Rokkan (eds.), *Comparing Nations.* New Haven: Yale University Press.

——— (1966b). *Los empresarios ante el poder publico: El Uderazgo y los grupos de intereses en el empresariado espanol.* Madrid: Institute de Estudios Politicos.

Linz, Juan J., and Alfred Stepan, eds. (forthcoming). *Breakdown and Crises of Democracies.*

Lipset, Seymour Martin (1959). "Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy." *American Political Science Review* 53:69-105.

——— (1960). " 'Fascism' - left, right, and center." In S. M. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics.* Garden City. N.Y.: Double day.

——— (1973). "Commentary: social stratification research and Soviet scholarship." In Murray Yanowitch and Wesley A. Fisher (eds.), *Social Stratification and Mobility in the USSR.* White Plains, N.Y.: International Arts and Sciences Press.

Lipset, Seymour M., and Richard B. Dobson (1973). "Social stratification and sociology in the Soviet Union." *Survey* 3 : 114-85.

Lipset, S. M., and S. Rokkan (1967). "Cleavage structures, party systems, and voter alignment: an introduction." In Lipset and Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross - National Perspectives.* New York: Free Press,

Lipson, Leon (1967). "Law: the function of extra-judicial mechanisms." In Donald W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

——— (1968). "Law and society." In Allen Kassof (ed)., *Prospects for Soviet Society.* New York: Praeger.

Lockwood, Lee (1967). *Castro''s Cuba: Cuba''s Fidel.* New York: Macmillan.

Lopukhov, Boris R. (1965). "Il problema del fascismo italiano negli scritti di autori sovietici." *Studi storici* 6:239-57,

Lowenthal, Abraham F. (1974). "Armies and politics in Latin *American World Politics* 27:107-30.

———, ed. (forthcoming). *Continuity and Change in Contemporary Peru.* Princeton: Princeton University Press.

Lowenthal, Richard (1970). "Development vs. Utopia in communist policy." In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Lucena, Manuel (1971). *L'Evolution du Systeme Portugais a travers les Lois* (1933-1971), 2 vols. Paris: Institut des Sciences Sociales du Travail Quoted by permission.

Ludendorff, Erich (1935). *Der Totale Krieg.* Munich: Ludendorff Verlag.

Ludz, Peter Christian (1964). "Entwurf Einer soziologischen Theorie Totalitar Verfasster Gesellschaft." In P. G. Ludz (ed.), *Soziologie der DDR.* Cologne - Opladen : Westdeutscher Verlag.

——— (1970). *The German Democratic Republic from the Sixties to the Seventies: A Socio - Political Analysis.* Cambridge. Mass.: Center for International Affairs, Harvard University.

Ludz, Peter Christian (1972). *The Changing Party Elite in East Germany.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Lukâcs; Georg (1955). *Die Zerstöorung der Vernunft.* Berlin: Aufbau-Verlag.

Mabry, Donald J. (1973). *Mexico's Accion Nacional: A Catholic Alternative to Revolution.* Syracuse: Syracuse University Press.

Macartney, C. A. (1962). *October 15: A History of Modern Hungary,* 1929-1944, 2 vols. Edinburgh: Edinburgh University Press.

MacFarquhar, Roderick (1960). *The Hundred Flowers Campaign and the Chi-*

nese Intellectuals. New York: Praeger.

MacGaffey, Wyatt, and Clifford R. Barnett (1965). *Twentieth-Century Cuba: The Background of the Castro Revolution.* Garden City, N.Y.: Doubleday (Anchor).

MacInnis, Donald E. (1972). *Religious Policy and Practice in Communist China.* New York: Macmillan.

Mair, Lucy (1962). *Primitive Government.* Harmondsworth: Penguin Books.

Malefakis, Edward E. (1970). *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain: Origins of the Civil War.* New Haven: Yale University Press.

Malloy, James M. (1974). "Authoritarianism, corporatism and mobilization in Peru." *The Review of Politics* 36: 52 - 84.

Manoilesco, Mihail (1936). *Le Siecle du Corporatisme.* (Original ed. 1934). Paris: Felix Alcan.

——— (1938). *El partido unico.* Zaragoza: Heraldo de Aragon. Mansilla, H.C.F. (1971). Faschismus und eindimensionale Gesellschaft. Neuwied: Luchterhand.

Marcuse, Herbert (1964). *One-Dimensional Man.* Boston: Beacon Press.

——— (1969). "Repressive tolerance." In Robert Paul Wolff, Barrington Moore, Jr., and H. Marcuse (eds.), *A Critique of Pure Tolerance.* Boston: Beacon Press.

Markovitz, Irving Leonard, ed. (1970). *African Politics and Society: Basic Issues and Problems of Government and Development.* New York: Free Press.

Maruyama, Masao (1963). *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics.* London: Oxford University Press.

Marx, Karl (1851-52; revised (1869). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte.* Reprinted in Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works in Two Volumes.* Moscow: Foreign Language Publishing House, 1955.

Maser, Werner (1970). *Hitler's Mein Kampf: An Analysis.* London: Faber and Faber.

Mason, T.W. (1968). "The primacy of politics - politics and economics in National Socialist Germany." In S.J. Woolf (ed.), *The Nature of Fascism.* London: "Weidenfeld & Nicolson.

Massing, Paul W. (1949). *Rehearsal for Destruction: A Study of Political Anti-Semitism in Imperial Germany.* New York: Fertig.

Matossian, Mary (1958). "Ideologies of delayed industrialization: some

tensions and ambiguities." *Economic Development and Cultural Change* 6:217-28.

Matthias, Erich, and Rudolf Morsey, eds. (1960). *Das Ende der Parteien 1933.* Diisseldorf: Kommission fur Geschichte des Parlamentarismus und der politische Parteien.

Mau, Hermann (1953). "Die 'Zweite Revolution' der 30. Juni 1934." *Viertel-jahrshefte fiir Zeitgeschichte* 1: 119-37.

May, John D. (1973). *Of the Conditions and Measures of Democracy.* Morristown, N.J.: General Learning Press.

McAlister, Lyle N. (1966). "Recent research and writings on the role of the military in Latin America." *Latin American Research Review* 2: 5-36.

McDonald, Ronald H. (1971). *Party Systems and Elections in Latin America.* Chicago: Markham.

McRae, Kenneth D., ed. (1974). *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies.* Toronto: McClelland and Stewart.

Medhurst, Kenneth N. (1973). *Government in Spain: The Executive at Work.* Oxford: Pergamon Press.

Medvedev, Zhoros A. (1969). *Rise and Fall of T.D. Lysenko.* New York: Columbia University Press.

Merkl, Peter H. (forthcoming). *Political Violence under the Swastika: 581 Early Nazis.* Princeton: Princeton University Press.

Mesa-Lago, Carmelo, ed. (1971). *Revolutionary Change in Cuba.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Messerchmidt, Manfred (1969). *Die Wehrmacht im NS-Staat.* Hamburg: v. Decker.

Meyer, Alfred G. (1957). *Leninism.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1964). "USSR, incorporated." In Donald W. Treadgold (ed.), *The Development of the USSR: An Exchange of Views.* Seattle: University of Washington Press.

——— (1965). *The Soviet Political System: An Interpretation.* New York: Random House.

——— (1967). "Authority in communist political systems." In Louis J. Edinger (ed.), *Political Leadership in Industrialized Societies.* New York: Wiley.

——— (1970). "Theories of convergence." In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford : Stanford University Press.

Meyerhoff, Hermann (1963). Heme 1933-1945 — Die Zeit des Nationalso-

zialismus. *Ein kommunalhistorischer Riickblick.* Heme : Stadt (verwaltung).

Michels, Robert (1928). "Some reflections on the sociological character of political parties." *The American Political Science Review* 21:753-72.

——— (1962). P*olitical Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy.* (Originally published 1911). New York: Collier Books.

Mickiewicz, Ellen Propper (1967). *Soviet Political Schools: The Communist Party Adult Instruction System.* New Haven: Yale University Press.

Milenkovitch, Deborah (1971). *Plan and Market in Yugoslav Economic Thought.* New Haven: Yale University Press.

Mills, C. Wright (1958). *The Causes of World War Three.* New York: Simon & Schuster.

Milne, R. S. (1967). *Government and Politics in Malaysia.* Boston: Houghton Mifflin.

Milward, Alan S. (1966). D*ie Deutsche Kriegswirtschaft, 1939-1945.* Stuttgart: Deutsche Verlags - Anstalt.

Montias, John Michael (1970). "Types of communist economic systems." In Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems.* Stanford: Stanford University Press.

Montgomery, John D., and Albert O. Hirschman, eds. (1968). *Public Policy 17.* Articles on military government and reconstruction by C.J. Frie-drich, L, Krieger, and P. H. Merkl.

Moore, Barrington Jr. (1951). *Soviet Politics: The Dilemma of Power. The Role of Ideas in Social Change.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1954). *Terror and Progress USSR: Some sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1965). *Political Power and Social Theory.* New York: Harper (Torchbooks).

——— (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World.* Boston : Beacon Press.

Moore, Clement H. (1965). *Tunisia since Independence.* Berkeley: University of California Press.

——— (1970a). Politics in North Africa, Algeria, Morocco; and Tunisia. Boston : Little Brown

——— (1970b). "The single party as source of legitimacy." In S. Huntington and C. Moore (eds.), Authoritarian Politics in Modern Society. New York : Basic Books.

——— (1973). "Raisons de la faillite du parti unique dans les pays arabes." *Revue de l'Occident Musûlman et de la Méditerranée* 15-16 :242-52.

——— (1974). "Authoritarian politics in unincorporated society: the case of Nasser's Egypt." *Comparative Politics* 6: 193-218.

Morris, Ivan, ed. (1968). *Japan 1931-1945: Militarism, Fascism, Japanism?* Lexington, Mass.: D. C. Heath.

Morrison, Donald George, et ah (1972). *Black Africa: A Comparative Handbook,* New York: Free Press.

Morton, Henry W., and Rudolf L. Tokes, eds. (1974). *Soviet Politics and Society it the 1970's.* New York: Free Press.

Mosse, George L. (1964). *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich.* New York: Grosset & Dunlap.

——— (1966). *Nazi Culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich.* New York: Grosset & Dunlap.

Mote, Max E. (1965). *Soviet Local and Republic Elections: A Description of the 1963 Elections in Leningrad Based on Official Documents, Press Accounts, and Private Interviews.* Stanford: The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University.

Moy, Roland F. (1971). *A Computer Simulation of Democratic Political Development: Tests of the Lipset and Moore Models.* Sage Professional Papers in Comparative Politics, No. 01-019: 2. Beverly Hills: Sage.

Nagy-Talavera, Nicholas M. (1970). *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania.* Stanford: Hoover Institution Press.

Neal, Fred W. (1957). *Titoism in Action.* Berkeley: University of California Press.

Needleman, Carolyn, and Martin Needleman (1969). "Who rules Mexico? A critique of some current views of the Mexican political process." *Journal of Politics* 31 :1011-34.

Needler, Martin (1964). *Anatomy of a Coup d'état: Ecuador 1963.* Washington, D. C.: Institute for the Comparative Study of Political Systems.

——— (1966). "Political development and military intervention in Latin Amerioa." *American Political Science Review* 60:616-26.

——— (1967). *Latin American Politics in Perspective.* Princeton: D. Van Nostrand.

——— (1971). *Politics and Society in Mexico.* Albuquerque: University of New Mexico.

———, ed. (1970). *Political Systems of Latin America.* New York: Van Nostrand Reinhold.

Neubauer, Deane E. (1967). "Some conditions of democracy." *American Political Science Review* 61:1002-09.

Neumann, Sigmund (1942). *Permanent Revolution: Totalitarianism in the Age of International Civil War.* New York: Harper.

Neumann, Franz (1957). *The Democratic and the Authoritarian State.* Glencoe, Ill.: Free Press.

——— (1963). *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944.* (First ed. 1944). New York: Octagon.

Newton, Ronald C. (1974). "Natural corporatism and the passing of populism in Spanish America." *The Review of Politics* 36:34-51.

Noakes, Jeremy, and Geoffrey Pridham eds. (1974). *Documents on Nazism 1919-1945.* London: Jonathan Cape.

Nolte, Ernst (1963). *Der Nationalsozialismus.* Miinchen: R. Piper & Co.

——— (1966). *Die faschistischen Bewegungen.* Munchen: Deutscher Taschenbuch Verlag.

——— (1968a). *Die Krise des liberalen Systems and die faschistischen Bewegungen.* Munich: Piper.

——— (1968b). *Der Faschismus von Mussolini zu Hitler: Texte, Bilder und Dokumerite.* Munchen: Verlag Kurt Desch.

——— (1969). *Three Faces of Fascism: Action Frangaise, Italian Fascism, and National Socialism.* New York: Mentor Book.

———,ed. (1967). *Theorien über den Faschismus.* Cologne: Kiepenheuer.

Nordlinger, Eric A. (1970). "Soldiers in mufti: the impact of military rule upon economic and social change in the non-Western states" *The American Political Science Review* 64-1131-48.

Nordlinger, Eric A. (1972). *Conflict Regulation in Divided Societies.* Cambridge, Mass.: Center for International Affairs, Harvard University.

Norman, H. (1948). *Japan's Emergence as a Modern State.* New York; Institute of Pacific Relations,

North, Liisa (1966). *Civil-Military Relations in Argentina, Chile, and Peru.* Berkeley: Institute of International Studies.

Nove, Alec (1964). *Economic Rationality and Soviet Politics; Or Was Stalin Really Necessary?* New York: Praeger.

NSDAP, Reichsorganisationsleiter (1935?). *Partei-Statistik*, Stand: 1935, 4 vols, Munich: Internal publication.

Nun, José (1968), "A Latin American phenomenon: the middle-class military coup." In James Petras and Maurice Zeitlin (eds.), *Latin America: Reform or Revolution?* New York: Fawcett.

——— (1969). *Latin America: The Hegemonic Crisis and the Military Coup.* Berkeley: Institute of International Studies, University of California.

Nyomarkay, Joseph (1967). *Charisma and Factionalism in the Nazi Party.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

O'Connor, Dennis M. (1963). "Soviet People's Guards: an experiment with civic police. *New York University Law Review* 39:580-87.

O'Donnell, Guillermo (1973). *Modernization and Bureaucratic - Authoritarianism: Studies in South American Politics.* Berkeley: Institute of In-ternational Studies, University of California.

Oren, Nissan (1973). *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Organski, A.F.K. (1965). *The Stages of Political Development.* New York: Knopf.

Orlow, Dietrich (1965). "Die Adolf-Hitler-Schulen." *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 23 : 272 - 84.

——— (1969). *The History of the Nazi Party: 1919-1933.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

——— (1973). *The History of the Nazi Party: 1933-1945.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Padgett, Vincent (1966). *The Mexican Political System.* Boston: Houghton Mifflin.

Palmer, David Scott (1973). "Revolution from Above": Military Government and Popular Participation in Peru, 1968-1972. *Cornell University Dissertation Series*, No. 47. Ithaca: Cornell University.

Pauker, Guy J. (1963). *The Indonesian Doctrine of Territorial Warfare and Territorial Management.* Santa Monica: The Rand Corporation.

Paxton, Robert O. (1972), *Vichy France: Old Guard and New Order,* 1940-44. New York: Knopf.

Payne, Stanley G. (1967). *Politics and the Military in Modern Spain.* Stanford: Stanford University Press.

Pelczynski, Zbigniew (1959). "Poland 1957". In David E. Butler (ed.), *Elections Abroad.* London: Macmillan.

Penniman, Howard R. (1972). *Elections in South Vietnam.* Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Perham, Margery (1947). *The Government of Ethiopia.* London: Faber and Faber.

Perlmutter, Amos (1969). "The praetorian state and the praetorian army: toward a taxonomy of civil - military relations in developing polities." *Comparative Politics* 2: 382-404.

———— (1970). "The Arab military elite." *World Politics* 22 :269-300.

Peterson, Edward N. (1969). *The Limits of Hitler's Power.* Princeton : Princeton University Press.

Pike, Frederick B., and Thomas Stritch, eds. (1974). *The New Corporatism: Social - Political Structures in the Iberian World.* Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Pipes, Richard (1967). "Communism and Russian history." In Donald W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

————, ed. (1961). *The Russian Intelligentsia.* New York: Columbia University Press.

Pipping, Knut, Rudolf Abshagen, and Anne-Eva Brauneck (1954). *Gesprdche mit der Deutschen Jugend: Ein Beitrag zum Authoritatsproblem.* Hel-singfors : Akademische Buchhandlung.

Pirker, Theo, ed. (1965). *Komintern und Faschismus, 1920-1940: Dokumente zur Geschichte und Theorie des Faschismus.* Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt.

Plessner, Helmuth (1959). *Die verspatete Nation: Uber die politische Verfiührbarkeit bürgerlichen Geistes.* Stuttgart: W. Kohlhammer.

Ploss, Sidney I. (1965). *Conflict, and Decision - Making in Soviet Russia: A Case Study of Agricultural Policy, 1953 -1963.* Princeton: Princeton.University Press.

Political Systems and the Distribution of Power. A.S.A. Monographs, No. 2 London: Tavistock.

Pollack, Jonathan D. (1974). "The study of Chinese military politics: toward a framework for analysis." In Catherine McArdle Kelleher (ed.), *Political-Military Systems: Comparative Perspectives.* Beverly Hills: Sage.

Potash, Robert A. (1969). *The Army and Politics in Argentina, 1928-1945: Yrigoyen to Peron.* Stanford: Stanford University Press.

Potholm, Christian P. (1970). *Four African Political Systems.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice - Hall.

Potholm, Christian P., and Richard Dale, edsv (1972). *Southen Africa in Perspective: Essays in Regional Politics.* New York: Free Press.

Powell, John Duncan (1970). "Peasant society and clientelist politics." *American Political Science Review* 64:411-25.

Puhle, Hans-Jürgen (1970). *Tradition und Reformpolitik in Bolivien.* Hannover: Verlag fiir Literatur und Zeitgeschehen.

Pulzer, P.G.J. (1964). *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria.* New York: Wiley.

Pusic, Eugen, ed. (1973). *Participation and Self - Management.* Zagreb: Institute for Social Research.

Putnam, Robert (1967). "Toward explaining military intervention in Latin American politics." *World Politics* 20:83-110.

Pye, Lucian W. (1967). *Southeast Asia's Political Systems.* Englewood Cliffs, NX: Prentice - Hall.

————(1971). "Mass participation in Communist China: its limitations and the continuity of culture. In John M. H. Lindbeck (ed.), *China: Management of a Revolutionary Society.* Seattle: University of Washington Press.

Quandt, William B. (1969). *Revolution and Political Leadership: Algeria 1954-1968.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Ramisch, Raimund (1957). "Der Berufsstandische Gedanke als Episode in der nationalsozialistischen Politik." *Zeitschrift fiir Politik* 4:263-72.

Reitlinger, Gerald (1968). *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe,* 1939-1945. South Brunswick, N.J.: T. Yoselloff.

Remak, Joachim, ed. (1969). *The Nazi Years: A Documentary History.* Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Remington, Robin A. (1974). "Armed forces and society in Yugoslavia." In Catherine McArdle Kelleher (ed.), *Political-Military Systems: Comparative Perspectives.* Beverly Hills: Sage.

————, ed. (1969). *Winter in Prague: Documents on Czechoslovak Communism in Crisis.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Rigby, T.H. (1968), *Communist Party Membership in the U.S.S.R.* 1917-1967. Princeton: Princeton University Press.

———— (1969). "Traditional market and organizational societies and the USSR." In Frederic J. Fleron, Jr. (ed.), *Communist Studies and the Social Sciences.* Chicago: Rand McNally.

Riggs, Fred W. (1967). *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity.* Honolulu : East - West Center Press.

Roberts, Henry L. (1951). *Rumania: Political Problems of an Agrarian State.* New Haven: Yale University Press.

Robinson, Thomas W. (1974). "Political succession in China." *World Politics* 27:1-38..

Roggeroann, H. (1970). *Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in jugoslawien.* Frankfurt am Main: Europaische Verlagsanstalt.

Rogger, Hans, and Eugen Weber, eds. (1966). *The European Right: A Historical Profile.* Berkeley: University of California Press.

Rokkan, Stein (1966). "Norway: numerical democracy and corporate pluralisms In Robert Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies.* New Haven: Yale University Press.

Ronfeldt, David (1972). "Patterns of civil - military rule." In Luigi Einaudi (ed.), *Latin America in the 1970's.* Santa Monica: The Rand Corporation.

Rose, Leo E., and Margaret W. Fisher (1970). *The Politics of Nepal: Persistence and Change in an Asian Monarchy.* Ithaca: Cornell University Press.

Rose, Richard (1971). *Governing without Consensus: An Irish Perspective.* Boston: Beacon Press.

Rose, Richard, and Harve Mossawir (1967). "Voting and elections: a functional analysis." *Political Studies* 15:173-201.

Rosenau, James N., ed. (1969). *Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems.* New York: Free Press.

Ross, Stanley R., ed. (1966). *Is the Mexican Revolution Dead?* New York: Knopf.

Rossiter, Clinton L. (1948). *Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies.* Princeton: Princeton University Press.

Rotberg, Robert I., with Christopher K. Clague (1971). *Haiti: The Politics of Squalor.* Boston: Houghton Mifflin.

Roth, Guenther (1963). *The Social Democrats in Imperial Germany.* Totowa, NJ.: Bedminster.

——— (1971). "Personal rulership, patrimonialism, and empire-building." In Reinhard Bendix and Guenther Roth (eds.), *Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber.* Berkeley: University of California Press.

Rush, Myron (1968). *Political Succession in the USSR.* New York: Columbia University Press.

Rustow, Dankwart A. (1961). "Succession in the twentieth century." *Journal of International Affairs* 18: 104-13.

——— (1967), *A World of Nations: Problems of Political Modernization.* Washington, D.C.: The Brookings Institution.

——— (1971). *Middle Eastern Political Systems.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice - Hall.

Sabine, George H. (1934). "The state." In Edwin R.A. Seligman and Alvin Johnson (eds.), *Encyclopedia of the Social Sciences.* New York: Macmilian.

Salvemini, Gaetano (1961). *Scritti sul fascismo.* Milano: Feltrinelli.

Sarti, Roland (1968). "Fascism and the industrial leadership in Italy before the March on Rome." *Industrial and Labor Relations Review* 21: 400-17.

——— (1971). *Fascism and the Industrial Leadership in Italy 1919-1940.* Berkeley: University of California Press.

——— (1970). "Fascist modernization in Italy: traditional or revolutionary?" *American Historical Review* 75; 1029-45.

Sartori, Giovanni (1962a). *Democratic Theory.* Detroit: Wayne State University Press.

——— (1962b). "Dittatura." *Enciclopedia del Diritto,* Vol. 11 Milano: A. Giuffrfe.

Sartori, Giovanni (1968). "Political development and political engineering." In John D. Montgomery and Albert O. Hirschman (eds.), *Public Policy,* Vol. 17. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——— (1970a), "Concept misformation in comparative politics." The American Political Science Review 61:1033-53.

——— (1970b). "The typology of party systems - proposals for improvement." In Erik Allardt and Stein Rokkan (eds.), *Mass Politics: Studies in Political Sociology.* New York: Free Press.

——— (1974). "Rivistando il 'pluralismo polarizzato. In Fabio L. Cavazza and Stephen R. Graubard (eds.), *II Caso Italiano: Italia anni 70.* Milano: Garzanti.

Sauer, Wolfgang (1-967). "National Socialism: Totalitarianism or fascism?" *American Historical Review* 73:404-24.

Scalapino, Robert A. (1953). *Democracy and the Party Movement in Prewar Japan; The Failure of the First Attempt.* Berkeley: University of California Press.

———, ed. (1972). *Elites in the People's Republic of China.* Seattle: University of Washington Press.

Schafer, Wolfgang (1957): *NSDAP Entwicklung und Struktur der Staatspartei des Dritten Reiches.* Hannover: Norddeutsche Verlagsanstalt O. Goedel.

Schapiro, Leonard (1965). *The Origin of the Communist Autocracy: Political*

Opposition in the Soviet State, First Phase, 1917-1922. New York: Praeger.

——— (1972a). *Totalitarianism.* New York: Praeger.

———, ed. (1972b). *Political Opposition in One-Party States.* London: Macmillan.

Schein, Edgard H., with Inge Schneier and Curtis H. Baker (1961). *Coercive Persuasion: A Socio - psychological Analysis of the "Brainwashing" of American civilian prisoners by the Chinese Communists.* New York: Norton.

Schmidt, Carl T. (1938). *The Plough and the Sword.* New York: Columbia University Press.

——— (1939). *The Corporate State in Action: Italy under Fascism.* New York: Oxford University Press.

Schmitt, Carl (1928). *Die Diktatur: Von den Anfangen des modernen Souverdnitdtsgedankens biz zum proletarischen Klassenkampf.* Munohen : Duncker & Humblot.

——— (1940). "Die Wendung zum totalen Staat." *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar - Genf - Versailles 1923 -1939.* Hamburg: Hanseatische Verlagsanstait.

Schmitter, Philippe C. (1971). *Interest Conflict and Political Change in Brazil.* Stanford: Stanford University Press.

——— (1973a). *Military Rule in Latin America: Functions, Consequences and Perspectiwes.* Beverly Hills: Sage.

(1973b). "Corporatist interest representation and public policy making in Portugal." Paper presented -at the Conference on Modern Portugal. October 10-14. 1973, University of New Hampshire, Durham, N.H.

Schmitter, Philippe C. (1974). "Still the century of corporatism? *Review of Politics* 36:85-131. Quoted by permission.

Schneider, Herbert W. (1928). *Making the Fascist State.* New York: Oxford University Press.

——— (1936). *The Fascist Government of Italy.* New York: Van Nostrand.

Schneider, Ronald M. (1971). *The Political System of Brazil: Emergence of a "Modernizing" Authoritarian Regime, 1964-1970.* New York: Columbia University Press.

Schoenbaum, David (1967). *Hitler's Social Revolution: Class and Status in Nazi Germany 1933 -1939.* Garden City, N.Y.: Doubleday (Anchor).

Scholtz, Harold (1967). "Die 'NS - Ordensburgen.'" *Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte* 15: 269-98.

Schopflin, George, ed. (1970). *The Soviet Union and Eastern Europe: A Handbook.* New York: Praeger.

Schorn, Hubert (1959). *Der Richter in Dritten Reich: Geschichte und Dokumente.* Frankfurt: Klostermann.

Schram, Stuart R. (1967). *Mao Tse-tung.* Harmondsworth; Penguin.

——— (1969). *The Political Thought of Mao Tse-tung.* New York: Praeger.

Schueller, George K. (1966). "The poIitburo." In Harold D. Lasswell and Daniel Lerner (eds.), *World Revolutionary Elites: Studies in Coercive Ideological Movements.* Cambridge: M.I.T. Press.

Schumann, Hans Gerd (1958). *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung.* Hannover: Norddeutsche Verlagsanstal O. Goedel.

Schumpeter, Joseph A. (1950). *Capitalism, Socialism, and Democracy.* New York: Harper & Row.

Schurmann, Franz (1968). *Ideology and Organization in Communist China.* Berkeley: University of California Press.

Schweitzer, Arthur (1965). *Big Business in the Third Reich.* Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

——— (1974). "Theory of Political Charisma." *Comparative Studies in Society and History* 16: 150 - 81.

Scott, Robert E. (1964). *Mexican Government in Transition.* Urbana: University of Illinois Press.

——— (1965). "Mexico: the established revolution." In Lucian W. Pye and Sydney Verga (eds.), *Political Culture and Political Development.* Princeton: Princeton University Press.

Seidel, Bruno, and Siegfried Jenkner, eds. (1968). *Wege der Totalitarismu -Forschung.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Seton - Watson, Hugh (1967). *Eastern Europe between the Wars 1918-1941.* New York: Harper & Row.

——— (1968). *The East European Revolution.* New York: Praeger.

Shaffer, Harry G., ed. (1967). *The Communist World: Marxist and Non-Marxist Views.* New York: Appleton-Century-Crofts.

Edward Shils (1960). *Political Development in the New States.* The Hague: Mouton.

Shoup, Paul (1971). "Comparing communist nations: prospects for an empirical approach." In Roger F., Kanet (ed.), *The Behavioral Revolution and Communist Studies.* New York: Free Press.

Shulman, Marshall D. (1969). *Stalin's Foreign Policy Reappraised.* New York: Atheneum.

Silva, Umberto (1973). *Ideologia e Arte del Fascismo.* Milano: Gabriele Mazzotta.

Simmons, Ernest J. (1971). "The writers." In H. Gordon Skilling and Franklyn Griffiths (eds.), *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: Princeton University Press.

———, ed. (1955). *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Skilling, H. Gordon (1966). *The Government of Communist East Europe.* New York: Crowell.

———(1970). "Leadership and group conflict in Czechoslovakia. In R. Barry Farrell (ed.), *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union.* Chicago: Aldine.

——— (1971). "Group conflict in Soviet politics: some conclusions." In H.G. Skilling arid F. Griffiths (eds.), *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: Princeton University Press.

——— (1973a). "Opposition in Communist East Europe. In Robert A. Dahl (ed.), *Regimes and Oppositions.* New Haven: Yale University Press.

(1973b). "Czechoslovakia's interrupted revolution." *In Robert A. Dahl (ed.), Regimes and Oppositions.* New Haven: Yale University Press.

Skilling, H. Gordon, ant Franklyn Griffiths, eds. (1971). *Interest Groups in Soviet Politics.* Princeton: Princeton University Press.

Snyder, Frank Gregory (1965). *One party Government in malî: Transition Toward Control.* New Haven: Yale University Press.

Solaun, Mauricio (1969). "El fracaso de la democracia en Cuba: un regimen 'patrimonial' autoritario (1952)." *Aportes* 13:57-80.

Solaun, Mauricio, and Michael A. Quinn (1973). *Sinners and Heretics: The Politics of Military Intervention in Latin America.* Urbana: University of Illinois Press.

Solomon, Richard H. (1971). *Mao's Revolution and the Chinese Political Culture.* Berkeley: University of California Press.

Solzhenitsyn, Aleksandr I. (1973). *The Gulag Archipelago 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation.* Paperback ed. New York: Harper & Row.

Sontheimer, Kurt (1968). *Antidemokratisches Denken in der Wehnarer Republik.* Munich: Nymphenburger Verlagshandlung.

Sorokin, Pitirim (1964). *The Basic Trends of our Times.* New Haven: College and University Press.

Spacensky, Alain (1970). *Madagascar: 50 ans de vie politique (de Ralaimongo a Tsiranana).* Paris: Nouvelles Editions Latines.

Speer, Albert (1971). *Inside the Third Reich.* New York: Avon Books.

Speier, Hans (1944). "Ludendorff: the German concept of total war." In Edward Mead Earle (ed.), *Makers of Modern Strategy.* Princeton: Princeton University Press.

Spiro, Herbert J. (1968). "Totalitarianism." *International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 16.* New York: Crowell, Collier and Macmillan.

Staff, Use, ed. (1964). *Justizim Dritten Reich: eine Dokumentation.* Frankfurt am Main: Fischer - Bücherei.

Stalin, Joseph (1924). *The Foundations of Leninism. Reprinted in Bruce Franklin, ed. (1972). The Essential Stalin: Major Theoretical Writings, 1905 -1952.* Garden City, N.Y.: Doubleday, Anchor.

Stepan, Alfred (1971). *The Military in Politics: Changing* Patterns in Brazil. Princeton; Princeton University Press.

——— (1973). "The new professionalism of internal welfare and military role expansion." In A. Stepan (ed.), *Authoritarian Brazil: Origins, Policies, and Future.* New Haven: Yale University Press.

Stern, Fritz (1965). *The Politics of Cultural Despair.* Garden City. N.Y.: Doubleday.

Sternberger, Dolf, and Bernhard Vogel, eds. (1969-). *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsprgane,* Vol. 1 for Europe, others in progress; with extensive biblioraphic references. Berlin: De Gruyter.

Stewart, Philip (1968). *Political Power in the Sowiet Union: A Study of Decision-Making in Stalingrad.* Indianapolis: Bobbs - Merrill.

Strothmann, Dietrich (1963). *Nationalsozialistische Literaturpolitik.* Bonn: H. Bouvier u. Co.

Strove, W. C. (1973). *Elites against Democracy: Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany, 1890-1933.* Princeton: Princeton University Press.

Suarez, Andres (1967). *Cuba: Castroism and Communism, 1959-1966.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Supek, Rudi (1973). "The Statist and self-managing models of socialisms In Allen H. Barton, Bogdan Denitch, and Charles Kadushin (eds.), *Opinion-Making Elites in Yugoslavia.* New York: Praeger.

Swartz, Marc J. (1968). *Local-Level Politics: Social and Cultural Perspectives.* Chicago: Aldine.

Swayze, Harold (1952). *Political Control of Literature in the USSR, 1946-1959.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Swearer, Howard R., with Myron Rush (1964). *The Politics of Succession in the U.S. S.R.: Materials on Khrushchev's Rise to Leadership.* Boston: Little, Brown.

Talmon, J. L. (1961). *The Origins of Totalitarian Democracy.* New York: Praeger.

Tang, Peter S.H., and Joan Maloney (1962). *The Chinese Communist Impact on Cuba.* Chestnut Hill, Mass.: Research Institute on the Sino-Soviet Bloc.

Tannenbaum, Edward R. (1972). *The Fascist Experience: Italian Society and Culture, 1922 -1945* New York: Basic Books. .

Taylor, Charles Lewis, and Michael C. Hudson (1972). *World Handbook of Political and Social Indicators.* 2d. ed. New Haven: Yale University Press.

Taylor, George E. (1967). "Communism and Chinese history." In Donald W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

Taylor, Philip B., Jr. (1960). "The Mexican elections of 1958: affirmation of authoritarianism?" *Western Political Quarterly* 13: 722-44.

Thalheimer, August (1930). "Über den faschismus." Gegen den Strom: Organ der KPD (Opposition). Reprinted in O. Bauer, H. Marcuse, and A. Rosenberg (1967), *Faschismus und Kapitalismus.* Edited by Wolfgang Abendroth. Frankfurt: Europaische Verlagsantalt.

Thomas, Hugh (1971). *Cuba: The Pursuit of Freedom.* New York: Harper & Row.

Thompson, Leonard M. (1966). *The Republic of South Africa.* Boston: Little, Brown.

Tigrid, Pavel (1969). *La chute irresistible d'Alexander Dubcek.* Paris: Calmann-Levy.

Timashef, Nicholas S. (1960). "The inner Life of the Russian Orthodox Church." In Cyril E. Black (ed.), *The Transformation of Russian Society.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Tinbergen, Jan (1961). "Do communist and free economies show a converging pattern?" *Soviet Studies* 1: 133-41.

Titus, David Anson (1974). *Palace and Politics in Prewar Japan.* New York: Columbia University Press.

Toharia, Jose Juan (1974). "The Spanish judiciary: a sociological study. Jus-

tice in a civil law country undergoing social change under an authoritarian regime. PhD. dissertation in sociology, Yale University.

Tokes Rudolf L. (1974). "Dissent: the politics for change in the USSR." In Henry W. Morton and Rudolf L. Tokes (eds.), *Soviet Politics and Society in the 1970's.* New York: Free Press.

Tomasevich, Jozo (1955). *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia.* Stanford: Stanford University Press.

Townsend, James R. (1972). *Political Participation in Communist China.* Berkeley: University of California Press.

————(1974). *Politics in China.* Boston: Little, Brown.

Travaglini, Thomas (1963). Der 20 Juli. Technik und Wirkung seiner propagandistischen *Behandlung nach den amtlichen SD-Berichten.* Berlin: Freie Universitat. (Inaug. Diss.)

Treadgold, Donald W., ed. (1967). *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

Trindade, Helgio (1974). *Integralismo: O Fascismo Brasiletrona Decada de 30.* Sao Paulo: Difusao Europeia do Livro.

Triska, Jan F., ed. (1969). *Communist Party-States: Comparative and International Studies,* Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Troçki, Leon (1937). *The Revolution Betrayed.* New York. Doubleday.

Tucker, Robert C. (1961). "Towards a comparative politics of movement-regimes. *American Political Science Review* 55: 281-89.

———— (1963). *The Soviet Political Mind.* New York: Praeger.

———— (1965). "The dictator and totalitarianism." *World Politics* 17: 555-84.

———— (1969). "On the comparative study of communism." In F.J. Fleron, Jr. (ed.), *Communist Studies and the Social Sciences.* Chicago. Rand McNally.

Turner, Henry A. (1972). "Fascism and modernization. *World Politics* 24: 547-64.

————*"Fascism and modernization: a few corrections.* World Politics.

Turner, Victor, and Marc Swartz, eds. (1966). *Political Anthropology.* Chicago: Aldine.

Tyrell, Albrecht, ed. (1969). *Führer Befiehl ... Selbstzeugnisse aus der "Kampfzeit" der NSDAP Documentation und Analyse.* Diisseldorf: Droste.

Ueberhorst, Horst (1968). *Elite für die Diktatur.* Dusseldorf: Droste.

Ugalde, Antonio (1970). *Power and Conflict in a Mexican Community: A Study of Political Integration.* Albuquerque: University of New Mexico Press.

Uhlig, Heinrich (1956). *Die Warenhauser im Dritten Reich.* Cologne: Westdeutscher Verlag.

Ulam, Adam B. (1968). *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy from 1917-67.* New York: Praeger.

Ungari, Paolo (1963). *Alfredo Rocco e.l'ldeologia giuridica del Fascism.* Brescia: Morcelliana.

U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research (1971). *World Strength of the Communist Party Organizations. Washington, D.C.: Government Printing Office.*

U.S. Department of State, Division of Research for Europe. Office of Intelligence Research (1948). *Direct Popular Elections in the Soviet Union.* OIR Report No. 4711. Washington, D.C.: Government Printing Office.

Vaker, Nicholas (1962). *The Taproot of Soviet Society.* New York: Harper & Row.

Vallauri, Carlo (1971). *Le radici del corporativismo.* Roma: Bulzoni.

Van den Berghe, Pierre L. (1967). *South Africa: A Study in Conflict.* Berkeley: University of California Press.

Van Doorn, Jacques, ed. (1968). *Armed Forces and Society.* The Hague: Mouton.

Vatikiotis, P.J. (1961). T*he Egyptian Army in Politics: Pattern for New Nations?* Bloomington: Indiana University Press.

Vermeil, Edmond (1955). "The origin, nature and development of German nationalist ideology in the 19th and 20th centuries." In Maurice Baumont, John H. E. Fried, and Edmond Vermeil (eds.), *The Third Reich.* International Council for Philosophy and Humanistic Studies, with the assistance of UNESCO. New York: Praeger.

Vernier, Bernard (1963). *L'Irak d'aujourd'hui.* Paris. A. Colin.

Viereck, Peter (1961). *Metapolitics: The Roots of the Nazi Mind.* New York: Capricorn.

Vierhaus, Rudolf (1964). "Faschistisches Fiihrerturm: Ein Beitrag zur Phanomenologie des europaischen Faschismus." *Historische Zeitschrift* 198: 614-39.

Voegelin, Erich (1936). *Der Autoritdre Stoat.* Vienna: Julius Springer.

Vogei, Ezra (1967). "Voluntarism and social control." In Donald W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism.* Seattle: University of Washington Press.

————(1971). *Canton under Communism: Programs and Politics in a Provincial Capital*, 1949 -1968. New York: Harper & Row.

Vogelsang, Thilo (1962). *Reichswehr, Staat und NSDAP: Beitrage zur deutschen Geschichte* 1930 -1932. Stuttgart: Deutsche Verlags - Aastalt.

Voss, Joachim (1971). *Der progressistische Entwicklungsstoat: Das Beispiel der Republik Guinea*. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen.

Wagner, Albrecht (1968), *Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalsozialistischen Staat*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Walker, Malcolm T. (1972). *Politics and the Power Structure: A Rural Community in the Dominican Republic*. New York: Teachers College Press.

Wallerstein, Immanuel (1961). *Africa: The Politics of Independence. An Interpretation of Modern African History*. New York: Random House (Vintage).

———— (1966). "The decline of the party in single-party African states." In Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press

Ward, Robert E., and Dankwart A. Rustow, eds. (1964). *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton: Princeton University Press.

Ware, Alan (1974). "Polyarchy." *European Journal of Political Research* 2: 179-99.

Waterbury, John (1970). *The Commander of the Faithful: The Moroccan Political Elite. A Study in Segmented Politics*. New York: Columbia University Press.

Weber, Eugen (1964). *Varieties of Fascism*. Princeton: Nostrand.

Weber, Hermann (1969). *Die Wandlung des deutschen Kommunismus: Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*. Frankfurt am Main: Europaische Verlagsanstalt.

Weber, Max (1968). *Economy and Society*. Edited and translated by Guenther Roth and Claus Wittich, 3 vols; New York : Bedminster Press.

Webster, Richard A. (1960). *The Cross and the Fasces: Christian Democracy and Fascism in Italy*. Stanford: Stanford University Press.

Weeks, Albert L. (1970). *The Other Side of Coexistence: An Analysis of Russian Foreign Policy*. New York: Pitman.

Weiker, Walter F. (1963). *The Turkish Revolution: 1960-1961*. Washington: The Brookings Institution.

———— (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*. Leiden: E.J. Brill.

Weinberg, Gerhard L., ed. (1964). "Adolf Hitler und.der NS-Fuhrungsoffizier (NSFO)." *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 12: 443-56.

Weinberg, Ian (1969). "The problem of convergence of industrial societies: a critical look at the state of a theory." *Comparative Studies in Society and History* 11: 1-15.

Weiner, Stephen M. (1970). "Socialist legality on trial." In Abraham Brumberg (ed.), *In Quest of Justice.* New York: Praeger.

Weinkauff, Hermann (1968). *Die deutsche justiz und der Nationalsozialismus.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Welch, Claude E., Jr., ed. (1970). *Soldier and State in Africa: A Comparative Analysis of Military Intervention and Political Change.* Evanston: Northwestern University Press.

Welch, Holmes (1972). *Buddhism under Mao.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Welk, William G, (1938). *Fascist Economic Policy: An Analysis of Italy's Economic Experiment.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press,

Werner, Andreas (1964). SA und NSDAP. SA: *"Wehrverbandf" "Parteitruppe" oder "Revolutionsarmee"?* Erlanden: A. Werner,

Wheaton, Eliot Bareulo (1969). *Prelude to Calamity. With a Background Survey of the Weimar Era.* Garden City, N.Y.: Doubleday.

Wheelock, Keith (1960). *Nasser's New Egypt.* New York: Praeger.

Wiarda, Howard J. (1968). *Dictatorship and Development: The Methods of Control in Trujillo's Dominican Republic.* Gainesville: University of Florida Press.

——— (1973a). "Toward a framework for the study of political change in the Iberic-Latin tradition; the corporative model." *World Politics* 25: 206-35.

——— (1973b). The Portuguese corporative system; basic structures and current functions." *Iberian Studies* 2: 73-80.

——— (1974). "Corporatism and development in the Iberic-Latin word: persistent strains and new variations." *The Review of Politics* 36: 3-33.

Wiatr, Jerzy J. (1962). "Elections and voting behavior in Poland." In A. Ranney (ed.), *Essays on the Behavioral Study of Politics.* Urbana: University of Illinois Press.

———, ed (1967). *Studies in Polish Political System.* Warsaw: Polish Academy of Sciences.

Wiatr, Jerzy J., and Adam Przeworski (1966). "Control without opposition." *Government and Opposition* 1: 227-39.

Wiles, P.J.D., and Stefan Markowski (1971). "Income distribution under

communism and capitalism." *Soviet Studies* 22:344.

Willame, Jean-Claude (1972). *Patrimonialism and Political Change in the Congo.* Stanford: Stanford University Press.

Willner, Ann Ruth (1968). *Charismatic Political Leadership: A Theory.* Center of International Studies Research Monograph 32, Princeton: Princeton University.

Wilson, David A. (1962). *Politics in Thailand.* Ithaca: Cornell University Press.

Winckler, Edwin A. (1970). " Political anthropology." In Bernard J. Siegel (ed.), *Biennial Review of Anthropology,* 1969. Stanford: Stanford University Press.

Windsor, Philip, and Adam Roberts (1969). *Czechoslovakia, 1968: Reform, Repression and Resistance.* London: Chatto and Windus.

Winkler, Heinrich August (1972). *Mittelstand, Demokratie und Nationalsozialismus, Die Politische Entwicklung von Handwerk und Kleinhandel in der Weimarer Republik.* Cologne; Kiepemheuer und Witsch.

Wiseman, H. V. (1966). *Political Systems; Some Sociological Approaches.* London: Routledge & Kegan Paul.

Wittfogel, Karl A. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power.* New Haven: Yale University Press.

Wolf, Eric R., and Edward C. Hansen (1967). "Caudillo politics: a structural analysis." *Comparative Studies in Society and History* 9 :168-79.

Wolfe, Bertram D. (1968). "Russia and the USA: a challenge to the convergence theory." *The Humanist* 28: 3-8.

Woolf, S. J., ed. (1968). *The Nature of Fascism.* London: Weidenfeld and Nicolson. ed. (1969). European Fascism. New York: Random House (Vintage).

Wu, Yuan li, ed. (1973). *China: A Handbook.* New York: Praeger.

Wulf, Joseph (1963a). *Literatur tend Dichtung im Dritten Reich: Ein Dokumentation.* Giiterlosh: Sigbert Mohn.

———— (1963b). *Die Bildenden Kunste im Dritten Reich: Ein Documentation.* Giiterlosh: Sigbert Mohn.

———— (1963c). *Musik im Dritten Reich: Ein Dokumentation.* Güterlosh: Sigbert Mohn.

———— (1964). *Theater und Film im Dritten Reich: Ein Dokumentation.* Güterlosh: Sigbert Mohn.

Yang, C. K. (1965). *Chinese Communist Society: The Family and the Village.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Yeh, K. C. (1967). "Soviet and Chinese industrialization strategies." In D.

Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese Communism: Similarities and Differences.* Seattle: University of Washington Press.

Yglesias, Jose (1969). *In the Fist of the Revolution: Life in a Cuban Country Town.* New York: Random House (Vintage). Young, William B. "Military regimes shape Africa's future, the military; key force." Unpublished paper.

Zagoria, Donald S. (1969). *The Sino-Soviet Conflict* 1956-1961. New York: Atheneum.

Zaninovich, M. George (1968). *The Development of Socialist Yugoslavia.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Zapf, Wolfgang (1965). *Wandlungen der deutschen Elite: Ein Zirkulations modell Deutscher Fuhrungsgruppen* 1919-1961. Munich: Piper.

Zartman, I. William, ed. (1971). *Man, State and Society in the Contemporary Maghreb.* New York: Praeger.

Zeller, Claus (1969). *Elfenbeinkuste: Ein Entwicklungsland auf dem Wege zur Nation.* Freiburg: Rombach.

Zeman, Zbynek A. (1968). *Prague Spring: A Report on Czechoslovakia* 1968. Harmondsworth: Penguin.

Ziegler, Heinz O. (1932). *Autoritorer oder Totaler Staat.* Tubingen: J. C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Zipfel, Friedrich (1965). *Kirchenkampf in Deutschland.* Berlin: de Gruyter.

Zmarzlik, Hans-Giinter (1973). "Social Darwinism in Germany, seen as a historical problem." In Hajo Holborn (ed.), *Republic to Reich: The Making of the Nazi Revolution.* New York: Random House (Vintage).

Zolberg, Aristide R. (1966). *Creating Political Order: The Party - Statues of West Africa.* Chicago: Rand McNally.

——— (1969). *One-Party Government in the Ivory Coast.* Princeton: Princeton University Press.

Zonis, Marvin {1971). *The Political Elite of Iran.* Princeton: Princeton University Press.

Totaliter ve Otoriter Rejimler

Juan J. Linz

Birçok ülke, rejiminin ismi farklı olsa da aynı totaliter-otoriter yönetimler tarafından yönetiliyor. Başta son derece ılımlı söylemlerle iktidar gelen kadrolar, zamanla totaliter-otoriter bir yapıya doğru yöneliyor ve bir süre sonra ülkede tam manasıyla totaliter-otoriter bir rejim hüküm sürmeye başlıyor. Sistemlerin bu şekilde evrilmesi, dünyanın birçok yerinde, ülkelerin benzer süreçlerden geçmesiyle oluyor. Ülkelerin izlediği tarihi seyiri dikkate aldığınızda ortaya çıkan tablo, benzer süreçlerden geçen ülkelerin benzer şekilde totaliterleştiğini-otoriterleştiğini gösteriyor. Hâlihazırda kitabın tahlil ettiği yönetim tipleri bugün hâlâ dünya gündeminde ilginç çıkışları ile dikkat çekiyorlar.

Linz'in bu kitabı, totaliter-otoriter rejimleri iyi bir tahlilini sunarken, aslında bu ülkelerin yaşadığı süreçlerden sonra meydana gelen totaliter yönetimlerin tesadüf olmadığını gösteriyor. Bu manada, sistemin giderek otoriter-totaliter bir yapıya bürünmesi, bazı temel noktaları kavrayan biri için pek sürpriz olmuyor.

Ergun Özbudun'un çevirisi ile uzun bir süre önce Türkçe'ye kazandırılan bu temel eser, uzun zamandır piyasada bulunmuyordu. Yazılış tarihi üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen son derece güncel olan bu kitap, otoriter-totaliter rejimler konusunda önemli bir başvuru kaynağı olarak, alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

ISBN 978-975-6201-31-2
9 789756 201312

LiBeRtE